ANALYSIS LOGICA QVINQVE POSTREMARUM EPISTOLARUM PAULI:

videlicet

Epistolæ ad { TIMOTHEUM PRIORIS.
TIMOTHEUM POSTERIORIS.
TITUM.
PHILEMONEM.
HEBRÆOS.

Uná cum scholiis & obseruationibus locorum doctrinæ.

Autore

M. JOHANNE PISCATORE, sacrarum literarum in illustri schola Herbornensi Professore.

LONDINI,

Impensis Iohan. Wolfe.

cIↃ IↃ XCII.

NOBILISSIMO VIRO,

OTTONI GRYNRADIO:

JOHANNES PISCATOR

GRATIAM ET PACEM A DOMINO

PRECATUR.

N tibi, nobilissime GRYNRADI, volumen quartũ Analysium mearum in Apostoli Pauli epistolas: ad quod in lucem edendum tu nuper hac cum illustrissimis Principibus tuis transiens, méque pro tua humanitate & erga me benevolentia salutans, serió me es hortatus: laudatâ simul superiorum voluminum editione, ut in quibus bonam atque utilem operam Ecclesiæ navassem. Quæ quidem res occasionem mihi præbuit hoc ipsum volumen ad te mittendi, & clarissimo tuo nomini inscribendi. neque enim dubitare poteram quin gratum tibi munus futurum esset, quod ad publicam Ecclesiæ utilitatem (cujus te cupidissimum esse constat) pertinere putares.

Et veró ut hoc inscriptionis honore te afficerem: præter illam tuam de istis commentationibus meis honorificam opinionem, impulit atque confirmavit me excellens tua literarum sacrarum peritia ac pietas: utraque jampridem mihi privatim cognita, & nunc publicé compluribus à multis jam annis spectata: quarum illa facit ut de hoc scribendi genere judicare possis: hæc veró, ut aliis commendatum id esse velis. Quapropter sperare mihi licet, commentationes hasce meas eó acceptiores studiosis sacrarum literarum fore: si intellexerint, eas tibi, tantæ authoritatis viro, placere.

Verumenimveró ut ad sermonem illum tuum, quo me nuper salutans utebare, redeam: memini, quum tibi dicerem, in isto meo volumine comprehensum iri epistolam ad Hebræos: te subjicere, Doctorem Olevianum, piæ memoriæ, hanc episto-

lam semper in ore ac pectore habuisse. quod tanti viri dictum tu nimirum ad illam epistolam commendandam commemorabas. Porró caussam cur Olevianus hanc epistolam in tanto pretio habuerit, si quis requirat: equidem hanc esse confirmavero: quód illa pulchré ei serviebat ad illustrandum illud doctrinæ Christianæ caput, quod ipse præ cæteris singulari studio atque industria tractare solebat (sicut adhuc scripta ejus in lucem edita testantur) videlicet de fœdere illo gratiæ quod Deus pater cælestis cum Ecclesia sua pepigit. Etenim Apostolus hîc de sacerdotio Christi, quo fœdus illud sancitum atque confirmatum est, fusissimé atque adeó principaliter disserit. Quum enim videret, plerosque Hebræorum in sacerdotio Levitico subsistere, quasi illud perpetuó durare deberet: & quasi fœdus illud gratiæ, á Deo cum populo suo initum, revera sacrificiis illis Leviticis sanciretur atque confirmaretur: Apostolus ostendit, sacrificia illa non habuisse vim expiandi peccata, atque ita impetrandi á Deo remissionem illorum, in fœdere promissam: sed fuisse tantúm umbras ac typos sacrificii Christi, quo uno peccata Electorum perfecté expiata sint: dum ipse, tanquam sanctus Pontifex, per spiritum æternum (id est, deitatem suam) seipsum obtulit inculpatum Deo super altare crucis.

Etsi autem verba Apostoli de hoc doctrinæ capite, de sacerdotio inquã Christi, quam-accuratissimé ac fidelissimé in hoc commentario á me exposita sunt: tamen haud pigebit, eandem doctrinam hîc paucis repetere, & in brevi quadam synopsi ante oculos lectorum proponere.

Igitur doctrina hæc ad quatuor capita judicio meo non incommodé revocari potest: videlicet cujusmodi sit sacerdotis hujus persona, & cur talem esse oportuerit: deinde an á Deo ad hoc sacerdotium fungendum sit vocatus: tum an omnes sacerdotii sibi injuncti partes fideliter administrârit, atque etiam nunc administret: postremó quæ bona nobis, ac omnino populo Dei, fideli illa administratione impetrârit & adhuc impetret. De quibus singulis quid Paulus in epistola ad Hebræos tradat, deinceps quam-brevissimé exponam.

Principió igitur ad personam Pontificis nostri quod attinet: tradit Apostolus, eum esse non solúm verum ac sanctum hominem: sed etiam verum Deum. quorum hoc statim initio episto-

læ ostendit, dum eum vocat *filium Dei*: idque hoc sensu, quód é substantia Dei Patris sit genitus: quippe quum sit *splendor gloriæ & character personæ illius*: quúmque *adoretur à sanctis Angelis*: item *quum expreßé in sacra Scriptura Deus nominetur*: quum eâdem Scriptura teste, *cælum & terram creârit*: quum sit *immutabilis*: denique quum *sedeat ad dexteram Dei*.

Veritatem autem naturæ humanæ, ab hoc sacerdote, tanquam filio Dei, in unitatem personæ assumtæ, ostendit Apostolus, quum ait: *eum participem factum esse carnis & sanguinis, consimiliter ut pueri illi* (videlicet Electi) *quos Pater tanquam filios suos adoptivos in gloriam voluit per sacerdotium illius adducere*: item, quum ait: *eum teste Scriptura semen Abrahæ debuisse assumere, atque adeó fratribus* (nempe filiis illis Dei adoptivis) *per omnia similem fieri*: denique dum affirmat, *eum ex tribu Juda exortum esse*.

Porró sanctitatem naturæ humanæ sacerdotis hujus significat, quum ait: *nos habere Pontificem qui possit affici sensu infirmitatum nostrarum: ut qui tentatus sit in omnibus similiter, sed absque peccato*. Item quum ait: *Talis nos decebat Pontifex: pius, innocens, impollutus, segregatus á peccatoribus*.

Atque hæc de constitutione personæ nostri Pontificis. Jam veró si quæratur, cur Pontificem nostrum, talem personam esse oportuerit: responsio ex mente Apostoli in promtu est hæc: ut nimirum esset idoneus ad sacerdotium pro populo Dei seu Electis fungendum. Etenim verum hominem esse oportuit, *ut haberet quod afferret: videlicet corpus & sanguinem*. Sanctum veró, *ut esset sanctus Pontifex*, qui facilem ac liberum aditum ad Deum haberet: item ut esset sancta victima. quod Apostolus significat, quum dicit, *eum obtulisse se Deo inculpatum*. Quam victimæ sanctitatem divus quoque Petrus notat: quum ait, *nos redemtos esse pretioso sanguine tanquam agni inculpati & immaculati*: nomine scilic. agni victimam denotans, ac inprimis ad agnum paschalem, tanquam typum hujus victimæ, respiciens: de quo singulare præceptum extabat, ut esset *integer*, hoc est, omnis vitii expers. Denique Deum esse oportuit hunc Pontificem, ut victima corporis & sanguinis ejus, quam oblaturus erat, satis esset pretiosa. Nam etsi sanguis hujus agni hoc ipso pretiosus est, quód est sanguis (ut modó ex Petro laudavimus) agni inculpati atque immaculati: tamen sanguis ille non fuisset satis pretiosus, ut esset λύτρον seu pretium redemtionis pro toto numero Elec-

 torum

torum, ad expiandum scilicet omnia illorum (quæ plurima & maxima sunt, & infinitam Dei majestatem offenderunt) peccata: nisi fuisset sanguis filii Dei, atque adeó ipsius Dei. Hanc istius victimæ pretiositatem significat Apostolus, quum ait: *necesse fuisse ut res cœlestes, per terrenum illud Levitarum tabernaculum sacráque illius vasa adumbratæ, potioribus victimis quám erant Leviticæ illæ pecudes, purificarentur:* videlicet corpore & sanguine filii Dei, atq; adeó ipsius Dei. Id quod ostendit, quum ait: *Christum obtulisse seipsum per spiritum æternum:* item, *abolevisse peccatum per immolationem suiipsius.* Quibus verbis nimirum notat personæ sacerdotis dignitatem, quæ sacrificium illius longe-pretiosissimum reddat: ita ut non solúm æquivalens sit, si cum gravitate peccatorum nostrorum ponderetur: verúm etiam pondere suo quam-longissimé, atque adeó in infinitum, illam superet. quid enim in tota rerum natura pretiosius esse aut fingi potest sanguine filii Dei, atq; adeó ipsius Dei? Quó nimirum idem Apostolus respexit, quum presbyteris sive episcopis Ecclesiæ Ephesinæ valedicens Mileti: *Attendite igitur vobis,* inquit, *& toti gregi: in quo vos Spiritus sanctus constituit ad pascendam Ecclesiam Dei: quam proprio sanguine acquisivit.* Item quum ad Corinthios scribens, *sapientiam Euangelii, in mysterio latentem,* ex eo celebrat, *quód nemo principum seculi hujus eam cognouerit. nam si cognovissent* (inquit) *nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.* Eódem respexit & divus Johannes in prima sua epistola, ubi ait: *Sanguis Iesu Christi filii ejus* (nempe Dei) *purgat nos ab omni peccato.* En unde sanguis hujus victimæ tam pretiosus sit! Nempe ex eo, quód est sanguis filii Dei, atque adeó ipsius Dei.

Atque hæc de sacerdotis Christi persona: quód nimirum sit verus Deus, quippe filius Dei, é substantia ejus genitus: simúlque verus & sanctus homo: quódq; talem esse personam oportuerit, ut ad munus sacerdotis pro populo Dei fungendum esset idoneus. At istud ad Deum nobis reconciliandum, salutémque æternam nobis acquirendam non fuit satis: sed requirebatur præterea, ut idonea hæc persona ad officium sacerdotis obeundum á Deo vocaretur. De hac igitur vocatione agit Apostolus capite quinto, ubi ait: *Neque sibiipsi quisquam sumit hunc honorem* (videlicet summi sacerdotii) *sed qui vocatur á Deo, sicut & Aaron. Ita & Christus non sibi hunc honorem tribuit ut fieret Pontifex: sed is qui dixerat ei, Filius meus es tu: ego hodie genui te. sicut &*

alibi dicit: Tu es sacerdos in æternum, secundúm ordinem Melchisedec.

Sed neque istud fuit satis; Christum & idoneum esse ad sacerdotium fungendum, & illius fungendi potestatem (imó mandatum) accepisse per vocationem Dei; sed opus erat insuper, ut reipsa sacerdotio sibi injuncto fungeretur, & omni ex parte illud administraret. Videndum igitur, quæ sint sacerdotii Christi partes, & an illas fideliter administrârit, atque etiam nunc administret. Sunt autem partes sacerdotii Christi, per sacerdotium Aaronicum præfiguratæ, in summa tres: oblatio precum, oblatio victimæ expiatoriæ, & denique apparitio in sanctuario. Etenim Pontifex Aaronicus seu Leviticus in festo expiationis primúm offerebat juvencum, tum & hircum: illum quidem ad seipsum & familiam suam, istum veró ad populum expiandum: denique veró utriusque illius victimæ sanguinem inferebat intra velum in ipsum sanctuarium: ibíque apparens in conspectu Dei, videlicet coram arca fœderis, operculum illius isto sanguine aspergebat, ad expiationem faciendam. Similiter pontifex noster Christus obtulit Deo victimam expiatoriam, sed Leviticis illis longe prestantiorem: videlicet (ut pauló antéostensum est) seipsum, seu corpus & sanguinem suum. Atque tum paulo anté quám illam offerret, tum veró etiam inter offerendum, obtulit Deo preces: quarum precum Paulus mentionem facit capite quinto: Johannes veró easdem recitat historiæ suę Euangelicę cap. decimoseptimo. Quam utramque oblationem, & precum inquam & corporis atque sanguinis sui, posteaquam in terris peregisset: ingressus est cum illa victima in sanctuarium cæleste, ut appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.

Exposui hactenus tria doctrinæ institutæ capita: videlicet de Christi pontificis nostri persona, vocatione, & sacerdotii administratione: quartum restat, ut consideremus, quæ bona nobis hic noster sacerdos á Deo impetrârit. Nemini autem recte-judicanti dubium videri potest: quin hic sacerdos, quum & ad sacerdotium fungendum fuerit idoneus, & habuerit vocationem, & denique fideliter officium administrârit: nemini inquam dubium videri potest aut debet, quin quæcunque bona impetrare nobis á Deo voluerit, quam cumulatissimé impetrârit. Sed quænam sunt illa bona? Nempe bona cælestia atque divina? videlicet peccatorum nostrorum expiatio, aboli-

tio, sublatio, nostríque purgatio & sanctificatio: atque adeó nostri é Diaboli potestate redemtio æterna: denique æterna illa salus sive hæreditas, vocatis á Deo promissa. Hæc, inquam, bona omnia nobis administratione sacerdotii sui impetravit Christus: quippe quum & preces ejus quas pro nobis obtulit, exauditæ sint: & oblatio sui á Patre acceptata: quúmque illa in sanctuario cœlesti apparitio Deo placeat. Quæ singula ipsis verbis Apostoli facile est demonstrare.

Ac de precum quidem exauditione testatur Apostolus capite quinto, ubi ait: *Qui in diebus carnis suæ, quum deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat ipsum servare á morte, cum clamore valido & lacrymis obtulisset, & exauditus esset ex metu: quamvis filius esset, tamen ex iis quæ passus est, didicit obedientiam, & consecratus, factus est author salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant.*

Jam veró oblationem ejus á Deo esse acceptatam: ex eo manifestum est, quód per eam peccata populi Dei seu Electorum sunt expiata, abolita, é medio sublata: ipsique ab illis purgati & sanctificati: ac denique æterna eis redemtio parta. Quibus singulis demonstrandis sunt hæc Apostoli verba. Capite nono: *Adveniens autem Christus, pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum, non manu factum, id est, non hujus structuræ: neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, ingressus est semel in sacrarium, æternam redemtionem nactus. Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis juvencæ, aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem, quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, purgabit conscientiam vestram á mortuis operibus, ad serviendum Deo vivo? Itaque ob id novi Testamenti mediator est: ut morte intercedente, ad redemtionem earum prævaricationum quæ fuerant sub priore Testamento, vocati promissionem accipiant æternæ illius hæreditatis.* Et pauló póst: *Christus nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem suiipsius, patefactus est.* Et rursus: *Christus semel oblatus, ut multorum peccata tolleret: altera vice absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant ad salutem.* Similia occurrunt capite decimo, ut quum ait: *Qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Jesu Christi, semel factam.* Et post pauca: *Unica enim oblatione consecravit in perpetuum eos qui sanctificantur.* Et rursus: *Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi sacrarium per sanguinem Jesu, &c.*

Quód

Quód veró apparitio illa in sanctuario cælesti placeat Deo patri: ac proinde reconciliatio per oblationem corporis quod illi ostendit, parta, perpetuó duret: docet Apostolus, ubi ait: *Christum unâ pro peccatis oblatâ victimâ in perpetuum* (hoc est, æternam vim habente) *consedisse ad dexteram Dei*: item, *ingressum esse in ipsum cælum, ut appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.* Etenim si victima illa unica, semel in terris oblata, in perpetuum valet: necesse est ut ipse pontifex qui eam obtulit, facilem ingressum habuerit in illud cæli adytum: & ut ipsius in illo apparitio Deo placeat. Nec veró Pater illum nostrum pontificem pateretur sedere ad dexteram suam, nisi in summa apud ipsum gratia esset.

Atque hæc doctrinæ Apostolicæ de sacerdotio Christi summa est, fideliter ex ipsius Apostoli verbis á me exposita: quæ doctrina singularem hodie in Ecclesia usum habere potest ad definiendum quæstionem illam de justificatione hominis coram Deo: quum quæritur, quænam sit illa res quæ nobis ad justitiam á Deo imputatur. Hanc ex doctrina Apostoli esse dico oblationem illam Christi, seu (quod idem valet) obedientiam mortis Christi: hoc est, quam Patri præstitit in gustanda pro nobis ira Dei adversus nostra peccata, ipsi ut sponsori imposita. Etenim id quo peccata nostra expiata sunt, eorûmque remissio á Deo impetrata: est idipsum quod nobis á Deo ad justitiam imputatur: seu propter quod nobis justitia á Deo imputatur, nósque pro justis habemur. quippe quum duo hæc, *Justitiam imputare*, &, *Peccata remittere*, in hac quæstione apud Apostolum æquipolleant, dicentem ad Romanos quarto: *Sicut etiam David pronunciat beatum eum hominem, cui Deus imputat justitiam absque operibus: dicens, Beati, quorum remissæ sunt iniquitates.* Atqui sola obedientia passionis & mortis Christi, seu (quod idem est) oblatio Christi, est ea res qua peccata nostra sunt expiata, remissióque eorum nobis impetrata. quia Apostolus ex professo de peccatorum expiatione differens, solam illam Christi oblationem, tanquam illius caussam procreantem, nobis indicat, atque adeó inculcat: ut planum est ex his dictis. Capite nono: *Christus per proprium sanguinem ingressus est semel in sacrarium, æternam redemtionem nactus.* Item, *Quanto magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum, seipsum obtulit inculpatum Deo, purgabit conscientiam vestram á mortuis operibus?*

Item,

Item, *Absque sanguinis effusione non fit remissio.* Item, *Nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem suiipsius, patefactus est.* Item, *Christus semel oblatus est, ut multorum peccata tolleret.* Et rursus capite decimo: *Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata. Quapropter ingrediens mundum, dicit: Sacrificium & oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi. Holocautomata & hostias pro peccato non approbasti, tunc dixi: Ecce adsum (in volumine libri scriptum est de me) ut faciam, ô Deus, voluntatem tuam.* Et paucis interjectis: *Qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Jesu Christi semel factam.* Item, *Hic veró unâ pro peccatis oblatâ victimâ in perpetuum consedit ad dexteram Dei.* Item, *Unica enim oblatione consecravit in perpetuum eos qui sanctificantur.* Item, *Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi sacrarium per sanguinem Jesu, &c.* En quanto cum zelo Apostolus inculcet oblationem Christi, tanquam unicam peccatorum nostrorum expiationem! Quo fit, ut eadem sit unica illa res quæ nobis ad justitiam á Deo imputatur. Atque his similia tradit idem Apostolus in aliis quoque suis epistolis, maximé veró ad Romanos & ad Galatas: quę singula hîc enumerare nimis longum foret, neque hujus est instituti.

Si quis hoc loco ex me quærat: Ad quid igitur nobis conducat sanctitas naturæ & vitæ Christi, si non ipsa quoque nobis imputetur: illa quidem ad tollendum naturæ nostræ impuritatem: ista veró ad condonandum peccata quę vocant omissionis: quum scilicet sancta opera, á Deo præcepta, omisimus atque neglеximus? Respondeo: Certum est & clarum pronuntiatum illud Johannis, SANGUIS CHRISTI PURGAT NOS AB OMNI PECCATO. Si ab omni: ergo non solúm á peccatis quæ vocantur Commissionis, quum scilicet mala facta á Deo vetita commisimus atque perpetravimus: sed etiam á peccatis Omissionis, quum bona opera á Deo mandata omisimus atque neglеximus: necnon á peccato quod vocatur originis, quo fit ut & á bonis operibus abhorreamus, & ad mala proni atque proclives simus. Sanctitas veró tum naturæ tum vitæ Christi, ad hoc nobis conducit: ut sciamus, nos habere pontificem sanctum: & victimam illius esse sanctam, ac proinde Deo placentem, & ad expiandum nostra peccata efficacem. Quanquam ad hanc efficaciam illud quoque, & quidem inprimis, requisitum fuit, ut noster pontifex simul esset verus Deus: ac proinde

inde ut sanguis pro nobis effundendus, esset sanguis Dei, sicut suprá fusiús est declaratum.

Atque hic primus doctrinæ de sacerdotio Christi expositæ singularis hoc tempore usus est. Deinde veró facit eadem doctrina ad ostendendum impietatem Missæ Pontificiorum, in qua fingunt Christum á sacrificulo denuó Patri ut victimam offerri, eáque oblatione peccata omnium eorum, tum viventium tum mortuorum, pro quibus Missa celebratur, expiari. At contrá Apostolus in hac epistola iterum atque iterum (ut abundé ostensum est) testatur, omnia Electorum peccata unicá oblatione Christi, super altare crucis peracta, perfecté expiata esse. Unde sequitur, Missam Pontificiorum in sacrificium Christi blasphemam & sacrilegam esse, ac proinde omnibus piis toto pectore detestandam.

Hæc habui, nobilissime Grynradi, quæ de sacerdotio Christi, ex epistola illa eruditissima ad Hebræos, ad illam piis lectoribus commendandam, in medium afferrem. Quod restat, Deum patrem Domini nostri Jesu Christi oro, ut laborum tuorum quos in instituendo illustrissimo ac potentissimo Principe FRIDERICO IV. Comite Palatino Electore, per aliquot annos fidelissimé insumsisti, magis ac magis appareant lætissimi fructus: ut quantum luctum piis attulit nuper, & etiam nunc affert, mors illustrissimi Principis, & piorum patroni munificentissimi, Ducis JOHANNIS CASIMIRI, tantum vicissim gaudium iisdem afferat illius in Electoratum successio & reipublicæ gubernatio: dum scilicet sanctissimarum præceptionum tuarum perpetuó memor, laudatissimis majorum, ac inprimis avi, FRIDERICI PII, vestigiis insistet. Vale. Herbornæ, septimo Februarii, 1592.

ANALYSIS LOGICA
EPISTOLÆ PAVLI
AD TIMOTHEUM
PRIORIS.

ARGUMENTUM EPISTOLAE.

EPistola hæc ferè tota est νουθετικὴ, complectens nimirum multas ac varias admonitiones de officiis ministrorum Ecclesiæ, atque etiam aliorum fidelium: sicut deinceps ad singula capita indicabitur. Veruntamen præter illas admonitiones Paulus asserit quoque suum apostolatum, capite primo & secundo: item proponit præcipua capita Euangelii seu doctrinæ Christianæ, in fine capitis tertii; præterea prædicit apostasiam posterioribus temporibus per falsos doctores eventuram, in principio capitis quarti; quæ quidem prophetia jam per aliquam-multos annos impletur in Papatu: sicut suo loco demonstrabitur.

ANALYSIS CAP. I.

ARGUMENTUM.

Præter inscriptionem, quæ continetur duobus primis versibus, tres sunt hujus capitis partes. Primúm admonet Timotheum, ut coërceat perversos quosdam legis doctores, á vers. 3. usque ad 12. Deinde asserit suum apostolatum, á vers. 12. usque ad 18. Postremó hortatur Timotheum, ut in ministerio suo fortiter adversus omnia impedimenta decertet, & cum sana doctrina bonam conscientiam conjungat, tribus ultimis versibus.

DE INSCRIPTIONE.

1 *PAulus Apostolus Jesu Christi ex ordinatione Dei servatoris nostri, & Domini Jesu Christi, spei nostræ.*

2 *Timotheo germano filio in fide. Gratia* sit tibi, *misericordia* & *pax à Deo Patre nostro, & Christo Jesu Domino nostro.*

INscriptio continet tres particulas. Primúm ὑπογραφὴν, subscriptionem seu nomen ejus qui scribit, vers. 1. deinde ἐπιγραφὴν, inscriptionem specialiter sic dictam, seu nomen ejus ad quem Epistola hæc mittitur: tum ἀσπασμὸν, salutationem: vers. 2. In subscriptione apostolatus sui meminit, ad conciliandum epistolæ huic authoritatem: simúlque summam doctrinæ Apostolicæ comprehendit, nempe, quód Deus nos servet per Christum fide apprehensum, cujus salutis perfectio adhuc speratur. In inscriptione commemorat Timothei efficacem vocationem, quæ contigerat per ipsius prædicationem, simúlque paternum suum erga ipsum animum significat, dum eum vocat germanum filium in fide. In salutatione optat Timotheo primúm *gratiam*, id est, gratuitam benevolentiam Dei, tanquam fontem omnium bonorum quæ nobis ab eo conferuntur: deinde *misericordiam*, id est, gratuitam remissionem peccatorum, & instaurationem imaginis

ginis Dei: postremó *pacem*, id est, tranquillitatem conscientiæ & lætitiam ex sensu favoris Dei, & denique veram felicitatem.

DE PRIMA CAPITIS PARTE.

3 *Sicut te sum precatus ut permaneres Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam*, vide *ut denunties quibusdam ne diversam doctrinam doceant:*

4 *Nec attendant fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm ædificationem Dei quæ est per fidem.*

5 *Porro finis mandati, est charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide non ficta.*

6 *A quibus nonnulli ut à scopo aberrantes, diverterunt ad vaniloquentiam:*

7 *Volentes esse Legis doctores, nec intelligentes quæ loquuntur, neque de quibus asseverant.*

8 *Scimus autem bonam esse Legem, si quis ea legitimè utatur.*

9 Nempe *sciens Legem justo positam non esse sed Legis contemptoribus, & iis qui subjici nolunt, impiis & peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,*

10 *Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, perjuris, & si quid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.*

11 Quæ est *secundùm gloriosum Euangelium beati Dei, quod concreditum est mihi.*

Admonet Timotheum ut coërceat perversos quosdam legis doctores, qui negotium facessebant ecclesiæ Ephesinæ: de quibus cavendis monet quoque presbyteros Ecclesiæ Ephesinæ. Act. 20. vers. 28. 29. 30. Admonitionem hanc primùm illustrat collatione admonitionis similis jam antea ab ipso factæ, quum proficisceretur in Macedoniam. Secundò admonitionem ipsam proponit per sententiam generalem, ut scilicet denunciet quibusdam ne doceant doctrinam diversam, nempe diversam á doctrina Apostolica. Tertió, sententiam generalem subjectione speciei declarat, videlicet doctrinæ de genealogiis: simúlque quatuor rationes commemorat cur istiusmodi doctrina sit fugienda. Prima ratio est, quia non contineat certam veritatem: hanc rationem innuit nomine *fabularum*. Secunda ratio est, quia inani labore fatiget: hoc significat, cúm istas genealogias vocat ἀπεράντους, *infinitas*, id est, tales in quibus non liceat reperire finem seu exitum. Tertia ratio est, quia pariat *quæstiones*, id est, certamina seu rixas. Quarta, quia non faciat ad ædificationem Dei quæ est per fidem, hoc est, ad incrementum cognitionis Dei seu fidei Christianæ & veræ pietatis. Harum rationum prima ex adjuncto, tres reliquæ ex effectis desumtæ sunt. Atque hoc tertium hujus contextus membrum est. Quartó, rationem postremam expolit, & syllogismo comprehendit ad hunc modum:

Qui legem Dei rectè interpretantur, referunt eam ad rectum finem seu scopum: qui est charitas ex puro corde & conscientia bona & fide non simulata. vers. 5.

At isti doctores non referunt legem ad hunc finem, sed ab istis commemoratis rebus, tanquam á scopo aberrant. vers. 6.

Ergo isti doctores non rectè legem interpretantur, sed á recta legis interpretatione ad vaniloquentiam deflectunt. vers. eodem.

Assumtionem approbat vers. 7. à caussa procreante, videlicet inscitia istorum,

istorum, per enunciatum discretum: Volunt quidem illi esse legis doctores: veruntamen, nec quæ loquuntur, nec de quibus asseverant, intelligunt: hoc est, nec argumenta ex quibus, nec quæstiones de quibus disserunt, intelligunt. Atque hoc quartum hujus pericopes membrum est. Quintó occurrit objectioni: Reprehendis legis doctores: ergo reprehendis ipsam quoque legem. Apostolus negat consequentiam, quatenus concedit, legem esse bonam: ac monet, se istos legis doctores reprehendere propter legis abusum, ut qui legem non referrent ad rectum scopum. vers. 8. Deinde vers. 9. ostendit, non esse caussam cur legem vel ipse vel ullus fidelis oderit, aut horreat: quia lex justo non sit posita, sed legis contemtoribus, &c. hoc est, quia maledictio legis incumbat tantúm petulantibus legis transgressoribus: non autem justis, hoc est, iis qui justitiæ in lege præscriptæ ex animo dant operam: id quod nimirum omnes vera fide præditi faciunt. Cur autem his maledictio legis non incumbat, caussa est, quia per Christum ab ea sunt liberati, quatenus ille pro ipsis factus est maledictio, ut docet Apostolus. Galat. 3. vers. 13. Tum monet, doctrinam Euangelii cum doctrina Legis consentire, quantum scilicet ad vitam hominis formandam attinet: quia peccata in lege prohibita, doctrinæ Euangelii æqué adversentur. vers. 10. & 11. Postremó occasione mentionis Euangelii, Apostolatum suum asserere incipit: dum Euangelium sibi concreditum esse affirmat.

DE SECUNDA PARTE.

12 *Gratiam igitur illi habeo qui me robustum effecit,* id est, *Christo Jesu Domino nostro: quod me fidum duxerit, ut qui me in ministerio constituerit.*

13 *Qui prius eram blasphemus & persequutor & injuriosus: sed mei misertus est. nam ignorans id faciebam;* nempe *fidei expers.*

14 *Superabundavit autem gratia illa Domini nostri cum fide & dilectione in Christo Jesu.*

15 *Certus est* hic *sermo, & dignus qui modis omnibus recipiatur, Christum Jesum venisse in mundum ut peccatores servaret, quorum primus sum ego.*

16 *Verùm ideo misertus est mei ut in me primo ostenderet Jesus Christus omnem lenitatem, ut essem exemplar credituris ipsi ad vitam æternam.*

17 *Regi autem æterno, immortali, invisibili, soli sapienti Deo honor* sit *& gloria in secula seculorum, Amen.*

Hic asserit suum Apostolatum, adversus quosdam (ut apparet) qui superiorem ipsius vitam calumniabantur, cùm scilicet Ecclesiam hostiliter persecutus fuit. Ac primúm gratias agit Christo, ut á quo & vires acceperit ad Euangelium cum fructu prædicandum, & ipsum quoque prædicandi Euangelii ministerium, vers. 12. Deinde beneficium istud suæ ad Apostolatum vocationis amplificat expositione tum caussæ corrumpentis, tum caussæ procreantis. Caussa corrumpens quæ Christum ab illo beneficio in Paulum conferendo meritó poterat deterrere, est hostilis illa persecutio qua Paulus Ecclesiam persequebatur: de qua vide Acto. 8. vers. 3. & cap. 9. vers. 1. & 2. item cap. 22. vers. 4. & 5. Caussa procreans istius beneficii fuit misericordia Christi. Cujus misericordiæ commemorationem ne quis rapiat ad securitatem peccandi, exponit illius caussam sine qua non, videlicet suam ignorantiam, ut qui fidei Christianæ adhuc expers, Christum nondum agnosceret. Quo ipso significat, qui Christum ex prædicatione Euangelii agnitum hostiliter persequuntur, eos misericordiæ ipsius aditum præcludere:

de

de quibus Christus disertè pronunciat, blasphemiam eorum remissum non iri, eó quód Spiritum sanctum blasphement: Matt. 12 vers. 31. 32. Præterea gratiam Christi in se convertendo amplificat ab adjuncta magnitudine, quam significat verbo ὑπερεπλεόνασε, superabundavit, quasi dicat, supra modum abundavit: suíque conversionem declarat ex effectis, videlicet, fide & dilectione: ut qui jam in Christum credat, & amore ipsius atque Ecclesiæ ardeat. Porró illam Christi misericordiam sibi præstitam non debere videri incredibilem, ostendit ex fine generali adventus Christi in mundum: qui est, ut peccatores servaret, nempe ex misericordia. Hanc sententiam cum asseveratione gravissima enunciat: deinde illam accommodat ad suam personam; & finem seu scopum Christi in se convertendo fuisse monet, ut alios electos exemplo Pauli alliceret ad fidendum misericordiæ ipsius: quippe quam erga Paulum quantumvis maximum peccatorem exercuisset. Postremó concludit hunc locum δοξολογίᾳ, id est, celebratione nominis divini, magnifica quædam epitheta seu attributa Dei commemorans: quæ quidem δοξολογία ex collatione præcedentium ad Christum specialiter referenda videtur.

DE TERTIA PARTE.

18 *Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee,* nempe *ut secundum prægressas de te prophetias, milites per eas bonam illam militiam:*

19 *Retinens fidem & bonam conscientiam: qua expulsa nonnulli naufragium fidei fecerunt.*

20 *Ex quibus Hymenæus & Alexander: quos tradidi Satanæ, ut castigati discerent non blasphemare.*

Hortatur Timotheum ut in ministerio suo fortiter adversus omnia impedimenta decertet, & cum sana doctrina bonam conscientiam conjungat. Hanc hortationem cõfirmat primúm caussa procreante, videlicet prophetiis de Timotheo prægressis, quarum recordatione excitari meritó ille debuit ad fortiter militandum bonam illam militiam defensionis Euangelii contra falsos doctores & persecutionem mundi. Deinde affert argumentum ab eventu pernicioso, videlicet naufragio fidei, id est, amissione doctrinæ fidei: quod argumentum duobus exemplis specialibus approbat, quibus naufragium istud fidei evenerit: quos proinde Satanæ tradiderit, videlicet per excommunicationem; cujus sui facti finem exponit, ut scilicet pœnitentia ducti desinant doctrinam fidei blasphemare, & ad illam rectè cognoscendam revertantur.

SCHOLIA IN CAP. I.

V. 1. *Ex ordinatione.* κατ' ἐπιταγὴν. Vel, Ex mandato. ἐπιταγὴ, ab ἐπιτάσσω quod est injungere, imperare, mandare. *Dei.* Θεοῦ. scilicet τοῦ πατρὸς, Patris. quia mox distinctè fit mentio filii. *Servatoris.* σωτῆρος. Observa, nomen servatoris etiam patri attribui. Is enim servat nos per Filium: quippe quem salutis nostræ caussa misit, & per quem nos sibi reconciliavit, per quem etiam Spiritum sanctum in nos mittit. *Spei nostræ.* τῆς ἐλπίδος ἡμῶν. Christus dicitur spes nostra, per metonymiam materiæ. Ipse enim est, unde spes nostra oritur: quippe speramus vitam æternam, freti merito Christi quo nobis Deum reconciliavit: sicut docet Paulus Rom. 5. v. 1. 2. 5.

2 *Germano*

2 *Germano filio. γνησίῳ τέκνῳ.* [illegible] id est, germano, qui à parentibus non degenerat, sed ingenium illorum [illegible] refert. τέκνον autem generale est, & filium & filiam significans. *In fide.* ἐν πίστει. Id est, respectu fidei. Neq; enim Timotheus, simpliciter & propriè loquendo, filius erat Pauli, sed ratione fidei, quam is sua prædicatione in ipso genuerat. Confer 1. Cor. 4. v. 14. & 15. Philem. v. 10. & 1. Pet. 1. 23.

3 *Sum precatus. παρεκάλεσα.* Vel, adhortatus. *Ne diversam doctrinam doceant. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν.* Id est, μὴ ἕτερα διδάσκειν, ne doceant diversa, scilicet, á doctrina Apostolorum.

4 *Infinitis. ἀπεράντοις.* Id est, quarum non licet reperire πέρας, finem seu exitum. *Quæstiones. ζητήσεις.* Id est, certamina, rixas, contentiones de rebus scitu non necessariis. *Ædificationem Dei, quæ est per fidem.* Οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει. Id est, incrementum in cognitione Dei, quæ posita est in vera fide.

5 *Finis mandati. τὸ τέλος τῆς παραγγελίας.* Id est, ὁ σκοπὸς τῶν παραγγελιῶν, scopus mandatorum, scilicet Dei: id est, scopus legis. Enallage numeri. Hæc expositio confirmatur ex collatione duorum versiculorum sequentium. *Charitas. ἀγάπη.* Scilicet erga proximum. Synecdoche generis, Paulo usitata, Sic 1. Cor. 13. Gal. 5. v. 13. 14. Per charitatem autem seu dilectionem proximi intelligit metonymicé, officia charitatis, id est, quæ proximo ex charitate præstantur. Quó pertinet illud Johan. Ne diligamus verbo, sed opere, & veritate. *Ex puro corde. ἐκ καθαρᾶς καρδίας.* Id est, ex puro cordis affectu, ex animo sincero. *Conscientia bona. συνειδήσεως ἀγαθῆς.* Conscientia bona nascitur partim ex fide, partim ex serio proposito pié vivendi atque ita placendi Deo. Fides inprimis requiritur: quia cùm nemo sit, qui non peccatis suis Deum offenderit, necesse est, ut certó persuasi simus peccata nobis propter Christum esse remissa. Ad serium autem illud propositum videtur præcipué respicere Paulus, quum consessum sacerdotum sic alloquitur, Act. 23. v. 1. Viri fratres, ego omni conscientia bona servivi Deo ad hunc usque diem. item 1. Cor. 4. v. 4. Nullius rei mihi conscius sum: sed non per hoc justificatus sum.

8 *Bonam esse legem. ὅτι καλὸς ὁ νόμος.* Sic Roman. 7. v. 12. Lex ipsa quidem sancta, &c.

9 *Legem justo positam non esse. ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται.* Nomine justi intelligit hominem pium, & justitiæ deditum; ut liquet ex antithesi, qua justo opponit ἀνόμοις, ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι, &c. Veré autem pius nemo est nisi fidelis, ac proinde fide justificatus. Porró verbo κεῖσθαι notat onus illud maledictionis quod in[illegible]mbit Legis transgressoribus. Sententia igitur est, Legis maledictionem [illegible] pijs qui justitiæ in Lege præscriptæ ex animo dant oper[illegible] ejus rei est, quód illi fide in Christum sunt justificati, & [illegible] liberati. Eadem sententia, Rom. 6. v. 14. enunciatur [illegible] *sed sub gratia.* nam illic, Esse sub lege, est [illegible] maledictioni Legis: ut liquet ex antithesi [illegible] incumbit Legis maledictio.

10 *Sa[illegible]* [illegible]a. Sic nominatur doctrina salutis: vel per me[illegible] quasi morbis errorum laboret: vel per metonymiam [illegible]em animi & corporis, id est, veram salutem afferens [illegible] observant. Eodem sensu nominat ὑγιαίνοντας [illegible] Timoth. 1. vers. 13. Sic in eadem epistola cap. 2. vers. 17. doctrinam [illegible] comparat gangrænæ; eó

B quód

quod certum exitium afferet.

11 *Gloriosum Euangelium.* τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Ad verbum, Euangelium gloriæ, Hebraismus. Sic Ephes. 4. vers. 24 ὁσιότης τῆς ἀληθείας, sanctitas veritatis, id est, vera. *Quod concreditum est mihi.* ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ. Ad verbum, Quod creditus sum ego. Græcismus.

12 *Fidelem.* πιστὸν. videlicet in munere commisso administrando. Sic 1. Cor. 4. v. 2. In dispensatoribus requiritur, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ, ut quis fidelis inveniatur. Sic Heb. 3. v. 2. & 5. *In ministerio.* εἰς διακονίαν. videlicet Euangelii annunciandi.

13 *Qui prius eram blasphemus, &c.* vide Act. 8. v. 3. & cap. 9. v. 1. 2. & cap. 22. v. 4. 5. *Sed mei misertus est.* ἀλλ᾽ ἠλεήθην. Scilicet ὑπὸ Θεοῦ. Id est, sed misericordiam adeptus sum: vel, Misericordia mihi contigit. Scilicet á Deo; sic pauló póst. vers. 16. *Ignorans.* ἀγνοῶν. Ignorans videlicet religionem Christianam esse veram. *Fidei expers.* ἐν ἀπιστίᾳ. Scilicet ὢν vel καθεστὼς: id est, in incredulitate constitutus. Vel, per incredulitatem: posita præpositione ἐν pro διὰ more Hebræorum: ut pendeant hæc verba á verbo ἐποίησα.

14 *Superabundavit autem.* ὑπερεπλεόνασε δὲ. Id est, Abundé se exeruit erga me, seu efficax fuit in me: efficiens nimirum in me fidem & dilectionem: ut sequentia declarant. *Dilectione in Christo.* ἀγάπης τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. Hoc est, qua fideles omnes diligo propter Christum.

15 *Certus est hic sermo.* πιστὸς ὁ λόγος. Id est, ἀξιόπιστος. Fide dignus. *Primus.* πρῶτος. id est, præcipuus seu princeps. Id est, Maximus omnium peccator.

16 *Misertus est mei.* ἠλεήθην. Vide suprá ad versum 13.

17 *Regi autem æterno.* τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων. Ad verbum, Regi seculorum, hoc est, per omnia secula viventi. Hebraismus, pro, τῷ αἰωνίῳ. *Immortali.* ἀφθάρτῳ. Proprie incorruptibili. nam immortalis Græcé est ἀθάνατος. *Soli sapienti.* μόνῳ σοφῷ. Id est, qui solus á seipso sapiens est, idque perfecté & immutabiliter. Eodem sensu dicitur Matth. 19. v. 17. Nullus est bonus, nisi unus, nempe Deus. Sic Rom. ult. v. ult.

18 *Bonam illam militiam.* τὴν καλὴν στρατείαν. videlicet defensionis Euangelii contra falsos doctores & persecutionem mundi. Sic. 2. Tim. 4. v. 7. Certamen illud præclarum decertavi, &c.

19 *Retinens* ἔχων. Id est, κατέχων. Sic Rom. 15. v. 4. ἵνα τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν, ut spem illam retineamus.

20 *Quos tradidi Satanæ.* οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, videlicet per excommunicationem: ut 1. Cor. 5. v. 5.

OBSERVATIONES LOCORUM
DOCTRINAE EX CAPITE PRIMO.

Ex v. 1. Quum Paulus epistolæ hujus scriptor, fuerit Apostolus, id est, doctor Euangelii, immediaté á Christo ad docendum vocatus: sequitur, doctrinæ ipsius, tanquam veritati cœlesti ac divino testimonio citra omnem dubitationem credendum esse.

Ex eodem vers. Ad docendum in Ecclesia nemo accedere debet, nisi vocatus á Deo. Hinc Paulus dicit se esse apostolum ex ordinatione seu mandato Dei. Vocatio autem alia est immediata, qualis fuit Prophetarum & Apostolorum: alia mediata, qualis est cæterorum Ecclesiæ doctorum, qui vocantur ab Ecclesia.

Ex v.1.& 2. De caussis salutis. Salutis nostræ caussa efficiens principalis est Deus pater: unde hic ab Apostolo nominatur servator noster. Administrans caussa est Dominus noster Jesus Christus: is enim est mediator inter Deum & nos; qui Deum nobis propter peccata offensum sacrificio suæ mortis placavit, & sua intercessione in cœlo perpetuó placat, ejúsque favorem obedientia suæ mortis semel nobis conciliatum perpetuó conservat: unde hic ab Apostolo nominatur spes nostra, id est, is quo freti vitam æternam certó speramus. Caussa impulsiva antecedens in mente Dei, τὸ πρoηγoύμενoν αἴτιoν, est gratia, id est, gratuitus favor. item misericordia, ex qua nimirum remittit nobis peccata, & instaurat in nobis imaginem Dei. Formalis caussa est pax, id est, tranquillitas conscientiæ ex sensu favoris Dei orta, ac proinde lætitia in Deo, quæ est vera felicitas seu beatitudo.

Ex vers.2. Verbum Euangelii est semen illud unde giguntur filii Dei, ad beatam immortalitatem: quatenus nimirum per Euangelii prædicationem creatur in cordibus electorum fides, qua apprehenditur Christus ad salutem. Hinc est, quód Paulus Timotheum vocat germanum filium in fide. Similiter dicit in epistola ad Philemonem v.10. se genuisse Onesimum in vinculis suis. Vide 1.Pet.1.v.23.24.25.

EX PRIMA PARTE.

Ex v.3. Fidorum episcoporum seu pastorum Ecclesiæ officium est, curare ut doctrina Apostolica puré in Ecclesia tradatur, néve doctrina diversa admisceatur. Contrarium fecerunt Theologi Scholastici, qui doctrinæ Apostolicæ admiscuerunt Philosophiam: & monachi qui admiscuerunt sua somnia & fabulas.

Ex v.4. 5. 6. 7. Pastores doctrinam quam Ecclesiæ proponunt ex verbo Dei, referre debent ad ædificationem auditorum, id est, ut illi crescant in cognitione Dei, in fide & studio pietatis. Contrá speculationes curiosæ & quæstiones inutiles fugiendæ sunt.

Ex v.8.& 9. Quum lex Dei bona sit, ut hoc loco diserté affirmat Apostolus: non est igitur ex Ecclesia Christiana tanquam inutilis exterminanda; sed proponenda & opera danda, ut ea legitimè utamur: hoc est, ut ex ea agnoscamus nostra peccata, & scientes nos ab illius maledictione per Christum esse liberatos, gratitudinis ergó omnem nostram vitam secundúm illius præscriptum instituere studeamus.

Ex v.10. & 11. Euangelium Legi non est contrarium: quia illam ipsam colendi Dei rationem á fidelibus requirit, quam Deus in Lege præscripsit. Sic Christus ait, Non veni solvere legem, sed implere. Et Euangelio promittitur Spiritus sanctus qui legem Dei cordibus electorum inscribat.

EX PARTE SECUNDA.

Ex v. 12. Exemplo Pauli gratias debemus agere Deo pro beneficiis in nos collatis.

Ex eod. v. Facultas dextré & sapienter docendi Euangelium, & in illo docendo alacritas atque constantia, singulare donum Dei est. Vide 2.Cor.3.v.5.& 6.

Ex eod. v. In ministro Euangelii inprimis requiritur ut fidelis seu fidus sit, id est, ut fideliter Deo serviat, & Ecclesiæ tanquam familiæ Dei, dispenset

... a Dei. v. 1. de 1. Cor. 4. v. 1. & 2.

Ex eod. v. Ministerium Euangelii singulare Dei beneficium est, & singularis dignitas, quippe pro quo Paulus Deo gratias agit. Confer locum modò citatum ex 1. Cor. 4. v. 1. & ejusdem epistolæ cap. 5. v. 28. & 2. Cor. 3. v. 6. & deinceps. Usus hujus doctrinæ est, consolatio piorum Euangelii ministrorum adversus contemtum mundi.

Ex v. 13. 14. 15. 16. Magna est misericordia Dei; quippe qui gravissima etiam peccata, ut blasphemiam & persecutionem piorum, ignoscit resipiscentibus: atque ipsam etiam resipiscentiam istiusmodi peccatoribus quandoque donat. Cujus rei clarissimũ exemplum hîc in Paulo habemus: quem Christus ex lupo gregem suum vastante, ovem, atque etiam pastorem effecit. Nemo igitur propter gravitatem peccatorum suorum de venia desperet, sed ad misericordiam Dei in Christo patefactam ardentibus gemitibus confugiat. Cain dicebat, Major est mea iniquitas quàm ut remittatur. Contrà Augustinus: Mentiris, inquit, Cain, nam major est Dei misericordia, quàm omnium hominum iniquitas. David gravissimis sceleribus admissis, adulterio videlicet, & homicidio, ad misericordiam Dei confugit: sicut testatur Psalmus 51. Miserere mei Domine secundùm magnam misericordiam tuam, & secundùm multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam, &c. Hoc exemplum nobis imitandum est.

Ex v. 13. ex verbis, *Nam ignorans id faciebam.* Multum interest, an quis veritatem cœlestem blasphemet ejusque confessores persequatur ignorans, an veró petulanter & malitiosé contra conscientiam, id est, contra testimonium Spiritus sancti quo convictus est apud animum suum, doctrinam illam quam blasphemat & persequitur, esse cœlestem veritatem. Nam de illis spes est salutis: quia de eisdem spes est resipiscentiæ: sicut testatur præsens exemplum Pauli. At de istis nulla spes est salutis: quia nec resipiscentiæ. Ratio est: quia Deus non patitur se rideri, & veritatem suam petulanter ac malitiosé pedibus conculcari, ac proinde resipiscentiam talibus dare non vult: sed vult eos justissimo judicio in æternum punire. Hinc Christus Matt. 12. disertè pronuntiat, blasphemiam talium remissum non iri, eó quód Spiritum sanctum blasphement. Quatenus nimirum illi testimonio interiori Spiritus sancti contradicunt, & illum qui est spiritus veritatis, petulanter mendacii arguunt. Confer Heb. 6. vers. 4. & deinceps: & cap. 10. vers. 26. & deinceps.

Ex v. 14. Ex verbis, *Cum fide & dilectione.* Vera fides dilectionem sibi adjunctam habet. Sic Gal. 5. v. 6. Fides per dilectionem agens. Jacob. 2. v. 18. Ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis.

Ex v. 15. Ex verbis, *Christum Jesum venisse in mundum, &c.* Finis seu scopus adventus Christi in mundum seu incarnationis filii Dei, est; ut servaret peccatores, nempe omnes sibi datos á patre: idque expiando ipsorum peccata, sanctissimo illo sacrificio suæ mortis. Johan. 17. Sic dicitur in symbolo Athanasii: Qui propter nos homines, & propter nostram salutem descendit de cœlo & homo factus est.

Ex eod. v. ex vocabulo, *Peccatores.* Nemo salutem suam adscribat meritis suis. Etenim omnes qui servantur, sunt peccatores. Peccatores autem non merentur salvari, sed puniri ac perdi. Quare salutem nostram in solidum adscribamus gratiæ & misericordiæ Dei, & merito Domini nostri Jesu Christi.

Ex eod. v. ex verbis, *Quorum primus sum ego.* Nemo peccata sua extenuet, sed

ſed exemplo Pauli, ingenuè confiteatur, ad gloriam Dei: nempe ad celebrandum miſericordiam ipſius, ut qui peccata etiam graviſſima nobis ignoverit. Eſt autem in hac confeſſione cavenda hypocriſis, ut non ſolùm ore confiteamur, ſed etiam corde magnitudinem noſtrorum peccatorum verè agnoſcamus & doleamus.

Ex v. 16. Ex verbis, *Credituris ipſi in vitam æternam.* Fidei finis & effectum eſt vita æterna. Sic Petrus 1. Pet. 1. v. 9. Reportantes finem ſeu mercedem, id eſt, præmium (τὸ τέλος) fidei veſtræ, ſalutem animarum.

Ex v. 17. Notanda ſunt attributa Dei ſeu proprietates eſſentiales: nempe æternitas, immutabilitas, inviſibilitas, ſapientia: quæ quum hoc loco peculiariter Chriſto attribuantur: (hujus enim erga ſe beneficia in præcedentibus nominatim commemoravit) vera ipſius deitas, hinc evidentiſſimè demonſtratur. Nec verò propterea ab his attributis vel Pater vel Spiritus ſanctus excluditur: quum ſint tribus illis perſonis communia, ſicut & ipſa eſſentia. Etenim attributis illis ipſa eſſentia ſignificatur. Si quis tamen hanc δοξολογίαν malit referre ad Patrem: nihil erit incommodi. nam etiam ſic nec Filius nec Spiritus ſanctus excluditur, quaſi non ſint illis iſta attributa communia. Et ſic ipſe Apoſtolus infrà cap. 6. v. 15. & 16. Patri talia attributa nominatim adſcribit.

Ex eod. v. ex verbis, *Soli ſapienti.* Quæritur, cur Deus dicatur ſolus ſapiens: quum certum ſit, etiam creaturas rationales, puta angelos & homines, ſapientiæ participes eſſe? Reſpondeo: ſolus Deus ſapiens eſt per ſe & ſua natura, ac per ſuam eſſentiam: atque adeò ſapientia Dei ab ipſius eſſentia non reipſa, ſed tantùm ratione differt: at ſapientia in creaturis eſt qualitas in ipſis creata à Deo pro bona ipſius ac libera voluntate, ac proinde eſt accidens in illis quod ab eis ſalva eſſentia poteſt ſeparari. Quum autem ſolus Deus dicitur ſapiens, intelligendum eſt per ſe, perfectè & immutabiliter, atque ita ut intelligatur eſſe author omnis ſapientiæ, quæ reperitur in creaturis. Eadem ratione dicitur ſolus habere immortalitatem, infrà cap. 6. v. 16. Item ſolus eſſe bonus, Matth. 19. v. 17.

EX TERTIA PARTE.

Ex v. 18. Ex verbis, *Ut ſecundùm prægreſſas de te prophetias milites, &c.* Qui ſentiunt ſe divinitus ad docendum Euangelium vocatos eſſe, eò animoſius veritatem illius contra falſorum doctorum corruptelas aſſerere debent.

Ex eod. v. ex verbis, *Milites per eas bonam illam militiam.* Omnium quidem Chriſtianorum vita militia quædam ſpiritualis eſt, qua contra Satanam, mundum & propriam carnem perpetuò illis decertandum eſt: ſed inprimis doctores Eccleſiæ tanquam anteſignani quidam in iſta militia exercentur. Quare vocationis ſuæ memores, fortiter pro veritate Euangelii contra falſorum doctorum corruptelas decertent: idque eò magis, quòd hæc militia eſt bona, id eſt, glorioſa & ſalutaris, quippe cum certa ſpe victoriæ coniuncta. Hîc tamen ſibi caveant à φιλονεικία, id eſt, contendendi libidine: memores verborum Pauli 2. Timoth. 2. v. 23. & deinceps: Stultas, & ineruditas quæſtiones rejice, ſciens eas gignere pugnas. Servum autem Domini non oportet pugnare; ſed placidum eſſe erga omnes: aptum ad docendum: tolerantem malos: cum lenitate erudientem eos, qui contrario animo ſunt affecti: ecquando det eis Deus ut reſipiſcentes agnoſcant veritatem, &c.

Ex v.19. ex verbis, *Retinens fidem & bonam conscientiam.* Quum singulis Christianis ac imprimis doctoribus verbi bona conscientia opus sit: scire oportet quidnam bona conscientia sit, & quibus in rebus consistat. Bona conscientia est judicium nostræ mentis approbantis id quod agimus tanquam Deo placens: eó quód ipsi placemus Deo propter Christum, quódq; ei placere studemus serio proposito agendi secundúm voluntatem ipsius. Bona igitur conscientia consistit in duabus rebus, in fide & studio pietatis: nam per fidem purgatur conscientia nostra á peccatis, quatenus per fidem nobis ad justitiam imputatur sanguis Christi in cruce effusus, Hebr.9.v.14. Item cap.2.v.1.2.& deinceps: ubi docetur, fideles sanctificari per sacrificium Christi, atque ita purgari ut nullorum peccatorum sibi amplius sint conscii. Item v.19.& deinceps dicit: Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi sacrarium per sanguinem Jesu, ea via quam dedicavit nobis recentem & vivam, per velum, hoc est, per carnem suam: quúmque habeamus sacerdotem magnum, præfectum domui Dei: accedamus cum vero corde, & certa persuasione fidei, puris cordibus á conscientia mala. Similiter de bona conscientia disserit Petrus 1.Pet.3.v.21. ubi ait nos servari per baptismum, non quo carnis sordes abjiciuntur, sed quo fit ut bona conscientia Deum interroget per resurrectionem Jesu Christi. Quibus verbis Petrus docet, bonam conscientiam oriri ex remissione peccatorum parta sanguine Christi, & declarata per resurrectionem Christi: sicut testatur Baptismus. Atque hæc de fide. De studio veró pietatis, quód inde quoque bona conscientia oriatur, percipitur ex verbis Pauli Heb.13. v.18. ubi ait: Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiam habere, ut qui in omnibus cupiamus honesté conversari. Idipsum percipitur quoque ex verbis Petri, 1.Pet.2.v.19.& 20. ubi consolaturus servos Christianos qui habebant dominos pravos, sic ait: Hoc enim gratum est (nempe Deo) si quis propter conscientiam Dei (id est, propterea quód studet bona conscientia Deo servire) suffert molestias injusté afflictus. Quæ enim est laus, si quum peccantes colaphis cædimini, toleratis? Sed, si quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc est gratum apud Deum. Eodem respicit cap.3. v.16. ubi hortatur fideles ut bonam conscientiam habeant: ut pro eo, inquit, quod loquuntur adversum vos tanquam maleficos, pudefiant, qui incessunt vestram bonam in Christo conversationem.

Ex eod. v. ex verbis, *Qua repulsa nonnulli fidei naufragium fecerunt.* Quidam ex his verbis colligunt, fidem qua credimus in Christum, quáque justificamur, posse amitti. Sed labuntur ex eo, quód non attendunt, vocabulo Fidei hic metonymicé significari doctrinam fidei, illiúsque professionem. Fieri enim potest, ut nonnulli doctrinam Evangelii ad tempus tanquam veram & salvificam profiteantur, postea autem eandem abnegent & blasphement. Hi nunquam veré in Christum crediderunt, ita nimirum, ut certó statuerent, peccata sua sibi á Deo, propter Christum ex mera misericordia remissa esse, atque ita in misericordia illa Dei vera fiducia cordis acquiescerent. Quare nec veram illam & salvificam fidem amiserunt aut amittere potuerunt: quippe qua nunquam fuerant prædíti. Quód autem vera fides, donum perseverantiæ adjunctum habeat: liquet ex eo, quód Christus pro vera fide præditis oravit, ne fides eorum deficeret: sicut ipsemet de Petro expressé testatur: Luc.22.v.32. Ego rogavi pro te ne fides tua deficiat. Hoc autem non est scriptum propter Petrum solum, quód Christus pro illo rogaverit; sed etiam propter nos, quotquot vera fide donavit: ne dubitemus

quin

quin similiter pro nobis quoque rogaverit. Et certé hoc ipsum constat ex universali promissione, id est, ad universas Christi oves seu veros fideles pertinente: de quibus pronuntiat Joannis 10.v.28. Oves meæ non peribunt in æternum (id est, nunquam) neq; rapiet eas quisquam é manu mea. Idem docet Paulus Rom 8.v.38.& 39. ubi magna fidei πληροφορία asseverat, persuasum sibi esse, nullam rem creatam posse nos separare a dilectione Dei, quæ est in Christo, id est, qua Deus nos diligit propter Christum. Quod si autem possemus amittere fidem, possemus etiam separari á dilectione Dei. Deus enim non diligit (nempe ad salutem æternam) nisi credentes in Christum. Deinde clarissimum de perseverantia sanctorum in fide testimonium, extat Roman. 11. v. 29. ubi ait Paulus: Dona & vocatio Dei (nempe vocatio efficax, qua donatur electis fides) ejusmodi sunt, ut eorum Deum pœnitere non possit. Huc etiam pertinet illud Johannis, 1. Johan. 2. v. 19. ubi de apostatis sic loquitur: E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis (id est, non erant veré credentes, sed erant hypocritæ.) Nam (inquit) si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum. His verbis claré docet Johannes, eos qui sunt ex numero veré credentium, permanere cum illis perpetuó conjunctos, vera nimirum side fideique illius professione.

Ex v.20. Qui falsum aliquod dogma, & cum articulis fidei Christianę pugnans, in Ecclesia spargunt, ac proinde veritatem cœlestem blasphemant: si, posteaquàm aliquoties admoniti & erroris ex verbo Dei convicti fuerint, in suo instituto nihilominus pergant (Tit. 3. v. 10.) excommunicandi sunt, exemplo Pauli, qui propter hanc caussam excommunicavit Hymenæum & Alexandrum. Quod autem fuerit istorum dogma, indicat 2. Tim. 2. vers. 18. nempe resurrectionem jam esse factam. Quanquam illic Alexandrum non nominat: sed Hymenæum & Philetum.

Ex eod. v. Qui merito suo excommunicantur, traduntur Satanæ: hoc est, publicé declarantur pertinere ad regnum Satanæ: quippe qui non pertineant ad regnum Christi: quum non patiantur se regi spiritu Christi & verbo. Confer 1. Cor. 5. v. 5. Non igitur est contemnenda legitima excommunicatio: cum sit judicium Ecclesiæ pronuntiantis sententiam damnatoriam ex verbo Dei.

Ex eod. v. Qui excommunicantur, non simpliciter addicuntur sempiterno exitio, quasi nulla eis restet spes salutis. nam finis seu scopus Ecclesiæ in excommunicando propositus, non est excómunicati interitus, sed salus: ut nimirum pudore & tristitia adductus resipiscat, atque ita servetur. Sicut hoc loco dicit Paulus, se istos tradidisse Satanæ, ut castigati discant non blasphemare, hoc est, ut castigatione hac adducti desinant falsum suum dogma spargere. Confer 1. Cor. 5. v. 5.

ANALYSIS CAP. II.

ARGUMENTUM.

Caput hoc in duas partes distingui potest. In prima parte hortatur ad publicas preces; & ostendit orandum pro quibusvis, ac nominatim pro regibus, & quibusvis magistratibus: in altera præcipit, quomodo se in publicis illis precibus & sacris conventibus gerere debeant tum viri, tum mulieres.

DE PRIMA PARTE.

1 *ADhortor igitur ante omnia ut fiant deprecationes, preces, postulationes, gra-
tiarum actiones pro quibusvis hominibus.*
2 *Pro regibus & quibusvis in eminentia constitutis: ut tranquillam ac quie-
tam vitam degamus cum omni pietate & honestate.*
3 *Nam hoc bonum est & acceptum coram servatore nostro Deo.*
4 *Qui quosvis homines vult servari, & ad agnitionem veritatis venire.*
5 *Unus enim est Deus, unus etiam mediator Dei & hominum, homo Chri-
stus Jesus:*
6 *Qui sese ipse dedit redemptionis pretium pro quibusvis,* Christus inquam,
testimonium illud suis temporibus destinatum.
7 *Cujus constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatem dico per Christum,
non mentior) doctor* inquam *Gentium, cum fide ac veritate.*

POsteaquam superiore capite de doctrina Ecclesiæ proponenda admonuit: jam secundo loco de publicis precibus, tanquam altera ministerii verbi parte disserit. Ac primúm explicans quæstionem, pro quibus orandum sit: ostendit orandum pro quibusvis, ac nominatim pro regibus & quibusvis magistratibus: de quibus poterat dubitari, propterea quód reges atque etiam plerique magistratus eo tempore essent hostes Ecclesiæ. Pro istis igitur est orandum, tribus argumentis ostendit: quorum primum sumtum est ab effectu utili: quia magistratibus salvis & in pace officium suum administrantibus, licet piis tranquillam ac quietam vitam degere, cum omni pietate & honestate, v. 2. Secundum argumentum item ab effectu utili sumtum est: quia ejusmodi precatio Deo placeat, v. 3. Hoc argumentum confirmat á fine. nam qui vult finem, vult etiam destinata ad finem: atqui Deus vult quosvis homines, ac proinde etiam aliquos ex regibus aliisque magistratibus, servari: Ergo vult etiam preces pro illis fieri, ut ad veritatis agnitionem perveniant, atque ita salvi fiant, v. 4. Quód autem Deus quosvis homines (id est, cujuscunque ordinis homines) salvos fieri velit, duplici ratione confirmat, v. 5. & 6. Una ratio est, quia Deus unus sit, quorumvis scilicet hominum: hoc est, quia Deus in quovis hominum ordine electos suos habeat, quos favore suo complectitur: altera, quia Christus sit unus mediator Dei & hominum, qui semetipsum dedit redemtionis pretium pro quibusvis, id est, pro cujusque hominum ordinis electis. nam certum est Christum pro iis tantum se obtulisse patri, pro quibus patrem oravit: at oravit pro iis solis, qui ipsi á Patre dati sunt, id est, pro solis electis, non autem pro mundo, id est, reprobis: sicut ipsemet disertè testatur. Joh. 17, v. 9. Atque hæc de secundo hortationis institutæ argumento. Tertium argumentum continetur v. 6. & 7. Illud sumtum est á destinato, videlicet prædicatione Euangelii. Hanc enim Deus esse voluit instrumentum per quod potentiam suam exerat in creanda fide salvifica. Quum igitur ista prædicatio destinata sit etiam gentibus, & Paulo singulariter mandatum ut Euangelium gentibus prædicaret: sequitur, inter gentes quoque esse electos, qui ad fidem convertendi sint, ut salvi fiant. Atque hac occasione Paulus rursum Apostolatum suum asserit, & jurejurando confirmat.

DE SECUNDA PARTE.

8 *Volo igitur viros precari in quovis loco, puras manus attollentes absque ira
& disceptatione.*

9 *Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornent*
sese: non cincinnis vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:
10 *Sed (quod decet mulieres pietatem in Deum spondentes) operibus bonis.*
11 *Mulier cum silentio discito, cum omni subjectione.*
12 *Mulieri enim docere non permitto, neque authoritatem usurpare in virum:*
sed mando *ut sit in silentio.*
13 *Adam enim prior formatus est, deinde Eva.*
14 *Et Adam non fuit seductus: sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.*
15 *Servabitur tamen liberos gignendo, si manserit in fide ac charitate, & san-*
ctificatione cum modestia.

Posteaquam ostendit, pro quibus orandum sit; monet deinceps, quomodo se in publicis illis precibus & sacris conventibus tum viri tum mulieres debeant gerere. Ac primúm v.8. viris præcipit, ut precentur in quovis loco. Quo significat, preces non ampliús alligatas esse ad certum locum, videlicet ad templum Hierosolymitanum: quod olim destinatum erat populo Dei ut esset domus precationis; quó etiam pii adoraturi ascendebant, quúmque id non concederetur, faciem tamen suam inter adorandum eó convertebant: sicut in exemplo Danielis videre est. Deinde præcipit, ut attollant manus puras, hoc est, ut attollant manus ad significandum elevationem cordis, idque faciant corde puro, id est, libero á pravis affectibus. Quo ipso videtur innuere, purgationes istas legales quæ adoraturi corpus purgabant, non amplius requiri. Postremó puritatem illam cordis per speciem declarat, quatenus jubet ut vacui sint ira & disceptatione. Quo videtur perstringere conversos ex Judæis, qui ægré ferebant ad communionem publicarum precum admitti incircumcisos. Atque hæc de viris; quæ quidem mulieribus quoque communia sunt: viris autem peculiariter præcipi videntur, quód illi ista, de qua dictum est, offensione potissimúm laborarent. Jam mulieribus duo potissimúm præcipit, amictum honestum & verecundiam: atque his contraria vetat, videlicet luxum in vestitu, & munus publicé docendi. Quod postremum duobus argumentis confirmat: primum á consequente absurdo, quia hoc modo mulieres supra viros collocarentur, quorum videlicet essent magistræ: id quod repugnat ordinationi Dei: quod ipsum ostendit ex ordine creationis: quia vir prior creatus est, deinde mulier propter virum, ut scilicet esset illi auxilium. Confer similem locum, 1. Corinth. 11. v. 7. 8. 9. Alterum argumentum, quia Adam non fuit seductus á diabolo: sed mulier á diabolo seducta, virum quoque seduxit: ac proinde á Deo punita est, ut viro esset subjecta. Ad extremum per prolepsin mulieres contra illam subjectionem, ac simul contra alteram pœnæ partem, videlicet molestiam & cruciatum in gignendis liberis, consolatur: quia istis pœnis non impediatur æterna ipsarum salus, dummodo in fide ac pietate permaneant.

SCHOLIA IN CAP. II.

V. 1. Deprecationes, preces, postulationes, δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις. Δέησις propriè dici videtur, quâ petimus ὧν δεῖ, id est, ea quibus nobis opus est, seu quibus egemus: unde ἐνδεὴς, egenus. προσευχὴ veró, votum ad Deum directum, quo aliquid optamus. ἔντευξις denique, oratio qua pro altero intercedimus seu interpellamus. Itaque προσευχὴ videtur δέησιν & ἔντευξιν tanquam genus species complecti. Δεήσεις autem fortasse rectiús dixeris petitiones. Itaque ἐντεύξεις deprecationes vel interpellationes dicendæ videntur.

videntur. *Pro quibusvis hominibus.* ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Id est, pro omnis generis seu cujuscunque ordinis hominibus, scilicet electis. Nomen universale hic non significat singula individua: sed singula individuorum genera. Non singula individua, nempe singulos homines: quia sic Apostolus juberet orare etiam pro reprobis: ac proinde juberet orare contra voluntatem Dei: quippe cum Deus non velit reprobos servari, ac proinde nec pro eis orari: unde Christus quoque in solenni illa sua precatione, Joh. 17. reprobos disertè excepit seu exclusit, dicens: *Non pro mundo rogo, sed pro iis quos dedisti mihi.* Id est, non pro reprobis, sed pro electis. Singula autem individuorum (nempe hominum) genera, nempe singulos hominum ordines, hic significari, clarum est é subjecto exemplo, ubi ait: *Pro regibus & omnibus in eminentia constitutis.* At, inquiet aliquis, reges & magistratus pro quibus orari tunc præcipiebat Apostolus, erant infideles: Ergo pro infidelibus quoque orandum. Rectè: sed cum hac conditione, si illi sint in numero electorum. Nostrum autem est de singulis bene sperare, nisi manifesta reprobationis signa edant: tunc veró locum habet illud Johannis: Est peccatum ad mortem, pro quo non dico ut quis roget. 1. Johan. 5. v. 16.

3 *Nam hoc.* τοῦτο γὰρ. Nempe orare pro principibus. *Coram servatore.* ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος. Hic nomen servatoris patri tribuitur: sicut & suprá cap. 1. versu 1.

4 *Quosvis.* πάντας. Id est, omnis generis seu cujuscunque ordinis homines. scilicet electos, ut suprá v. 1. Nam quod Deus nolit servari reprobos, ex plurimis scripturæ testimoniis notum est. *Et ad agnitionem veritatis venire.* καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν. nempe veritatis illius cœlestis de salute parta per Christum. His verbis indicatur modus, quo salus hominibus contingit.

5 *Unus enim Deus.* εἷς γὰρ θεὸς. scilicet ἐστι, est. *Unus etiam mediator.* εἷς καὶ μεσίτης. Si quæras, Et quis est ille mediator? subjicit Apostolus, Homo Christus Jesus: id est, Is homo qui vocatur Christus Jesus. Apparet autem Apostolum delectatum esse πολυπτώτῳ in vocabulis, ἀνθρώπων, ἄνθρωπος. Quare non licet hinc colligere, vel Christum tantúm esse hominem, vel secundum humanam naturam tantúm esse mediatorem.

6 *Pro quibusvis.* ὑπὲρ πάντων. Id est, pro cujusvis ordinis electis: ut suprá v. 1. & 4. *Testimonium illud.* τὸ μαρτύριον. Obscura est cohærentia hujus verbi cum præcedentibus. Si per appositionem referamus ad Christum: tum erit metonymia adjuncti: etenim testimonium hoc, videlicet Euangelium, in Christo occupatur. scilicet in testanda veritate cœlesti de persona, officiis, ac beneficiis illius.

7 *Cujus.* εἰς ὃ. Ad quod. scilicet annuntiandum. *Per Christum.* ἐν χριστῷ. Formula jurisjurandi.

11 *Cum silentio.* ἐν ἡσυχίᾳ. Cum quiete. id est, discito quieta.

12 *Mando ut sit in silentio.* εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ. Mando ut sit quieta. Subaudito verbo ἐπιτρέπω. Ellipsis contrarii. nam quod præcessit, *Non permitto*, idem valet quod *veto* seu *interdico*. Simile ellipseos exemplum vide infrá ca. 4. v. 3.

14 *Non fuit seductus.* οὐκ ἠπατήθη. Scil. á diabolo, immediaté. *Causa transgressionis fuit.* ἐν παραβάσει γέγονε. Vel, in transgressionem incidit, hoc est, prima transgressa est mandatum Dei.

15 *Liberos gignendo.* διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est, quantumvis liberos gignere, & educare negatur cum molestia: quæ res posset videri argumentum iræ Dei. *Si manserint.* ἐὰν μείνωσι. Ad verbum, *Si manserint.* Scil. mulier. Est figura

gura Syntaxeos qualis in illis Virgilianis, *Turba ruunt:* [illegible] Quam vulgó Synthesin, doctores Synesin nominant. Planum enim est A- postolum loqui non de una aliqua muliere, sed de ipso mulierum genere.

OBSERVATIONES EX CAP. II.

Ex v. 1. Cúm Paulus hoc loco velit ut preces fiant pro omnibus hominibus, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων: quæritur quomodo hoc præceptum conveniat cum illo interdicto Johannis, 1. Johan. 5. v. 16. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico ut roget. Respondeo: Ista tum demum pugnarent inter se, si Paulus per omnes, intelligeret singulos. At non intelligit singulos atque ita etiam eos, quos novimus peccare ad mortem, hoc est blasphemare in Spiritum sanctum: sed per πάντας, hoc est, omnes, intelligit παντοδαπούς, id est, omnis generis homines, sicut manifestó liquet ex verbis proximé sequentibus, *Pro regibus & quibusvis in eminentia constitutis.* ubi certum hominum genus seu ordinem nominat, & exempli loco subjicit: non autem certos homines singulares. Neque nova est hæc vocabuli *omnis* acceptio in sacris literis. Nam & Christus ita locutus reperitur. Luc. 11. v. 42. ubi ait Pharisæis, eos decimare mentham & rutam & omne olus, πᾶν λάχανον. quod certé exponendum est, quodvis olus, seu omnis generis olus: non autem singula olera, nempe singula individua, ut vulgó dialectici appellant. Etenim cúm duo genera herbarum hortensium commemorasset, mentham & rutam: tertium adjungit, videlicet olus: cúmque olerum plura sint genera, vocabulo *omne* adjecto illa notat.

Ex v. 2. Orare debemus pro iis quoque qui nos persequuntur: dummodo non constet nobis quód peccent in Spiritum sanctum. nam pro his non esse orandum, jam ex Johanne intelleximus. Quid autem si quis nobis in Spiritum sanctum videatur peccare, nec tamen de eo certó nobis constet? Pro tali orandum est cum hac conditione; ut si ex ignorantia persequatur veritatem cœlestem, Deus ipsius misereatur, & eum ad agnitionem veritatis adducat. Hoc præcipit non solúm Paulus hoc loco, ubi jubet orare pro regibus qui tum Christianos persequebantur: sed etiam Christus ipse Matth. 5. v. 44. Precamini pro iis qui vos infestant, & persequuntur vos. Et sic ipse oravit pro iis qui ipsum crucifigebant, inquiens: Pater remitte eis, nesciunt enim quid faciant, Luc. 23. v. 34. Item Stephanus oravit pro iis qui ipsum lapidabant, inquiens; Domine, ne statuas eis hoc peccatum, Actor. 7. vers. ult.

Ex eod. v. Officium regum & principum ac omnino magistratuum est, curare ut subditi tranquillam & quietam vitam degant cum omni pietate & honestate.

Ex v. 4. Cúm Paulus hoc loco dicat, Deum velle omnes homines, πάντας ἀνθρώπους, servari: quî fit ergo quód non omnes servantur: cúm Deus sit omnipotens, ac proinde quicquid vult, effectû dare facilé possit. Imó veró quî convenit hoc Pauli dictum cum iis scripturæ locis, quæ testantur Deum solos electos (id est, quos ipse ad vitam æternã elegit) servari velle? ut Rom. 8. v. 30. Quos prædestinavit, eos etiam vocavit; & quos vocavit, eos etiam justificavit; quos autem justificavit, eos etiam glorificavit. quasi dicat, hos tantúm, non autem illos, quos non prædestinavit ad vitam æternam. Johan. 10. v. 26. Vos non creditis, non enim estis ex ovibus meis, id est, ex electis. & pauló póst v. 28. Ego vitam æternam do eis, nempe ovibus meis. quasi dicat,

est, non autem incredulis, qui non sunt ex ovibus meis.

Respondeo: Paulus hoc loco per πάντας, id est, omnes, non intelligit singulos, ut liquet ex collatione versuum præcedentium: sed intelligit παντοδαποὺς, id est, omnis generis homines, nempe electos: ut expositum est in observatione prima.

Ex eod. v. Qui servari cupiunt, iis agnitione veritatis opus est: nempe veritatis illius cœlestis, de qua Christus pro discipulis orans, ait, Johan. 17. v. 17. Sanctifica eos veritate tua; sermo tuus veritas est. Hic autem est sermo Euangelii de Christo crucifixo propter salutem nostram.

Ex v. 5. Cúm unus Deus sit omnium nationum, qui & omnes creavit, & in omnibus suos electos habet: ne igitur alii alios ob diversam nationem contemnamus aut odio habeamus: sed potius alii alios ad Dei nostri agnitionem adducere & ea præditos in illa confirmare studeamus.

Ex eod. v. Cúm Paulus de Christo ut mediatore loquens, expressé nominet humanam naturam, eámque solam: quæritur, an igitur Christus sit noster mediator, secundúm solam naturam humanam? Respondeo. Christus est mediator noster secundúm utramque naturam: nam ut mediatoris munere posset perfungi, vtraque illa natura opus fuit: ut nimirum esset & Deus, & homo, atque ita utrique partium dissidentium atque inter se conciliandarum conjunctus.

Quúmq; cum oportuerit Deum nobis reconciliare oblatione sui in cruce, id est, cruenta morte sua, eáq; conjuncta cum sensu maledictionis Dei: nec sentire illam maledictionem potuisset ac mori, nisi fuisset verus homo: nec maledictionem & mortem superare, nisi fuisset verus Deus: nec sanguis ille fuisset satis preciosus ad expianda nostra peccata, nisi fuisset sanguis filii Dei, atque adeò ipsius Dei. 1. Joh. 1. v. 7. Actor. 20. v. 28. Quód autem Paulus hoc loco humanam naturam expressé nominat, inde factum est, quód delectatus est illo polyptoto: Mediator Dei & hominum, homo Christus Jesus.

Ex eod. v. Non eadem est ratio loquendi qua hîc utitur Paulus, quum dicit, *Homo Christus*: cum illa qua utuntur vulgó dicentes, *Christus homo*; nam apud Paulum vocabulum *homo* præcedens, per sequens *Christus*, tanquam genus per speciem (vulgó dicerent, tanquam species per individuum) explicatur. At cúm dicitur, *Christus homo*: vocabulum *Christus* præcedens, per sequens *homo* limitatur, quasi diceretur, *Quatenus homo* seu *secundúm naturam humanam*. Non igitur æquipollent hæc duo enunciata: *Homo Christus est ubiq*; &, *Christus homo est ubique*. nam prius verum est, nec ulla laborat ambiguitate. At posterius eo quidem sensu quo ab Ubiquitariis intelligitur, falsum est: nempe quasi diceretur, Christus est ubique, quatenus est homo seu secundúm humanam naturam. Qui autem illud admittunt hoc sensu, Christus qui est verus homo, est ubique; scilicet secundúm naturam divinam: illi rectè quidem sentiunt, veruntamen non rectè sic loquuntur: quia illa ratio loquendi limitationem notat, quæ in isto enunciato falsum sensum gignit. Ac omnino ne loquendum quidem sic est, *Christus homo*: cúm scriptura nusquam sic loquatur, & hæc loquendi ratio (nisi limitativé accipiatur; quod tamen perobscurum est) duplicem Christum præsupponat; quorum unus sit homo, alter non item, quasi diceretur, Ille Christus, qui est homo: non autem alter, qui non est homo.

Ex v. 6. Considerandum quo sensu Christus dicatur pretium redemtionis? Respondeo: Ita dicitur, quatenus pro electis inermes oblatus est, & sanguis

sanguis ejus effusus, cum sensu iræ Dei. Sic enim alibi scriptura synecdochen hanc declarat, quum magis proprié loquens dicit, sanguinem Christi (intellige quatenus cum sensu iræ Dei effusus est) esse pretium illud quo redemti sumus: ut Matth. 20. vers. 28. item Marc. 10. vers. 45. Filius hominis (id est Christus) non vênit ut sibi ministraretur, sed ut ministraret, daretque animam suam (id est, vitam suam vel seipsum, scilicet in mortem crucis) redemtionis pretium pro multis. Actor. 20. vers. 28. Deus (id est, Filius Dei, Christus) Ecclesiam acquisivit proprio sanguine. Rom. 3. v. 24. & 25. Justificantur gratis (nempe quotquot justificantur) per redemtionem factam in Jesu Christo: quem proposuit Deus placamentum per fidem in ipsius sanguine. Et cap. 5. vers. 10. Reconciliati sumus Deo per mortem filii ejus, nempe mortem illam cruentam in cruce. Gal. 3. v. 13. Christus nos redemit ab execratione Legis, dum pro nobis factus est execratio, nempe in cruce. Ephes. 1. v. 7. item Coloss. 1. v. 14. In quo (nempe Christo) habemus redemtionem per sanguinem ipsius. Heb. 9. v. 12. Per proprium sanguinem (scilicet in oblatione sui corporis effusum) ingressus est semel in sacrarium, æternam redemtionem nactus. 1. Pet. 1. vers. 18. & 19. Redemti estis non caducis rebus, argento vel auro: sed pretioso sanguine, tanquam agni inculpati & immaculati, nempe Christi. Porró similis synecdoche, quali hîc utitur Paulus, extat 1. Cor. 1. v. 30. ubi de Christo sic pronunciat: Qui factus est nobis sapientia á Deo, justitiáque, & sanctificatio, & redemtio.

Ex eod. v. Quum Paulus dicat, Christum dedisse sese pretium redemtionis pro *omnibus*: quæritur, an igitur singuli homines per Christum sint redemti? Respondeo: Non singuli homines, sed soli electi per Christum redemti sunt. Etenim Christus opus redemtionis peracturus, hoc est, seipsum Patri in cruce oblaturus, pro solis sibi á patre datis (hi autem sunt electi) precatus est, mundo (id est, reprobis) excluso: Johan. 17. v. 9. & 20. Atque hinc est quód Christus ipse dixit, se venisse ut animam suam daret redemtionis pretium pro *multis*. Non dixit, *Pro omnibus*, id est, singulis hominibus: sed *pro multis*, id est, pro tota multitudine electorũ. Similiter in institutione sacræ Cœnæ dixit, Sanguinẽ suum effusum iri *pro multis*. Quód autem Paulus hoc loco dicit, *Pro omnibus*: non intelligit, pro singulis hominibus: sed pro omnis generis & cujuscunq; ordinis seu status hominibus: sicut liquet ex collatione præcedentium. Similiter interpretanda sunt omnia illa scripturæ dicta, ubi redemtio ad totum mundum refertur: ut 1. Johan. 2. v. 2. Ipse (nempe Christus) est propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solúm, sed etiam pro totius mundi peccatis. Id est, pro omnium totius mundi electorum peccatis. Sic Johannis 3. Sic Deus dilexit mundum, &c. Id est, omnes totius mundi electos, tam ex Gentibus quám ex Judæis. Vulgó usurpant illud Scholasticorum: Christus est propitiatio pro peccatis totius mundi (id est, singulorum hominum) *sufficienter*, sed *non efficienter*. Hæc distinctio speciem habet eruditionis: sed revera inepta est, quia implicat contradictionem. Etenim præpositio illa *pro* notat certé* finem seu scopum Christi sese offerentis, & ex consequenti etiam effectum. Quicquid enim Christus sibi unquam efficere proposuit, id etiam reipsa effecit. Si ergo sibi proposuit offerre patri sacrificium expiatorium pro peccatis singulorum hominum: certé illud reipsa effecit: ac proinde dicendum erit, eum esse propitiationem pro peccatis singulorum non solúm sufficienter, sed etiam efficienter. At, inquam, Christus sibi proposuit sese offerre pro solis electis, ut antea ex 17. Johannis ostensum est: non autem pro reprobis, ac proinde non

**Quum dici[mus]*, Christ[us] mortuus es[t] pro nobis: *perinde est a[c] diceremus, Christus mor[]tuus est ut pe[c]cata nostra [ex]piaret, ut n[os a] potestate dia[]boli rediner[et], ut nos Deo conciliaret.*

non pro singulis hominibus. Quare nec est dicendum, Christum pro singulis quidem hominibus mortuum esse, sed non efficienter: hoc enim perinde est ac si diceretur: Mortuus quidem est pro singulis, sed tamen non est mortuus pro singulis. Quæ manifesta contradictio est.

Ex eod.v. Euangelium est testimonium de Christo destinatum suis temporibus, hoc est, ut mundo annunciaretur suis temporibus, nempe temporibus novissimis, Christo jam exhibito: idque primùm per Apostolos, deinde per illorum successores, id est, omnes fideles Ecclesiæ Christianæ pastores. Confer ad Romanos cap. 1. vers. 2. & cap. 16. vers. 25.26. Differunt igitur Euangelium propriè dictum, & promissiones gratiæ, factæ Patribus. Etenim promissiones illæ pronuntiabant Christum venturum, & vocationem Gentium Christo exhibito futuram: at Euangelium annunciat Christum exhibitum, & ad illum gentes quasvis vocat.

Ex v.7. Christianis licet jurare, id est, jurejurando seu invocatione Dei tanquam testis adhibita, aliquid affirmare: nempe cùm id postulat gloria Dei & proximi salus; quemadmodum videmus hoc loco jurare Paulum ad confirmandum suum apostolatum. nam ut ipse haberetur pro Apostolo, id est, præcone Euangelii, immediatè á Christo vocato, intererat & gloriæ Dei & salutis eorum ad quos docendos mittebatur. Secus enim non fuisset fides habita ipsius prædicationi: atque ita Ecclesia non fuisset aucta; quæ res & saluti eorum, qui vocabantur, & gloriæ Dei qui suam misericordiam per illorum vocationem volebat patefacere, offecisset. Similia jurantis Pauli exempla vide Rom.1.vers.9. Testis mihi est Deus, quòd indesinenter meminerim vestri, & cap.9.v.1. Veritatem dico per Christum, non mentior, &c. 1.Cor.15.v.31. Indies morior, per gloriationem vestram, νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν. 2.Cor.1.v.23. Ego veró testem Deum invoco in animam meam, &c. Et cap.11.v.31. Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, laudandus in secula, novit me non mentiri. Gal.1.v.20. In iis porró quæ scribo vobis, ecce coram Deo (scilicet loquor) non mentior. Philip.1.v.8. Testis mihi est Deus, quód propensè amem vos. 1.Thess.2.vers.5. Neque enim unquam sermone assentatorio usi sumus, &c. Deus testis est. Et rursus v.10. Vos testes estis & Deus, quomodo sanctè & justé, &c. vixerimus. 2.Thess.2.v.1. Rogamus vos per adventum Domini nostri Jesu Christi, &c. Quód autem pro sententia contraria Anabaptistæ afferunt dictum illud Christi Matth 5. *Ne jurate omnino*: sciendum, Christum illis verbis non simpliciter interdicere jurando, nec quodvis juramentum vetare: sed tantùm juramentum temerarium. Id quód manifestè intelligitur ex illius sermonis clausula, ubi ait: *Sed sermo vester sit, Etiam, etiam Non, non; quod autem supra hæc redundat, á malo est*, id est, á diabolo: quippe qui delectatur profanatione nominis divini, ac proinde homines instigat ut nomen Dei temeré usurpent. Deinde idem perspicitur ex ipsa Christi expositione, quam mox annectit, inquiens. Neque per cœlum, neque per terram, &c. quæ formulæ jurandi Judæis usitatæ erant in temerariis illis & sermone quotidiano immisceri solitis juramentis: in quibus quum ipsum nomen Dei non exprimerent, persuadebant sibi, se sic temeré jurando majestatem Dei non lædere; at Christus contrarium ostendit: ac proinde á talibus juramentis temeré usurpandis dehortatur: quia, inquit, cœlum thronus Dei est, terra veró scabellum pedum ejus, &c.

Ex eod.v. Quum Paulus peculiariter vocatus sit ut esset doctor gentium ergo nos qui ex gentibus oriundi sumus, doctrinam ipsius tanquam nobis

singula-

singulariter destinatam singulari cupiditate amplectamur, & singulari studio cognoscamus.

Ex eod. v. ex verbis, *Cum fide ac veritate.* Exemplo Pauli discant omnes Ecclesiæ doctores, requiri á se ut in docendo Euangelio sint fideles. Confer 1. Cor. 4. v. 1. & 2.

EX PARTE SECUNDA.

Ex v. 8. De ratione precandi. In novo Testamento sublata est circumstantia loci, olim in Testamento veteri ad rité precandum requisita. Tunc enim Dei mandato adorandum erat in templo Hierosolymis, aut saltem facies adorantium quibus templum ingredi non licebat, eó tamen erat dirigenda. Sicut legimus factitasse Danielem, quum degeret in Chaldæa. Et eunuchus ille reginæ Candaces tanquam proselytus adorandi caussa ascenderat Hierosolymam. *Actor.* 8. In novo autem Testamento licet adorare in quovis loco: sicut hic docet Apostolus, itémq; Christus Johan. 4. quum ait mulieri Samaritanæ, venturum tempus, ut neque in monte Samariæ, neque Hierosolymis adoraturi sint: sed veros adoratores, adoraturos Patrem in spiritu & veritate. Deinde notandum, gestum in sublime attollendi manus naturæ precationis convenire. Significatur enim illo gestu elevatio cordis ad Deum, tanquam in cœlo habitantem. Hujus gestus passim mentio fit in scriptura. Atque adeó Christus ipse Patrem invocans, & manus & oculos in cœlum tollere est solitus. Sed hic seduló opera danda, ut huic gestui affectus cordis respondeat. Neque interim putandum, hunc gestum semper necessarió requiri. Etenim legimus placuisse Deo precationem illius publicani, qui uná cum Pharisæo adorans in templo, præ conscientia peccatorum non audebat oculos sursum versus cœlum attollere: sed illis in terram dejectis pectus tundebat, misericordiam Dei expetens. Idem sentiendum de ritu procumbendi in genua, cujus exemplum in seipso Paulus passim commemorat: nempe ritum illum naturæ precationis convenientem quidem esse, ad testandum scilicet animi demissionem atque humiliationem: veruntamen non ita necessarió requiri: quia stantium quoque preces, dummodo ex recto animo proficiscantur, Deo placent, quemadmodum in exemplo illo publicani videre est. Tertió, ad precandum requiritur cor purum, quod hoc loco metonymicé notatur per puras manus. Puritas autem cordis consistit partim in fide & sincero Dei timore, partim in sincera proximi dilectione. Quæ utraque puritas si absit, Deus preces non exaudit. Exemplum habemus Esai. 1. Ubi Deus monet, se preces sui populi ideo non exaudire, quia manus ipsorum plenæ sint sanguine: quibus verbis metonymicé ac synecdochicé notat ipsam crudelitatem, qua per avaritiam exugebant sanguinem tenuiorum. Huc etiam pertinet quod Apostolus hic addit, manus attollendas absque ira. quod etsi specialem (sicut declaravimus) sensum habet: tamen nihil vetat, quin ad generalem quoque sensum transferatur, de quavis ira atque offensione animi erga proximum. De qua notum est præceptum Christi Matth. 5. v. 23. & 24. Si munus, inquit, tum attuleris ad altare (solebant autem oblationibus adjungere publicas preces) & illic memineris, fratrem tuum habere aliquid contra te: omitte illic munus tuum coram altari; & abi, primúm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

Ex v. 9. & 10. De ornatu Christianarum mulierum. Mulieres Christianas non decet nimio studio ornare corpus, ut mundo placeant: sed animum omni studio ornare decet, ut placeant Deo & Ecclesiæ. Ornatus autem ille

animi

animi consistit in modestia seu verecundia, & mansuetudine, & denique studio bonorum operum: ut hoc loco docet Paulus: itémque Petrus 1. Pet. 3. v. 1. 2. 3. 4. 5. 6. Interim non est putandum, ornamenta vestitus simpliciter damnari, quasi mulier Christiana ejusmodi ornamenta gestare bona conscientia non possit. nam etiam sanctas mulieres ejusmodi ornamenta gestasse, neque id á Spiritu sancto improbatum fuisse legimus: ut videre est in exemplo Rebeccæ, cui servus Abrahæ donavit monilia aurea & armillas: sed luxus improbatur, & nimium sese ornandi atque comendi studium. Et ornatus nuptialis regis Salomonis & sp[illegible] ipsius filiæ Pharaonis, commendatur Psal. 45. Et Christus similiter Matth. 6. gloriam amictus Salomonis commemorat & tacité approbat. Luxus autem & superbia in vestitu vehementer improbatur Esai. 3. v. 16. & deinceps.

Gene. 24.

Ex v. 11. & 12. Quum mulieribus non liceat publicé Euangelium docere: consequens est, quód nec liceat eis baptizare. nam duo hæc Christus conjunxit, & utrumque viris mandavit, Matt. ult. v. penult. Peccant igitur hodie mulieres quæ infantes moribundos baptizant: & quidem bis peccant: partim quód sibi usurpant ministerium Ecclesiæ absque vocatione: partim quód baptismo præcisé adscribunt salutem. Etenim baptismum illum suum vocant baptismum necessitatis, item baptismum festinationis: opinantes nimirum, baptismum ad salutem ita præcisé necessarium esse, ut absque illo infantes servari non possint: ac proinde festinandum esse in illis baptizandis, ne morte scilicet præventi damnentur. At salus infantium non á baptismo pendet, sed ab electione Dei & fœdere: cujus respectu etiam sancti ab Apostolo nominantur, 1. Cor. 7. v. 14. Ergo jam ante baptismum infantes fidelium electi id gratia Dei sunt, ac proinde certó salvabuntur: baptizantur autem, ut habeant sigillum fœderis, quo ab infidelibus discernantur, & suo tempore in fide confirmentur.

Ex v. 12. 13. 14. Uxor maritum revereri debet, neque sese supra illum efferre, & authoritatem in illum usurpare: memor & consilii divini in ipsa creanda, nempe ut sit marito auxilium eique ministret, & primi illius lapsus qui ab Eva uxore Adami cœpit: quippe quæ & ipsa á diabolo se decipi passa est, & maritum in eandem deceptionem induxit.

Ex v. 15. Christianæ matresfamiliás contra molestiás gestationis, partus atque educationis liberorum sese consolentur certa spe salutis, promissæ omnibus in fide & charitate, & studio sanctitatis permanentibus.

ANALYSIS CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hoc quoque caput in duas partes distingui potest. In prima docet, quales esse oporteat Episcopos, id est, pastores Ecclesiarum, itémq; diaconos, & utrorumque uxores: in altera exponit, quo consilio ista ad Timotheum scribat, eáque occasione præcipua doctrinæ Christianæ capita summatim commemorat.

DE PRIMA PARTE.

1 *Certus est hic sermo, Si quis episcopatum appetit, præclarum opus desiderat.*
2 *Oportet igitur episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, vigilantem*

gilantem, temperantem, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

3 *Non vinosum, non percussorem, non turpem quæstum facientem: sed æquum, alienum à pugnis, alienum ab avaritia:*

4 *Qui suæ domui bene præsit, qui liberos contineat in subjectione cum omni honestate:*

5 *(Nam si quis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)*

6 *Non novitium: ne inflatus, in criminationem incidat diaboli.*

7 *Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.*

8 *Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpem quæstum facientes:*

9 *Tenentes mysterium fidei in pura conscientia.*

10 *Atque hi etiam probentur priùs, deinde ministrent, si sint inculpati.*

11 *Uxores itidem* oportet esse *honestas, non calumniosas, sobrias, fidas in omnibus.*

12 *Diaconi sint unius uxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & propriis domibus.*

13 *Nam qui bene ministraverint, gradum sibi bonum acquirunt, & multam libertatem per fidem quæ* est *in Christo Jesu.*

VErsu primo officium episcopi seu pastoris adhibita asseveratione commendat. Vers. 2. & deinceps usque ad 8. docet qualem esse oporteat episcopum, hoc est, quibus virtutibus ornatum, & á quibus vitiis alienum. Vers. 5. unam ex istis virtutibus, videlicet prudentem familiæ gubernationem, confirmat ab eventu inutili: quia secus non poterit gubernare familiam Dei, id est, Ecclesiam: id quod ex comparatis ostendit, ratiocinando ἀπὸ τοῦ μᾶλλον, id est, ab eo quod magis videtur ac probabilius est. Versu 6. & 7. duo externa episcopi adjuncta commemorat: unum, ut non sit novitius, alterum ut habeat bonum testimonium etiam ab extraneis, id est, iis qui extra Ecclesiam sunt. Cujus utriusque adjuncti rationem exponit ab eventis inutilibus desumtam: quia secus futurum sit ut diabolus (per malos scilicet homines, tanquam organa sua) talem episcopum criminetur propter vitia quibus laborat. V. 8. & deinceps monet, quales esse oporteat diaconos, id est præfectos ærario pauperum: item v. 11. uxores tum pastorum tum diaconorum. V. 13. diaconos ad fidelitatem in ministerio suo cohortatur ab utili effectu, quód eo modo bonum sibi gradum acquirant, & multam libertatem, nempe apud Deum. Verúm ne quis hîc aliquod meritum statuat, addit illud contingere per fidem: quæ scilicet ex gratuita Dei misericordia propter Christum omnia bona á Deo expectat.

DE ALTERA PARTE.

14 *Hæc tibi scribo, sperans fore ut celeriùs ad te veniam:*

15 *Quòd si tardiùs venero, ut noris quomodo oporteat in domo Dei versari: quæ est Ecclesia Dei vivi, columna & stabilimentum veritatis.*

16 *Et sine controversia magnum est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne, justificatus est in Spiritu, conspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.*

Exponit quo consilio ista ad Timotheum scribat, nempe ut interim dum ipse veniat, noris quomodo debeat gubernare Ecclesiam: cujus quidem

gubernandæ curam ei commendat, partim ab adjuncto occupato, partim á subjecto occupante. Ab adjuncto occupato, dum eam vocat domum Dei: qua appellatione significat, Deum ipsum in Ecclesia tanquam familia sua gubernanda & curanda occupari. Quanto magis igitur ministros singulari cura Ecclesiam gubernare decet? A subjecto veró occupante, dum Ecclesiam vocat columnam & stabilimentum veritatis: qua appellatione significat Ecclesiam occupari in custodiendo thesauro longe pretiosissimo scilicet veritate cœlesti, nempe doctrina Euangelii. Cujus quidem doctrinæ excellentiam asseveratione confirmat, & enumeratione præcipuorum capitum illustrat v. ultimo.

SCHOLIA IN CAP. III.

V. 1. *Certus est hic sermo.* πιςὸς ὁ λόγος. Puto hanc asseverationem rectiús conjungi cum sententia præcedente: quippe quæ asseveratione plus indiget, quám sequens. Et similis extat sententiarum cohærentia, infrá cap. 4. v. 8. & 9. Item 2. Tim. 2. v. 10. & 11. Interim verum est, quód ista asseveratio interdum cohæreat cum sequentibus: ut suprá 1. v. 15. quanquam illic quoque potest adjungi præcedentibus: si illic conjunctio ὅτι exponatur per caussalem *Nam.* Et sic asseverationi huic subjicitur conjunctio γὰρ, infrá 4. 10. & 2. Tim. 2 11. Habebit igitur ista sententia vim epiphonematis, in omnibus istis locis. *Episcopatum.* ἐπισκοπῆς. Sicut ἀποςολὴ, apostolatus, significat munus seu officium Apostoli: sic ἐπισκοπὴ episcopatus, significat munus seu officium Episcopi seu pastoris Ecclesiæ. Dicta est autem ἐπισκοπὴ, παρὰ τὸ ἐπισκέπτεσθαι, ab inspiciendo, invisendo, visitando, ac proinde curam connotat: qualem Paulus indicat Actor. 20. v. 28.

2 *Unius uxoris virum.* μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. id est, non πολύγαμον seu plurium uxorum maritum.

3 *Non vinosum.* μὴ πάροινον. quasi dicas, non assidentem vino, videlicet ad perpotandum. *Moderatum.* ἐπιεικῆ. Ἐπιεικὴς proprié dicitur ὁ εἴκων, qui cedit, concedens nimirum de jure suo, pacis caussâ. Unde statim subiungit, ἄμαχον. nam qui rigidé suum jus persequuntur, incidunt sæpe in rixas & pugnas.

4 *Domui.* οἴκου. Id est, familiæ, uxori, liberis, servis, ancillis.

5 *Præesse.* προςῆναι. Videlicet sapienter gubernando & adigendo ad officium faciendum. *Ecclesiam Dei.* ἐκκλησίας θεοῦ. Quæ nimirum est domus Dei: infrá v. 15.

6 *Inflatus.* τυφωθεὶς. Scilicet opinione sapientiæ. *In criminationem diaboli.* εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου. Fortasse rectiús, in judicium (seu condemnationem) diaboli: id est, ut propter superbiam eodem modo puniatur á Deo quo diabolus, videlicet æterno exitio. nam dubito, an κρίμα pro criminatione possit accipi.

7 *Ab extraneis.* ἀπὸ τῶν ἔξωθεν. Id est, ab iis qui adhuc extra Ecclesiam sunt. *Ne in probrum incidat & laqueum diaboli.* ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ, καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου. Id est, ne diabolus per sua organa, maledicos homines, probris veluti laqueis eum involvat atque impediat, ne suo ministerio quicquam possit proficere.

8 *Non bilingues.* μὴ διλόγους. Qui aliud stántes, aliud sedentes loquuntur: hoc est, non mendaces.

12. *Unius uxoris mariti.* μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, ut suprá v. 2.

15 *Columna & stabilimentum veritatis.* στύλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας. Id est, quæ veritatem cœlestem fideliter custodit & asservat: sicut columna stabilit ædificium.

16 *Deus.* θεός. Nempe filius Dei. *In carne.* ἐν σαρκί. In corpore humano. *Justificatus.* ἐδικαιώθη. Justus declaratus. *In spiritu.* ἐν πνεύματι. Id est, per deitatem suam, cujus vi nimirum se ipse ex mortuis excitavit, in cœlum ascendit & ad dextram Patris consedit. *Conspectus est ab angelis.* ὤφθη ἀγγέλοις. Videlic. tum recens natus, ut Luc. 2. v. 13. & 14. tum á morte excitatus: tum denique in cœlum receptus. *In gloriam.* ἐν δόξῃ. Pro εἰς δόξαν. Vel, in gloria, id est, cum gloria seu gloriosé.

OBSERVATIONES EX CAP. III.

Ex v. 1. & deinceps usque ad 8. Si episcopi, qui hodie sic nominantur in Papatu, examinentur ad hanc descriptionem Pauli: comperietur eos ab hac forma longissimé recedere, ac proinde nomine illo dignos non esse, sed potiús pseudoepiscopos appellandos, eó quód nomen illud sibi arrogant falsóque usurpant: quum nec virtutibus veri episcopi sint præditi, nec officium fidelis episcopi faciant.

Ex iisdem versibus. Quum Paulus hoc loco veri episcopi seu pastoris Ecclesiæ virtutes & officium describat: officium Ecclesiæ est, ut tales vocet: pastorum veró, ut tales esse studeant. Confer similem descriptionem Tit. 1. v. 6. & deinceps.

Ex v. 2. 4. 5. Interdictum Pontificium conjugii sacerdotum impium est: cúm doctrinæ Spiritus sancti per Paulum hoc loco traditæ ex diametro repugnet. Repugnat idem exemplis sanctorum Apostolorum; qui uxores habuerunt, & eas circumduxerunt, ejúsque rei potestatem habuerunt, sicut expressé testatur Paulus, 1. Cor. 9. v. 5. Et istud interdictum Apostolus infrá inter doctrinas dæmoniorum refert cap. 4. v. 1. & 3. Quod autem excipiunt, cúm Paulus hoc loco dicit; *Oportet episcopum unius uxoris virum esse*, per uxorem intelligendam esse Ecclesiam: hæc allegorica interpretatio inane sophisma atque effugium est: ut liquet ex collatione versiculi 4. & 5. ubi expressé de liberorum educatione præcipit.

Ex v. 6. & 7. Cúm diabolus intentus sit ad criminandum & probris afficiendum Ecclesiæ pastores: eó circumspectiores ipsos esse oportet, ut omnes calumniandi occasiones diabolo & organis ipsius præcidant.

Ex v. 9. Non est satis tenere mysterium fidei, id est, intelligere religionem Christianam: sed oportet illud tenere cum pura conscientia. Pura autem conscientia est, qua quis sibi conscius est, sibi peccata sua ex animo dolere, se remissionem eorum propter Christum credere, séq; serium habere propositum pié vivendi, secundúm sancta Dei mandata.

Ex v. 13. Fidelitatis in Ecclesiæ ministerio præstitæ merces est παρρησία, id est, læta conscientia & intrepida fiducia: sed in fide Christi, tanquam mediatoris fundata. Quare qui lætam ejusmodi conscientiam expetunt (expetere autem omnes debent) fideliter ministerium suum administrent.

EX SECUNDA PARTE.

Ex v. 15. Cúm Ecclesia sit domus Dei, id est, familia Dei: ubi nimirum Deus est paterfamiliâs; singuli autem fideles sint filiifamiliâs: cogitandum est pastoribus Ecclesiæ, se familiæ istius esse œconomos, ad hoc á Deo constitutos

tutos ut filiis Dei dispensent mysteria Dei, id est, arcanam illam & rationi humanæ ignotam, divinitus autem patefactam doctrinam Propheticam & Apostolicam de ratione consequendi æternam salutem Deúmque rectè colendi. In œconomo autem requiritur fidelitas, atque etiam solicitudo & prudentia. Vide 1. Cor. 4. v. 1. & 2. Sic de nobis reputet homo, &c. Item Matt. 13. v. 52. Omnis scriba edoctus in regno cœlorum, similis est cuipiam patrisfamiliâs, qui profert é thesauro suo nova & vetera.

Ex eod. v. Cúm Pontificii verbis Pauli, quæ hîc pronunciat de Ecclesia, abutantur ad stabiliendum tyrannidem suorum conciliorum: vindicanda sunt illa verba ab ipsorum corruptela. Paulus dicit, Ecclesiam esse columnam & stabilimentum veritatis. Hoc Pontificii ita accipiunt, ac si Paulus affirmaret, veritatem doctrinæ Christianę pendere á judicio Ecclesiæ, ita ut id demum pro vero amplectendum Christianis sit, quod Ecclesia statuerit atq; decreverit. Deinde assumunt, concilia, id est, episcopos Pontificios in conciliis congregatos esse Ecclesiam, aut certé Ecclesiã repræsentare, tanquã nobilissima illius membra. Inde concludunt, quicquid episcopi in conciliis decreverint, sive id cũ scripturis Propheticis & Apostolicis consentiat, sive illis adversetur, pro vero amplectendum & credendum esse. At isti primùm aberrant á genuina verborũ Pauli sententia. Etsi enim judicium veræ Ecclesię meritó magni fit, cúm vera Ecclesia congregetur in nomine Christi, & á Deo petat veritatem cœlestem sibi per Spiritum sanctum revelari: non tamen veritas doctrinæ cœlestis pendet ab Ecclesiæ judicio, tanquam á caussa, sed potiús contrá. Non enim doctrina Christiana ideo vera est, quia Ecclesia sic judicat: sed contrá, quia doctrina Christiana est vera, ideo Ecclesia per Spiritum sanctum de illius veritate edocta, veram esse judicat. Quód autem Apostolus dicit, Ecclesiam esse columnam & stabilimentum veritatis: hoc tantúm vult, veritatem cœlestem in sola Ecclesia inter homines conservari: quemadmodum magnifica domus, conservatur & stabilitur suis columnis. Quemadmodum igitur columnis subrutis, domus collaberetur: ita Ecclesia é medio sublata, tolleretur é mundo cœlestis veritas: quippe quæ extra Ecclesiam locum nullum habet. Atque hæc de syllogismi propositi propositione: jam ad assumtionem quod attinet: ea falsa est. Etenim plus satis notum est, quales episcopi Pontificii sint: videlicet, non membra Ecclesiæ, sed hostes & persecutores, hypocritæ, Epicuræi, &c. Quare vanissima est, quæ ex istis præmissis extruitur conclusio.

Ex v. 16. Doctrina Euangelii est mysterium, id est, doctrina arcana & homini á natura ignota. Hanc enim Apostolus hoc loco intelligit, cum nominat mysterium pietatis: sicut é sequentibus percipitur, ubi summam doctrinæ Euangelii per appositionem subjicit. Hujus observationis usus est primùm, ne falsó nobis persuadeamus, nos qui doctrinam Euangelii intelligimus, & fide amplectimur, cæteris hominibus qui illam non intelligunt, nec ut veram approbant, sed potiús ut falsam damnant, acutiori mentis acie á natura præditos esse: sed potiús agnoscamus, mentem nostram ex singulari Dei gratia, á Spiritu sancto esse illuminatam, ut hoc mysterium intelligamus. Huc pertinent illa dicta, Matt. 16. v. 16. & 17. Cum Petrus suo reliquorúmque Apostolorum nomine confessionem de Jesu edidisset, nempe ipsum esse Christum illum, filium Dei viventis: tunc respondens Jesus dixit ei, Beatus es Simon Barjona: quia caro & sanguis (i. carnalis ratio) hęc non revelavit tibi, sed pater meus, qui est in cœlis. Iohan. 1. v. 18. ait Euangelista, Deum nemo vidit unquã (id est, nemo unquam viribus sui ingenii cognovit

quomodo

quomodo Deus erga nos sit affectus,& quomodo nos salvos faciat) unigenitus ille filius qui est in sinu patris(id est; qui novit arcana consilia patris) ille nobis exposuit. Alter usus hujus observationis est, ne offendamur, néve in dubium vocemus doctrinā Euangelii, cúm videmus illam á potentissimis in mundo,videlicet Antichristo & servis illius,Pontifice inquā Romano, & Pontificiis episcopis atq; Principibus, tanquā hæresin repudiari atq; damnari. Caussa enim hujus rei nō est doctrinæ Euangelii falsitas,aut impietas; est enim illa veritas cœlestis & mysterium pietatis:sed caussa istius incredulitatis est mentis illorū cæcitas & arcanū Dei judicium, quo non dignatur illis hoc mysterium patefacere: secundúm hoc dictū: Matth.11.v.25.In illo tempore respondens Jesus,dixit: Cōfiteor tibi(id est,celebro te)pater,Domine cœli & terræ, quód absconderis hæc (nempe hæc mysteria doctrinæ Euangelii quæ Judæorum præcipui tum rejiciebant) á sapientibus & intelligentibus (nempe qui tales sunt secundúm carnem, & á mundo tales esse judicantur) & ea revelaveris infantibus (id est, simplicibus ac rudibus.) Etiam pater: quia ita placuit tibi. Joh.6.v.36.& 37. ait Christus incredulis Judæis: Sed dixi vobis,etiam vidistis me, nec creditis: quicquid dat mihi Pater,ad me veniet.Et cap.10.v.26.Sed vos non creditis(inquit) non enim estis ex ovibus meis,sicut dixi vobis. Item priori ad Cor.1.cap. v.26.& deinceps,Videtis vocationem vestram fratres, vos non esse multos sapientes secundúm carnem,&c.Item 2.Cor.4.v.3.& 4. Quód si tectum est Euangelium nostrum,in iis qui pereunt,tectum est,in quibus deus hujus seculi(id est diabolus) excæcavit mentes, nempe infidelium, ne irradiet eos lumen Euangelii,gloriæ Christi.

Tertius istius observationis usus est, ne in interpretanda scriptura ubi Euangelii doctrina proponitur,fidamus nostro ingenio,néve putemus nos mentis nostræ acumine ad genuinum illius sensum posse penetrare. Ista persuasio falsa est, & iste conatus vanus. Sed orandus est Deus ut mentem nostram per Spiritum sanctum illuminet, & sensum scripturæ nobis aperiat. Huc pertinet exemplum duorum illorum discipulorum, quibus commeantibus in vicum Emaus, Jesus post suam resurrectionem interpretabatur in omnibus scripturis,quæ de ipso scripta sunt.Et rursum Hierosolymis congregatis undecim Apostolis apparuit Christus post resurrectionem, & aperuit illorum mentem,ut intelligerent scripturas,Luc.24.v.27.& 45.Sic Act.8.v.30.& deinceps: Aethiops ille eunuchus dynastes Candaces reginæ Aethiopum, cúm Hierosolymis ubi adoraverat, domum revertens in curru legeret Prophetam Esaiam, nec intelligeret; rogavit Philippum ut curru conscenso,locum illum sibi interpretaretur. Is autem locus continebat doctrinam Euangelii de Christo ex cap.53. Ut ovis ad mactationem ductus est,&c.Hinc illud Petri 2.Petr.1.v.20.& 21. Nulla prophetia scripturæ est privatæ explicationis,&c.Quare oremus cum Davide Psa.119.v.18.Revela oculos meos,ut intuear mirabilia ex lege tua.

Ex eod.v. Scopus doctrinæ Euangelii est pietas ; hinc enim nominatur mysterium pietatis. Vera autem pietas consistit in fide & obedientia: ut nimirum fide amplectamur divinas promissiones gratiæ, & cum reverentia atque timore obediamus sanctis Dei mandatis. Quare doctores Euangelii repudient otiosas & curiosas speculationes, quæ ad scopum illum non tendunt nec ducunt: tanquam á doctrina Euangelii heterogeneas & alienas. Porró talibus speculationibus redundat Theologia scholastica,quæ sic usitaté nominatur,id est,commentationes doctorum Pontificiorum,qui sacræ

Theologiæ profanam philosophiam ita permiscuerunt ut ex duobus integris unum corruptum fecerint.

Ex eod.v. Summa doctrinæ Euangelii continet duo potissimum capita: unum de persona Christi, alterum de officio ipsius. Apostolus hoc loco utrumque attingit, & sententiis quam maximé sublimibus significat. *Deus*, inquit, *conspicuus factus est in carne*. Id est, Filius Dei, qui est verus ille Deus uná cum Patre & Spiritu sancto, cúm natura sua invisibilis sit, effecit se visibilem assumta nostra carne, id est, vera natura humana, in unitatem suæ personæ: ita ut jam unus & idem tum invisibilis sit, ut verus Deus; tum visibilis, ut verus homo. Atque hæc de persona. Ad officium pertinent quæ sequuntur: *justificatus est in spiritu*. Id est, Jesus filius Dei in carne manifestatus, est quidem ille á Judæis, tanquam homo impius, blasphemus, seductor populi, seditiosus, condemnatus, & gentibus ad supplicium traditus, atque ita cruci affixus: veruntamen in spiritu est justificatus, hoc est, vi suæ deitatis ex mortuis resurgens, justus atque innocens, & (quod plus est) autor vitæ agnitus est ab illis ipsis (saltem bona ex parte) qui ipsum pauló anté sceleratis manibus cruci affixerant: sicut testatur Lucas Actor.2.v.22.23.& deinceps, item v.37.& deinceps. Tunc enim factum est illud quod Christus fore prædixerat Johan.16.v.8.9.10. nempe fore ut Spiritus sanctus (videlic. per prædicationem Apostolorum) argueret mundum (hoc est, impios Judæos qui tum Christum persequebantur) de peccato, eó quód in ipsum non crederent, sed ut impium damnaturi essent: & de justitia, eó quód ipse ad Patrem esset abiturus, hoc est, ex morte resurrecturus, & in cœlum ascensurus, atque ita suam innocentiam demonstraturus. Deinde justificatus quoque est per resurrectionem á Deo Patre, hoc est, absolutus á peccatis electorum quæ ut sponsor in se receperat, ut pro illis Patri satisfaceret sua morte. Resurgendo igitur ex morte, reipsa demonstravit, pro peccatis electorum á se esse satisfactum, illáque omnia sacrificio suæ mortis esse expiata. Etenim si vel unum peccatum ex iis quæ Christo fuerant imposita, impunitum atque inexpiatum permansisset, resurgere ex mortuis ad vitam æternam non potuisset. Hinc illud Pauli 1.Cor.15.v.17. Si Christus non est excitatus: inanis est fides vestra, adhuc estis in peccatis vestris. Ergo quum Christus ex morte resurrexerit: non sumus amplius in peccatis nostris, sed scimus nos esse justificatos & á peccatis absolutos: quippe Christus nostro nomine justificatus seu absolutus est. Hinc etiam illud Rom.4.v.ult. ubi de Christo loquens ait: Qui traditus est propter lapsus nostros, & excitatus est propter justificationem nostri: διὰ τ̀ δικαίωσιν ἡμῶν, id est, ut reipsa demonstraret, nos á peccatis nostris per ipsius mortem esse justificatos. Huc etiam pertinet illud Danielis cap.9. v.24. ubi angelus Gabriel Danielem de futuris á Christo peragendis erudiens, ait, illum expiaturum iniquitatem, & adducturum justitiam perpetuam. quorum illud scilicet perfecit sua morte, istud veró sua resurrectione: sicut ex verbis Apostoli modó citatis planum est.

Præterea *conspectus est ab angelis*. Id quod referendum videtur primùm ad tempus Jesu recens nati. tunc enim (ut testatur Lucas cap.2.) Angelus Domini nativitatem illius pastoribus Bethleëmiticis lætabundus annuntiavit ac mox multitudo exercituum cœlestium (id est angelorum) uná cum illo angelo hymnum ob natum salvatorẽ Deo concinuit. Deinde referendum hoc est ad tempus quo vixit super terram: etenim posteaquam á diabolo tentatus esset in diserto, Angeli accesserunt & ministrarunt ei: Matt.

4.v.11.

4.v.11. Et in horto quum precaretur instante passione, conspectus est ab eo angelus é cœlo qui ipsum corroborabat, Luc.22.v.43. Ac ibidem pauló póst noluit á Petro defendi gladio: quippe quum si vellet, á Patre posset impetrare, ut is sibi ad defensionem ipsius corám sisteret plures quám duodecim legiones angelorum: Matth.26.v.53. Præterea angeli ei ministrarunt in resurrectione: etenim angelus Domini descendens é cœlo, devolvit lapidem ab ostio sepulchri. Matth.28.v.2. Item Maria Magdalene in sepulchro, é quo Dominus jam resurrexerat, conspexit duos angelos sedentes, unum ad caput, alterum ad pedes, ubi jacuerat corpus Jesu. Deniq; ascendens in cœlum, haud dubié ab angelis obviam profectis exceptus atque deductus fuit honoris caussa. Etenim sicut in fine seculi venturus est é cœlo, ita etiam profectus est in cœlum: prout apud Apostolos ascensionem illius spectantes testati sunt duo angeli, Act.1.v.11. At venturus est comitatus sanctis angelis: sicut ipse testatur Matth.25.vers.31. itemque Paulus 2.Thess.1.v.7. Atque adeó angeli continenter ipsum jam in cœlo ut filium Dei adorant: sicut percipitur ex verbis Apostoli Heb 1.v.6. ubi ex Psal.97. v.7. docet, quum Deus primogenitum suum (id est Filium unigenitum & principem in familia filiorum Dei) induceret in orbem terrarum, videlicet per Euangelii prædicationem, quæ ascensionem ipsius proximé secuta est: tum divinam illius gloriam ita esse patefactam, ut ipsum jussi sint adorare omnes angeli Dei.

Atque hæc de ministerio angelorum, quod Christo partim præstiterunt, partim præstituri sunt, partim denique jam præstant. Sequitur, *Prædicatus est in Gentibus* (ἐν ἔθνεσιν: id est, inter Gentes, seu apud Gentes) *Fide receptus est in mundo.* Hoc quoque ad divinam Christi majestatem demonstrandam pertinet, quód Euangelium (id est testimonium de ipso, de ipsius videlicet persona & officio ac rebus gestis) ex ipsius mandato per apostolos eorúmque adjutores & succesiores apud varias Gentes, tanta cum efficacia annuntiatum atque prædicatum est, ut passim in mundo seu orbe terrarum ipse fide receptus sit & etiamnum recipiatur, atque etiam recipiendus sit usque ad finem mundi. Unde hæc tanta persuadendi vis, quód pauci homines, iique idiotæ, plebeii, obscuri, nullo externo splendore insignes, sua prædicatione magnam mundi partem á cultu idolorum cui addicti erant, ad fidem Christi & cultum veri Dei converterunt? Nempe Christus sedens ad dexteram Patris, ac potenter dominans in cœlo & in terra, in die Pentecostes misit Spiritum sanctum in Apostolos, atque ita eos induit virtute ex alto, ut rem tantam auderent aggredi: & per spiritum illum suum fuit efficax in prædicatione ipsorum, & adhuc efficax est, & erit in prædicatione Euangelii, donec omnes electi per illum fuerint in Ecclesiam collecti.

Postremó addit, *Sursum receptus est in gloriam.* Hoc intelligendum est de ascensione Christi in cœlum; ubi observanda emphasis verbi ἀνελήφθη, id est, ἄνω ἐλήφθη. qua significatione idem verbum accipitur etiam á Marco cap. 16. vers. 19. item á Luca Actor 1. vers.2 & ab eodem Luca declaratur affinis significationis verbo, nempe ἀναφέρεσθαι, id est, ἄνω φέρεσθαι, sursum ferri, Luc.24.v.51. ubi Christi ascensionem spectantibus discipulis factam describẽs, ait, *Et factum est, dum ipse benediceret eis, distitit ab eis, & sursum ferebatur in cœlum.* διέστη ἀπ' αὐτῶν καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν. Similiter Act.1.v.9.10.11. graphicé ascensionem Christi idem Lucas describit. Unde perspicitur, articulum illum fidei nostræ corrumpi ab illis, qui negant Christum ascendendo in cœlum, vel latum unguem á terra sublatum esse, &

contrá fingunt eum disparuisse, seu ex visibili invisibilem se reddidisse. Tales corruptelas quas isti ad portentosum Ubiquitatis dogma palliandum, impudenter comminiscuntur, nos herentes claris testimoniis verbi Dei, toto pectore detestemur; & articulos fidei nostræ quos diabolus per istiusmodi commenta prorsus delere conatur, puros atque incorruptos retineamus.

Observandum & illud, Cum ascensione Christi in cœlum sessionem ejusdem ad dexteram Patris ab Apostolo conjungi, tanquam quæ illam continenter subsecuta sit. Ait enim, Christum sursum receptum esse in gloriam, id est, ascendisse in cœlum, atque ita exaltatum esse ad cœlestem gloriam, considendo videlicet ad dexteram majestatis. Confer loca similia, Marc.16.v.19. *Sursum receptus est in cœlum & consedit ad dexteram Dei.* Act.2. v.33.& 34. in concione Petri quam habuit in die Pentecostes: *Itaque ad dexteram Dei exaltatus* (τῇ δεξιᾷ τοῦ θεοῦ ὑψωθεὶς) *& premissum Spiritum sanctum adeptus á Patre, effudit hoc quod vos nunc spectatis & auditis. Neque enim David ascendit in cœlos: Sed dicit ipse: Dixit Dominus domino meo, Conside ad dexteram meam, &c.* Ac rursus idem Petrus in concilio sacerdotum Act.5. v.30. & 31. inter alia dicit, *Deus patrum nostrorum excitavit Jesum, quem vos interfecistis suspensum in ligno. hunc Deus ducem ac servatorem exaltavit ad dexteram suam.* ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ. id est, πρὸς τὴν δεξιὰν, sive, εἰς τὴν δεξιάν. nam dicit scriptura, eum sedere ἐν τῇ δεξιᾷ. Similiter Paulus Rom.8.v.34. *Christus is est, qui mortuus est, imó veró qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dexteram Dei.* Sic Ephes.1.v.20. *Quam* (scilicet efficaciam) *exeruit in Christo quum excitavit eum ex mortuis & collocavit ad dexteram suam in cœlis.* Coloss.3.v.1. *Si resurrexistis cum Christo, superna quærite ubi Christus est, ad dexteram Dei sedens.* Heb.1.v.3. *Filius Dei purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, consedit ad dexteram majestatis in excelsis.* Item cap.10.v.12. *Hic* (nempe Jesus) *una pro peccatis oblata victima, in perpetuum sedet ad dexteram Dei.* Similiter & Petrus 1.Pet.3. v.21.& 22. *Per resurrectionem Jesu Christi, qui est ad dexteram Dei, profectus in cœlum,* πορευθεὶς εἰς οὐρανόν, hoc est, posteaquam profectus est in cœlũ. Hinc perspicitur, falsum esse dogma Ubiquitariorum qui dicunt, Filium Dei consedisse ad dexteram Dei in utero matris, cúm conciperetur á Spiritu sancto: quo dogmate articulos fidei diversos imperité (nisi potiús petulanter) confundunt. Quo loco & illud observandum, ex sessione ad dexteram non posse probari ubiquitatem corporis Christi: quia scriptura expressé dicit, Christum consedisse ad dexteram majestatis *in excelsis*, Heb.1.v.3. item *in cœlis*, Heb.8.v.1. Ephes.1.v.20. Item Coloss.3.v.1. *Superna quærite, ubi* (nempe in supernis illis locis) *Christus est, ad dexteram Dei sedens.*

ANALYSIS CAP. IIII.

ARGUMENTUM.

Duas in partes hoc quoque caput distingui potest. In prima prædicit apostasiam eventuram posterioribus temporibus per quosdam falsos doctores, usque ad v.6. In altera Timotheum ad varias officii sui partes cohortatur.

DE PRIMA PARTE.

1 *Spiritus autem disertè dicit fore ut posterioribus temporibus desciscant quidam à fide, spiritibus deceptoribus attendentes ac doctrinis dæmoniorum:*

2 *Per hypocrisin falsiloquorum, quorum conscientia cauterio resecta est:*

3 *Prohiventium contrahere matrimonium, iubentium abstinere à cibis quos Deus creavit ad participandum cum gratiarum actione fidelibus, & iis qui cognoverunt veritatem.*

4 *Nam quicquid creavit Deus, bonum* est *; nec quicquam rejiciendum* est*, si cum gratiarum actione sumatur.*

5 *Sanctificatur.n. per verbum Dei & preces.*

INitio prophetiam quam hic propositurus est, confirmat á caussa procreante, videlicet ab illius authore Spiritu sancto: deinde prophetiam ipsam proponit, videlicet posterioribus tēporibus defecturos quosdam á fide, nempe á fide Christiana: tum defectionis istius caussas procreantes exponit duas: diabolos, tanquam caussam principalem; & falsos doctores, tanquam instrumentalem caussam. Diabolos partim innuit, partim expressé nominat. Innuit, quum falsos doctores metonymicé vocat πνεύματα πλάνους, spiritus impostores seu deceptores: quia nimirum mali spiritus, id est, diaboli, eis inspirant omnis generis imposturas ac deceptiones. Cujus metonymiæ exempli etiam extat 1. Joh. 4. v. 1. 2. 3. Expresse nominat, quum istorum doctorum doctrinas vocat doctrinas dæmoniorum, h. e. á dæmoniis seu diabolis inspiratas. Deinde v. 2. doctores istos describit á duobus adjunctis, videlic. hypocrisi & vacuitate conscientiæ seu timoris Dei: cujusmodi homines alibi ἀπηλγηκότας nominat, id est, qui dedoluerunt, ita nimirū ut in conscientia non sentiant dolorem, quum sceleribus ac flagitiis Deum offenderunt. Tum v. 3. duas falsæ istius doctrinæ species exprimit, nempe cœlibatus legem & delectum ciborum. Quam posteriorem doctrinæ speciem falsam & dęmoniacam esse, probat primúm ex eo, quód adversatur voluntati Dei. Deum enim velle ut cibis illis quos isti vetant, vescamur, ex eo constat quód eos ideó creavit, ut participemus, & pro hac beneficentia gratias ei agamus. Deinde v. 4. idem ostendit ex eo, quód interdictum istud certorum ciborum contumelia afficit opera Dei, quasi in illis aliquid esset non bonum, sed rejiciendum: quum tamen quicquid Deus creavit, bonum sit, nec quicquam rejiciendum. Simul autem monet, quînam sit licitus ac legitimus ciborum usus, nempe cúm eos sumimus cum gratiarum-actione & precibus ex fide profectis. hoc est, quód v. 5. dicit, cibos aliásque creaturas sanctificari (nempe fidelibus) per verbum Dei & preces: hoc est, fideles ex verbo Dei scire, Deum cibos condidisse ad ipsorum uitam sustentandam, ac præterea promisisse, se ipsis ex fide eum invocantibus benedicturum ut usus ciborum ipsis salubris sit: quo fit ut non solúm bona conscientia & sancté, sed etiam hilari animo & bona spe cibis fruantur.

DE SECUNDA PARTE.

6 *Hæc si subjeceris fratribus, bonus eris minister Jesu Christi, innutritus in sermonibus fidei & preclara doctrinæ quam assectatus es.*

7 *Cæterúm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad pietatem.*

8 *Nam corporalis exercitatio ad pauca utilis est: at pietas ad omnia utilis est, ut quæ promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.*

9 Certus

9 *Certus est hic sermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur.*

10 *Nam idcirco etiam fatigamur & probris afficimur, quód speremus in Deo vivo: qui est conservator omnium hominum, maximè veró fidelium.*

11 *Hæc denuntia & doce.*

12 *Nemo tuam iuventutem despiciat: sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, in spiritu, in fide, in castitate.*

13 *Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.*

14 *Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterii.*

15 *Hæc meditare, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.*

16 *Attende tibiipsi & doctrinæ: permane in istis. id enim si feceris; & teipsum servabis & eos qui te audierint.*

Hic Timotheum ad varias officii sui partes cohortatur. Ac primó ut admonitiones hactenus expositas fratribus proponat, & contrá inanes argutias rejiciat: v.6.& initio septimi. Secundó, ut se exerceat in studio pietatis, v.7. quam exhortationem v.8. confirmat ab effectu utili per distributionem, quia pietas omnis generis benedictiones Dei ex se pariat tum in hac vita, tum in futura: quod ipsum testimonio promissionum divinarum confirmat. Porró istud ab utili effectu ductum argumentum illustrat antithesi diversorum & collatione minorum. Exercitationi enim pietatis tanquam spirituali, opponit exercitationem corporalem, id est, qua corpus in victus ratione austeré tractatur: quæ exercitatio paululum habet utilitatis, ut scilicet eó intentiús possimus operam dare meditationibus sacris & precibus: veruntamen neminem per se commendat Deo, sicut exercitatio spiritualis cultus Dei, qui in pura conscientia est positus. Præterea istius argumenti expositionem confirmat asseveratione per exclamationem, v.9. Postremó v.10. argumentum illud confirmat ex effectis, nempe tolerantia laborum & probrorum, quæ pii sustinent: quæ tolerantia nascitur ex spe salutis piis á Deo promissæ: quam salutem amplificat collatione salutis, quam Deus etiam infidelibus præstat, tanquam minoris. Infideles enim injusté oppressos, vindicat Deus & conservat tantúm quod ad hanc vitam & hujus vitæ bona attinet: at fideles conservat ad vitam æternam, iisque veram ac solidam felicitatem communicat. Tertió hortatur ut doctrinam de pietatis fructu modó expositam, Ecclesiæ proponat, v.11. Quartó, v.12. per prolepsin hortatur, ut quod deest ætati, gravitate morum compenset, enumerans aliquot virtutes quibus reverentiam sibi conciliare possit. Quum enim proximé eum hortatus esset ut ante-exposita Ecclesiæ denuntiaret: poterat excipere Timotheus, At vereor ne quis despiciat meam juventutem, ac proinde meæ denuntiationi non det locum. Respondet: Etsi juvenis es, tamen ita te gerere per Dei gratiam potes, ne quis te jure despicere possit, sed potius ut te omnes revereantur. Quintó & postremó á v. 13. usque ad finem capitis hortatur Timotheum, ut donum docendi á Deo sibi concessum excolat & augeat, tum diligenti lectione Scripturæ, tum frequenter concionando. Hanc exhortationem confirmat v.14. primúm á caussa efficiente duplici: quia donum illud datum ei sit per prophetiam, id est, per singularem vocationem testatam ab aliquo propheta ex revelatione Spiritus sancti: qualis describitur vocatio Pauli & Barnabæ ad prædicandum Euangelium in Græcia, Act.13. v.2.3.4. Atque hæc una caussa est, vocatio Spiritus sancti: altera est vocatio Ecclesiæ, obtemperantis nimirum mandato Spiritus sancti & Timotheum ad ministerium prædicandi Euangelium ordinantis.

ordinantis. Atque hoc eſt quód dicit, donum docendi Timotheo datum eſſe cum impoſitione manuum presbyterii. Presbyteri enim iſto ritu miniſtros Eccleſiæ ordinabant. Deinde inſtitutam exhortationem confirmat ab effectu utili, v. ult. quia ſic & ſeipſum & auditores ſuos ſit ſervaturus. Etenim ſcripturæ ſacræ meditatio & prædicatio inſtrumentum eſt, quo Spiritus ſanctus utitur ad fidem ſalvificam in electis gignendam & conſervandam: ut docet Paulus ad Rom. 1. v. 16. & cap. 10. v. 17.

SCHOLIA IN CAP. IIII.

V. 1. *Spiritus autem.* τὸ δὲ πνεῦμα. Nempe Spiritus ſanctus: quod ipſum notat articulus. *Dicit.* λέγει. Id eſt, revelat mihi. *A fide.* τῆς πίστεως. videlicet fide Chriſtiana.

3 Jubentium *abſtinere.* ἀπέχεσθαι. Scil. κελευόντων. Ellipſis contrarii: ut planum eſt ex ipſa ſententia. Sic ſuprá 2. 12. οὐκ ἐπιτρέπω διδάσκειν, ἀλλὰ (ſcil. ἐπιτάττω) εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.

6 *Si ſubjeceris.* ὑποτιθέμενος. Scil. præcipiendo ac monendo. Hinc ejuſmodi præcepta ac monita ὑποθῆκαι nominantur.

8 *Corporalis exercitatio.* ἡ σωματικὴ γυμνασία. Id eſt, qua quis corpus ſuum exercet in obeundis ceremoniis, vel qua corpus affligit abſtinentia certorum ciborum & aliis modis.

10 *Conſervator.* σωτήρ. Nam in ipſo ſeu per ipſum, vivimus & movemur, & ſumus. Actor 17. v. 28. *Maximé veró fidelium.* μάλιστα πιστῶν. Quippe quos ſeruat non ſolúm in vita hac corporali, ſed etiam in illa ſpirituali & æterna.

12 *Nemo tuam juventutem deſpiciat.* μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω. Id eſt, ita te gerito ut nemo juſtam occaſionem habeat deſpiciendi juventutem tuam. Hunc eſſe ſenſum, liquet ex antitheſi quæ ſequitur.

13 *Lectioni.* τῇ ἀναγνώσει. Videlicet ſacrarum literarum.

14 *Donum.* χαρίσματος. Id eſt, facultatem docendi verbum Dei qua donatus es á Deo. *Per prophetiam.* διὰ προφητείας. Vide ſuprá 1. 18. *Cum impoſitione manuum presbyterii.* μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου. At 2. Tim. 1. v. 6. dicit, donum hoc in Timotheum collatum eſſe per impoſitionem manuum ſuarum, ſcilicet Pauli. Videtur ergo Paulus nomine presbyterii, id eſt, presbyterorum congregatorum, manus Timotheo impoſuiſſe.

OBSERVATIONES EX CAP. IIII.

Quæritur: An hæc Pauli prophetia ſit impleta, an veró reſtet implenda? 1
Reſpondeo: Partim impleta eſt, partim impletur adhuc quotidie. Impleta eſt primúm per hæreticos illos qui non multó poſt Apoſtoli mortem exorti ſunt: videl. per Encratitas, Tatianos, Catharos, Montaniſtas ſeu Cataphrygas & Manichæos: qui ab eſu carnium & conjugio abhorruerunt, & tanquã res profanas damnarunt. Deinde impleta eſt, & adhuc impletur per Pontificios ſeu Papiſtas: qui etſi uſum conjugii & carnium nõ ſimpliciter ac omnino interdicunt, interdicunt tamen eſum carnium certis diebus, & conjugium interdicunt certo hominum generi, videl. ſacerdotibus & monachis & monialibus. Etſi veró iſti á veteribus illis hæreticis eo quo dictum eſt modo differunt: tamen hæc illorum doctrina æqué doctrina dæmoniorum eſt, ut hoc loco á Paulo appellatur: quia non minús quám illi, ſanctimoniam

in his rebus locant: deinde falsum & adulterinum Dei cultum instituunt: postremó conscientias alligant necessitati, á qua debebant esse liberæ.

2 Ex verbis Apostoli, *Descisc ent quidam á fide*, non est concludendum, veram fidem qua donantur electi, posse amitti (nam scriptura passim contrarium docet) sed observandum est, per fidem hoc loco metonymicé intelligi doctrinam fidei, id est, doctrinam Euangelii quæ proponitur fide apprehendenda. Sic auté accipi hoc loco fidei nomen, apparet ex antithesi, qua fidei opponuntur doctrinæ dæmoniorum. Et sic hanc vocem accepit Apostolus etiam suprá c.1.v.19. *Retinens fidem & bonam conscientiam.* Et Gal.1.v.23. *Qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam olim vastabat.*

3 *Spiritibus deceptoribus.* Non temeré credendum cuivis doctori qui Spiritus sancti revelationem jactat: sunt enim etiam spiritus deceptores. Itaq; spiritus probandi sunt, an sint ex Deo, ut monet Johannes, 1. Johan.4.v.1.

4 *Doctrinis dæmoniorum.* Omnis doctrina quæ adversatur doctrinæ fidei seu Euangelii, id est, doctrinæ verbi Dei de persona & officio Christi, est doctrina á dæmoniis, id est, malis spiritibus suggesta: itaque cavenda.

5 *Per hypocrisin falsiloquorum.* Falsi doctores ad fallendum adhibent hypocrisin, id est, simulationem sanctitatis, quare orandus Deus ut hypocrisin illam detegat, ne per eam fallamur.

6 *Quorum conscientia cauterio resecta est.* Quum diabolus nonnullos ita dementet, ut conscientiæ scelera atque flagitia damnantis sensum amittant, oremus Deum ut nos regat suo spiritu, ut retineamus fidem & bonam conscientiam.

7 *Prohibentium contrahere matrimonium.* Quum interdictum conjugii ab Apostolo numeretur inter doctrinas dæmoniorum: sciamus conjugium honorabile esse inter omnes, sicut dicitur Heb.13.v.4.

8 *Abstinere á cibis.* Etsi Deus olim suo populo sub Lege certis cibis interdixit, ut hac nota eum ab aliis populis discerneret: tamen Christo jam exhibito, ceremoniales illæ leges abrogatæ sunt.

9 *Quos Deus creavit ad participandum cum gratiarum actione.* Ex cibis tam variis quos Deus creavit nobisque fruendos concessit, agnoscere debemus ipsius bonitatem & erga nos liberalitatem, eámq; gratis animis celebrare.

10 *Creavit ad participandum fidelibus.* Etsi Deus sicut solem oriri sinit tam super malos quám super bonos, ita etiam tam illos, quám hos alit: tamen propriè loquendo solis filiis suis totum mundum & quicquid in mundo est, destinavit. qua ratione etiam vocantur mundi hæredes. Nam hac conditione constitutus initió fuerat Adam omnium dominus, ut sub Dei obedientia maneret. Proinde rebellio adversus Deum, jure quod illi collatum fuerat, ipsum uná cum posteris spoliavit. Quoniam auté subiecta sunt Christo omnia, ejus beneficio in integrum restituimur, ídque per fidem. Quare veluti alienum furantur aut prædantur infideles, quodcunque usurpant.

11 *Fidelibus & qui cognoverunt veritatem.* Vera fides conjuncta est cum cognitione veritrtis, nempe veritatis cœlestis certo verbo Dei per Prophetas & Apostolos patefactæ. Ergo quicquid ab hac veritate abhorret, eo fidendum non est.

12 *Si cum gratiarum actione sumatur. Sanctificatur enim per verbum Dei, & preces.* Illi tantúm bona conscientia cibis perfruuntur, qui ex verbo Dei sciunt, sibi per Christum restitutum esse jus ac dominiū in cæteras animantes ac terræ nascentia: quique ex hac fide Deo pro illa sua bonitate gratias agunt, cúmq; orant ut dona ab ipso cōcessa salubria sibi esse velit, quó meliús possint

possint officiis vocationis suæ fungi ad gloriam Dei & proximorum ædificationem. Quare fideles decet, quoties cibum sumturi sunt, itemque quoties pasti sunt, Deo gratias agere & benedictionem ab eo petere.

EX SECUNDA PARTE.

Ex v.6. *Bonus erit minister Jesu Christi.* Quid doctoribus & pastoribus Ecclesię in muneris sui functione spectandum sit, nempe ut operam suam probent Christo tanquam fideles ministri. Caveant igitur ne quærant gloriam apud homines, néve studeant hominibus placere. 1

Innutritus in sermonibus fidei, bonæque doctrinæ. Ea demum doctrina in Ecclesia censenda est esse bona & utilis atque salutaris, quæ facit ad gignendum, alendum, confirmandúmque fidem qua creditur in Christum. Curiosæ autem argutiæ quæ huc nihil faciunt, sunt rejiciendæ v.7. 2

V.7. *Exerce te ad pietatem.* Et v.12. *Sed esto exemplar.* Non tantúm sana doctrina, sed etiam pia & religiosa vita ministro verbi opus est. nam qui bene docet & malé vivit, is quod una manu ædificavit, id altera manu rursum destruit. Atque adeó minister verbi non vulgariter sanctæ vitæ studere debet, sed eximié: ita ut auditoribus suis bono exemplo præluceat ac præeat, seu ut sit exemplar quod illi sibi ad imitandum proponant. Similiter Petrus hortatur pastores ut sint exemplaria gregis, 1. Pet. 5. v. 3. 3

V.8. *Corporalis exercitatio paululum habet utilitatis, &c.* Pietas in spirituali cultu posita est, ut in fide seu fiducia misericordiæ Dei propter Christum, in dilectione Dei, in timore Dei & similibus: non autem in externæ vitæ austeritate, ut vigiliis, inedia, humi cubatione, & similibus: quæ quidem disciplina etsi recté usurpata aliquem usum habet, tamen nullo modo cum pietate est conferenda. Prodest enim illa corporalis exercitatio per accidens, nempe quatenus nonnihil refrænat carnis lasciviam, & quatenus sacris meditationibus ac precibus inservit, ut scilicet illis attentiús atque ardentiús perfungi possimus. Cavendum igitur ne quid sanctitatis aut cultus Dei in istiusmodi exercitiis ponamus, aut putemus illa ad hoc utilia esse, ut nos Deo commendent, seu ut propter illa Deo placeamus. At pietas nos Deo commendat, & propter hanc Deo placemus: quippe propter quam se nobis benefacturum promisit, & in hac vita & in futura. Cujusmodi promissiones extant multæ: Lev. 26. & Deut. 28. Nec tamen putandum, nos promissa illa bona pietate nostra mereri. nam primúm pietas non est ex nobis, sed ex singulari gratia Dei operantis in nobis per spiritum suum: itaque cúm Deus nobis propter pietatem benefacit, sua in nobis dona coronat, quemadmodum scité Augustinus dixit. Deinde pietas nostra est imperfecta: quũ nemo Deum diligat ex toto corde aut proximũ sicut seipsum. Ergo ut possit Deo placere, opus est ut defectus nobis condonet propter Christum: si autem ex seipsa æstimaretur, non tam mereretur pręmium propter conatũ, quám pœnam propter defectum. Postremó si maximé perfecta esset pietas nostra, tamen præmia non mereretur: quia illam Deo debemus, & ad eam præstandam sumus Deo obligati ut nostro Domino, jure ipso creationis. Sicut Christus ait discipulis: Si feceritis omnia, dicite; Servi inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus. Interim verũ est, in hac largitione pręmiorum, qua Deus pietatem fidelium remuneratur, esse aliquam etiam rationem justitiæ Dei. Etenim justum est apud Deum ut piis reddat relaxationem, quemadmodum expressé affirmat Paulus 2. Thess. 1. v. 7. 4

V.9. *Certus est hic sermo.* In promissionibus divinis firma fide acquiescen- 5
dum

dum est: quoniam illæ certę atque infallibiles sunt, idque propter autorem ipsarum qui mentiri nequit, sed veritas ipsa est. Ac proinde pietati, quam Deus se largissimé remuneraturum promisit, toto pectore studendum.

6 V.10. *Nam idcirco etiam fatigamur, &c.* Pii contra ærumnas & probra quæ in hac vita pietatis nomine sustinent ac perpetiuntur, consolari ac sustentare se debent spe certa salutis á Deo vivo in quo sperant, quóve confidunt, sibi suo tempore præstandæ.

7 *Qui est conservator omnium hominum.* Quum videamus Deum in hac vita conservare etiam impios, multisque beneficiis corporalibus eos afficere: confidamus eum multó magis benefacturum nobis qui studemus pietati: & quó minora aut pauciora in nos confert beneficia corporalia, eó majora ac plura in nos collaturum bona cœlestia. Sicut ait Abraham diviti illi epuloni, Fili, memento te bona tua recepisse in vita tua, & Lazarum similiter mala: nunc autem hic solatio fruitur, tu veró cruciaris, Luc.16.v.25.

8 V.12. *Nemo tuam juventutem despiciat.* Minister verbi non est contemnendus propter juventutem: sed honorandus propter sacrum ministerium, quo ex vocatione Dei fungitur.

9 *Sed esto exemplar, &c.* Cúm omnes ministri verbi, tum inprimis juvenes operam dare debent ut sibi reverentiam apud auditores concilient, gravitate morum & singulari studio virtutum earum quæ hoc loco ab Apostolo recensentur.

10 V.13. *Attende lectioni, &c.* Pastores Ecclesiæ ac inprimis juvenes studiosé se exercere debent tum privatim assidua lectione scripturæ, tum publicé concionando: ut ita donum docendi ipsis augeatur.

11 V.14. *Cum impositione manuum, &c.* Etsi de ritu impositionis manuum in ordinãdis pastoribus Ecclesiæ nullum Dei præceptum habetur, ac proinde is ritus ἀδιάφορος est: tamen ad exemplum Apostolorum & Apostolicorum virorum recté adhibetur. Sic Act.13.v.3. Paulus & Barnabas impositione manuum presbyterii Antiocheni ordinati sunt ad prædicandum Euangelium gentibus in Græcia. Sic in hac epistola cap. sequent. v.22. ait Paulus: *Manus citó ne cui imponito.* quibus verbis Timotheum monet ne temeré aut leviter quemquam ordinet ad ministerium Ecclesiæ. Fluxit autem hic ritus ab Hebræis: qui hac ceremonia solebant uti partim in precibus & benedictionibus privatis, ut videre est in exemplo Jacobi Patriarchæ benedicentis duobus filiis Josephi, Ephraimo & Manassi, Genes.48.v.14. partim in publicis & solennibus victimarum consecrationibus: ut præcipitur Levit.1.v.4.& cap.3.v.2. Et sacram hanc manuum impositionem præcedebant jejunium & preces Ecclesiæ, ut videre est Act.13.v.3. Quarum precum efficacia perspicitur in exemplo Timothei: de quo sic loquitur Paulus 2.Tim.1.v.6. *Suggero tibi ut exuscites donum Dei quod est in te per impositionem manuum mearum.* ubi per synecdochen membri meronymicam intelligendæ sunt preces impositioni manuum á Paulo adjunctæ, quibus à Deo impetravit ut Timotheo donum docendi Ecclesiam conferret.

12 *Presbyterii.* Ordinare ministros Ecclesiæ, pertinet ad presbyterium seu collegium presbyterorum: quo nomine intelliguntur tum episcopi seu pastores, tum gubernatores qui censuræ morum & exercendæ disciplinæ, uná cum illis præsunt.

13 V.16. *Et teipsum servabis, &c.* Verbi Dei meditatio & prædicatio instrumentum seu medium est quo utitur Spiritus sanctus ad efficiendum salútem

tem in electis, quatenus nimirum efficit in eis & conservat fidem in Christum. Confer Rom. 1. v. 16. & cap. 10. v. 17. item 1. Cor. 3. vers. 5. 6. 7 Johannis 6. vers. 68.

ANALYSIS CAP. V.

ARGUMENTUM.

Tres sunt hujus capitis partes. In prima monet, quomodo se gerere debeat Timotheus in reprehensionibus privatis: in secunda, quam curam debeat gerere viduarum: in tertia, quomodo se debeat gerere erga presbyteros.

DE PRIMA PARTE.

1 *Seniorem ne increpato, sed hortare ut patrem: juniores, ut fratres.*
2 *Mulieres natu grandiores, ut matres: juniores, ut sorores, cum omni castitate.*

Monet ut in reprehensionibus privatis observet mediocritatem, secundùm ætatis & sexus gradus *Cum omni castitate.* Hoc annectit, quia diabolus pudicitiæ juniorum cum primis insidiatur, & occasione privati colloquii, facilè ad eam lædendam abutitur.

DE SECUNDA PARTE.

3 *Viduas honora quæ verè viduæ sunt.*
4 *Quòd si qua vidua liberos aut nepotes habet, discant prius in propriam domum pietatem exercere, & vicem rependere parentibus. hoc enim est honestum & acceptum coram Deo.*
5 *Porro quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.*
6 *At quæ lascivit: ea vivens mortua est.*
7 *Hæc igitur denuntiato, ut sint irreprehensæ.*
8 *Quòd si quis suis & maximè domesticis non providet, fidem abnegavit, & est infideli deterior.*
9 *Vidua allegitor non minor annis sexaginta, quæ fuerit unius viri uxor:*
10 *In operibus bonis idoneo testimonio ornata: si liberos educavit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lavit, si afflictis subvenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.*
11 *Porrò juniores viduas recusa: postquam enim lascivierint adversus Christum, nubere volunt:*
12 *Damnandæ quòd primam fidem rejecerint.*
13 *Simul autem etiam otiosæ esse discunt, circumeuntes domos: imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces & curiosæ, garrientes quæ non oportet.*
14 *Volo igitur juniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare adversario ad maledicendum.*
15 *Jam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.*
16 *Quòd si quis fidelis aut si qua fidelis habet viduas, eis suppeditato quantum sufficit, & non onerator Ecclesia; ut iis quæ verè viduæ sunt, sufficiat.*

Monet quæ viduæ cooptandæ sint in collegium viduarum destinatarum

tum ministerio pauperum & maximé ægrotorum, ac proinde alendę sumtu publico Ecclesiæ: & contrá quæ non sint cooptandæ. In cooptandâ requirit quinque: primó ut sit destituta liberis aut nepotibus, quorum ope possit sustentari v. 3. 4. & 16. secundó ut dedita sit exercitiis pietatis, & aliena sit à luxu, v. 5. & 6. tertió ut nata sit annos ad minimum sexaginta, v. 9. quartó ut fuerit unius viri (non autem pluriū) uxor, v. eodem: quintó, ut habeat testimonium pietatis, re ipsa & factis declaratæ: cujusmodi factorum aliquot species commemorat, v. 10. Porró occasione primi requisiti pręcipit de officio eorum qui vel matres vel avias viduas habent. Præcipit igitur ut eas alant. Rationes præcepti hujus affert tres. quarum primam sumit ab adjuncta honestate: *hoc enim*, inquit, *est honestum*. item istud officium alendi nominat *exercere pietatem*. Secundam rationem sumit ab effectu utili: *quia hoc acceptum est*, inquit, *coram Deo*: quo significat Deum talem erga parentes beneficentiam remunerari, quippe quæ ei summopere placeat, ab eóque ordinata sit: v. 4. Tertiam rationem petit ab adjuncta turpitudine contrarii, si scilicet officium istud negligatur: istud enim conjunctum esse cum abnegatione fidei, v. 8. Hanc turpitudinem amplificat collatione minorum: quatenus affirmat, tales infidelibus deteriores esse, v. eod. Atque hæc de viduis in collegium cooptandis & publico Ecclesiæ sumtu alendis: de rejiciendis veró præcipit, ut rejiciat juniores: ejusque præcepti rationes affert quatuor. Prima est, quód sint inconstantes, & facilé lascivientes rursus nubant, fide qua se Ecclesiæ ad ministerium obstrinxerant, rejecta, v. 11. & 12. Secunda, quód indulgeant ignavo otio. Tertia, quód discursent per domos, & aliena negotia curiosé inquirant. Quarta, quód sint nugaces & garriant quæ non oportet. Hæ tres rationes omnes comprehenduntur v. 13. Quid autem junioribus viduis faciendum sit, præcipit v. 14 ejusque pręcepti rationem subjungit, v. 15. Postea v. 16. repetit quod suprá v. 4. præceperat de officio fidelium in viduis suis alendis.

DE TERTIA PARTE.

17 *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habentor: maximè qui laborant in sermone & doctrina.*

18 *Dicit enim Scriptura, Bovi trituranti non obligabis os. Et, Dignus est operarius mercede sua.*

19 *Adversus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.*

20 *Eos qui peccant, coram omnibus argue, ut & reliqui timeant.*

21 *Obtestor in conspectu Dei, & Domini Jesu Christi, & electorum Angelorum, ut hæc serves, absque eo ut unum alteri præferas, nihil faciens in alteram partem inclinando.*

22 *Manus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis: temetipsum purum serva.*

23 *Ne amplius esto abstemius: sed vino paululo utere, propter stomachum tuum & crebras tuas infirmitates.*

24 *Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: quosdam verò subsequuntur:*

25 *Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.*

Hic præcipit Apostolus Timotheo, quomodo se debeat gerere erga presbyteros. Præcepta tradit quatuor: Primum est, unde sint alendi, videlicet

licet ex ærario Ecclesiæ. Hoc præceptum primò illustrat distributione & collatione imparium. Distribuit enim presbyteros in eos qui ita præerant disciplinę Ecclesiasticę ut tamen publicè non docerent,& eos qui simul docebant: & hos cum illis comparat,ut majori honore dignos, ac proinde liberaliús alendos,v.17. Deinde confirmat hoc præceptum testimonio scripturæ & sententia proverbiali,v.18. Secundum præceptum est, Quatenus adversus presbyterum admittenda sit accusatio: nempe non nisi sub duobus aut tribus testibus,v.19. Tertium præceptum est: Quomodo arguendi sint presbyteri qui peccati alicujus fuerint convicti, nempe coram cæteris omnibus,id est,coram toto presbyterio. Ratio præcepti annectitur ab effectu utili: quia ex tali reprehensione fit,ut reliqui sibi timeant,ne & ipsi similiter peccent,v.20. Hoc præceptum amplificat obtestatione gravissima,& remotione caussæ corrumpentis, videlicet προσωποληψίας,v.21. Quartum præceptum est, Quinam in collegium presbyterorum sint recipiendi, & ad ministerium Ecclesiæ ordinandi, nempe ii tantúm quorum pietas antea probè fuerit explorata. Rationem præcepti inserit ab effectu inutili: quia si quis ordinet hominem impium, hoc ipso cōmunicet illius peccatis, ac proinde communicaturus quoque sit pœnæ. Itaque hortatur ut se castum servet,hoc est,ne se polluat indulgendo alienæ nequitiæ. Atque hæc de presbyteris. V.23.inserit admonitionem privatam,hoc est,privatim spectantem ad Timotheum; de valetudine curanda. Duobus ultimis versibus de patefactione scelerum disserit: quæ sententia videtur cohærere cum versu 22. nempe cum quarto illo præcepto de cavendo ne communicet peccatis alienis,si temerè ordinet presbyteros. Declarat enim nunc se de illis locutum,quorum peccata fuerint patefacta:& monet,occulta peccata suo tempore patefactum iri,ut ne impunè pium antistitem deceperint.

SCHOLIA IN CAP. V.

V.4. *Discant.* μανθανέτωσαν. nempe liberi illi aut nepotes. *In propriam domum.* τὸν ἴδιον οἶκον. Id est,familiam,videlicet in matres aut avias. *Vicem rependere.* ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι. Videlicet in præbendis alimentis. Hoc Gręcè eleganter dicunt ἀντιπελαργεῖν, á natura τῦ πελαργῦ, id est, ciconiæ, quæ parentes ætate confectos alit & humeris gestat: á qua beneficentia Hebræis nominatur חסידה id est,benefica.

5 *Sola.* μεμονωμένη. Desolata, id est, marito ac liberis grandioribus qui eam alere possent,orbata.

6 *At quæ in luxu vivit.* ἡ δὲ σπαταλῶσα. Vel quæ lascivit,ut Jacob.5.v.5. *Vivens mortua est.* ζῶσα τέθνηκε. Vivens scilic.vitam naturalem, mortua est morte spirituali. Tale est & illud: *Sine ut mortui sepeliant mortuos suos.* Videlicet mortui spiritualiter mortuos corporaliter.

8 *Quod si quis.* εἰ δέ τις. Nempe si quis liberorum aut nepotum non prospicit suis viduis,ut v.4.

11 *Postequam enim lascivierint adversus Christum.* ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τῦ χριστῦ. Idem verbum occurrit Apocal.8.v.7.&9.

12 *Primam fidem.* τὴν πρώτην πίστιν. Videlicet qua sese addixerunt ministerio pauperum & ægrotorum in Ecclesia, & ex consequenti professæ sunt se viduas mansuras.

14 *Juniores.* νεωτέρας. nempe viduas: ex collatione præcedentium. *Adversario.* τῷ ἀντικειμένῳ. Id est,adversariis seu hostibus Ecclesię. Vel diabolo

agenti per illos tanquam organa sua. Sic diabolus á Petro nominatur ὁ ἀντίδικος ἡμῶν, adversarius noster, 1.Pet.5.v.8.

17 *Duplici honore.* διπλῆς τιμῆς. Id est, largioribus alimentis; ex collatione versus sequentis. Synecdoche generis.

19 *Nisi.* ἐκτὸς εἰ μὴ. Pleonasmus Apostolo familiaris. Sic 1.Cor.14.v.5. item 15.2.

20 *Eos qui peccant.* τοὺς ἁμαρτάνοντας. Nempe cum scandalo Ecclesiæ: ut ex annexis liquet.

21 *Absque eo ut unum alteri praeferas.* χωρὶς προκρίματος. Videlicet per prosopolepsiam. *In alteram partem inclinando.* κατὰ πρόσκλισιν. Metaphora á bilance.

22 *Manus citò ne cui imponito.* χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει. Id est, ne quem citó ordinato ad ministerium Ecclesiæ, sed anté diligenter exploratо, ut non nisi dignum ordines. Metonymia adjuncti, vel effecti destinati, & synecdoche membri. *Neque communicato peccatis alienis.* μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. Ratio est præcepti præcedentis, quasi dicat: Nam si quem citó ac temeré ordinaveris, qui indignus sit: communicabis peccatis illius, dum ille malé aut docebit aut vivet. Quanquam videri potest contineri his verbis alteram præcepti partem, qua prohibet Apostolus Timotheo ne consentiat aliis presbyteris, eligentibus aliquem ad ministerium Ecclesiæ qui non sit dignus. *Purum,* ἁγνόν. Proprié castum. Metaphora, nam intelligit castitatem animi in judicando.

OBSERVATIONES EX CAP. V.

V.1. *Seniorem ne increpato, &c.* Senectuti debetur reverentia & honos. Levit.19.v.32. Coram canitie assurgito, & honorem habeto faciei senis: & timeto á Deo tuo: ego sum Jehováh.

V.2. *Cum omni castitate.* Ministris verbi, præsertim junioribus, solicité cavendæ insidiæ diaboli: qui occasione colloquii quod ex officio cum junioribus mulieribus instituunt, insidiatur pudicitiç ipsorum. Orent igitur Deum ut suo spiritu castitatem ipsorum tueatur.

V.3. *Viduas honora, &c.* Piæ viduæ sese consolentur, quód Deo curæ sunt: quippe qui hoc loco per os Apostoli mandavit ut pastores Ecclesiarum rationem ipsarum habeant, ne quid illis ad sese honesté alendum desit. Sic Deus sese patrem pupillorum & defensorem viduarum nominat, Psalm.63. vers.6.

V.4. *Discant inprimis in propriam domum, &c.* Beneficentiæ sunt certi gradus ex diversitate objectorum. Cúm enim in omnes nostra ope indigentes benefici esse debeamus: tum inprimis in domesticos & cognatos. Sic Gal. 6.v.10. beneficentiæ nostræ domesticos fidei præ cæteris commendat.

Eod.v. *Vicem rependere parentibus.* Inter officia liberorum quæ debent parentibus, non postremum est ἀντιπελαργία, sive τὰ θρεπτήρια, id est, ut parentes ætate confectos vicissim alant, & erga eos benefici sint, more ciconiarum quæ parentes ætate confectos & alere & humeris gestare dicuntur: á qua innata beneficentia etiam ciconia apud Hebræos חסידה *chasidáh*, id est, benefica nominata est. Sicut & apud Græcos nomen ἀντιπελαργίας deductum est á nomine πελαργὸς, quod ciconiam significat.

V.5.& 13. Quomodo se gerere debeat vidua, hoc est, quibus potissimúm virtutibus operam dare, & quæ vitia debeat cavere. Vide textum.

Vers.6. *Vivens mortua est.* Non est satis nos vivere vitam corporalem: sed studendum ut vivamus in Deo per veram pietatem: nam impii etsi corporaliter vivant, tamen spiritualiter & coram Deo mortui sunt: quippe quos mors æterna manet, nisi per Dei gratiam fuerint conversi. De talibus mortuis loquitur Christus, quum ait: Sine ut mortui sepeliant mortuos suos. Et Johan. 5. Veniet tempus,& nunc est, ut mortui audiant vocem filii Dei. Item Apoc. 3. Novi opera tua, quód nomen habeas quód vivas: sed mortuus es.

V.8 *Fidem abnegavit.* Non est satis fidem ore profiteri: sed fides demonstranda est per suos fructus, id est, bona opera. Secus perinde est ac si fidem abnegaveris. Vide Jacob.2.v.18. Gal.5.v.6.

V.eod. *Infideli deterior.* Quo quis voluntatem Dei certiús novit, eó deterior est, si illi non obsequitur: ac proinde graviús punietur quám illi qui illam minús norunt, juxta illud Christi: Servus qui voluntatem Domini novit, nec facit, duplo vapulabit.

V.9. *Non minor annis sexaginta.* Quum Spiritus sanctus per os Pauli cœlibatum viduarum non permittat nisi in ætate jam effœta, & quæ periculum omne incontinentiæ jam evasit: sequitur, legem perpetui cœlibatus quæ in Papatu imponitur puellis, non esse á Spiritu sancto: quippe quum illæ incontinentiæ periculum nondum evaserint. Eadem est ratio cœlibatus Monachorum & Sacerdotum. At contrá illis qui donum continentiæ non habent, servanda est lex Spiritus sancti per os Pauli pronuntiata: *Ad vitandam scortationem unusquisque habeat propriam uxorem, & unaquæque habeat proprium maritum.* Porró legis illius Pontificiæ impietatem auget, quód isti cœlibatui affingunt opinionem singularis cultus Dei, quasi is Deo magis placeat quám conjugium. Item quód affingunt opinionem meriti, quasi sancto illo vitæ genere mererentur gratiam Dei, remissionem peccatorum & vitam æternam. *1.Cor.7.v.2*

V.10. *Si fuit hospitalis.* Inter officia charitatis non postremum est hospitalitas: ad quam Apostolus fideles passim hortatur, ut Rom.13.v.13. Hebr. 13.v.2.& Petrus 1.Petr.4.v.9.

V.14. *Nullam occasionem dare,&c.* Quum diabolus in omnes occasiones intentus sit ut calumnietur doctrinam Christianam ex fidelium vita: sollicité singulis fidelibus cavendum, ne ullam calumniandi occasionem hostibus Ecclesiæ præbeant: sed serio studio pietatis & sapiente gubernatione morum omnes occasiones maledicendi illis præcidant.

V.15. *Deflexerunt secutæ Satanam.* Exitialis est deflexio á recto cursu pietatis: quippe quæ ex Dei filiis facit Satanæ mancipia,& á Christi gubernatione abductis Satanam ducem præficit. Etenim Satan in omnes regnum habet qui Christi non sunt. Unde & qui ex Ecclesia excluduntur, dicuntur Satanæ tradi, 1.Cor.5.v.5.& suprá cap.1.v.20.

V.16. *Non onerator Ecclesia,&c.* Si peccant qui sibi parcentes, Ecclesiam patiuntur sumtibus gravari: ergo magno sacrilegio se implicant, qui fraude aut rapina profanant quod semel dicatum erat Ecclesiæ.

EX TERTIA PARTE.

V.17.& 18. Ecclesia ministris suis debet alimenta. Vide 1.Cor.9.

V.19. Fama ministrorum Ecclesiæ singulis tuenda, quoad ejus fieri potest. Itaque criminationibus quibus illi á malevolis sæpe traducuntur, non temeré credendum.

Vers.20. Qui in Ecclesia publicum scandalum dederunt, publicè à pastore arguendi sunt: ut reliqui similis reprehensionis metu à similibus scandalis sibi caveant.

V.21. In Ecclesiasticis cognitionibus summa, sine ullo præjudicio & personarum respectu, sinceritas observanda est.

V.22. Qui peccata aliorum non impediunt quantum in se est, sed illa indulgendo aut connivendo aut quovis modo fovent, illi peccatis alienis communicant.

V.23. Etsi abstinentia vini, frænandæ carnis caussa suscepta, laudabilis est: tamen eatenus moderanda est, ne per eam valetudo lædatur.

V.24. Nemo hypocrita sibi persuadeat fore ut sua hypocrisis perpetuò lateat ac fallat: tandem enim detegitur, & meritas pœnas aufert.

V.25. Si quis pius calumniis prematur, is sibi persuadeat fieri non posse ut sua innocentia perpetuò occultetur: sed confidat fore, ut suo tempore in lucem erumpat.

ANALYSIS CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Variæ admonitiones hoc capite continentur: ut de officio servorum, de vitandis perversis doctoribus, de servanda æquanimitate, & fugienda avaritia, de sectandis omnis generis virtutibus Christianis, ac inprimis fortitudine in defendenda doctrina Christiana, de officio divitum, & denique de inani Sophistices garrulitate fugienda: quas admonitiones deinceps sigillatim considerabimus.

DE PRIMA PARTICULA.

1 *QVicunque sub iugo sunt servi, suos dominos omni honore dignos ducunto, ut ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.*

2 *Qui verò fideles habent dominos, ne eos despiciunto quòd fratres sint: sed potius inserviunto, quòd fideles sint ac dilecti, qui beneficentiam illam capessunt. Hæc doce, & exhortare.*

SErvis præcipit ut dominos suos honorent, & fideliter eis serviant. Hoc præceptum illustrat distributione, qua dominos distribuit in infideles & fideles, i. in eos qui in Christum non credebant, & in eos qui credebant. Præcepti rationes affert duas: quarum priorem specialiter accommodat ad dominos infideles, posteriorem ad fideles. Prior ratio sumta est ab effectu inutili: quia nisi servi Christiani dominos suos infideles honoraverint, blasphemabunt illi nomen Dei, ascribendo servorum inobedientiam doctrinæ Euangelii, quasi hæc illius caussa esset. Posterior ratio per prolepsin & inversionem exponitur. Objectio: Dominus meus est fidelis, ergo frater (omnes enim fideles fratres sunt in Christo) ac proinde non est quòd illum honorem: quippe quum pari dignitate sim præditus, ut qui tam sim filius Dei quàm ipse. Respondet per inversionem, & ita rationem præcepti exponit à caussa procreante: Dominus tuus frater est & dilectus à Deo, & unà tecum particeps beneficii Dei, nempe adoptionis & hæreditatis cœlestis: Ergo eò magis abs te honorandus est. Istæ enim caussæ honorem meritó conciliant.

DE SECUNDA PARTICULA.

3 *Si quis diversam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, & ei quæ secundùm pietatem est doctrinæ;*

4 *Is turget, nihil sciens, sed insaniens circa quæstiones ac verborum pugnas: ex quibus nascitur invidia, lis, maledicentiæ, suspiciones malæ,*

5 *Perversæ exercitationes hominum mente corruptorum, & qui privati sunt veritate, & quæstui habent pietatem. secede ab iis qui ejusmodi sunt.*

Hic hortatur Timotheum ut vitet perversos doctores, nihilq; commercii cum eis habeat. Rationem hujus exhortationis affert duplicem: unam à doctorum istorum adjunctis, alteram à doctrinæ ipsorum effectis. Loquitur autem de doctoribus qui sub titulo doctrinæ Euangelii proponebant doctrinam profanæ Philosophiæ vel potiùs Sophisticæ, comparatam ad ostentationem ingenii & eruditionis. Hos igitur vult vitari. Ratio jam est ab adjunctis: quia tales sint inflati opinione scientiæ: quum tamen nihil sciant: nempe nihil ad rectum Dei cultum & salutem animarum pertinens: sed tantùm otiosas & inutiles quæstiones disputent; item quia privati sint veritate, & pietatem quæstui habeant. Adjuncta igitur turpia hîc tria sunt: ambitio, inscitia, & avaritia. Altera ratio est ab effectis doctrinæ istorum: quippe ex qua nascatur invidia, lis, maledicentiæ, suspiciones malæ & perversæ exercitationes: quæ omnia perniciosa effecta sunt.

DE TERTIA PARTICULA.

6 *Est autem quæstus magnus pietas cum animo sua sorte contento.*

7 *Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus;*

8 *Sed habentes alimenta & quibus tegamur, hæc nobis satis erunt.*

9 *Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitiū & interitum.*

10 *Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos transfixerunt doloribus multis.*

Quoniam proximè dixerat, perversos doctores quæstui habere pietatem: nunc occasione istorum verborum hortatur Timotheum & omnes Christianos ad studium pietatis, scitè detorquendo nomen quæstus ad notandum vera illa & cœlestia bona quæ studium pietatis secum adfert. Specialiter autem hortatur ad æquanimitatem in ferenda mediocritate, & contrà dehortatur ab avaritia. Ad pietatem igitur & æquanimitatem hortatur v.6. argumento ab effectu utili. *nam pietas*, inquit, *cum animo sua sorte contento, est quæstus magnus*, id est, affert bona longe maxima, nempe solidam felicitatem. Deinde v.7. ab avaritia dehortatur ab effectu inutili: quia divitiæ nihil prosint post mortem: quippe cùm morientes nihil de nostris divitiis ex mundo efferamus. quam sententiam illustrat collatione similium: Sicut nascentes nihil divitiarum in mundum intulimus: sic morientes nihil efferemus. Tum v.8. exhortationem ad æquanimitatem proponit: ut scilicet contenti simus habentes alimenta & quibus tegamur. Vers.9. & 10. alterum argumentum affert quo ab avaritia dehortatur, quod sumtum est ab effectis perniciosis: quorum aliquot species enumerat, vers.9. Deinde v.10. generalem sententiam annectit: quam ipsam exemplis specialibus, sed indefinité, confirmat. Demum in principio v.11. sententiam ipsam dehortationis subjungit.

DE QUARTA PARTICULA.

11 *Tu verò ô homo Dei, ista fuge: sectare autem justitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.*

12 *Decerta præclarum illud certamen fidei: apprehende vitam æternam, ad quam & vocatus es, & professus præclaram illam professionem corã multis testibus.*

13 *Denuntio tibi coram Deo qui vivificat omnia, & Jesu Christo, qui testatam fecit coram Pontio Pilato præclaram illam professionem:*

14 *Ut serves hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, usque ad illustrem illum adventum Domini nostri Jesu Christi:*

15 *Quem temporibus suis ostendet ille beatus & solus Princeps, Rex ille regum & Dominus Dominorum.*

16 *Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam; quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternum. Amen.*

Postquam dehortatus est Timotheum ab avaritia, jam contrà hortatur eum ad varias virtutes Christianas, quibus pastores Ecclesiarum inprimis ornatos esse decet: quas enumerat v. 11. Præcipuè autem hortatur ad fortitudinẽ in decertando præclaro illo certamine fidei, v. 12. hoc est, in defendenda sana fidei Christianę doctrina, & propter illam omnis generis ærumnis fortiter sustinendis. Hanc hortationem confirmat primum ab effectu utili, videl. gratuita illa remuneratione vitæ æternæ, qua Deus tanquam præmio fortes certatores remuneraturus est; quod argumentum exponit his verbis, *Apprehende* (ἐπιλαβοῦ. scil. tanquam certator brabeum) *vitam æternam*. Deinde addit argumentum à destinato: quia ad vitam æternam, ac proinde etiam ad illud certamen sit vocatus. Tertiò, annectit argumentum à caussa procreante, videlicet professione ipsius qua sese ad istud certamen obligaverat. Tale autem promissum cadit in debitum. quam ipsam professionem confirmat testimonio multorum, nempe fidelium apud quos ordinatus fuit à presbyterio.

Postea v. 13. & 14. exhortationem hanc repetit gravissima obtestatione amplificatam, & plura argumenta inserit: ac initiò primum argumentum repetit, quatenus Deo tribuit epitheton *vivificantis omnia*, id est, vitam æternam tribuentis omnibus fortibus certatoribus, etiamsi pro fide mortem oppetant. Deinde quartum argumentum adjungit, quod sumtum est ab exemplo Christi, qui fidem Christianam coram Pilato cum capitis periculo fortiter professus est. Tum v. 14. & deinceps primum argumentum rursus repetit & confirmat: quatenus illustrem illum adventum Domini ad judicium commemorat, ubi omnibus suis fidelibus & maximé fortibus certatoribus præmia optatissima vitæ æternę largiturus est, & Pater per illum: quatenus nimirum sese illis fruendum dabit: qua fruitione summa felicitas & gloria continetur: quum ipse sit beatus & solus princeps, rex regum, &c. quarum augustissimarum rerum commemorationem concludit δοξολογίᾳ, id est, voto quo exoptatur gloria Dei in æternum celebretur.

DE QUINTA PARTICULA.

17 *Iis qui divites sunt in hoc seculo, denuntia ne efferantur animo, neque spem ponant in divitiis incertis, sed in Deo vivo, qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum:*

11 *Ut* aliis *benefaciant, ut divites sint operibus bonis, faciles ad impertiendum, faciles convictu.*

19 *Recondentes sibi fundamentum bonum in posterum, ut apprehendant æternam illam vitam.*

Sequitur alia quædam admonitio, quæ specialiter ad divites pertinet. Hos vult moneri: primum ne efferantur animo, id est, ne propter divitias præ se contemnant pauperes. Deinde ne in divitiis spem ponant. Rationem adjungit ab effectu inutili: quia divitiæ sint incertæ, ac proinde spes quæ in illis ponitur fallax. Contrá hortatur ut spem ponant in Deo. Rationem adjungit duplicem: unam, quia Deus est vivus, id est, sicut ipse vivit, sic etiam vitam eorum conservat qui in ipso spem ponunt: alteram, quia ipse præbet nobis omnia copiosé ad fruendum. Deinde hortatur, ut benefaciant egenis, & faciles sint ad impertiendum atque communicandum. Tum ut divites sint in operibus bonis, id est, ut in omnis generis bonis operibus se exerceant, v. 18. Hanc hortationem confirmat v. 19. ab effectu utili: quia sic futurum sit, ut apprehendant vitam æternam: quippe quam Deus omnibus piis promisit: pietatis autem bona opera testimonia sunt.

DE SEXTA PARTICULA.

20 *Timothee, depositum serva, & aversare profanos illos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ scientiæ:*

21 *Quam nonnulli præ se ferentes, circa fidem aberrarunt à scopo. Gratia sit tecum, Amen.*

Ad extremum rursus de doctrina monet: ut scilicet sanam fidei doctrinam apud se depositam fideliter servet: & contrá profanas humanæ philosophiæ disputationes aversetur. Rationem adjungit ab eventu pernicioso, videlicet quód sic aberretur á sana fidei doctrina: quod ipsum exéplis specialibus indefinité confirmat. Postremó salutatione Apostolica concludit.

SCHOLIA IN CAP. VI.

V. 1. *Sub jugo.* ὑπὸ ζυγὸν. Nempe servitutis. Metaphora.

2 *Fideles.* πιστοὺς. id est, Christianos.

6 *Est autem quæstus.* ἔστι δὲ πορισμὸς. Similem sententiam vide suprá 4. 8. *Cum animo sua sorte contento.* μετ' αὐταρκείας. αὐτάρκεια proprié est ea facultatum copia quæ sufficit ad rem gerendam, ita ut nihil quis extrá desideret: sed hîc refertur ad judicium mentis, aut certé affectum animi: quum quis putat sibi satis esse, ac proinde sua sorte contentus, nihil amplius desiderat.

7 *Nihil enim intulimus.* οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν. Similis huic est illa sententia Jobi: Nudus egressus sum ex utero matris meæ, & nudus revertar illuc: Job. 1. v. 21.

9 *In tentationem & laqueum.* εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα. Nempe Diaboli.

10 *Quam.* ἧς. Latinum refertur ad nomen pecuniæ: Græcum ad nomen φιλαργυρία. Est igitur in Græco metonymia adjuncti.

11 *Homo Dei.* ὦ ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ. id est, serve Dei, in annuntiando scilicet Dei verbo. Sic 2. Tim. 3. 17.

12 *Apprehende.* ἐπιλαβοῦ. Scilicet veluti brabeum seu præmium certaminis. Manet in Metaphora. Sic 1. Corinth. 9. 24. item Philipp. 3. v. 13. & 14. *Coram multis testibus.* ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων. Nempe coram presbyteris. suprá 4. 14. *Coram Pontio Pilato.* ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vide Johan. 18. v. 37.

15 *Ille beatus & solus princeps, &c.* ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης. Periphrasis Dei Patris. Ubi notandum, Christum cum Patre comparari ratione carnis in qua manifestatus est, & in qua conspiciendum se prabebit. Secundúm deitatem veró eiusdem cum Patre essentiæ ac majestatis est, ac proinde per particulam μόνος, id est solus; non excluditur, neque hoc neque sequente versu. Similis est locus Johan. 17. v. 3.

16 *Quem vidit nemo.* ὃν εἶδεν οὐδείς. Puto hoc simpliciter intelligendum, de visione oculorum: ut conveniat hæc periphrasis cum epitheto ἀόρατος id est, invisibilis: quo usus est Apostolus suprá 1. 17. At Johan. 1. v. 18. sermo est de visione mentis, qua Deus ad salutem cognoscitur.

20 *Depositum.* τὴν παρακαταθήκην. Id est, sanam Euangelii doctrinam fidei commissam; ut eam in Ecclesia administres.

21 *Aberrarunt à scopo.* ἠστόχησαν. Hoc declarat 2. Tim. 2. 18.

OBSERVATIONES EX CAP. VI.

V. 1. Qui fidem Christianam profitentur, & interim recusant obedientiam erga Dei præcepta: illi infidelibus occasionem præbent blasphemandi nomen Dei & doctrinam cœlestem: quasi illa impietas doctrinæ cœlestis fructus esset. Sic Rom. 2. v. 24. Nomen Dei propter vos blasphematur inter Gentes.

V. 1. & 2. Libertas Christiana quæ annuntiatur fidelibus in Euangelio, non tollit servitutem civilem: sed eam potius sancit ac moderatur. Cavendum igitur ne quis libertate Christiana abutatur ad excutiendum servitutis civilis jugum.

V. 3. 4. 5. In simplici doctrina pietatis acquiescendum: vanæ autem quæstiones, id est, quæ ad pietatem nihil conferunt, cavendæ: & disputatores earum vitandi sunt.

V. 6. Quum pietas sit quæstus magnus: quippe afferens bona longe maxima, nempe cœlestia illa: ergo studeamus pietati, ut bonorum illorum compotes reddamur. Vide suprá cap. 4. v. 8.

V. eod. Is demum veré diues est, qui sorte sua contentus est: contrá mendicant semper avari. Et avaro tam deest quod habet, quám quod non habet.

V. 7. & 8. Stulti sunt qui rebus caducis adeó cupidé inhiant ut expleri nullo modo possint: quum tamen eo quod supra modum est, non possint frui.

V. 9. & 10. Quum avaritia & cupiditas divitiarum tam periculosa & perniciosa res sit, ut hîc ab Apostolo monemur: oremus igitur Deum ut cor nostrum ab ista cupiditate avertat.

V. 11. Pastores Ecclesiarum singulari studio sectentur virtutes illas Christianas, quas Apostolus hîc commemorat.

V. 12. & deinceps. Pastori Ecclesiæ pro fide Christiana decertandum est: in quo certamine eum confirmare debent hæ potissimúm tres rationes; una, quód certamen istud est honestum ac præclarũ, quippe pro cœlesti ac diuina veritate susceptũ. Secunda, quód idem certatori est utile: quia præmium ei propositũ est vita æterna: quam Christus fortiter certantibus certó daturus est. Vide 2. Tim. 4. v. 7. & 8. Apoc. 2. v. 7. & 26. item cap. 3. v. 12. & 21. Match. 19. v. 28. & 29. 1. Cor. 9. & 24. & deinceps. Tertia ratio est, quód in isto certamine antesignanum habent Christum, qui corã Pilato veritatẽ cœlestem

cœlestem de persona & officio suo rotundé professus est: nempe se esse regem illum Judæorum, id est, Christum Judæis promissum, ac proinde filium Dei.

V. 15. Quum Deus sit rex regum & dominus dominantium: ergo regibus ac dominis terrenis eatenus obediamus, quatenus illi ab obedientia Dei nos non abducunt. Secus teneamus illud Petri Actor. 5. Oportet Deo obedire potiús quám hominibus. Item minis principum opponamus potentiam Dei: atque ita in nostra statione fortiter permaneamus. Denique promissis illorum quibus nos á professione veritatis cœlestis avocare conantur, opponamus, solidam illam beatitudinem, quæ reposita est apud Deum: qui ut solus veré beatus est, ita sibi fidentes beatos reddit.

V. 16. Notentur quinque attributa Dei: videlicet immortalitas, incomprehensibilitas, invisibilitas, gloria & potentia.

V. 17. & 18. Divites inprimis sibi caveant á superbia & fiducia divitiarum: & contrá studeant spem omnem ponere in Deo vivo, & faciles esse ad benefaciendum egenis.

V. 19. Quæritur, an divites sua erga pauperes beneficentia vitam æternam á Deo promereantur? Id enim videntur innuere verba Pauli, quum ait, divites per beneficentiam sibi recondere fundamentũ bonum in posterũ, ut apprehendant vitam æternam. Respondeo: vitam æternam solus Christus sua morte nobis est promeritus, ut passim scriptura testatur. Paulus autem hic loquitur non de caussa meritoria vitæ æternæ, sed de via qua electi eó adducuntur á Deo. Illa autem est via bonorum operum.

V. 20. Singuli Ecclesiæ doctores & pastores subinde diligenter considerent, quám pretiosus thesaurus á Deo apud se sit depositus, videlicet cœlestis veritas. quare in illo thesauro asservando sollicité vigilent: contrá autem profanas de rebus inanibus disputationes aversentur.

V. 21. Si expetimus genuinam ac sinceram fidei Christianæ doctrinam: hæreamus simplici ac puro Dei verbo, sophisticen veró & profanas argutias detestemur.

ANALYSIS LOGICA POSTERIORIS EPISTOLÆ PAULI AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM EPISTOLÆ.

AEC epistola continet exhortationes varias. Hortatur enim Paulus Timotheum ad studium proficiendi in cognitione Euangelii & facultate illius prædicandi, ad fortitudinem & prudentiam & sinceritatem in illo prædicando, ad diligentiam in aliis ad ministerium Euangelii informandis, ad tolerantiam afflictionum Euangelii caussa, & laborum in ministerio Euangelii obeundo, ad fortitudinem in vanis doctoribus cohibendis, ad studium pacis, ad lenitatem in ignaris erudiendis, ad hypocritas veritati resistentes aversandum, ad doctrinam ab ipso acceptam constanter retinendam & assiduè prædicandam. Hisce autem exhortationibus permixtæ sunt consolationes quædam. Consolatur enim Timotheum

tionem contra scandalum á suis vinculis, contra quorundam ab Euangelii professione defectionem, contra adversationem hypocritarum, contra desertionem sui á quibusdam fratribus. Sub finem monet fore ut brevi supplicio afficiatur, ac proinde petit ut Timotheus quàm primùm ad se veniat. Marcum secum adducat, & reculas quasdam suas sibi afferat.

ANALYSIS CAP. I.

ARGUMENTUM.

Præmissa salutatione, orditur á commemoratione earum rerum quę pertinebant ad testandum ipsius erga Timotheum amorem: deinde illum hortatur ad studiũ proficiendi in cognitione Euangelii, & facultate illius prædicandi, item ad fortitudinem & prudentiam in illo prędicando, nec nõ ad constantẽ Euangelii confessionem & ad tolerantiam afflictionũ illius caussa: ubi exponit per occasionem beneficium Dei erga electos in cõferenda ipsis salute seu vita æterna: item annectit cõsolationẽ qua & seipsum & Timotheũ contra sua vincula consolatur. Tum ad exhortationes redit, & Timotheum ad sinceritatẽ hortatur ac prudentiã in doctrina Euangelii proponenda. Postremó occurrit offendiculo quod ex sui á quibusdã desertione poterat exoriri: cui desertioni constantiã cujusdã Onesiphori opponit.

1 *PAulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundùm promissionem vitæ quæ est in Christo Jesu,*

2 *Timotheo dilecto filio, sit gratia, misericordia, pax á Deo Patre, & Christo Jesu Domino nostro.*

HIs duobus versibus continetur salutatio: cujus partes sunt tres: prima ὑπογραφὴ, subscriptio, exprimens nomen ejus qui salutat & epistolam hanc scribebat, v. 1. Secunda ἐπιγραφὴ, inscriptio, exprimens nomen ejus qui salutatur & ad quem epistola hæc scribebatur. Tertia ipse ἀσπασμὸς seu ipsa salutatio, Apostolica loquendi formula cõstans, v. 2. Nomen ejus qui hanc epistolam scripsit, est *Paulus*: de quo diximus in epistola ad Rom. Huic addit nomen officii, nominans se *Apostolum Jesu Christi*: ad conciliandum huic epistolæ authoritatem. Apostolatum autem suum amplificat commemoratione *voluntatis Dei* tanquam caussæ procreantis, & commemoratione *promissionis vitæ*, tanquam subjecti occupantis. Significat enim se á Christo emissum atq; legatũ esse ex voluntate Dei patris ad annuntiandum hominibus promissionẽ illam Dei, qua is vitam æternam promisit omnibus in Christum credentibus. Nomen ejus ad quem hæc epistola scripta est, est *Timotheus*: de quo vide in Actis cap. 16. v. 1. 2. 3. item cap. 17. v. 14. & 15. Item cap. 18. vers. 5. item cap. 19. v. 21. item cap. 20. v. 4. Hunc cognominat *filium dilectum*, ad testandum paternum suum erga eum amorem: ac simul ad ipsius ætatem videtur respicere: erat enim Timotheus juvenis: ut liquet ex epistola superiore cap. 4. v. 12. Paulus autem jam erat senex: ut patet ex epistola ad Philemonem, v. 9. In salutatione exoptat illi tria: *gratiam, misericordiam, & pacem*: similiter ut in epistola superiore: ubi expositionem horum vide.

3 *Gratiam habeo Deo, cui servio á maioribus cum pura conscientia, prout assiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die.*

4 *Desiderans te videre, memor tuarum lacrymarum, ut gaudio replear:*

5 *Reuocans in memoriam eam quæ in te est non simulatam fidem, quæ habi-*
tauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quod in
te quoque.

His verbis continetur proœmium, accommodatū ad comparandum vel potius alendum atq; fovendum Timothei erga se benevolentiam, ut animum eó libentiús admonitiones Pauli admittat, & eó studiosiús illas observet. Ad hoc igitur consequendū testatur de singulari suo erga ipsum amore,& fidem illius collaudat. Ac amorem quidem suum significat partim ex effectis,partim ex caussis. Effecta cōmemorat duo: videlicet assiduam Timothei memoriam & desideriū ejus videndi. Memoriam autem Timothei per duas partes declarat: ostendit enim se ita ejus meminisse, ut & gratias Deo agat pro ipso, nempe pro donis in illum collatis, & eundem precetur pro ipso,nempe ut illi sua dona augeat,eúmq; in sua gratia conservet. Atq; hæc erant in Paulo amoris erga Timotheum effecta. Jam ejusdem amoris caussas procreantes commemorat duas: memoriam lacrymarum illius & memoriam sinceræ ejus fidei. Per lacrymas videtur intelligere eas quas Timotheus profundere solitus fuit propter Paulum, quum eum peregrinantē comitans eiq; ministrans videret,ipsum varié ab hostibus Euangelii affligi, id quod erat manifestum amoris erga Paulum signum: qui amor amorem Pauli erga ipsum vicissim peperit. Porró fidem Timothei illustrat collatione similium: comparans illi ut in ea fide similes, tum aviam tum matrem ipsius. Cæterúm initio istius narratiunculæ inserit testificationem de sincera sua pietate, quæ testificatio ipsa quoque huc spectat, ut Timotheus admonitiones á Paulo profectas & lubens admittat & studiosé observet.

6 *Quam ob causam suggero tibi vt exuscites donum Dei quod est in te per*
impositionem manuum mearum.

7 *Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis, sed roboris, & charitatis, &*
sanitatis animi.

8 *Ne igitur te pudeat testimonii Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum*
captiuus ipsius: sed esto particeps afflictionum Euangelii, ex potentia Dei:

9 *Qui seruauit nos, & vocauit vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed*
ex suo proposito, & gratia, quæ data quidem est nobis in Christo Iesu ante tempora
secularia:

10 *Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentum seruatoris nostri Ie-*
su Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam in lucem produxit ac immortalitatem
per Euangelium.

11 *Cuius causâ constitutus sum ego præco & Apostolus, ac doctor Gentium.*

12 *Quam ob causam & hæc patior: sed non pudefio. novi enim cui crediderim,*
& mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

Hîc primó Timotheum exhortatur ad studium proficiendi in cognitione Euangelii & facultate illius prædicandi, v.6. Secundó ad fortitudinem & prudentiam in Euangelii prædicatione adhibendam, v.7. Tertió ad constantem Euangelii confessionem, & ad tolerantiam afflictionum illius caussa, v.8. Quartó annectit postremæ illius hortationi argumentum seu rationem, sumtam ab Euangelii subjecto in quo exponendo illud occupatur: quód nimirum est potentia illa Dei, itemque gratia, quam exeruit in salute electis conferenda: unde intelligitur, Euangelii doctrinam dignam esse propter quam aliquid patiamur, v.9.& 10. Quintó, addit alteram illius exhortationis rationem, petitam ab ipsius Dei judicio atque sententia de Euangelio: quippe quod Deus tanti momenti esse judicat, ut ad ipsum toti

orbi

orbi annuntiandum constituerit Paulum Apostolum v.11. Sextò annectit tertiam institutæ hortationis rationem; quam ducit á suo ipsius exemplo: quippe qui non recuset Euangelii caussa vincula judicio mundi probrosa pati: ubi per prolepsin addit consolationem, qua contra probrum suorum vinculorum & terrorem instantis supplicii tum seipsum tum Timotheum consolatur expositione læti exitus, videlicet salutis suæ æternæ: cujus fiduciam confirmat authoritate promissionis Dei: qui nimirum & verax & omnipotens est, v.12.

13 *Expressam formam teneto sanorum sermonum, quos à me audisti cum fide & charitate qua est in Christo Jesu.*

14 *Præclarum illud depositum serva per Spiritum sanctum, qui inhabitat in nobis.*

Pergit in exhortationibus: & hortatur hic Timotheum tum ad sinceritatem in doctrina Euangelii tradenda, tum ad prudentiam in illa accommodanda ad usum: quem ostendit duplicem, videlicet ut auditores proficiant in fide & charitate, v.13. Deinde hortatur eum ad solicitudinem in Euangelii doctrina pura servanda, argumento ducto á caussa procreante, videlicet jure depositi: simúlq; per prolepsin ostendit caussam adjuvantem, cujus ope illud jus possit præstare, videlicet ope Spiritus sancti.

15 *Nosti hoc, quòd se averterint à me omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.*

16 *Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreavit, & catenam meam non erubuit.*

17 *Imò quum esset Romæ, studiosissimè quæsivit me, & invenit.*

18 *Det ei Dominus ut inveniat misericordiam apud Dominum in die illo. quàm multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.*

Hic occurrit offendiculo quod oboriri poterat ex sui á quibusdam desertione: quos ideó nominatim exprimit, ut intelligat Timotheus, illos sibi esse cavendos, v.15. Istis autem opponit Onesiphorum: cujus erga se fidem atque beneficentiam, & in Euangelio confitendo constantiam collaudat: eique ac domui illius remunerationem á Deo exoptat, v.16.17.18.

SCHOLIA IN CAP. I.

V.1. *Secundùm promissionem, &c.* κατ' ἐπαγγελίαν. id est, ad annuntiandum hominibus promissionem illam Dei, qua is vitam æternam promisit omnibus in Christum credentibus. Simili significatione accipitur præpositio κατὰ, Tit.1.v.1. nempe ut notet finem seu caussam finalem.

2 *Filio,* τέκνῳ. Hæc metaphora tria notat: ætatem Timothei. nam erat junior: Paulus autem jam senex. deinde affectum animi sui erga illum: nam diligebat eum ut filium. tum ministerii sui effectum, quo illum genuerat in fide Christi.

3 *Gratiam habeo Deo.* χάριν ἔχω τῷ θεῷ. Similis huic locus extat Rom. 1.v.8.9.10.& 11. ex cujus collatione hic præsens pleniús poterit legi ad hunc modum. χάριν ἔχω τῷ θεῷ ὑπὲρ σοῦ. μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ θεὸς, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν, &c. Id est. Gratiam habeo deo pro te. Testis enim mihi est Deus cui servio á majoribus cum pura conscientia, quód assiduam tui memoriam teneam, &c. Absq; hoc supplemento planè non liquet unde pendeat conjunctio ὡς, ubi dicitur ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω, &c.

6 *Ut exuscites.* ἀναζωπυρεῖν. Metaphora á scintilla in cineribus asservata, quæ molli flatu exuscitatur ut flammam concipiat. *Donum Dei.* τὸ χάρισμα τοῦ θεοῦ. videlicet facultatem docendi Euangelium. *Per impositionem manuum mearum.* διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. At 1. Timoth. 4. v. 14. ait donum hoc in Timotheum collatum esse per impositionem manuum presbyterii. Hæc non pugnant: quia presbyterii nomine Paulus manus Timotheo imposuit, atque ita eum ad ministerium Euangelii ordinavit.

7 *Spiritum timiditatis.* πνεῦμα δειλίας. Id est, Spiritus sanctus quem Deus nobis dedit, non est spiritus timiditatis, sed roboris: hoc est, non operatur timiditatem, sed robur, charitatem, & c. similis locutio extat Ro. 8. v. 15.

8 *Testimonii Domini nostri.* τὸ μαρτύριον τοῦ κυρίου ἡμῶν. Id est, Euangelii quod est testimonium de Domino nostro Jesu Christo. Sicut ipse ajebat ad apostolos, *Et eritis mihi testes.* Act. 1. v. 8. testantes nimirum, eum esse mortuum pro peccatis nostris, & sepultum esse & excitatum tertia die, & ascendisse in cælum, & inde venturum ad judicium. *Captivus ipsius.* τὸν δέσμιον αὐτοῦ. Id est, ipsius caussa seu propter ipsum, videlicet propterea quód testimonium ipsi perhibeo. *Esto particeps afflictionum Euangelii.* συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Id est, sicut Euangelium patitur contradictionem á falsis doctoribus: ita tu patere persecutionem á mundo propter Euangelii confessionem, & prædicationem. *Ex potentia Dei.* κατὰ δύναμιν θεοῦ. Id est, fretus potentia Dei. Sic 1. Timoth. 1. v. 12. Gratiam habeo τῷ ἐνδυναμώσαντί με.

9 *Data.* τὴν δοθεῖσαν. Id est, quam decrevit nobis dare Deus. Etenim reipsâ data est nobis isthæc gratia per efficacem vocationem in tempore, non autem ante tempora secularia, id est, ante mundum conditum.

10 *Per illustrem illum adventum.* διὰ τῆς ἐπιφανείας. Ad verbum, per manifestationem. Loquitur autem hic de adventu Christi primo, quo venit in carnem, & in carne manifestatus est. Aliás isto nomine feré intelligit adventum Christi secundum, quum venturus est ad judicium. *Mortem abolevit.* καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον. Nempe per mortem suam. Heb. 2. v. 14. *Per Euangelium.* διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Videlicet tanquam per testimonium de vita parta per mortem ipsius.

12 *Novi enim cui crediderim.* οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα. Id est, novi enim quám verax ac potens sit is cui credidi. *Depositum meum.* τὴν παραθήκην μου. Id est, vitam æternam seu felicitatem meam quam apud eum deposui per fidem ac spem. *In illum diem.* εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Nempe quo Christus venturus est ad judicium.

13 *Expressam formam.* ὑποτύπωσιν. Vel informationem: vel delineationem. Videtur intelligere brevem ac rudem descriptionem seu consignationem: quam in conspectu habeat, & cujus ductum sequatur in docendo. Metaphora sumta á pictoribus: qui picturi imaginem, primó rudiser eam delineant, deinde vivos colores inducturi, ductum istorum lineamentorum sequuntur. Ut ὑποτύπωσις idem hic sit quod σκιαγραφία: nam aliás illustrem orationem significat, qua res veluti ante oculos depingitur. *Sanorum sermonum.* ὑγιαινόντων λόγων. Id est, salubrium seu salutarium, conducentium nimirum ad sanitatem animi. *Cum fide & charitate.* ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ. Vel, *In fide & charitate.* ut significetur sanctam doctrinam declaratione fidei & charitatis exprimendam. Præpositio ἐν, non pendet á præcedente verbo ἤκουσας: sed vel á verbo ἔχε, & tum convenit interpretatio proposita: vel á participio subaudito τῶν ὄντων, videlicet λόγων: & tum vertendum erit, *Qui*

fiunt in fide & charitate. Vel, *Quæ occupantur in fide & charitate.*

14 *Depositum. παρακαταθήκην.* Videlicet Euangelium: ut 1. Tim. 6. v. 20.

15 *Quod se averterint à me. ὅτι ἀπεστράφησάν με.* Id est, quód me deseruerint: quippe quód eos puderet mei propter vincula. Hanc expositionem confirmat collatio eorum quæ sequuntur de Onesiphoro. Similis querela extat infrà cap. 4. v. 10. & 16. *Omnes qui sunt in Asia. πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ.* Videlicet ministri Euangelii.

16 *Catenam meam. τὴν ἅλυσίν μου.* Qua scilicet ego vinctus teneor Romæ sub militari custodia: cujus hic erat modus, ut captivus longiuscula catena dextram haberet devinctam, cujus alterum extremum sinistræ militis alligabatur, ut pariter incederent.

18 *Ut inveniat. εὑρεῖν.* Id est, ut consequatur seu adipiscatur misericordiam. Sed Apostolus delectatus est ἀντανακλάσει, figura sibi familiari. Præcessit enim, *Invenit me. In die illo. ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.* ut v. 12.

OBSERVATIONES EX CAP. I.

Ex v. 1. Ex verbis, *Secundùm promissionem vitæ.* Euangelium est promissio vitæ, id est, promissio Dei, qua is promittit vitam æternam omnibus in Christum credentibus. Quare Euangelio credamus, ut vitam æternam consequamur.

Ex eod. v. ex verbis, *Vitæ quæ est in Christo Jesu.* Vitæ æternæ author est Christus: idque duobus modis: merito, & efficacia. nam & vitam æternam nobis est promeritus sua morte, & per Spiritum sanctum in nobis efficit fidem, qua promissionem vitæ æternæ amplectimur, atque ita illius compotes reddimur. Huc pertinet illud Act. 3. vers. 15. ubi Petrus Christum vocat ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς, ducem seu principem vitæ. & Act. 4. v. 12. *Non est in alio quoquam salus, &c.*

Ex v. 2. Is demum veré beatus est, cui contingit gratia, misericordia & pax á Deo Patre & Christo Jesu Domino nostro. Hæc enim Apostolus Timotheo exoptat, tanquam ea in quibus veræ beatitudinis summa sit posita. Quare hæc eadem nos quoque singuli nobis potissimúm exoptemus, eáque adepti (adipiscimur autem ea per fidem in Christum) in illis acquiescamus. Deóque pro tantis bonis gratias agamus, & ut ea nobis conservet, assidué oremus.

Ex v. 3. ex verbis, *Cui servio á majoribus cum pura conscientia.* Verus Dei cultus cum pura conscientia conjunctus est. Pura autem conscientia est, qua quis sibi conscius est, peccata sua sibi esse remissa propter Christum, seque teneri serio studio vivendi secundum omnia Dei præcepta atque ita Deo placendi. Cultus igitur Dei prout obitur ab hypocritis, verus Dei cultus non est, nec Deo placet: sed eum potius offendit. qua de re vide primum caput Esaiæ. Quare demus operam ut habeamus ac retineamus puram conscientiam: quum secus placere Deo non possimus.

Ex eod. v. ex verbis, *ut assiduam tui memoriam teneo in precibus meis.* Officium Christianorum est, exemplo Pauli, assidué orare pro fratribus, hoc est, pro aliis Christianis: ac inprimis pro ministris verbi.

Ex v. 4. ex verbis, *Memor tuarum lacrymarum.* Exemplo Timothei decet nos lacrymari ac tristari, cum videmus aut audimus, pios ministros verbi Dei propter Euangelium persecutionem pati. Huc illud ad Rom. 12. *Flete cum*

cum flentibus. Item ad Heb. 13. *Memores estote vinctorum, tanquam simul cum illis vincti: eorum qui malis premuntur, ac si ipsi quoque corpore afflicti essetis.*

Ex v.5. ex verbis. *Non simulatam fidem.* Fidem oportet esse non simulatã. Talis autem est quæ efficax est per charitatem: sicut declarat Paulus Gal. 5.v.6 Huc illud Johannis 1. Joh. 3. *Ne diligamus verbo neq; lingua, sed opere & veritate.* Item illud Jacobi cap. 2. *Ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis.*

Ex v.6. ex verbis, *Ut exuscites donum Dei.* Ministri verbi Dei assiduè operam dare debent ut facultatem docendi, quam ex Dei dono acceperunt, exuscitent & foveant, id quod fit assidua meditatione verbi, & exercitatione docendi sive privatim singulos, sive publicé universos. Huc pertinet parabola Christi de talentis quę Dominus peregré proficiscens servis commisit ad lucrandum, ubi notandum epiphonema Christi: *Omni habenti dabitur, ut abundet: qui veró non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.* Matth. 25. v.29. Quibus verbis significat, eum qui dona Dei sedulò exercet, auctum illis iri: qui veró ea negligit, privatum illis iri propter ignaviam.

Ex eod. v. ex verbis, *Quod est in te per impositionem manuum mearum.* Quum Timotheus à Paulo & presbyterio ad ministerium Ecclesiæ ordinatus sit per impositionem manuum, ut liquet ex hoc loco, & illo 1.Tim.4.v.14. quæritur an illa ceremonia etiam hodie in ordinãdis Ecclesiæ ministris observanda sit? Respondeo cum distinctione: Videtur illa ceremonia etiam hodie observanda decori causâ. Etenim in Ecclesia omnia fieri debent decenter & ordine; ut monet Apostolus 1.Cor.14.v.ultimo. Veruntamen observatio hæc debet esse libera, quippe ἀδιάφορος: quum nec sit á Deo præcepta, neque interdicta: sed liberé (ut apparet) ab Apostolis & Apostolicis viris usurpata, idque ad imitationem illorum qui sub Lege pecudes per impositionem manuum Deo consecrabant ad sacrificia. Abesse igitur debet ab hoc ritu opinio necessitatis, itémque cultus divini. Aliud exemplum vide Actor.13.v.3. Ac fuisse hunc morem ordinarium Ecclesiæ Apostolicæ in ordinandis Ecclesiæ pastoribus, liquet ex istis verbis Pauli 1.Tim.5.v.22. *Manus citó ne cui imponito.* Quibus verbis monet Timotheum, ne facilé aut temeré quoslibet ad Ecclesiæ ministerium ordinet atque consecret.

Ex iisdem verbis: Donum seu facultas docendi augetur pastoribus Ecclesiæ per Ecclesiæ preces. nam quod hoc loco (sicut & in altero 1. Tim.4. v.14.) Paulus affirmat, donum Timothei in illo esse per impositionem manuum suarum ac presbyterii, id ad preces referendum est, quæ cum illa ceremonia conjungebantur, ut liquet ex Act.13.v.3. & intelligendum est de facultatis docendi augmento. nam certé nisi jam anté compertus fuisset Timotheus ad docendum idoneus, numquam illum Paulus ad docendum ordinasset. Quare consuetudo hodierna utilis est, qua ante concionem preces ab Ecclesia concipiuntur ad impetrandum pastori docendi facultatem, simúlque auditoribus discendi.

Ex v.7. Doctor verbi fretus ope Spiritus sancti fortiter suum debet facere officium: ac proinde seposito metu offensionis hominum debet reprehendere errores & vitia illorum quibus cum illi res est.

Ex eod. Fortitudo in aliis qui reprehensione digni sunt, reprehendendis, temperanda est charitate & moderato gestu qui animum sanum & bene compositum arguat.

Ex v.8.9.& 10. Neminem pudere debet Euangelii, quó minus ipsum liberé confiteatur: ac propter illius confessionem, persecutionem æquo animo patiatur: quippe cùm Euangelium sit doctrina tam præclara: nempe pertinens

pertinens tum ad gloriam Domini ac servatoris nostri Jesu Christi, de quo testimonium perhibet: tum ad electorum salutem æternam, quippe adjunctam habens potentiam Dei qua is efficaciter vocat electos, cordibus eorum certó persuadens, quód Deus pro æterno suo proposito ex mera gratia Christum exhibuerit, pérque illum & mortem æternam aboleverit, & vitam æternam beatámque immortalitatem in lucem produxerit.

Ex v.9. Æterna salus hominis, itemque vocatio efficax quæ ad illam requiritur: utraque hæc prorsus gratuitum Dei donum est: quippe dependens non ex meritis bonorum hominis operum, sed ex libero atque æterno Dei proposito & gratia vocantis. Confer Rom 9.v.11,12. item cap.11.v.5.6.7. Eph.1.v.4.5.6.7. Tit.3.v.4.5.6.7.

Ex v.10. Deus per Euangelium in summa testatur, quód Christus & mortem æternam aboleverit electis, & vitam æternam beatámque immortalitatem in lucem produxerit: quorum illud nimirum præstitit, mortem pro electis gustando, Heb.2.v.9.14.15. hoc veró ad vitam æternam resurgendo: 1.Cor.15.v.17. Sané sua morte Christus electis & mortem seu maledictionem abolevit, & vitam seu benedictionem promeritus est, ut expressé tradit Paulus Gal.3.v.13. & 14. sed resurrectione sua testatum fecit ac reipsa demonstravit, quód per suam mortem utrumque illud effecerit. Nisi enim sua morte pro peccatis nostris satisfecisset atque ita á reatu mortis nos liberasset, vitámque æternam nobis esset promeritus: resurgere ex morte ad vitam æternam non potuisset. Etenim quandiu peccatum imputatur, mors dominium vel potius dominatum suum retinet. Vide Rom.6.v.9.10.23.

Ex v.11. Quum Paulus á Deo constitutus sit doctor Gentium: nos igitur qui ex Gentibus oriundi sumus, doctrinam Pauli vel inprimis ad nos pertinere, nobisque divinitus destinatam esse sciamus, ac proinde docilibus animis eam amplectamur.

Ex. v, 12. Quum propter Euangelii confessionem persecutionem patimur: consolemur nos veritate & potentia Dei: qui ut salutem æternam nobis promisit, ita & fidelis & potens est in illa veluti deposito custodienda, suóque tempore reddenda: nempe in illo die quo Christus ad judicium venturus est.

Ex v.13. Minister verbi Dei operam dare debet, ut in promtu habeat sanas de doctrina Christiana locutiones, hoc est, utiles atque idoneas ad salvificam Dei cognitionem. Tales autem sunt locutiones sacrarum literarum & quæ illis sunt conformes.

Ex eod. Minister verbi Dei conciones suas dirigere debet ad ædificationem auditorum, ac ad duos potissimúm scopos debet respicere: nempe ut proficiant in fide & charitate.

Ex eod. Fides & charitas sunt individuo nexu inter se conjunctæ, Quare ubi non est charitas, ibi nec fides locum habet: & falsó fidem jactant, qui charitatem erga proximum non ostendunt. Sic. Gal.5.v.6. *Fides per charitatem operatur*. Jacob.2.v.18. *Ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis.* nempe ex operibus charitatis: sicut in eodem capite declaratur, v. 1. & deinceps, de pauperibus honorandis & victu atque vestitu juvandis.

Ex v. 14. Minister verbi Dei operam dare debet, ut doctrinam verbi Dei puram atque incorruptam custodiat, tanquam depositum pretiosissimum á Deo ipso curæ suæ commissum. Confer 1. Corinth. 4. v. 1. & 2. ubi ministri verbi Dei nominantur œconomi seu dispensatores mysteriorum Dei. Item 2.Cor.4.v.7. doctrina Euangelii nominatur thesaurus.

Ex

Ex eod. Minister verbi Dei quum experitur difficultates in asserenda & conservanda puritate doctrinæ cœlestis, implorare debet opem Dei, ut is per Spiritum sanctum sibi det sapientiam & fortitudinem: & hac ope debet confidere. Huc pertinet promissio illa Christi ad discipulos sistendos coram regibus ac præsidibus ad reddendam rationem suæ doctrinæ: *Ego dabo vobis os & sapientiam, cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.* Luc.21.v.15. Item promissionis hujus præstitæ exemplum in Stephano. Act.6.v.9.& 10. ubi dicitur, Judæos altercantes cum illo, non potuisse resistere sapientiæ & spiritui per quem loquebatur.

Ex v.15. Quum videmus, fideles verbi Dei ministros in persecutione & periculis á viris authoritate præditis deseri: non debemus propterea committere ut in dubium apud nos veniat doctrinæ cœlestis veritas; ne tum quidem si magnus fuerit illorum numerus. Sicut hoc loco conqueritur Apostolus, se in suis vinculis desertum fuisse ab Asianis verbi ministris omnibus: quorum duos tanquam præcipuæ authoritatis expressé nominat.

Ex v.16.17.& 18. Fideles ministri verbi Dei, itemque alii fideles qui propter Euangelium persecutionem patiuntur, exemplo Onesiphori nobis consolandi omnique beneficentiæ genere juvandi atque recreandi sunt. Idque eó magis quód illi hac beneficentia moti, remunerationem nobis á Deo exoptant: quæ quidem nobis certó est expectanda, quum certum sit Deum fidelium preces exaudire. Huc pertinet illud Rom.12. *Flete cum flentibus.* Item illud Heb.13.v.3. *Memores estote vinctorum, tanquam unà cùm illis vincti.*

ANALYSIS CAP. II.

ARGUMENTUM.

Hic ad exhortationes redit, ac Timotheum hortatur primúm ad alacritatem & tolerantiam in Euangelio docendo: deinde eum consolatur contra sua vincula & imminens supplicium: tum monet ut cohibeat contentiosos & vanos doctores: postea eum consolatur contra quorundam defectionem: postremó hortatur eum ad studium pacis & lenitatis in ignaris erudiendis.

1 *TU igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:*
2 *Et quæ audisti à me inter multos testes, hæc committe fidis hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.*
3 *Tu igitur tolerans esto laborum, ut bonus miles Iesu Christi.*
4 *Nemo qui militat, implicatur vitæ negotiis: ut ei placeat à quo delectus est miles.*
6 *Quód si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certaverit.*
6 *Agricolam qui sedulò laborat, oportet primùm fructus percipere.*
7 *Considera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.*

Hic hortatur eum primúm ad alacritatem & solicitudinem in Euangelii doctrina aliis privatim tradenda, qui ipsi illam postea publicé doceant, v.1. & 2. Deinde hortatur eum ad tolerantiam laborum ac molestiarum in ministerio Euangelii obeundo: cujus exhortationis rationes affert duas. Prima sumpta est á caussa procreante, videlicet jure obligationis: quia nimirum

Timotheus fidem suam Christo obstrinxerit ad ministerium Euangelii fideliter & alacriter atq; fortiter obeundum. Hanc rationem significat similitudine seu exemplo militis: qui suam fidem certo imperatori sacramento militari obstrinxit: ac proinde sepositis atque omissis negotiis suis privatis, hoc unum agit ut suam operam imperatori suo probet, fideliter exequendo imperata: v.3.&4. Altera ratio sumta est ab effectu, videlicet remuneratione diuina & fructu laboris suavissimo. Hanc rationem significat similitudine seu exemplo duplici: uno athletæ, vers.5. altero agricolæ, v.6. Sententia est: Sicut athletæ legitimé certanti ac vincenti, pro præmio datur corona: sic tibi legitimé ac strenué obeunti ministeriũ Euangelii pro præmio dabitur corona, nempe eximia gloria cœlestis. Item, sicut agricola, qui seduló laboraverit in agro suo colendo, primus, & ante omnes alios, fructus inde natos percipit: sic etiam tu si seduló laboraveris in agro Domini, quæ est Ecclesia, colendo; primus & ante auditores tuos percipies laboris tui fructum, videlicet eximiam gloriam ac felicitatem in cœlo, secundúm illud Danielis 12. *Qui alios erudierint, splendebunt quasi splendore expansi, &c.* Porró istis rationibus subjungit v.7. epiphonema, quo Timotheum hortatur ad diligentem illarum considerationem: simúlque per quandam correctionem intelligentiam illi harum rerum exoptat.

8 *Memento Iesum Christum resurrexisse ex mortuis,* factum *ex semine David, secundum Euangelium meum:*

9 *In quo, velut facinorosus, affligor usque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.*

10 *Ideo omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur quæ est in Christo Iesu, cum gloria æterna.*

11 *Certus* est hic *sermo, nam si cum* eo *mortui sumus, cum eo etiã vivemus:*

12 *Si toleramus, etiã cum* eo *regnabimus: si abnegamus, & ille abnegabit nos:*

13 *Si infidi sumus, ille* tamen *fidus manet; negare seipsum non potest.*

Hic primúm hortatur Timotheum ad duo capita Euangelii quæ tunc, ut videtur, oppugnabantur, defendenda, v. 8. Deinde consolatur eum contra sua vincula. Argumenta consolationis duo adfert. Primum á discretione diversorũ: Etsi ego sum vinctus, tamẽ Euangelium propterea non est vinctũ, sed interim suum cursum tenet: v. 9. Secundum ab effectu utili, videlicet salute, tum sua ipsius, tum electorum, quatenus nimirum illi constantia Pauli in fide Euangelii confirmabantur. Hunc effectum primúm exponit tanquã finem in tolerantia suorum vinculorum sibi propositum, v.10. Deinde hunc ipsum effectum cõfirmat asseveratione per epiphonema in principio v.11. & argumento á pari, videlicet ab exemplo Christi tanquam capitis fideliũ: qui similiter per tolerantiam variarum afflictionum & ipsius mortis, in vitam æternam & regnum cœleste ingressus est: extrema parte versus 11. & prima parte versus 12. Tum collationis istius sententiam amplificat pari collatione contrariorum, exponens effectum perniciosum abnegationis Christi: ut ab illa deterreat, & contrá in constanti confessione Christi & seipsum & alios confirmet: *Si abnegamus,* inquit, *& ille abnegabit nos.* Quemadmodum etiam Christus ipse dixit Matth.10. *Quisquis negaverit me coram hominibus, negabo eum & ego coram Patre meo cœlesti.* Postremó annectit collationem dissimilium, qua perfidiæ hominum fidem Christi & constantiam in servandis promissis atque immutabilem veritatem opponit, v. 13.

14 *Hæc suggere, obtestans coram Domino, ne de verbis pugnent: quod nullam adfert utilitatem,* imò *auditores subvertit.*

15 *Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & qui rectè sermonem veritatis secet.*

16 *Profanos autem illos de rebus inanibus clamores cohibe: ad majorem enim procedent impietatem.*

17 *Et sermo eorũ depascet vt gangrana: ex quibus est Hymenæus & Philetus.*

18 *Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & subuertunt quorundam fidem.*

Hic hortatur primùm ut cohibeat λογομαχίας, id est, pugnas de verbis. Argumenta affert duo ab effectis inutilibus: unum, quód tales pugnæ nullam afferant utilitatem: nempe ad ædificandum auditores in fide & charitate: qui verus est doctrinæ Christianæ usus, ut monuit suprá cap. 1. v. 13. Alterum, quód tales contentiones auditores subvertant, hoc est, á vera fide atq; ita á salute æterna avertant: v. 14. Deinde é contrario eum hortatur ad studium & alacritatem in ministerio suo fortiter obeundo, ac nominatim ad sermonem veritatis rectè secandum, id est, prudenter accommodandum usibus auditorum: nimirum ut ignaros erudiat, contradicentes coarguat, ignavos extimulet, &c. v. 15. Tum ad priorem hortationem redit, monens ut profanas κενοφωνίας, id est, vocum inanitates cohibeat: quas antea nominaverat λογομαχίας. Argumentum affert ab effectu inutili, videlicet secutura complurium auditorum impietate. v. 16. Istũ autem effectum illustrat similitudine, cõparans profanas istas disputationes morbo gangrænæ: qui cúm semel aliquam corporis partem invasit, non sese in illa continet, sed paulatim longius serpit, ínque ipsa ossa penetrat, nec grassandi finem facit nisi homine extincto, v. 17. Postremó hanc exhortationem illustrat & confirmat subjectione exemplorum specialium: commemorans tum duos ejusmodi falsos doctores, v. 17. tum falsum eorum dogma, & inde effectam quorundam defectionem, v. 18.

19 *Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus eos qui sunt sui: &, Abscedat ab iniustitia quisquis nominat nomen Christi.*

20 *Cæterùm in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea ac testacea: & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.*

21 *Siquis igitur sese ab his expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatum & accommodatum vsibus domini, & ad omne opus bonum comparatum.*

Quoniam mentionem fecerat defectionis quorundam: nunc offendiculo inde exorto medetur: affirmans primó, electos extra hujusmodi defectionis periculum constitutos esse: eó quód electio cum immutabili Dei amore sit conjuncta. Deinde monens, quo signo unusquisque Christianus electionis suæ possit esse certus, nempe si serió studeat pietati: vers. 19. Tertió monet ad gloriam DEI pertinere, quód in Ecclesia visibili reprobi electis, ac proinde hypocritæ veré credentibus, admixti sint: quo ipso significat, non esse contra hanc Ecclesiæ constitutionem Deo obmurmurandum. Hanc autem sententiam tradit sub similitudine, qua Ecclesiam comparat magnæ domui: electos vasis aureis & argenteis, reprobos vasis ligneis & testaceis: gloriam æternam electorum, usibus vasorum honestis: ignominiam æternam reproborum, usibus vasorum turpibus. ubi simul intelligendum est, Deum comparari patri-familias, qui domum suam illis duplicis generis vasis exornat: v. 20. Postremó rursum monet, quomodo unusquisque possit esse certus, se esse vas ad decus, id est, electum: nempe si sese expurgârit ab hypocritis, hoc est, si sincero studio puritatis atque sanctitatis teneatur, v. 21.

22 *Iuueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidem, charitatem, pacem cum iis qui inuocant Christum ex puro corde.*

23 *Stultas autē & ineruditas illas quæstiones rejice, sciens eas gignere pugnas.*

24 *Seruum autem Domini non oportet pugnare: sed placidum esse erga omnes, aptum ad docendum, tolerantem malos:*

25 *Cum lenitate erudientem eos qui contrario animo sunt affecti:* experturum *num aliquando daturus sit eis Deus resipiscentiam per cognitionem veritatis;*

26 *Et ipsi ad sobrietatem redituri sint ex diaboli laqueo, à quo capti tenentur, ad* præstandam *illius voluntatem.*

Hîc eum hortatur ad studium virtutum Christianarum, ac inprimis pacis ac lenitatis in ignaris erudiendis. Primùm autem monet, ut fugiat cupiditates juveniles: quibus verbis removet caussam corrumpentem pacis, ad cujus studium mox hortatur. Etenim cupiditatum juvenilium nomine intelligit hîc fervorem illum contendendi & ingenii acumen ostentandi. Huic opponit primùm justitiam, qua fit ut quis suum cuique tribuens, alios non ita temere præ se contemnat, séque supra eos efferat: deinde fidem sine qua fieri nequit ut ullum nostrum opus Deo placeat: tum charitatem, quæ contemtū proximi impedit: postremó pacem qua rixæ & cōtentiones caventur. Hanc hortationem illustrat exemplo omnium verorum Christianorum, v. 22. Deinde v. 23. aliam caussam corrumpentem pacis & procreantem contentionum removet, monens ut rejiciat quæstiones stultas & ineruditas, hoc est, inutiles ad fidem & charitatem. Hanc admonitionem integro syllogismo concludit ad hunc modum:

Qui tractat quæstiones ineruditas, eum necesse est pugnare.

Servum autem Christi non oportet pugnare.

Ergo servum Christi non oportet tractare quæstiones ineruditas.

Sententia conclusionis præcedit ibi, *Stultas autem.*

Annectitur sententia propositionis ibi, *Sciens eas gignere.*

Postremó additur assumtio ibi, *Servum autem.*

Isti exhortationi adjungit alteram affinem, qua ipsum hortatur ad lenitatem in ignaris erudiendis. Argumentum affert ab effectu utili, videlicet illorum resipiscentia: cujus autorem statuit Deum. Simulq; modum ostendit quo Deus illam efficit, nempe per agnitionem cœlestis veritatis: præterea eam definit conversione voluntatis ad obsequendum Deo. Atque ista omnia illustrat & amplificat antithesi adversorum: Deo opponens diabolum, & resipiscentiæ gubernationem diaboli: quam illustrat similitudine laquei quo venator feram captivam ducit.

SCHOLIA IN CAP. II.

V. 1. *Fili mi.* τέκνον μου. Vide suprá cap. 1. vers. 2. *Quæ est in Christo Jesu.* τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. Scilicet χάριτι. Id est, qua Deus Pater nos complectitur propter Christum. Sic Rom. & versu ultimo.

2 *Inter multos testes.* διὰ πολλῶν μαρτύρων. Intelligit presbyteros: quorum nomine, & in quorum conspectu eum ordinaverat ad ministerium docendi. Vide 1. Tim. 4. 14. & suprá 1. 6.

5 *Certet.* ἀθλῇ. Puta cursu aut id genus alio certamine. Confer 1. Corinth. 9. v. 24. & deinceps. *Coronatur.* στεφανοῦται. Victoribus certaminum pro præmio dabatur corona herbacea. qua de re extat hoc Archiæ epigramma;

Τέσσαρες

Τέσσαρες εἰσὶν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱεροὶ,
Οἱ δύο μὲν θνητῶν, οἱ δύο δ' ἀθανάτων,
Ζηνὸς, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δὲ τῶν· κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id est:

Quatuor in Græcis certamina, quatuor illa
Sacra duo superis, sunt duo sacra viris.
Sunt Jovis hæc, Phœbique, Palemonis, Archemorique:
Præmia sunt: oleæ, pinea, mala, apium.

6 *Agricolam qui sedulò laborat, oportet primùm fructus percipere.* τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν. Sic omnino verti suadet ipsa verborum collocatio. Et veró ipsa sententia nihil habet incómodi: sicut explicatum est in Analysi. Quód si veritas, *Agricolam oportet priùs laborando fructus percipere*: tum admodum insolens fuerit verborum trajectio, pro eo nimirum quod dicendum erat, τὸν γεωργὸν δεῖ πρῶτον κοπιῶντα τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

7 *Considera.* νόει. Ad verbum, intellige. Metonymia effecti. *Det igitur.* δῴη γὰρ. Vel, Atque utinam det.

8 *Secundùm Euangelium meum.* κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Id est, sicut testatur Deus per Euangelium, quod ego annuntio.

9 *Usque ad vincula.* μέχρι δεσμῶν. Inclusivé. Id est, tantopere affligor ut etiam in vincula conjectus sim. *Sed sermo Dei non est vinctus.* ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ θεοῦ οὐ δέδεται. Rursum ἀντανάκλασις. Id est, liberé interim prædico Euangelium iis qui mecum versantur, quíque me invisunt.

10 *Ut & ipsi salutem consequantur.* ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι. Videlicet in fide perseverantes meo exemplo. Confer Coloss. 1. vers. 24. *Quæ est in Christo Jesu.* τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ. Scilicet οὔσης. Vel, *quæ per Christum Jesum parta est*: ut subaudiatur γινομένης, & ἐν idem valeat quod διά.

11 *Certus est hic sermo.* πιστὸς ὁ λόγος. Censeo hæc verba præcedentibus subjici per epiphonema. Quód si cohærerent cũ sequentibus, tum illa annecterentur per conjunctionem ὅτι, ad hunc modum: πιστὸς ὁ λόγος, ὅτι εἰ συναπεθάνομεν, &c. ut 1. Timoth. 1. v. 15. Quanquam & illic potest esse epiphonema: si ὅτι exponatur per *nam*.

13 *Si infidi sumus.* εἰ ἀπιστοῦμεν. Vel, *si diffidimus.* nam ἀπιστεῖν pro infidum esse, reperiri vix puto. Nec refert quód mox opponitur πιστὸς, id est, *fidus.* nam antanaclases nostro Apostolo sunt familiares. Similis antanaclasis in vocabulis ἀπιστία & πίστις occurrit Rom. 3. v. 3. Etenim illic ἀπιστία significat incredulitatem, qua quis non credit promissioni: πίστις veró illi opposita non significat fidem qua quis credit promissioni, sed constantiam qua quis præstat quod promisit.

14 *Quod nullam adfert utilitatem, &c.* εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων. Præcisa oratio, pro eo quod integré diceretur: ὃ ἐστιν εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἀλλ' ἐστὶν ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων: id est, quod ad nihil utile est, sed pertinet ad perversionem auditorum.

15 *Rectè secet.* ὀρθοτομοῦντα. Id est, prudenter distribuat & accommodet usibus auditorum. Metaphora videtur sumta á sacerdotibus certo ritu secantibus victimas.

16 *De rebus inanibus clamores.* κενοφωνίας. Vel, vocum inanitates, ut significetur

ficetur illud λογομαχεῖν, de quo v.14. quó etiam respicere videtur articulus, quum ait, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας.

17 *Depascet.* νομὴν ἕξει. Id est, multorum fidem subvertet: sicut ipse exponit v.18.

18 *Subvertunt quorundam fidem.* ἀνατρέπουσι, τὴν τινων πίστιν. Intellige fidem temporariam. nam vera fides subverti nequit: sicut mox docet Apostolus.

19 *Fundamentum.* θεμέλιος. Id est, decretum servandi electos: quo veluti fundamento salus electorum nititur. *Sigillum hoc.* τὴν σφραγῖδα ταύτην. Id est, duos hosce animorum affectus qui deinceps significantur: videlicet fidem qua quis apprehendit illud, *Dominus novit* (id est, amat) *suos*: ac proinde me quoque. Deinde serium studium pietatis, quod cuique dictat hoc axioma, tanquam Dei voce pronunciatum. *Discedat ab injustitia omnis qui nominat nomen Christi.* Hisce enim duobus affectibus animus cujusque quasi obsignatur, id est, certus redditur de salute sua.

20 *In magna domo.* ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. qualis nimirum est domus Dei, Ecclesia visibilis.

21 *Ab his.* ἀπὸ τούτων. videlicet ab istis perversis doctoribus quorum facta est mentio v.16.17.18. *Erit.* ἔσται. Id est, intelligetur esse. Sic Johan.15. v.8. *Et eritis mei discipuli*, id est, cognoscemini esse.

22 *Juveniles autem cupiditates.* τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας. videlicet cupiditatem eminendi atque inclarescendi, & hinc oriri solitum aliorum contemtum & contentiones. Synecdoche generis & membri.

24 *Pugnare.* μάχεσθαι. Id est, de rebus nihili contendere & rixari.

25 *Num aliquando.* μήποτε. Pro εἴποτε. *Per cognitionem veritatis.* εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. pro, ἐν ἐπιγνώσει, per Enallagen Paulo usitatam. ἐν autem more Hebræorum notat instrumentum vel modum agendi, ac proinde valet Græcorum διὰ cum genitivo junctum. Hoc adeó ex re ipsa judico: quum certum sit resipiscentiam ex cognitione veritatis Euangelicæ oriri.

26 *Et ipsi ad sobrietatem redituri sint.* καὶ ἀνανήψωσιν. Nempe ad sobrietatem animi. Metaphora. *A quo capti tenentur.* ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ. Verbum ζωγρεῖσθαι proprié est ζῶντα ἀγρεῖσθαι seu ἀγρεύεσθαι, id est, vivum capi, idque tanquam venando. *Ad* præstandam *illius voluntatem.* εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Illius, videlicet Dei, cujus facta mentio versu superiore: Et sic pendebunt hæc verba á verbo ἀνανήψωσιν. Atque huic expositioni favet pronomen ἐκείνου: quippe quod referri solet ad remotius. Item ipsa antithesis inter Deum & Diabolum. Vel, *Ad illius libitum.* Illius, videlicet diaboli. Et sic pendebunt hæc verba á participio ἐζωγρημένοι. Et ἐκείνου positum erit pro αὐτοῦ.

OBSERVATIONES EX CAP. II.

Ex v.1.& 2. Qui Euangelium aliquando publicé docturi sunt, ab iis requiritur inprimis ut sint fidi: deinde ut sese á doctoribus & pastoribus erudiri, atque ita ad publicum docendi munus præparari patiantur.

Ex vers. 3.4.5. & 6. In ministerio Euangelii obeundo requiritur tolerantia laborum ac molestiarum: ad quam quidem præstandam commovere pios ministros debet tum recordatio suæ obligationis, tum spes atque expectatio eximiæ utilitatis, Etenim quicunque legitimé ad verbum Dei docendum

vocatus est, is fidem suam Christo tanquam imperatori miles, obstrinxit, ad ministerium Euangelii fideliter & alacriter atque fortiter obeundum: & hanc tolerantiam Christus remunerabitur eximia illa gloria & felicitate cœlesti, quam fidis verbi doctoribus Daniel.12. promisit, item Matth.19.v.28. & infra cap.4.v.8.

Ex v.7. Non est satis ut adhibeamus studiū in officio nostro considerando: sed orandus etiam est Deus ut det nobis intelligentiam: quum sine ipsius gratia officium nostrū ne intelligere quidem, nedū perficere possimus.

Ex v.8. Euangelii doctrina duo summa capita continet, quorum unum est de persona, alterum de officio Christi. Ad personam pertinet, quód hic dicitur, Christum factum esse ex semine Davidis: ubi simul intelligendum, ipsum esse filium Dei æternum: sicut Scriptura alibi tradit. Vide Roman. 1.v.3.& cap.9.v.5. Galat.4.v.4. Ad officium veró pertinet, quod hic dicitur resurrexisse ex mortuis: ubi simul intelligendum, ipsum mortuum esse pro nobis, ut suá morte expiaret nostra peccata: & post resurrectionem ascendisse in cælum, & consedisse ad dexteram patris: & inde rediturum ad judicium, nósq; ad se in cælum assumturum.

Ex v.9.10.11.& 12. Notanda hîc sunt quinque argumenta quibus moveri debemus ad tolerantiam crucis seu persecutionis propter confessionem Euangelii. Primó exemplum Pauli, cui idem accidit. Huc pertinent cæterorum quoque martyrum exempla, atque etiam exemplum ipsius Christi. Secundó, quód conatus mundi nos persequentis est irritus. nam etsi tyranni vinciunt confessores Euangelii: tamen ipsum Euangelium vincire, & cursum ejus impedire non possunt. Tertió, quód exemplo nostræ constantiæ alii electi in fide confirmantur. quó pertinet dictum illud cujusdam veterum, quód sanguis martyrum sit veluti aqua qua rigatur hortus Domini, ut plantæ eó felicius & majore copia crescant. Quartó, quód nos certó manet vita & gloria æterna in cælo cum Christo, propter societatem cum ipso qua hîc illi conformamur in cruce. Quintó, quód æternum exitium manet abnegantes: quó pertinet illud Christi Matth.10.v.32.& 33. *Quisquis confitebitur me, &c.*

Ex v.13. Quum Deus fidelis sit, id est, constans in suis promissis: & veré promiserit felicitatem temporalem & æternam omnibus ipsi confidentibus: demus igitur operam ut ei fidamus: atque adeó ipsum oremus ut det nobis hanc gratiam ut sibi fidamus.

Ex eod. Errant qui putant Christum simpliciter posse omnia, ac proinde etiam ea quæ implicant contradictionem: ut qui dicunt eum posse efficere ut corpus suum sit in pane Cœnæ substantialiter, realiter, corporaliter, & tamen insensibiliter: item ut simul sit in pluribus, imó in omnibus locis. At Paulus hîc dicit Christum non posse negare seipsum. Sic Tit.1.v.2. ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, Deus ille qui mentiri non potest.

Ex v.14.& 16. Ministrum verbi & ipsum vitare & in aliis cohibere oportet λογομαχίας & κενοφωνίας: ut quæ non solúm ad ædificationem auditorum non faciunt, sed etiam eos pervertunt.

Ex v.15. Ministro verbi non est studendum ut placeat hominibus, sed ut probatum se sistat Deo, operarium scilicet fidelem qui non erubescat, sed cum honore & gaudio audiat vocem Domini sui, dicentis, *Euge serve bone, fuisti fidelis super pauca: super multa constituam te, intra in gaudium domini tui.* Sic alibi dicit Paulus: *Si hominibus placere vellem, minister Christi non essem.*

Ex eod. In ministro verbi requiritur prudentia spiritualis in verbo Dei accommodando ad varios usus auditorum : quorum usuum præcipuos commemorat infrá cap.3.v.16. Hoc enim videtur id esse quod hîc nominat ὀρθοτομεῖν, id est rectè secare sermonem veritatis.

Ex v.17.& 18. Cúm falsa doctrina & articulis fidei repugnans depascat instar gangrænæ: maturé cohibenda est. Cohibendi autem modus, primúm ut authores falsæ doctrinæ admoneantur & ex verbo Dei convincantur: deinde ut si admoniti & convicti non resipiscant, vitentur, Tit.3.v.10. tum ut auditoribus nominatim indicentur, ut etiam ab iis possint vitari : sicut hoc loco Paulus Hymenæum & Philetum nominatim indicat.

Ex v.19. Qui donantur á Deo vera fide, donantur etiam perseverantia in fide : ita ut extra periculum defectionis sint constituti, fidémque penitus amittere non possint : non quód obstet ipsorum natura, qua ad malum non minús proclives sunt quám reprobi ; sed quód obstet immutabile Dei decretum : de quo Paulus hoc loco dicit, *Solidum fundamentum Dei stare*. Huc pertinet illud Roman.11. v.29. *Dona & vocatio Dei sunt ἀμεταμέλητα*, id est, *ejusmodi, ut eorum ipsum pœnitere non possit*. Item illud 1. Johan.2.vers.19. *E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis : nam si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.* Item illud Christi Matth.24. vers.24. *Surgent pseudochristi & pseudoprophetæ, & edent signa magna & miracula : ita ut seducant (si fieri possit) etiam electos.* Item illud Johan.6.vers.37. *Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet : & eum qui venit ad me, non ejiciam forâs.* Item illud Johan. 10. vers.28. *Oves meas nemo rapiet ex manu mea.* Item illud Matth.16.v.18. *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam : & portæ inferorum non prævalebunt adversus eam.* Atque hinc orta fuit magnifica illa gloriatio Pauli Roman.8. vers.38. & 39. *Mihi persuasum est : neque mortem, neque vitam, neque angelos, &c. posse nos separare à dilectione Dei quæ est in Christo Jesu Domino nostro.*

Ex eod.v. Signa electionis duo hîc indicantur, ex quibus unusquisque de sui electione certus esse potest : videlicet vera fides, & serium studium pietatis. Vera fides ea est, qua quis certó persuasus est, se esse in numero filiorum Dei, adoptatum scilicet in Christo, ac proinde paterno amore á Deo diligi, salutémque suam Deo curæ esse. de hoc signo ait Paulus, *fundamentum illud Dei*, id est, decretum electionis, in quo salus electorum fundata est, *habere sigillum hoc, Novit Dominus eos qui sunt sui.* Deinde isti signo addit alterum, videlicet serium studium pietatis, per conjunctionẽ copulativam, inquiens : *Et* scilicet fundamentum illud Dei habet hoc quoque sigillum, *Discedat ab injustitia omnis qui nominat nomen Christi.* Huc pertinent illa quoque testimonia, Johan.6.v.37. *Quicquid dat mihi Pater, veniet ad me.* quibus verbis significat Christus, illos tantúm in se credere qui sibi dati sint á Patre. videlicet dati ut ab ipso serventur, per ipsius sacrificium, ut declaratur Johan.17. & quidem dati æterno decreto, ac proinde ad vitam seu salutem æternam electi. Similiter & Paulus fidem vocat fidem electorum Dei, Tit. 1.vers.1. hoc est, quæ donatur solis iis qui á Deo ad vitam æternam electi sunt. Quod ipsum significat & Lucas Actor.13. v.48. ubi de gentibus quæ Evangelium ex Paulo audierant, dicit, *Credidisse quotquot ordinati erant ad vitam æternam.* Quum igitur fides donetur solis electis, sequitur eam certum esse electionis signum. Vera autem fides ex se parit serium studium pietatis : quippe efficax per charitatem, Galat.5.vers.6. Ergo qui per Dei gratiam sentit se teneri serio studio pietatis, is certum habet signum quód

verè

veré in Christum credat: ac proinde quód in Christo ad vitam æternam sit electus.

Ex eod. v. Non est satis nominare nomen Christi, id est, se profiteri Christianum: sed á Christiano requiritur ut veré in Christum credat, ac proinde discedat ab injustitia serióque operam det pietati.

Ex v. 20. Quum videmus, hypocritas veré piis admixtos esse: ne murmuremus contra Deum: sed cogitemus, rem hanc pertinere ad gloriam Dei tanquam patris familiâs; qui habere vult in sua domo non tantúm vasa aurea & argentea, item vasa comparata ad decus seu honestos usus: sed etiam lignea & testacea, item comparata ad dedecus seu usus turpes: hoc est, qui non solúm vult patefieri suam misericordiam in salute electorum, sed etiam suam justitiam & iram in exitio reproborum. Confer Rom. 9. v. 20, 21. 22. & 23. ubi Apostolus hanc ipsam doctrinam iisdem feré verbis tradit, sed adhibita istius similitudinis declaratione.

Ex v. 21. Quum fieri non possit ut pii ab hypocritis in hac vita separentur, quin illi uná cum ipsis participes sint professionis fidei & cultus externi: studere debent ut se indies magis ac magis ab illis separent per internã sanctificationem seu studium bonorum operum: sic enim demum eis constabit, se esse vasa ad decus comparata, id est, electos ad vitam æternam.

Ex v. 22. 23. 24. & 25. Minister verbi sedulò se exerceat in illis virtutibus quas hîc Timotheo commendat Paulus.

Ex v. 25. & 26. Vera pœnitentia seu resipiscentia est donum Dei. ait enim Paulus, *Ecquando det eis Deus resipiscentiam.* Efficit autem illam Deus per agnitionem veritatis, nempe veritatis cælestis patefactæ verbo Dei, tum de cultu Dei tum de salute nostra. Qui enim ex verbo Legis cognovit, Deum æternis suppliciis punire velle omnes in impietate persistentes, ac tum ex verbo Euangelii, Deum in gratiam recipere velle omnes resipiscentes & in Christum credentes: is (dummodo ex numero electorum sit) fieri nequit, quin resipiscat, & gratiam Dei fide apprehendens, posthac pietati serió studeat: reputans nimirum, ex quantis & quidem meritissimis suppliciis á Deo ex mera gratia liberetur, & quanto honore á Deo ipse indignissimus afficiatur, ut nimirum jam sit in numero filiorum Dei, ac proinde hęres vitę æternæ. Porró resipiscentia ex verbis Apostoli sic potest describi, quód sit voluntatis antea ex spirituali quadam mentis ebrietate obsequentis diabolo, conversio ad obsequendum Deo, mente quasi sobria effecta. Hæc enim est vis verbi *ἀνανήψεως*.

Ex v. 26. Miser est naturalis hominis status: quippe quód hominis non renati mens ignoratione veritatis ebria est, & voluntas á Diabolo captiva tenetur. Confer 1. Cor. 2. v. 14. Ephes. 2. v. 1. 2. 3. 11. 12. Rom. 8. v. 7. Joha. 1. v. 5. Joh. 3. v. 3. & 5. Gen. 6. v. 5. & cap. 8. v. 21. Agamus igitur gratias Deo, qui ex ista miseria nos per Christum cœpit liberare, & suo tempore plené liberaturus est: idque exemplo Pauli Rom. 7. v. ult.

ANALYSIS CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hîc monet de hypocritis jam tum exorientibus in Ecclesię sinu, & postea ampliús exorituris: quos vult ut Timotheus aversetur: & contra eosdem illum

illum consolatur á turpi illorum exitu: tum illis opponit suum ipsius exemplum tanquam fidelis doctoris: ac proinde Timotheū hortatur ad doctrinā à se acceptā cōstanter retinendam, simulq; sacram scripturā ei cōmendat.

1 *Illud autem scito, fore ut extremis diebus instent tempora molesta.*

2 *Erunt enim homines sui amantes, auari, gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, profani,*

3 *Charitatis expertes, nescii fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,*

4 *Proditores, præcipites, inflati, voluptatū amantes potiùs quàm amantes Dei.*

5 *Habentes formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint, istos igitur auersare.*

6 *Ex his enim sunt isti qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, cumulatas peccatis, actas cupiditatibus variis:*

7 *Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.*

Præmonet de exorituris & jam tum exorientibus in Ecclesia hypocritis, ac nominatim falsis doctoribus: ut percipitur ex vers. 6. & 7. Quos primúm describit ex effectu, quód videlicet piis, ac præcipué piis doctoribus, molesti ac graves futuri sint, v. 1. deinde eos graphicé depingit ex multis & variis adjunctis vitiis, v. 2. 3. 4. 5. ubi hypocrisin eorum significat his verbis, *quód habeant formam seu speciem pietatis, quum tamen vim ejus abnegarint.* Istos igitur jubet aversari, eod. v. 5. Deinde v. 6. & 7. istiusmodi hypocritarum exempla specialia (sed indefinite) commemorat, notans eos ex effectis, nempe factis istorum, videlicet astuta seductione mulierculárum mala conscientia præditarum.

8 *Quemadmodum autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati, homines mente corrupti, reiectanei circa fidem.*

9 *Sed non procedent amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, ut & illorum fuit.*

Hic Timotheum contra istos hypocritas & perversos doctores consolatur á turpi eorū exitu: quia futurum sit ut Deus illis larvam pietatis detrahat, & amentiam eorum omnibus evidentem reddat: nempe omnibus electis. nam ad reprobos pertinet quod infrá v. 13. dicit, quosdam ab impostoribus istis seductum iri. Hunc autem illorum exitum confirmat simili exemplo duorum magorum, qui olim restiterunt Mosi in Ægypto, quod argumentum à pari ductum est. Deus enim cúm sit justus judex, & sibi semper similis; similia peccata similibus quoque pœnis punit.

10 *Tu verò assequutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam:*

11 *Persequutiones, perpessiones quæ mihi acciderunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quas persecutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.*

12 *Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.*

13 *Improbi autem homines & impostores procedent in peius, tum seducentes tum seducti.*

14 *At tu maneto in iis quæ didicisti & quæ tibi cōcredita sunt, sciens à quo didiceris:*

15 *Tèque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere ad salutem, per fidem quæ est in Christo Iesu.*

16 *Tota scriptura diuinitus est inspirata, & utilis ad doctrinam, ad redargutionem,*

gutionem, ad correctionem, ad institutionem quæ est *in justitia:*

17 *Ut perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.*

Hîc opponit istis hypocritis & perversis doctoribus suum ipsius exemplum, tanquam fidelis doctoris; cōmemorans suas virtutes, ac inprimis tolerantiam persecutionum, divinamq; ex illis liberationem: quæ omnia testimonio experientiæ Timothei confirmat; quo nomine etiam hæc illi imitanda proponit, v.10.& 11. Deinde v.12. sententiam generalem subjicit de conditione verè piorum in hoc seculo: monens, hanc esse Dei voluntatē, ut propter Euangelium persecutionem patiantur. Quo ipso Timotheum ad tolerantiam persecutionum tacitè hortatur. Tum v.13. monet de perniciosis effectis impostorum: nempe quód subinde deteriores reddantur, seducendo & seipsos & alios: unde intelligitur, eos esse cavendos. Postea v.14. hortatur eum ad constantiam in retinenda doctrina ab ipso accepta. Argumenta hortationis affert duo, primū ab authoritate suæ personæ inquiens: *Ut qui noris, á quo didiceris.* quibus verbis innuit, se esse Apostolum, ac proinde divina authoritate præditum ad docendū. Alterum á consensu sacrarum literarum, atq; ita á testimonio prophetarum. Cujus testimonii notitiā v.15. in Timotheo amplificat á circumstantia temporis: ut qui jam inde á puero sacras literas noverit. Atq; hac occasione sacram scripturam, & ex consequenti doctrinā Euangelii quam Timotheo tradiderat, commendat ei ab utili effectu, videlicet vera ac salutari sapientia, quæ in cognitione & fide Christi consistit. Postremo scripturam Propheticam cōmendat partim ab autore Deo, partim ab utilitate quadruplici quam doctori Ecclesiæ, & ex consequenti etiā auditoribus affert: qui quatuor usus ita videntur commodé distingui, si duo priores referantur ad doctrinam, duo posteriores ad vitam seu mores: ut nimirū scriptura adhibeatur tum ad vera docenda, tum ad falsa redarguenda. item ad malorum morum correctionem, & in bonis moribus institutionē: v.16. In isto autem quadruplici scripturæ usu, perfectionem muneris docendi in Ecclesia consistere monet, versu ultimo.

SCHOLIA IN CAP. III.

V.1. *Tempora molesta.* καιροὶ χαλεποί. vel, *difficilia*: id est, in quibus difficile sit, consilium capere, quomodo te geras adversus istiusmodi monstra quæ ex medio Ecclesiæ sinu prodibunt. Est tamen & altera versio satis commoda. nam pio pectori nihil molestius accidere potest, quām si cum istiusmodi ingeniis conflictandum sit.

4 *Voluptatum amantes potiùs quàm amantes Dei.* φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Paranomasia.

5 *Formam.* μόρφωσιν, id est, speciem inanem seu inane simulachrum: ut percipitur ex antithesi.

13 *Tum seducentes, tum seducti.* πλανῶντες καὶ πλανώμενοι. Vel, *Dum & seducunt & seducuntur.*

14 *In iis quæ didicisti.* ἐν οἷς ἔμαθες. Pro, ἐν ἐκείνοις ἃ ἔμαθες. *A quo didiceris.* παρὰ τίνος ἔμαθες. videlicet á me Apostolo. Synecdoche generis. Similis locutio est suprā v.1.12. *Novi cui crediderim.*

15 *A puero,* ἀπὸ βρέφους. Jam tum, quum adhuc esses puer. *Sapientem reddere:* σοφίσαι. Hinc olim dicti, σοφισταὶ, sapientiæ magistri: quod vocabulum postea in odium vēnit, significans vanos sapientiæ professores & ostentatores, atque adeó veritatis obscuratores.

16 *Tota scriptura.* πᾶσα γραφὴ. Id est, ὅλη ἡ γραφὴ, scilicet ἡ ἁγία, sive ἡ προφητικὴ, hoc est, sancta sive Prophetica. Synecdoche generis: ut planum est ex collatione versiculi præcedentis. Nomen autẽ πᾶσα, pro ὅλη, similiter positum est 1. Cor. 13. v. 2. Si habeam πᾶσαν τὴν πίστιν, totam fidem, scil. miraculorum: hoc est, quicquid illius fidei uspiam reperitur in cunctis θαυματουργοῖς.

17 *Homo Dei.* ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, id est, servus Dei, legatus á Deo ad annuntiandum ipsius voluntatem. Sic 1. Tim. 6. 1. *Opus bonum.* ἔργον ἀγαθὸν. Intelligit hîc opera sacri ministerii: quorum quatuor species superiore versu commemoravit.

OBSERVATIONES EX CAP. III.

Ex v. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. Quum Spiritus sanctus per os Pauli prædixerit, ejusmodi fore Ecclesiæ Christianæ statum, ut piis admixti sint hypocritæ, atque inter hos falsi doctores: non est quód perturbemur, cum hodie videmus talem Ecclesiæ statum, quasi propterea de Ecclesia penitus actum sit. Conservat enim Deus Ecclesiam suam inter medios hypocritas, velut triticum latens sub palea: & suo tempore paleam separabit.

Ex iisdem versibus. Deinde admonentur hîc pastores sui officii: ut pios moneant ne se hypocritarum consuetudine & exemplo, aut falsa seductorum doctrina seduci patiantur: utque eos contra hos consolentur.

Ex collatione versus primi cum proximé sequentibus. Quum Paulus difficultatem seu molestiam temporum non in calamitatibus externis, ut bello, fame, morbis, sed in pravis illorum qui fidem Christianam profitentur, moribus collocet: monemur hinc, piis hominibus Deumq; veré timentibus nihil acerbius esse quám cernere tales morum corruptelas. Sicuti enim nihil illis prius est Dei gloria, ita ejus contemtu ipsos maximé cruciari par est.

Ex v. 6. Observandæ sunt notæ quibus Paulus falsos & adulterinos doctores insignit: quæ sunt, insinuatio in familias, illecebræ captandis mulierculis, illiberalis adulatio, circumductio per varias superstitiones. Has notas, si oculos aperiemus, reperiemus in monachis & maximé in Jesuitis. Quare illos aversemur.

Ex collatione versus sexti cum septimo. Quód multi ad cognitionem veritatis non possunt pervenire, impediuntur suis cupiditatibus: unde fit ut illis explendis addicti, nihil præter corporis voluptates quærant: veritatis autem cognoscendæ serio studio non teneantur. Oremus igitur Deum ut regat nos suo spiritu, ut pravis nostris cupiditatibus resistamus, & veritatem ab ipso patefactam serio studio inquiramus, ad gloriam ipsius & solidam nostram felicitatem.

Ex v. 8. & 9. Quum pii pastores certare cogantur cum falsis doctoribus qui veritati resistunt: consolentur se tum recordatione veterum sanctorum Ecclesiæ antistitum, quibus idem accidit, ut hoc loco Paulus commemorat exemplum Mosis: tum etiam spe certa felicis eventus quo futurum est ut divinitus detectis illorum fraudibus, ipsi quidem pudefiant; pii veró ab ipsorum seductione tuti atque illæsi permaneant.

Ex v. 10. & 11. Juniores verbi ministri ad imitandũ sibi proponere debent virtutes seniorum: sicut hoc loco Apost. suas virtutes Timotheo imitandas proponit. Quinetiam singuli fideles fidem suorum ducum imitari debent: Heb. 13. v. 7.

Ex v. 11. & 12. Persecutiones Euangelii causâ tum omnibus Christianis, tum

tum in primis ministris verbi fortiter sustinendæ sunt: tum quia sanctissimus Apostolus Paulus tales persecutiones sustinuit, tum quia Deus ita ordinavit: idque ut nos Christo, tanquam capiti, conformes redderet. Huc pertinet promissio præmii, quam Christus confessoribus fecit, inquiens, *Qui me confessus fuerit coram hominib. confitebor & ego ipsum coram patre meo cælesti*: itemque comminatio pœnæ facta abnegatoribus: *Qui veró me negaverit, etiam ego illum negabo.*

Ex v. 11. Quoties persecutiones nostras, é quibus salvi evasimus, recordamur aut commemoramus: simul celebrare gratis animis debemus beneficentiam Dei qua usus fuit in nobis inde eripiendis: exemplo Apostoli hoc loco: qui commemoratis suis persecutionibus, statim subjungit, *Sed ex omnibus eripuit me Dominus*, quasi dicat, Sed gratia sit Domino: qui me ex omnibus meis persecutionibus tam potenter & tam clementer eripuit.

Ex v. 12. Quibus pietas cordi est, illi non debent sibi imaginari aut polliceri perpetuam in hac vita tranquillitatem: sed debent se comparare animumque suum componere ad persecutionem sustinendam Euangelii caussa. Etenim ita ordinavit Deus, ut quicunque pié vivere volunt in Christo, persecutionem patiantur, ut Apostus hoc loco testatur. Idem expressé docuit ipse Christus, inquiens, *Qui volet esse meus discipulus, abneget sese, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Item ad Apostolos: *Si me persecuti sunt, & vos persequentur. Si patremfamiliâs Beelzebub vocarunt, idem facient domesticis ejus.*

Ex v. 13. Homines perversi, subinde deteriores fiunt: quippe justo Dei judicio in sensum reprobum traditi. Quare discamus maturé ambulare in timore Domini.

Ex v. 14. Omnibus verbi ministris in doctrina Apostolica constanter permanendum est, eaque quám diligentissimé, tanquam singularis thesaurus ipsis concreditus, custodienda.

Ex v. 15. 16. & 17. Pastorem Ecclesiæ ex uno scripto Dei verbo sapere oportet, quippe in quo perfecté traduntur quæcunq; tum ad vera dogmata cognoscenda & stabilienda, falsa veró refellenda: tum ad malos quidem mores corrigendos, bonos autem instituendos spectant.

Ex iisdem versib. Quum sacra scriptura, nempe scriptura Prophetica & Apostolica (quæ hodie nominatur scriptura utriusq; Testamenti, veteris scilic. ac novi) perfecta sit: hoc est, omnia ea contineat quæ tum ad fidem tum ad mores, atque adeó ad salutem cognitu necessaria sunt: consequens est, traditionibus non-scriptis in Ecclesia non esse opus, neque illas regulam vel fidei vel vitæ statuendas esse: imó potiús, si verbo scripto repugnent, ex ecclesia esse repudiandas aut eliminandas: quantumvis magnificis titulis á Papisticis doctoribus ornentur, dum scilicet Ecclesiasticæ & Apostolicæ traditiones nominantur. Certum est enim, Apostolos nihil ore tradidisse, quod iis quæ scripto tradiderunt, repugnet: quum Spiritus sanctus ipsos sive ore sive scripto docentes, gubernaverit; qui est spiritus veritatis: ac proinde nullus in ipsius doctrina contradictioni locus sit.

In scriptura autem contineri omnia ad salutem scitu necessaria, evidenter hic docet Apostolus: quum ait primó, *sacras literas posse Timotheum sapientem reddere ad salutē per fidem quæ est in Christo Jesu.* Secundó cùm ait, *totam scripturam* (nempe sacram, id est, Propheticam & Apostolicam) *esse θεόπνευστον, divinitus inspiratam.* Quum igitur Deus per Spiritum sanctum Prophetis & Apostolis scripturam dictaverit, ut Ecclesia per illam ad

salutem

salutem erudiretur: consequens est, doctrinam salutis, quæ in scriptura traditur, esse perfectam omnibusque numeris absolutam: nisi Deum authorem illius, imperfectionis, atque etiam impotentiæ arguere velimus: ut qui scopum suum, videlicet salutem electorum, per doctrinam scripturæ non assequatur. Tertió ait, totam scripturam esse *utilem ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem quæ est in justitia.* Etsi autem Rom. 15. v. 4. præter ista quatuor etiam quintum scripturæ usum commemorat, videlicet παράκλησιν, id est, consolationem: tamen illa vel sub doctrinâ, vel sub institutione comprehendi potest. Qui enim alium consolatur, is eum edocet de sapientia Dei in gubernandis electis suis, eumque instituit de officio suo in persecutionibus tolerandis. Porró qui tum ex doctrina & redargutione scripturæ veram fidem, tum ex ejusdem institutione atque correctione sanctam vitam hausit atque percepit, illi ad salutem nihil amplius est opus. nam in Christo Jesu nihil aliud valet quám fides per charitatem agens: Gal. 5. v. 6. Quarto & postremo ait hoc loco Apostolus: *hominem Dei* (id est pastorem Ecclesiæ) *é scriptura reddi perfectum* seu omnibus numeris absolutum, ἄρτιον: *& ad omne opus bonum* (id est ad omnes muneris sui partes) *perfecté instructum*, ἐξηρτισμένον. Jam si verbi minister omnia quæ sunt ad ipsius munus necessaria, ex scripturis haurire potest: sequitur, & populum omnia ad salutem necessaria posse in scripturis invenire. Nihil enim necessarium est populo ad credendum, quod non sit necessarium ministro ad docendum. Et vicissim, quantum pastor debet docere, tantum populus debet scire & credere, non amplius. Scriptura igitur perfectam fidei & salutis doctrinam continet: ac proinde traditionibus non-scriptis nihil jam est opus.

Ex v. 16. Quum scriptura authorem habeat Deum, quippe á Spiritu sancto dictata Prophetis & Apostolis: ergo reverenter á nobis suscipienda est, eique tanquam αὐτοπίστῳ credendum. Etsi autem Ecclesia hoc ipsum agnoscit ac testatur: non tamen propterea scriptura autoritatem suam ab Ecclesia mutuatur: sed hoc Ecclesiæ testimonio rudiores ad scripturam cognoscendam adducuntur: qua cognita, per revelationem Spiritus sancti, authorem ejus Deum ipsi quoq; agnoscunt; dummodo ex numero electorum sint: quippe in quibus solis Spiritus sanctus ad salutem est efficax.

Ex eod. v. Quum scriptura data sit ad usus Ecclesiæ: consequens est, eam corrumpi pravo abusu, quum Ecclesiæ ædificatio nō quæritur. id quod fit ab iis qui frivolas quæstiones in medium proponunt, quas ex scriptura decidant: ut factum est in Papatu á Theologis qui scholastici dicuntur.

ANALYSIS CAP. IIII.

ARGUMENTUM.

Redit ad exhortationes, & initió gravissima obtestatione adhibita Timotheū hortatur, ut omnibus boni doctoris atq; pastoris partibus assidue ac fideliter fungatur. Deinde de imminente suo supplicio monens, petit ut quamprimū ad se veniat, Marcum secū adducat, & reculas quasdā suas sibi afferat. Monet quoq; ut caveat quēdam Alexandrum: item conqueritur de desertione sui á fratribus: salutationes annectit, & voto sibi usitato cōcludit.

1 Obtestor

1 *OBtestor igitur ego coram Deo & Domino Jesu Christo, qui judicaturus est*
vivos & mortuos in illustri illo suo adventu & regno suo:
2 *Prædica sermonem illum, insta tempestivè, intempestivè: argue, objurga,*
exhortare, cum omni lenitate & doctrina.
3 *Nam erit tempus, quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus*
prurientes, ipsi sibi secundùm illas peculiares cupiditates coacervabunt doctores.
4 *Et à veritate quidem aures avertent, ad fabulas veró divertent.*
5 *At tu vigila in omnibus, perfer injurias: opus perage euangelistæ, ministe-*
rii tui plenam fidem facito.
6 *Nam ego jam libor, & tempus meæ migrationis instat.*
7 *Certamen illud præclarum decertavi, cursum consummavi, fidem servavi.*
8 *Quod superest, reposita est mihi illa justitiæ corona; quam reddet mihi*
Dominus, in illo die, justus ille judex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui
expetiuerint illustrem illum ipsius adventum.

VErsu 1. continetur obtestatio. V.2. exhortatio ad fungendũ munere pastoris; cujus aliquot partes commemorantur. V.3.&4. affert hortationis institutæ rationem ab adjuncta necessitate: quód nimirum ista Euangelium docendi diligentia pernecessaria sit: quod ipsum significat prædictione paulò pòst futuræ multorum defectionis: unde intelligitur, utendum esse tempore & occasione. Istius autem defectionis exponit caussam procreantem, videlicet tædium doctrinæ sanæ, jam sæpe multúmque auditæ, & cupiditatem cognoscendi aliquid novi. Quam pravam cupiditatem amplificat primúm â numero falsorum doctorum: quód videlicet non contenti uno atque altero falso doctore, qui aliquid novi doceat, coacervaturi sint doctores. Deinde defectionis ipsius turpitudinem amplificat per antithesin veritatis, á qua aures avertent, & fabularum ad quas sese convertent. Vers.5. institutam exhortationem aliis verbis repetit: & mox v.6. aliam rationem annectit, quæ & ipsa ab adjuncta necessitate sumta est, quód nimirum ista Timothei in Euangelio prædicando diligentia ideó pernecessaria sit, quód brevi amissurus sit fidelissimum collegam & socium, imó præceptorem, Paulum; quippe qui brevi sit afficiendus supplicio propter Euangelii professionem. Porró contra supplicii istius terrorem, seipsum ac Timotheum simul consolatur á duplici effecto utili, seu duplici fructu illius. Primus fructus est obsignatio veritatis Euangelii: quem fructum innuit verbo metaphorico, quo supplicium suum nominat, inquiens, *se jam libari* (σπένδεσθαι) id est, pauló póst libatum iri, hoc est, sanguinem suum profusum iri ad sanciendum veritatem suæ doctrinæ: sicut fœdera sanciebantur libaminibus, hoc est, effusione vini, quod partes contrahentes priús libaverant, hoc est, primoribus labris degustaverant. Alter fructus est præmium cœleste, ipsi á Christo certó dandum. Quem fructum v.7. confirmat á caussa procreante, quatenús functionem sui muneris Apostolici comparat certamini, & gloriatur se illud certamen strenué decertasse. Unde mox infert v.8. præmium coronæ cœlestis se certó manere, sibique á Domino datum iri. Quod ipsum confirmat á natura Domini justa; ac tum propositum amplificat assumtione majoris, videlicet generis universi, nempe omnium vere-piorum quibus dominus coronam vitæ æternæ sit daturus.

9 *Stude venire ad me citó.*

10 *Nam Demas me dereliquit, amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.*

11 *Lucas mecum est solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium.*

12 *Porrò Tychicum misi Ephesum.*

13 *Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies; & libros, maximè membranas.*

14 *Alexander faber ærarius multa mala mihi exhibuit: reddat ei dominus secundùm facta ipsius.*

15 *Quem & tu cave: vehementer enim restitit sermonibus nostris.*

16 *In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt: (utinam ne illis imputetur)*

17 *Sed Dominus mihi adfuit, & corroboravit me: ut per me fieret fides præconii quod audirent omnes Gentes: & ereptus sis ex ore leonis.*

18 *Et eripiet me Dominus ab omni opere malo, servabitque regno suo cælesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.*

19 *Saluta Priscam & Aquilam, & Onesiphori familiam.*

20 *Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem reliqui Mileti ægrotantem.*

21 *Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.*

22 *Dominus Jesus Christus sit cum spiritu tuo. Gratia sit vobiscum. Amen.*

V.9. petit ut Timotheus quam primùm ad se veniat. V.10. & parte 11. rationem istius petitionis exponit: quia videlicet à plerisque comitibus suis desertus sit: ubi inprimis conqueritur de Dema, ut quem ad deserendum Paulum commoverit non idonea caussa, videlicet terrenarum commoditatum studium. V.11. petit, ut Marcum secum adducat. V.12. significat de Tychico, quód illum miserit Ephesum: nempe ad defectum absentis Timothei supplendum: ut sic Timotheum moveat ad libentiùs ac citiùs veniendum. V.13. petit ut reculas quasdam suas sibi afferat. V.14. & 15. monet ut caveat Alexandrum fabrum, ut qui petulanter restiterit sermonibus suis. V.16. conqueritur, se á fratribus in prima sua defensione desertum: Deumque pro illis orat, ne hoc delictum eis imputet. V.17. prædicat bonitatem Dei in sese corroborando in defensione illa, & fide facienda prædicationi suæ apud Gentes, & denique eripiendo sese ex præsentissimo periculo. V.18. sese erigit spe certa salutis: Deumque pro sua bonitate collaudat. V.19. petit quosdam salutari. V.20. significat de duorum quorundam fratrum statu. V.21. rursum hortatur ut veniat: & salutationes quorundam illi annuntiat. V.22. concludit voto sibi in fine epistolarum usitato: quo Timotheo & fratribus apud illum gratiam DEI exoptat.

SCHOLIA IN CAP. IIII.

V.2. *Sermonem.* τὸν λόγον. Nempe sermonem Euangelii: quod innuit articulus.

3 *Sanam.* ὑγιαινούσης. Vide suprà 1.13.

5 *Euangelistæ.* εὐαγγελιστοῦ. Id est, prædicatoris Euangelii. Hoc autem nomine ii intelligûtur quibus comitibus utebantur Apostoli in suo munere fungendo. Tales præter Timotheum, erant quoq; Titus, Sylvanus, Apollos.

6 *Libor.* σπένδομαι. Id est, mactor seu immolor. Metonymia adjuncti, nam sacrificiis libamina adjungebantur. Sic Philipp. 2. 17. *Migrationis.* ἀναλύ-

ἀναλύσεως. Id est, mortis: quum scilicet anima migrat ex corpore. Sic Phil. 1.23.

7 *Certamen illud, &c.* τὸν ἀγῶνα, &c. Observa in hoc versiculo floridam & quasi triumphantem συμπλοκὴν, asyndeto conjunctam. nam & initia sententiarum & fines, similem inter se sonum habent.

8 *Illa justitiæ corona.* ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Id est, quæ datur pro justitia, tanquam præmium.

10 *Præsens seculum.* τὸν νῦν αἰῶνα. Id est commoda hujus vitæ.

11 *Ad ministerium.* εἰς διακονίαν. Ut mihi ministret captivo.

13 *Penulam.* τὸν φελόνην. Probabile est, φελόνην corruptum esse ex φαινόλη: & hoc formatum á penula.

16 *Defensione.* ἀπολογίᾳ. Qua scilicet caussam dixi coram Cæsare. *Nemo.* οὐδείς. Scilicet eorum qui me antea comitabantur.

17 *Leonis.* λέοντος. Neronem notat, propter crudelitatem hominis & potentiam.

OBSERVATIONES EX CAP. IIII.

Ex v. 1. & 2. Pastor Ecclesiæ ad officium docendi excitare se debet consideratione judicii extremi, in quo rationem reddere Christo cogetur administrationis suæ, reposcente illo é manibus ipsius sanguinem animarum quæ per ipsius incuriam perierint. Confer Ezech. 3. v. 17. 18. 19. Huc etiam pertinet parabola de servis quibus talenta erant credita ad negotiandum, Matth. 25. v. 15. & deinceps. Item illud Pauli 1. Cor. 9. *Væ mihi si non evangelizavero; Si enim volens hoc ago, mercedem habeo. Si autem invitus: dispensatio mihi credita est.* Item illa exhortatio Pauli ad episcopos seu pastores Ecclesiæ Ephesinæ, Act. 20. v. 28. *Attendite vobis & universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos ad pascendam Ecclesiam Dei: quam acquisivit sanguine suo.* Quum igitur tam caro pretio animas electorum redemerit Christus, non sinet eas negligentia pastorum impunè perire vel in prædam exponi.

Ex v. 1. ex verbis, *In apparitione sua, & in regno suo.* Regnum Christi in extremo demum judicio plenè manifestabitur. Tunc enim Christus, qui nunc dominatur in medio inimicorum (Psalm. 110.) prostratis inimicis, & omnia adversaria potestate vel sublata vel in nihilum redacta, majestatem suam in lucem proferet. Hac igitur spe nos sustentemus, quum in hoc mundo violenter ab hostibus oppugnamur: quippe quum certi simus, nos pro nostro gradu unà cum Christo regnaturos: suprà cap. 2. v. 12.

Ex v. 2. Tametsi in pastore Ecclesiæ requiritur prudentia spiritualis, in observandis occasionibus proponendi suis auditoribus cœlestem salutis doctrinam: tamen licitum illi est, si necessitas ita postulet, etiam sancta quadam importunitate uti. Huc pertinet illud, *Compelle intrare:* ex parabola de cœna magna, Luc. 14. v. 23.

Ex eod. v. Quum pastorum officium sit, auditores suos errantes arguere, delinquentes objurgare, segnes exhortari: cogitent auditores vicissim sui muneris esse, ut hanc pastorum erga se administrationem æquis animis admittant, seséque dociles & obsequentes præbeant.

Ex eod. v. Reprehensiones pastorum fundatæ esse debent in doctrina, ne meritò spernantur, tanquam futiles. Doctrinam autem hîc intellige qua homines de Dei voluntate clarè edocentur ex verbo Dei.

Ex eod.v. Pastores acrimoniam reprehensionum temperare debent lenitate; ne asperitas ipsorum vel ludibrio sit, vel populi animos irritet: sed ut admittatur quantumvis severa admonitio, tanquam ex benevolo animo profecta.

Ex eod.v.3. Quum falsi doctores hodie in Ecclesia longè latéque grassentur: pii doctores & pastores eò magis sint solliciti, ut sanam doctrinam auditoribus suis inculcent.

Ex eod.v. Quum pii pastores vident, verbum Dei & sanam doctrinam à multis contemni ac rejici: non debent consternari, quasi re nova atque inaudita: quippe cùm sic reipsa impleatur, quod Spiritus sanctus futurum hîc prædixit.

Ex vers.3.& 4. Caussa errorum in Ecclesia apud maximam partem est, quòd homines ultró decipi malunt quàm rectè doceri. Tanta est ingenii humani vanitas.

Ex v.5. Honorifico officii nomine unusquisque excitari debet ad officium diligenter administrandum.

Ex v.6. ex verbis, *Ego jam libor.* Violenta morte martyrum sancitur veritas doctrinæ quam profitentur: sicut fœdera olim sancita fuerunt libaminibus & victimis cæsis. Itaque etsi in martyrum constantia non est propriè fundata fidei Christianæ certitudo: tamen illa non parum ad confirmandum fideles facit. Hinc veterum quidam dixit, *Sanguine martyrum Ecclesiam velut hortum Domini rigari.*

Ex eod.vers. ex verbis, *Tempus meæ resolutionis* (vel migrationis) *instat.* Quum animæ piorum per mortem non intereant, sed à corporibus solutæ, ad Christum migrent: non est quòd tantopere cogitatione mortis consternemur. nam etsi corpora animis vacua corrumpentur: tamen suo tempore per Dei potentiam integritati suæ restituta, cum animis suis rursum unientur, ut æternæ felicitatis unà cum illis sint participes. Hac igitur fide metus mortis (omnibus naturalis) vincendus est.

Ex v.7. Conscientia fideliter administrati muneris sibi à DEO impositi, magnum piis solatium præbet: adeó ut & mortem contemnere, & vitam atque felicitatem æternam & gloriam cœlestem sibi certò polliceri ausint. Quare fideliter suo quisque munere in Ecclesia fungatur: ut possit aliquando audire jucundam illam atque honorificam vocem Domini sui, *Euge serve bone: fuisti fideles super pauca: super multa constituam te: Intra in gaudium domini tui,* Matth.25.v.21.& 23.

Ex v.8. Quum Paulus vitam æternam & gloriam illam cælestem nominet *coronam justitiæ,* & hanc sibi redditum iri dicat à Deo justo judice: quæritur, an igitur illam suis operibus sit promeritus? & omnino, an quisquam bonis operibus vitam æternam promereatur? Respondeo: Non: quia solus Christus vitam æternam est promeritus omnibus in ipsum credentibus. Itaque Deus credentibus & peccata remittit & vitam æternam donat ex misericordia, absque ullo ipsorum merito: & tamen vitam æternam eis donando, justitiam quoque suam exercet: tum quia vitam æternam illis promisit: tum quia justum est ut bona opera remuneretur: tametsi fideles illa non ex propriis viribus, sed ex peculiari Dei gratia fecerunt. Quo fit, ut DEUS sua in illis dona coronet. Confer 2. ad Thessal.cap.1. v.5.6.& 7.

Ex eodem versu: Quum corona vitæ æternæ maneat omnes qui in hac vita strenuè contra diabolum certant, ne per illius tentationes a cursu pie-

tatis

ctis avertantur: certemus igitur strenué, ut coronam illam adipiscamur. Confer 1. Cor. 9. v. 24. & deinceps.

Ex eod. v. Quum veræ fidei signum sit, diligere adventum Christi: consequens est, ut quibus adventus ille est formidabilis, illi aut nulla aut certè exigua fide sint prædití. Oremus autem DEUM ut fidem nobis augeat, ut adventum Christi expetamus & erectis capitibus expectemus: certó statuentes, ipsum venturum ad redimendum nos ex omnibus hujus vitæ miseriis. Confer Luc. cap. 21. v. 28. item Apocal. cap. 22. v. 17. & 20.

Ex v. 9. 10. 11. 12. & 13. Pii ac fideles Ecclesiæ ministri, in casu necessitatis maximé, omni officii genere adjuvandi sunt.

Ex v. 10. Quum piis Ecclesiæ pastoribus accidit ut in persecutione ab intimis suis collegis deserantur, consolentur se exemplo Pauli, cui idem accidit à Dema.

Ex v. 13. Quum Paulus etiam eo tempore quo sciebat mortem suam instare, tamen legendo & scribendo sese exercuerit: quanto magis id hodie pastoribus & doctoribus Ecclesiæ faciendum est, qui tanta Dei cognitione non sunt illustrati?

Ex v. 14 & 15. Quæritur an rectè fecerit Paulus, quód Alexandro isti imprecatus est æternum exitium. Respondeo. Rectè fecit: quia fecit ex zelo rectè composito: quippe cúm compertum haberet, istum malitiosé sacrilega audacia adversus Deum insurrexisse, & agnitam veritatem ex professo oppugnare. Talis zelus omnes pios decet. Sed interim tria cavenda. Primúm, ne proprias injurias persequamur: deinde, ne Dei gloriam asserendo, nostros affectus admisceamus: tertió, ut adversus reprobos tantúm, qui sua impietate tales se esse produnt, tali imprecatione utamur. Secus tenebimur reprehensione illa Christi, *Nescitis cujus spiritus sitis*, Luc. 9. v. 55.

Ex v. 16. & 17. Quum á fratribus in necessitate deserimur, discamus id exemplo Pauli mansueté ferre, & Deum pro illis orare, siquidem ex infirmitate peccent. Item, Confidamus Dominum nos suo spiritu sustentaturum, ne in tentatione succumbamus: idque ad gloriam nominis ipsius & salutem nostram æternam.

Ex v. 18. Quum recordamur quomodo nos Deus tempore præterito providentia sua protexerit, debemus inde spem concipere, eum posthac quoque nos protecturum, quatenus id quidem ad gloriam ipsius & salutem nostram æternam facturum est. Vide simile exemplum in Davide congressuro cum Goliatho, 1. Sam. 17. v. 37.

Ex v. 19. 20. 21. & 22. Decet Christianos ut se mutuó salutent, hoc est, gratiam Dei sibi mutuó precentur.

ANALYSIS LOGICA EPISTOLÆ PAULI AD *TITUM*

ARGUMENTUM EPISTOLAE.

Aulus in hac epistola hortatur Titum, ut quæ ad rectam Ecclesiarum in insula Creta constitutionem adhuc requirebantur, pergat constituere: nempe ut constituat oppidatim pastores: ut cohibeat vanos quosdam doctores: ut ipse doceat & ab aliis doceri curet utilia, id est quæ conducant ad ædificationem in fide & vitæ novitate: unde etiam exponit omnis generis virtutes Christianas, quæ tum singulis auditorum ordinibus (puta senibus, adolescentibus, servis) tum omnibus in universum præscribendæ sint. Rationes quoque gravissimas exponit, à maximis Dei beneficiis deductas. Quibus singuli debeant adduci, ut virtutes illas studiosè colant. Sub finem de rebus privatis & ad suam necessitatem pertinentibus, familiariter quædam admonet. Ut autem Titus in illa Ecclesiarum constitutione non frustra elaboret, sed auditores obsequentes habeat: Apostolus stilum ita informat, ut non tam privatim ad Titum, quàm publicè ad ipsas illas Ecclesias scribere videatur.

ANALYSIS CAP. I.

ARGUMENTUM.

Post salutationem quatuor primis versibus comprehensam monet Titum ut in Ecclesiarum Cretensium constitutione pergat, ac primùm ut oppidatim constituat pastores: qui quales esse debeant, per partes exponit: deinde ut vanis doctoribus os obturari curet.

1 P*Aulus servus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundùm fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ est secundùm pietatem:*
2 *Ad spem vitæ æternæ quam promisit Deus ille mentiri nescius, ante tempora secularia, patefecit autem temporibus suis:*
3 Videlicet *sermonem illum suum*, qui est *in prædicatione quæ concredita est mihi ex ordinatione servatoris nostri Dei: Tito germano filio in communi fide.*
4 *Gratia* sit tibi, *misericordia*, & *pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo servatore nostro.*

HIs verbis continetur salutatio, tribus partibus pro more constans: quarum prima nominari consuevit ὑπογραφή, id est, subscriptio, eó quód hodie nomen ejus qui epistolam mittit, soleat subscribi: secunda ἐπιγραφή, inscriptio, inde dicta quód nomen ejus ad quem epistola mittitur, soleat inscribi, seu potiùs superscribi: tertia veró pars est ipsa salutationis formula. In subscriptione Paulus multis verbis commendat suum apostolatum, ad authoritatem sibi apud Cretenses asserendam, (nam apud Titum non erat opus) & ex consequenti, ad authoritatem conciliandã ipsi Tito: quippe cui mandat ut ista quæ hîc scribit, exequatur, atque ita in ordinem cogat eos qui se proterve efferebant. Primùm se vocat servum Dei,

Dei, id est, ministrum Dei in prædicando Euangelio. Deinde nomen illud generale per speciale declarat, nominans se Apostolum Christi, id est, hominem á Christo immediaté vocatum ac missum sive legatum ad prædicandum Euangelium passim apud Judæos & Gentes, & has quidem inprimis. Tertió finem indicat, cujus gratia ad prædicandum Euangelium sit missus, nempe ut electos adducat ad fidem. Ubi simul fidem describit é subjecto occupante sive objecto, & fine, & effectu. Objectum est veritas, nempe veritas illa doctrinæ cœlestis de nostra salute per Christum, quæ veritas continetur verbo Euangelii, sicut ait Christus Johan. 17. *Pater, sanctifica eos in veritate tua: sermo tuus veritas est.* Finis, cujus gratia fide electi donantur, est pietas: ut nimirum per fidem agnitis maximis Dei erga se beneficiis, per Christum in se collatis, studeant grati animi declarandi caussâ Deum colere vera pietate. Porró effectum fidei, est spes vitæ æternæ. Etenim qui credit promissioni Dei de vita æterna per Christum electis parta, in illo ex ista fide gignitur vitæ æternæ á Deo promissæ spes. Quartó Euangelium commendat á testimonio promissionum Dei: quod ipsum testimonium commendat partim á natura Dei verace, quum Deum vocat ἀψευδῆ, mentiri nescium: tum á vetustate: quum dicit promissiones illas factas πρὸ χρόνων αἰωνίων, ante tempora secularia, id est, ante multa secula, videlicet inde ab origine mundi: qualis nimirum est promissio illa facta primis parentibus, *Semen mulieris conteret caput serpentis.* Deinde promissiones illæ factæ Abrahamo: *In semine tuo benedicentur omnes gentes. In Isaac vocabitur tibi semen illud.* Cæterúm istis ita expositis, repetit mentionem sui Apostolatus per descriptionem illius, dicens, *Prædicationem Euangelii sibi esse concreditam ex mandato servatoris nostri Dei.* Atque hæc de subscriptione. In inscriptione Titum commendat ab adjuncta fide: quam illustrat expositione caussæ procreantis & adjunctæ sinceritatis, & collatione similium. Caussam procreantem, nempe instrumentalem, notat per metaphoram filii, quum Titum vocat *filium secundúm fidem*: significans, se illum genuisse non quidem secundúm carnem, sed secundúm fidem. Sic 1. Cor. 4. v. 15 ait, se genuisse Corinthios per Euangelium. Item in Epistola ad Philemonem v. 10. Onesimum vocat filium suum quem genuerit in vinculis suis. Sinceritatem veró fidei notat per epitheton *germani*, vocans Titum filium germanum secundúm fidem. Denique fidem Titi comparat cum sua ipsius fide ut similem, quum nominat fidem *communem.* Hæc de inscriptione. Salutatio iisdem feré constat verbis quibus illæ in utraque ad Timotheum: ubi vide.

5 *Hujus rei gratia reliqui te in Creta ut reliqua corrigas, & constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi ordinavi.*

6 *Si quis est inculpatus, unius uxoris vir, liberos habens fideles, qui non sint obnoxii crimini luxus, aut refractarii.*

7 *Oportet enim episcopum inculpatum esse, tanquam Dei dispensatorem, non sibi pertinaciter placentem, non iracundum, non vinosum, non percussorem, non turpem quæstum facientem:*

8 *Sed hospitalem, bonorum amantem, temperantem, justum, pium, continentem;*

9 *Tenacem fidelis illius sermonis qui ad doctrinam facit, ut possit & exhortari doctrinâ sanâ, & contradicentes convincere.*

Primúm monet, quo consilio Titum reliquerit in Creta: nempe ut pergat corrigere, id est, constituere atque ordinare quæ ad rectum Ecclesiæ

regimen pertinent. Unde intelligitur Paulum in Creta Ecclesias fundasse: sed earum exaedificationem mandasse Tito tanquam Euangelistae, qualis etiam erat Timotheus: cui simili ratione commendaverat Ecclesias á se plantatas in Asia, nempe Ephesi & in vicinia. Nominatim autem mandat, ut constituat oppidatim presbyteros, id est, episcopos seu pastores: sicut percipitur ex collatione versiculi septimi. Deinde describit, quales pastores deligendi atque ordinandi sint, seu quibus virtutibus praeditos esse oporteat: quarum virtutum aliae ad vitam ac mores, aliae veró ad doctrinam pertinent: illas commemorat v.6.7.8. illas veró v.9.

10 *Sunt enim multi refractarii, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximé*
ii qui sunt ex Circumcisione.
11 *Quibus oportet os obturare: qui totas domos subvertunt, docentes quae non*
oportet, turpis lucri gratia.
12 *Dixit quidam ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper menda-*
ces, malae ferae, ventres pigri.
13 *Testimonium hoc est verum: quam ob caussam eos redargüito praecisé, ut*
sani sint in fide:
14 *Non attendentes Judaicas fabulas, & mandata hominum aversantium*
veritatem.
15 *Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purum,*
sed polluta est eorum & mens & conscientia.
16 *Deum profitentur se scire, sed factis negant: quum sint abominandi, & re-*
belles, & ad omne opus bonum reprobi.

Occasione virtutis quam postremam commemoravit, transit ad reprehensionem vanorum doctorum. Dixit, á pastore requiri ut possit contradicentes convincere: nunc ostendit, illam facultatem esse pastori necessariam: quia tales reperiantur qui veritati contradicant, & vanam doctrinam tradant. Istos igitur reprehendit á turpibus adjunctis, quód sint *refractarii, vaniloqui, mentium deceptores*, vers. 10. Item á perniciosis effectis, quód vana sua doctrina *totas domos subvertant*: item á turpi fine, videlicet *turpi lucro*, v.11. Atque hanc illorum vanitatem confirmat testimonio poëtae cujusdam, popularis ipsorum, videlicet Epimenidis: cujus versum de moribus Cretensium recitat v.12. Deinde exhortationem inde deducit, de Cretensibus redarguendis, & in sanitate fidei cōtinendis, v.13. & contrá avocandis á vana doctrina istorum doctorum quos reprehendit, v.14. Cujus doctrinae exemplum proponit, v.15. de cibis secundum legem olim immundis atque illicitis; quasi nimirum lex illa adhuc duraret. Contrá affirmat Paulus, *puris omnia esse pura*: id est, Christianis quorum conscientia purgata est á peccatis per fidem in Christum, omnes cibos esse licitos, ita ut illis bona & tranquilla conscientia possint vesci. Quibus verbis significat, legem illam de discrimine ciborum, per Christi exhibitionem esse abrogatam, ita ut Christiani illâ non teneantur. Deinde sententiam propositam illustrat collatione parium in contrariis. nam sicut puris omnia sunt pura: ita *pollutis omnia sunt polluta*. Quibus verbis perstringit istorum doctorum perversum de religione judicium: ut qui cum de ceremoniali puritate multum contendant, interim de vera puritate animi non sint soliciti: atque adeó cúm ipsi impuri sint, etiam ea quae attingunt, impura reddant: idq; ex sententia legis: qua de re vide Haggaei secundo. Postremó hypocrisin istorum doctorum admodum significantibus verbis describit v.ultimo: ut nimirum pii sibi ab illis caveant.

SCHOLIA IN CAP. I.

1 *Secundum fidem.* κατὰ πίστιν. Id est, ad efficiendum fidem [illegible] [illegible] 2. Timoth. 2. versu 4. *Electorum electorum.* [illegible] Id est, illis [illegible] [illegible] Christi. *Electorum Dei.* [illegible] [illegible] [illegible] à Deo electi sunt ad vitam æternam. *Quæ est secundum pietatem.* [illegible] Id est, cujus finis ac fructus est pietas. Præpositio [illegible] [illegible] notat, ut in membro præcedenti.

2 *Quam promisit.* [illegible] Pronomen relativum non est referendum ad unum è proximis, sed ad nomen remotius [illegible] ut intelligitur ex versu sequente tertio, ubi per appositionem additur, τὸν λόγον [illegible]. *Ante tempora secularia.* πρὸ χρόνων αἰωνίων. Id est, ante multa secula, videlicet inde ab origine mundi. Si quis autem intelligat, *Ante omnia secula*, id est, ante mundum conditum: tum verbum *promisit*, metonymicè accipiendum erit, pro, *promittere decrevit*. Sed prior expositio videtur simplicior; & confirmatur collatione similium locorum, videlicet Roman. 1. versu 2. ὃ (scilicet [illegible]) προεπηγγείλατο: *quod* (Evangelium) *ante promisit, per Prophetas suos in scripturis sanctis.* Item Roman. 16. versu 25. & 26: *Ex revelatione mysterii, quod temporibus secularibus tacitum fuit: nunc verò factum est manifestum:* κατ' ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου, &c. *Temporibus suis.* καιροῖς ἰδίοις. Videlicet ad hoc prædestinatis: quæ Galat. 4. versu 4. vocat πλήρωμα τοῦ χρόνου, plenitudinem seu complementum temporis.

3 *Quæ est in prædicatione.* ἐν κηρύγματι. Pro, τὸν ἐν κηρύγματι: scilicet ὄντα. *Filio vero.* ut 2. ad Timoth. 1. 2.

5 *Presbyteros.* πρεσβυτέρους. Id est, episcopos seu pastores: ut percipitur ex collatione versiculi septimi.

7 *Episcopum.* τὸν ἐπίσκοπον. En hîc nominat episcopum, quem vers. 5. nominaverat presbyterum. *Dei dispensatorem.* Θεοῦ οἰκονόμον. Sic 1. Corinth. 4. versu 1. *Sic de nobis reputet homo, ut de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.* Item 1. Timoth. 3. 15. *Ut noris quomodo oporteat in domo Dei versari.*

9 *Fidelis illius sermonis.* πιστοῦ λόγου. Id est, certi, & fide digni. *Qui ad doctrinam facit.* τοῦ κατὰ τὴν διδαχήν, scilicet ὄντος. Hîc rursum κατὰ notat finem, ut supra v. 1.

10 *Ii qui sunt ex circumcisione.* οἱ ἐκ περιτομῆς. Scilicet ὄντες. Id est, ex circumcisis, nempe Judæis. Metonymia adjuncti, Apostolo familiaris. Sic Rom. 3. v. 30. item 4. 12.

11 *Obturare.* ἐπιστομίζειν. Idem dicitur φιμοῦν, Matth. 22. v. 34. *Domos.* οἴκους, Id est, familias.

12 *Proprius ipsorum Propheta.* ἴδιος αὐτῶν προφήτης. Epimenidem Cretensem intelligit: qui inter fatidicos habitus est, ut D. Beza declarat. *Cretenses* [illegible], &c. Græcum versum quidam Latinè reddunt sic:

Cres semper mendax, mala bestia, venter obesus.

OBSERVATIONES EX CAP. I.

Ex v. 1. ex verbis, *Apostolus secundum fidem.* Quum finis ministerii Ecclesiastici sit, adducere auditores ad fidem: ergo ministri Ecclesiæ in ea re

 efficienda

efficiendæ sedulò elaborent, ac proinde doctrinā Euangelii assiduè populo proponant, ac diligenter declarent, suásq; conciones ad illum veluti scopū dirigant, ut auditores ad fidem adducant, & adductos in ea confirment.

Ex eodem versu, ex verbis, *Fidem electorum Dei.* Fides, qua nimirum credimus in Christum, & per quam æternùm servamur, propria est electorum Dei: id est, donatur à Deo solis electis, quos scilicet ille ad vitam æternam elegit. Quod ipsum scriptura etiam alibi docet: ut Johan. cap. 6. versu 36. & 37. ubi Christus ait Judæis, *Etiam vidistis me, & non creditis. Quicquid dat mihi pater, ad me veniet.* Item cap. 8. vers. 47. *Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.* Et rursus cap. 10. versu 26. *Sed vos non creditis, non enim estis ex ovibus meis.* Item Actor. cap. 13. versu 48. quum Paulus & Barnabas Antiochiæ urbe Pisidiæ prædicassent Euangelium, ait Lucas, *Credidisse quotquot erant ordinati ad vitam æternam.* Porrò quum fides sit propria electorum: consequens est, ut unusquisque fidelis de sua electione, ac proinde de salute sua certus sit. nam quoscunque Deus elegit, eos certò servat: ut expressè testatur Paulus Rom. 8. v. 30. ubi auream illam salutis catenam nectit, inquiens: *Quos prædestinavit, eos etiam vocavit: & quos vocavit, eos etiam justificavit: quos autem justificavit, eos etiam glorificavit.*

Ex eod. v. ex verbis, *Et agnitionem veritatis, quæ est secundum pietatem, ad spem* (vel sub spe) *vitæ æternæ.* Observanda hîc est natura & proprietas fidei. 1. Fides non est incerta opinio, sed certa agnitio & approbatio veritatis cælestis, quam nimirum Spiritus sanctus electis per Euangelium patefacit ac certò persuadet. 2. Scopus fidei est pietas. Quare ubi nullum est studium pietatis, ibi nec fides est. 3. Fides ex se parit spem vitæ æternæ.

Ex v. 2. ex verbis, *Quam promisit Deus ante tempora secularia.* Quum Euangelii doctrina multis antè seculis quàm patefieret, à Deo promissa sit: consequens est, rem esse præstantissimam, summóque in pretio habendam; ac nos quibus illa jam patefacta est, præ veteribus, quibus tantùm fuit promissa, beatos esse; sicut ipse Christus expressè testatus est, quum diceret discipulis, *Beati oculi qui vident, quæ vos videtis: & beatæ aures quæ audiunt quæ vos auditis, &c.* Quare non est mirum, si Deus mundum propter Euangelii contemtum graviter puniat.

Ex eod. v. ex verbis, *Promisit Deus ille mentiri nescius.* Quum Deus in omnibus suis promissionibus verax sit: credamus igitur ei, & caveamus nobis à gravissimo scelere, quo Deum mendacii arguit, quicunque promittenti non credit, 1. Johan. 5. v. 10. Contrà verò statuamus, perhonorificum nobis esse, quòd credendo promissionibus Dei, obsignamus veritatem ipsius. Joan. 3. vers. 33.

Ex eodem vers. ex verbis, *Deus ille mentiri nescius.* Quum Deus non possit mentiri, ut hoc loco ait Apostolus: nec seipsum negare, ut idem ait 2. Tim. 2. v. 13. attendendum nobis est ut rectè intelligamus, quum dicitur esse omnipotens: ne scilicet in vocabulo simpliciter hærentes, putemus, Deum simpliciter & absq; ulla exceptione posse omnia quæ vel cogitari vel dici possunt. Etenim omnipotentia Dei referenda est ad ea tantùm quæ vult, & quæ velle potest. Non autem vult, nec velle potest quæ adversantur ipsius naturæ: & quæ si vellet, aut velle ac facere posset, Deus non esset. Cujusmodi sunt omnia ea, quæ aliquam imperfectionem ac impotentiam potiùs atque imbecillitatem, quàm potentiam & virtutem significant: ut est mendacium, & omnino peccatum. Valde igitur hallucinantur, qui omnipo-

tentiam Dei ad contradicentia extendunt: quasi Deus possit [illegible] aliquid simul sit & non sit, ut faciunt hodie qui docent, Christum [illegible] potentia efficere ut corpus suum simul sit in cœlo, & in pane [illegible] imo ubique: quod perinde est ac si dicerent, Christum sua [illegible] efficere ut corpus suum sit corpus, & non sit corpus. nam certe si ubique [illegible] corpus non esset: quum omne corpus finitum & suis terminis circumscr[illegible] sit.

Ex eod. v. ex verbis *Patefecit autem temporibus suis*. Quum audimus Deum patefecisse Evangelium temporibus suis, id est, illis temporibus quæ ipse æterno suo decreto ad hanc patefactionem destinaverat: ne igitur curiose inquiramus, cur Deus Evangelium non citius patefecerit, filiumve suum citius in mundum miserit: sed in decreto atq; consilio Dei acquiescamus, cogitantes ipsum solum sapientem esse. Confer Gal. 4. v. 4. *Postquam venit plenitudo temporis* (τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου) *emisit Deus filium suum, &c.* Huc etiam pertinet illud Act. 1. v. 7. *Non est vestrum nosse tempora sive opportunitates quas pater posuit in sua potestate.*

Ex v. 3. ex verbis *Sermonem illum suum in prædicatione*. Quum Deus sermonem Evangelii publice annunciari velit; consequens est, ab omnibus quoque audiendum esse. Quare ne quis se á publica verbi Dei auscultatione subducat: neve sibi persuadeat, sibi illa non esse opus. Huc pertinet adhortatio illa Pauli Hebr. 10. v. 5. *Non deserentes aggregationem nostri mutuam.*

Ex eod. v. ex verbis, *Quæ concredita est mihi ex mandato servatoris nostri Dei*. Notandum hic est testimonium deitatis Christi. nam Apostolum vocabulo Dei hoc loco intelligere Christum, ex eo planum est, quód ex illius mandato prædicatio Evangelii ipsi est concredita; nempe primúm quum persequens Christianos, mirabiliter converteretur: ut testatur Lucas Actor. 9. vers. 6. & 15. & 17. Et ipsemet narrat Act. 22. v. 10. 14. & 15. Deinde iterum cúm ei extra se rapto Christus appareret in templo, ibidem, vers. 17. 18. & 21.

Ex eod. v. ex verbis, *Germano filio in communi fide*. Quum per Evangelium gignatur fides: ergo Evangelium studiosé audiendum est, ut fides in nobis & gignatur, & genita alatur atque foveatur & adolescat.

Ex v. 4. Vera beatitudo seu felicitas (quæ hic more Hebræorum pacis vocabulo significatur) proficiscitur ex gratia atque misericordia Dei, quam ille nobis in Christo exhibuit. Quaré quicunque veram felicitatem exoptant, ad thronum illum gratiæ vera fide confugiant.

Ex v. 5. & 7. Quum Paulus hoc loco eosdem appellet nunc presbyteros, nunc episcopos, quos ipsos alibi pastores vocat: perperam posterioribus seculis introducta est inter illa nomina distinctio, & nomen Episcopi iis solis attributum qui inter collegas eminerent, & communis inspectionis curam gererent. Hodie autem plerique qui Episcopi nominantur, nihil minús agunt quám ut inspectionem Ecclesiæ docendo ac monendo exerceant.

Ex v. 6. 7. 8. & 9. Pastorem Ecclesiæ non solum facultate docendi instructum, sed etiam sancta vita atque honestis moribus ornatum esse oportet. Nam qui bene docet & male vivit: is quod una manu ædificat, altera rursum destruit: ac proinde absq; fructu docet. Quare fidelis Ecclesiæ pastor virtutes quas Apostolus hoc loco, itemque 1. Timot. 3. in Episcopo requirit, perpetuó sibi ante oculos ponere, in quas illi sese exercere debet.

Ex v. 9. 10. 11. & 13. Pastoris Ecclesiæ officium est, falsis doctoribus, si qui

 ipsius

OBSERVATIONES.

ipsius gregem seducere conantur, os obturare; & sedulo elaborare ut sui auditores sani maneant in fide.

Ex v. 12. Exemplo Pauli citantis hoc loco versum ex Epimenide, discimus, non dedecere doctorem Ecclesiæ, aut illicitum esse, ex profanis quoque auctoribus, interdum sententias citare quæ ad propositum faciant: dummodo id fiat absque ostentatione eruditionis, & in ea retineatur modus. Sic idem Paulus cùm orationem haberet Athenis in Areopago, citavit hemistichium ex Arato, [illegible] Act. 17. v. 28. Item in disputatione de resurrectione mortuorum reprehendens voces istas Epicureas, *Edamus & bibamus, cras enim moriemur:* adducit senarium ex Menandro, videlicet, [illegible] 1. Cor. 15. v. 33.

Ex v. 15. Quum ciborum discrimen quod sub Lege valuit, jam sublatum sit, ut hoc loco testatur Paulus: ac proinde nullus ciborum coram Deo sit illicitus: consequens est, Antichristianam & tyrannicam esse legem Papæ, quæ carnium esum certis temporibus prohibet; atque ita, ut conscientias ad necessitatem abstinendi obstringat; quo ipso concessam à Deo libertatem impiè fidelibus eripit. Confer 1. Timoth. 4. vers. 3. Coloss. 2. vers. 16.

Ex eod. v. Opera externa tum demum Deo placent, quum proficiscuntur ex puro corde. Cor autem cùm natura impurum sit, purgatur fide in Christum & sincero studio pietatis. Act. 15. v. 9. *Fide purgans corda eorum.* Rom. 14. v. 23. *Quicquid ex fide non est, peccatum est.* Hebr. 11. v. 6. *Absque fide impossibile est placere Deo.* Hebr. 9. vers. 14. *Sanguis Christi purgabit conscientiam vestram à mortuis operibus ad serviendum Deo vivo.* Hebr. 13. v. 18. *Confidimus nos bonam conscientiam habere, ut qui in omnibus cupiamus honestè conversari.* Hinc Deus passim rejicit sacrificia & preces & jejunia hypocritarum; ut Esa. 1. v. 11. & deinceps; *Quorsum mihi multitudo victimarum vestrarum, &c.* Item, *Cùm extenderitis manus vestras, avertam oculos meos à vobis: & cùm multiplicaveritis orationem, non exaudiam, &c.* Et cap. 66. v. 3. *Qui immolat bovem, est quasi qui interficiat virum.* Et cap. 58. v. 5. *Numquid tale est jejunium quod elegi, per diem affligere hominem animam suam? &c.*

Ex vers. 16. Hypocritæ dum per operosam observationem ceremoniarum profitentur se Deum scire & colere, interim Deum contemnunt & negant; quia de verè bonis operibus nequaquam solliciti, nequitiæ suæ indulgent. Tales erant tempore Christi Pharisæi; quibus ille istam ipsorum hypocrisin gravissimè exprobravit: Matth. 23. 13. & deinceps.

ANALYSIS CAP. II.

ARGUMENTUM.

Hic hortatur Titum ut Ecclesiæ proponat doctrinam sanam, id est, utilem; ac nominatim, ut singulis ætatibus & ordinibus officia sua præscribat, quorum aliqua exempli caussa commemorat: usque ad v. 11. Deinde rationes gravissimas maximique momenti exponit, quibus singuli ad officia sua sedulò obeunda debeant moveri: à v. 11. usque ad ultimum, ubi hanc exhortationem epiphonemate concludit.

1 *AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.*

2 *Ut senes sobrii sint, venerandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.*

3 *Anus itidem, ut sint habitu qui sanctitatem deceat, non calumniatrices, non vino multo addictæ, honestarum rerum magistræ:*

4 *Ut sapere doceant adolescentulas, ut sint maritorum ac liberorum amantes:*

5 *Temperantes, castæ, domi manentes, bonæ, quæ sese suis ipsarum maritis subjiciant, ne sermo Dei blasphemetur.*

6 *Adolescentes itidem adhortare ut sint temperantes.*

7 *Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, gravitatem,*

8 *Sermonem sanum, qui damnari non possit: ut qui ex adverso opponitur erubescat, nihil habens quod de vobis dicat mali.*

9 *Servos hortare ut suis dominis subjectos sese in omnibus, ut sint eis accepti, non responsatores:*

10 *Nihil intervertentes, sed omnem bonam fidem ostendentes: ut doctrinam Servatoris nostri Dei ornent in omnibus.*

VErsu 1. hortatur Titum ut Ecclesiæ proponat doctrinam sanam, id est, utilem ad pietatem. Hanc hortationem præcedenti vanorum doctorum reprehensioni per antithesin annectit. V. 2. monet de officiis quæ præscribenda sint senibus. V. 3. de officiis anuum, & primo membro versus 4. Reliqua parte versus quarti & deinceps quinto de officiis mulierum juniorum, quibus ipsæ anus eas debeant instituere. Annectitur autem in fine versus quinti ratio præcepti ab eventu turpi: quia secus futurum sit ut sermo Dei blasphemetur: si scilicet mores Christianorum non respondeant professioni doctrinæ. V. 6. unicum officium præscribit adolescentibus. V. 7. & 8. ipsi Tito officia quædam præscribit: quæ quoniam admonitioni de officio adolescentum sive juvenum continenter subjicit, probabiliter hinc conjicitur, ipsum quoque Titum adhuc juvenem fuisse: qualis etiam fuit Timotheus, qui simile officium gessit. V. 9. & 10. monet de officiis servorum: & rationem annectit ab effectu utili: quia si servi officia sua fideliter obeant, futurum inde sit ut ornent Doctrinam Dei.

11 *Illuxit enim gratia illa Dei salutifera quibusvis hominibus:*

12 *Erudiens nos ut abnegata impietate & mundanis cupiditatibus, temperanter & iustè & piè vivamus in præsenti seculo:*

13 *Expectantes beatam illam spem & apparitionem gloriosam magni illius Dei ac Servatoris nostri, nempe Iesu Christi,*

14 *Qui dedit semetipsum pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibiipsi populum peculiarem, studiosum bonorum operum.*

15 *Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio: nemo te despiciat.*

Hactenus in prima capitis parte variis ordinibus officia sua præscripsit: nunc rationes exponit gravissimas, quibus singuli ad officia sua quam studiosissimè obeunda debeant moveri. quanquam illas rationes Apostolus accommodat ad officia omnium Christianorum communia pridem ad studium veræ pietatis. Rationes hîc notari possunt quinque. Prima à causa procreante seu impulsiva, videlicet *gratia Dei salutifera*. nam quia Deus ex gratia salutem nobis contulit: æquum est ut gratiam referendo eandem operam demus, ne tam beneficum patrem offendamus, neque ejus gratiam impie-

tatem omnem abnegemus: deinde ut illi placere studeamus, ac proinde ut pié vivamus, v. 11. 12. Hæc ratio confirmatur testimonio Evangelii & conscientiæ fidelium: quod utrumq; notatur verbo *Illuxit*. Secunda ratio sumta est ab effectu utili, videlicet remuneratione pietatis, quia Deus pietatem remunerabitur beata immortalitate & gloria cœlesti in adventu Christi. Hæc ratio confirmatur testimonio promissionis Dei; quod notatur vocabulo *Spei*; Spes enim fidelium, pendet á Dei promissione vers. 13. Tertia ratio ejusdem a causa procreante seu impulsiva sumta est, videlicet beneficio Christi longe maximo, quippe qui nostra causâ non recusavit subire mortem acerbissimam, atque ignominiosissimam, ut nos ab omni iniquitate ac proinde ab iniquitatis pœna, videlicet morte æterna, redimeret. Ergo æquum est ut nos vicissim in gratiam Christi á peccatis abstineamus, & sancté vivamus. Quarta ratio item á causa procreante seu impulsiva, videlicet voluntate Christi: quia Christus noster redemptor vult, ut bonis operibus studeamus. hoc ostendit ex fine seu consilio redemtionis: quippe ideo nos redemit *ut purificaret sibi ipsi populum peculiarem, studiosum bonorum operum*, hoc est, ut impetraret nobis Spiritum sanctum, per cujus efficaciam renovaremur ad serium pietatis studium. Atque hic latet ratio quinta, nempe ab adjuncta facilitate, nam pietatem esse fidelibus facilem, liquet ex eo, quód per Spiritum sanctum sunt renovati. Hæ tres rationes continentur v. 14. Versu ult. concludit præcedentem exhortationem epiphonemate, quo Titum hortatur ad severitatem in istis admonitionibus Ecclesiæ proponendis.

SCHOLIA IN CAP. II.

V. 3. *Vino multo addictæ*, οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας. Quasi dicat, A vino in servitutem redactas & quasi mancipia ebrietatis.

4 *Ut sint amantes maritorum*, φιλάνδρους εἶναι, *ut sint*, nimirum adolescentulæ, αἱ νέαι. Nam illud εἶναι pendet á verbo σωφρονίζωσι: ne quis putet hæc dicta esse de anibus.

5 *Domi manentes*, οἰκουρούς. Sic dictæ, οἶκον τὸ τηρεῖν τὴν οἰκίαν, id est, ex eo quód custodiant domum & curent rem domesticam: non autem hinc inde vagentur nugigerulæ. Confer 1. Tim. 5. v. 13.

9 *In omnibus*, ἐν πᾶσιν. Intellige quæ præstari possunt sine offensione Dei. *Ut sint eis accepti*: εὐαρέστους εἶναι. Vel ut sint accepti: scilicet Deo.

10 *Fidem*. πίστιν. Id est, fidelitatem in rebus domesticis administrandis.

11 *Quibusvis*. πᾶσιν. videlicet tam servis, quám dominis, &c. Ex collatione præcedentium. Sic 1. Tim. 2. v. 1. 4. 6.

12 *Temperanter*. σωφρόνως, &c. Hæc tria hic videntur esse distincta: ut vivamus temperanter erga nosmetipsos, justé erga proximum, pié erga Deum.

13 *Spem*. ἐλπίδα. Id est, vitam & gloriam cœlestem. Metonymia adjuncti. *Apparitionem gloriosam*, ἐπιφάνειαν τῆς δόξης. Ad verbum, apparitionem gloriæ. Hebraismus. *Dei ac servatoris*, Θεοῦ καὶ σωτῆρος. Hic nomen Dei expressé Christo tribuitur. Nam si nomen Θεοῦ de patre esset intelligendum: tum dicendum fuisset, καὶ τοῦ σωτῆρος articulo scilicet præposito.

14 *Dedit seipsum*, nempe in mortem.

OBSERVATIONES EX CAP. II.

Ex v. 2. & deinceps usque ad 11. Non est satis, pastorem Ecclesiæ doctrinam pietatis in genere proponere: sed requiritur ut eam singulis ætatibus & ordinibus pro circumstantiarum varietate applicet.

Ex v. 5. & 10. Christiani à malis moribus abstinere debent studio gloriæ Dei: ne scilicet sermo Dei quem ipsi profitentur, propter turpem ipsorum vitam blasphemetur: sed potius ut per sanctam ipsorum vitam ornetur. Confer Rom. 2. v. 24. Matth. 5. v. 16. Philipp. 2. vers. 15. & 16.

Ex v. 7. Non est satis, pastorem Ecclesiæ bene doctum esse & bene docere: sed oportet ut seipsum exemplar bonorum operum suo gregi præbeat. Confer 1. Pet. 5. v. 3. ubi hortatur presbyteros, id est pastores, ut fiant *exemplaria gregis.* Sic Paulus suum exemplum Christianis passim imitandum proponit: ut 1. Cor. 4. v. 16. & cap. 11. v. 1. Philipp. 3. v. 17. Sic Hebr. 13. v. 7. hortatur fideles Hebræos ut imitentur fidem ductorum (id est pastorum) suorum.

Ex v. 11. 12. 13. & 14. Christiani ad serium studium pietatis excitari atque accendi debent consideratione tum gratiæ Dei salutiferæ, quæ ipsis per Euangelium illuxit, tum mortis Christi, quam ad ipsos redimendos ille sustinuit: ut nimirum pro tantis beneficiis sese gratos declarent. Deinde verò commoveri quoque debent spe remunerationis, videlicet beatitudinis atque gloriæ cælestis, quam Deus omnibus pietatis studiosis promisit. Postremo calcar eis addere debet initium illud sanctificationis, quo jam donati sunt: quo fit ut mandata Dei illis gravia sive molesta non sint.

Ex v. 12. Officium hominis Christiani ad tria capita revocari potest: nempe ut studeat pietati erga Deum, justitiæ erga proximum, & temperantiæ erga seipsum. De pietate præcipitur in Tabula Decalogi priore: de justitia & temperantia in posteriore.

Ex v. 13. Notandum est illustre testimonium pro deitate Christi: quem Paulus expressè hic nominat *magnum illum Deum & servatorem nostrum.* Ac ne quis cavilletur, nomen Dei intelligendum esse hic de Patre, nomen autem servatoris solum referendum esse ad Christum: primò observandum est, nomen ἐπιφανείας (ut prudenter D. Beza observavit) nusquam tribui in Novo Testamento nisi Filio: deinde observandum, utrumque istud nomen, (Dei, inquam, & servatoris) in Græco uni articulo subjici, ac proinde non nisi de una persona posse intelligi: Ea autem persona expressè nominatur Jesus Christus: quæ una eademq; esse dicitur magnus ille Deus & servator. Ait enim: προσδεχόμενοι τὴν ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ. Sicut alibi (ut 2. Cor. 1. v. 3. Eph. 1. v. 3.) quando dicitur ὁ θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ, non nisi unam personam significat. Quod si loqueretur Apostolus de personis duabus, videl. Patre & Filio: tum articulum τοῦ ante σωτῆρος repeteret, ad hunc modum: τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος.

Ex v. 13. & 14. Observandum hoc loco exemplum illius tropi seu modi loquendi, qui à veteribus Ecclesiæ doctoribus nominatus est κοινωνία ἰδιωμάτων, communicatio idiomatum seu proprietatum; quum scil. quod unius in Christo naturæ proprium est, attribuitur ipsi personæ ab altera natura denominatæ: ut hoc loco, Magnus ille Deus dicitur semetipsum dedisse pro nobis, videlicet in mortem: ubi mori, quæ proprietas est na-

turæ

naturæ humanæ, attribuitur personæ Christi denominatæ à natura divina. Similia exempla sunt Act. 20. v. 28. ubi Deus, id est Filius Dei Christus, dicitur Ecclesiam acquisivisse suo sanguine. Item 1. Cor. 2. v. 8. ubi dicitur, Dominum gloriæ, id est, Christum, qui unà cum Patre & Spiritu sancto est Jehova gloriosus (seu gloriæ plenus) crucifixum esse. Vicissim eidem Christo à humana natura denominato attribuuntur propria deitatis; ut Johan. 3. v. 13. *Nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, nempe filius hominis qui est in cælo*. Christus hæc loquens, corpore suo erat tantum in terra, apud Nicodemum, non etiam in cælo; attamen erat quoque in cælo, ut Deus; qui cælum & terram replet. Sic Johan. 6. v. 62. *Quid si igitur conspiceretis filium hominis ascendentem eò ubi erat prius*. At Christus ante ascensionem suam, non fuit in cælo secundum naturam humanam seu ut filius hominis, sed tantum ut Deus, seu secundum naturam divinam. Sic 1. Johan. 1. v. 1. Sermo ille vitæ (id est filius Dei) dicitur ab Apostolis esse oculis conspectus & manibus contrectatus; quæ non nisi in corpus cadunt, cùm deitas invisibilis atque impalpabilis sit.

Ex v. 14. Observandum, quòd redemtio nostri ab omni iniquitate, (seu quod idem est) expiatio omnium nostrorum peccatorum, soli morti Christi adscribitur; unde sequitur, propter solam mortem Christi peccata nobis à Deo remitti, ac proinde solam mortem Christi nobis ad justitiam coram Deo imputari; quippe cùm justitia qua coram Deo consistimus, nihil aliud sit, quàm ipsa peccatorum remissio; ut liquet ex verbis Pauli Rom. 4. v. 6. 7. Mors autem Christi intelligenda est anxietas illa qua ad mortem usque fuit adductus, cùm gustavit pro nobis mortem æternam seu iram Dei adversus nostra peccata quæ ut sponsor in se susceperat luenda. Eadem sententia passim in scriptura, & maximè in epistolis Pauli occurrit.

Ex eod. v. Qui non tenentur serio studio bonorum operum, illi hoc ipso significant, se non esse in numero eorum quos Christus sua morte redemit; nam quos Christus redemit, eos ideo redemit ut eos sibi purificaret in populum peculiarem & studiosum bonorum operum.

Ex ult. v. 15. Pastor Ecclesiæ non solùm debet auditores suos de suis quemque officiis erudire, & ad illa perficienda exhortari; sed etiam refractarios arguere & eis nomine Dei mandare: idque ea severitate & gravitate, ut à nullo merito possit despici.

ANALYSIS CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hoc capite monet Titum de officiis quibusdam communibus quæ auditoribus suis debeat inculcare, ac præcipuè de humanitate erga extraneos seu alienos à fide Christiana, cujus admonitionis rationes gravissimas adfert, partim à veteri naturæ statu, partim à præsente statu gratiæ deductas; deinde admonitionem generalem de urgendo studio bonorum operum; tertiò, hortatur eum ad cohibendum doctrinas inutiles, & contentiosos homines; postremò de rebus privatis quædam admonet.

Commonefac eos ut sese subjiciant principatibus ac potestatibus, utque magistratibus pareant ;

2 *Neminem maledicentia* [illegible] *alienos* [illegible]
erga quosvis homines.

3 *Nam eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, servientes* [illegible]
[illegible] *in malitia & invidia degentes,* [illegible]
prosequentes.

4 *Sed postquam benignitas & erga homines amor apparuit servatoris nostri Dei,*

5 *Non ex operibus iustis quae fecerimus nos, sed ex sua misericordia servavit*
nos per [illegible] *& renovationis Spiritus sancti.*

6 *Quem effudit super nos copiose per Iesum Christum servatorem nostrum:*

7 *Ut iustificati illius gratia, haeredes efficeremur secundum spem vitae aeter-*
nae.

EXhortationem generalem ad studium pietatis, in fine superioris ca-
pitis propositam & confirmatam hic declarat per partes, ac primum
de officio subditorum erga suos magistratus, v. 1. deinde v. 2. officia
quatuor charitatis erga quosvis commemorat: quorum primum ad no-
num, [illegible] tria ad sextum decalogi praeceptum pertinent. [illegible]
deinceps quartum ex illis confirmat rationibus. Illud autem est lenitas seu
mansuetudo erga quosvis homines, & maximè erga eos, qui à fide Christia-
na [illegible] sunt alieni: ad hos enim rationes quae adducuntur, proprie spe-
ctant. Rationes illae duae sunt. Prima exponitur v. 3. altera v. 4. & deinceps.
Prima ratio est: Nos quoque ante conversionem tales eramus qualesnunc
sunt isti, nempe amentes, rebelles, &c. Argumentum est à pari, quod sic pla-
nè exponendum est: Nos, cum nondum essemus conversi, noluissemus
[illegible] contemni aut rigidè nobiscum agi: sed voluissemus nos tractari hu-
maniter ac leniter: Ergo pari ratione agamus cum aliis qui nondū conver-
si sunt; secundum illam iustitiae regulam, *Quod tibi non vis fieri, alteri ne fece-*
ris: quam regulam Christus comprehendit his verbis, [illegible]
nobis faciant homines, vos illis facite similiter. Secunda ratio: Nos [illegible]
[illegible] nostrae statu liberati sumus nullo nostro merito, nullis [illegible]
bus, sed mera Dei gratia atque misericordia per meritum Christi & efficaci-
am Spiritus sancti. Ergo non habemus caussam nondum conversos [illegible]
nobis contemnendi: sed potius habemus caussam sperandi, fore ut illis
quoque quantumvis indignis & ineptis eadem Dei gratia atque miseric[or]-
dia contingat. Ita per occasionem Apostolus hic rursum exponit caussas
salutis, sicut capite superiori v. 11. & deinceps. Sed hîc plenius. Caussa [illegible]
efficiens principalis, est Deus Pater: unde eum nominat servatorem nostrum
[illegible] v. 4. Caussa *antecedens* ([illegible]) qua principalis illa ad agendum
movetur, est bonitas ipsius & [illegible], eod. v. & item misericordia v. 5.
Caussa *instrumentalis*, qua Deus utitur ad illam suam bonitatem & [illegible]
[illegible] nobis patefaciendam, est praedicatio Evangelii: quam Apostolus
[illegible] verbo [illegible], id est, *illuxit*: quo verbo usus est etiam superiori capite v.
11. Porrò misericordia Dei qua impulsus nos servat [illegible]
[illegible] significans, Deum ad nos servandum [illegible]
[illegible] meritis. *Caussae ministrantes* [illegible] Dei Patris, sunt [Chri-]
stus, & Spiritus sanctus: nam per hos nos servat Pater [illegible]
[illegible] Apostolus: de Spiritu sancto quidē v. 5. Servavit nos per [lavacrum]
regenerationis & renovationis Spiritus sancti: de Christo v. 6. [illegible]
quod Deus Spiritum sanctum effuderit in nos per Iesum Christum serva-
torem nostrum. *Forma* salvationis, seu modus [illegible]
[illegible] hic per duas actiones Dei [illegible]

[illegible] regenerationem, sed prius in verso. nam regenerationem commemorat v. 5. Justificationem veró v. 7. Ac in commemoratione regenerationis [illegible] nobis videtur alludere ad causam quandam instrumentalem, qua Spiritus sanctus utitur ad regenerationem nobis testificandam, obsignandam atque augendam, videl. ad Baptismum, quum ait, Deum servasse nos per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus sancti, id est, per regenerationem & renovationem Spiritus sancti, tanquam per lavacrum quoddam, quo scil. abluimur á sordibus peccati; cujus lavacri sigillum est Baptismus. In commemoratione veró justificationis attingit causam [illegible], id est, *impulsivam externam*, quae Deum patrem movit ad nos justificandum, regenerandum, & denique salvandum; Ea est gratia Christi; de qua dicit, *ut justificati ipsius gratia &c.* Per gratiam autem Christi hic intelligo metonymicé beneficium Christi, quod ex gratia [illegible] nobis praestitit, moriendo scilicet pro nobis; Etenim sua morte Christus nobis apud Patrem impetravit remissionem peccatorum seu justificationem, ut nimirum Pater nos pro justis habeat, remissis peccatis propter mortem Christi, qua illa sunt expiata. Si quis tamen hoc malit intelligere de gratia Dei Patris; tum vocabulum gratiae proprié accipiendum erit, & sic repetetur causa [illegible] jam anté indicata v. 4. & 5. Quae tertia quoque Dei actio ad formam salvandi pertinens, hic notatur per vocabulum *haeredis*, ubi ait, *Ut efficeremur haeredes, &c.* Illa actio est adoptio. Deus enim quum nobis peccata propter mortem Christi remisit, atque ita nos justificavit; ac praeterea per Spiritum sanctum nos regeneravit, atque ita fide donavit; tum nos per illam ipsam fidem adoptat in filios, atque ita haeredes efficit gloriae, seu vitae aeternae, secundum haec dicta. Johan. 1. v. 12. *Quotquot eum* (nempe sermonem illum, Christum) *acceperunt, dedit eis hanc potestatem ut filii Dei fiant, nempe iis qui credunt in nomen ejus.* Rom. 8. v. 7. *Quod si filii, etiam haeredes.* Praeterea indicat *causam quandam instrumentalem* in nobis, qua ad salutem adducimur, videlicet spem; ubi ait, *Secundum spem.* Hic autem simul intelligenda est fides; quippe ex qua spes existit ac dependet. Item promissio Dei, in qua fides ut proprio objecto occupatur. Etenim fide justificamur, quatenus ea apprehendimus & nobis applicamus promissionem Dei de remissione peccatorum & vita aeterna propter mortem Christi. Spe autem promissam vitam aeternam expectamus. Atque haec de salutis nostrae causis ab Apostolo divina prorsus & inimitabili brevitate hoc loco disseruntur: Quam quidem maximi momenti doctrinam concludit asseveratione per epiphonema in principio versus octavi, inquiens; *Certus est hic sermo*, quae verba ad finem versus praecedentis adjungi debent.

v. 8. *Certus est hic sermo, & haec volo te asseverare, ut studeant bonis operibus praeesse qui crediderunt Deo. Haec illa sunt bona & utilia hominibus.*

v. 9. *Stultas autem quaestiones & genealogias & contentiones et pugnas legales evita: sunt enim inutiles & vanae.*

Haereticum hominem post unam & alteram admonitionem devita:

[illegible] qui sit ejusmodi, & peccare, ut qui sit proprio judicio condemnatus.

[illegible] in prioribus praecedentibus per occasionem mysterii salutis [illegible] ad exhortationes; ac primó Titum hortatur ad mysterium illud salutis [illegible] auctoritate apud auditores affirmandum; & inde deinde [illegible] ad studium bonorum operum. [illegible] rerum dignitate & [illegible]

vers. 9. Deinde ergo à contrario dehortatur Titum à doctrina vana & contentionibus quæ inde solent exoriri: quin potius hortatur eum ut ista mala coerceat. Rationem adjungit: quia ejusmodi doctrina sit inutilis, videlicet ad fidem & pietatem: & quia homines contentiosi atque hæretici contra conscientiam sua dogmata propugnent: quo fit ut sine fructu cum illis sermo conferatur: quippe quibus propositum est, pertinaciter sua tueri, nec meliora monentibus cedere. Vult tamen ut semel atque iterum admoneantur, ut nimirum à malo suo proposito desistant: id quod de admonitione publica eorum presbyterio (saltem postrema) intelligendum videtur. Finis enim est, ne possint gloriari, se neque auditos neque convictos esse. Istis autem admonitionibus ubi locum non dent, vult eos rejici, id est excommunicari, donec scilicet resipiscant.

12 *Quum misero Artemam ad te aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decrevi hybernare.*

13 *Zenam legisperitum & Apollo studiose deducendos curato, ne quid illis desit.*

14 *Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad necessarios usus, ut non sint fructus expertes.*

15 *Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia* Dei *sit cum omnibus vobis. Amen.*

Hic ad extremum de rebus privatis quædam adjicit: ac primum petit ut ad se veniat, simulque tempus & locum ei determinat: suumque propositum exponit de loco ubi velit hyemare, vers. 12. Deinde rogat ut duos quosdam fratres & Evangelii ministros viatico juvet, ad ipsum scilicet profecturos, vers. 13. Tum illius petitionis rationem exponit: quia talis beneficentia & liberalitas erga fratres egenos sit quasi fructus quidam quo vera fides ac pietas declaratur, v. 14. Postremò Titum verbis aliorum salutat, & verbis suis alios per ipsum salutari petit: & tandem voto sibi usitato concludit, v. 15.

SCHOLIA IN CAP. III.

4 *Bonitas.* χρηστότης. Vel, benignitas: ut Rom. 2, v. 4.

5 *Per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus sancti.* διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου. Id est, per regenerationem & renovationem Spiritus sancti, tanquam lavacrum. Similis syntaxis est in illo, Rom. 4. 11. *Et signum accepit circumcisionis*, id est, accepit circumcisionem tanquam signum.

6 *Quem.* ὃ Scilicet πνεύματος ἁγίου. Vel, *Quod*; scilicet lavacrum. 3. Gestit. λουτροῦ.

7 *Vitæ æternæ.* ζωῆς αἰωνίου. Hi genitivi pendent non à propiore nomine ἐλπίδα, sed à remotiore κληρονόμοι.

8 *Bonis operibus præesse.* καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Id est, Bonorum operum singularem curam gerere: ut facere tenentur qui negotio alicui præfecti sunt. *Hæc illa sunt bona.* ταῦτά ἐστι τὰ καλά. Nempe quæ docenda sunt in Ecclesia: ut intelligitur ex antithesi sequente.

OBSERVATIONES EX CAP. III.

Ex v. 1. Quum Apostolus Christianos subjici velit principatibus ac potestatibus, satis apertè significat, politicum magistratum esse ordinem Deo

placentem. Peccant igitur Anabaptistæ; qui hunc ordinem ex Ecclesia Dei sublatum cupiunt. Confer Rom. 13.

Ex v. 2. 3. 4. 5. 6. & 7. Ad lenitatem erga nondum conversos exhibendam moveri debemus consideratione tum naturalis nostri status, ut qui á natura æque miseri fuimus, peccato videlicet immersi, & iræ Dei obnoxii; tum modi quo ex misero illo nostræ naturæ statu sumus liberati, videlicet nullo nostro merito, nullisve nostris viribus, sed mera Dei gratia atque misericordia, per meritum Christi & efficaciam Spiritus sancti.

Ex iisdem versibus. Consideratione tum pristinæ nostræ miseriæ, tum divinæ ex illa liberationis, accendi debemus ad gratiam Deo referendam serio studio pietatis. Confer Ephes. 2. totum caput. item Rom. 12. vers. 1. ubi Apostolus per conjunctionem illativam, οὖν, id est, *igitur*, ex doctrina de beneficiis Dei, videlicet prædestinatione, justificatione & sanctificatione, quibus ille nos ex nostra miseria liberavit, deducit exhortationem ad serium studium pietatis.

Ex. v. 4. 5. 6. & 7. Quum salus nostra pendeat ex mera Dei gratia, atque misericordia, sicut Apostolus hoc loco quam accuratissimé atque divinissimé declarat: ne igitur gloriemur de nostris meritis, sed bonitatem Dei æternis laudibus celebremus. Confer. Rom. 3. v. 27. & cap. 4. v. 2. item Eph. 1. á v. 3. usque ad 15. & cap. 2. v. 8. & 9.

Ex v. 5. Si per lavacrum regenerationis intelligatur baptismus: tum observandum, baptismum sic appellari non quód per ipsum opus operatum ablutionis externæ, quæ fit per aquam, regenerentur corda: sed quód illa ablutio sit credentibus testimonium divinum ablutionis interioris & regenerationis per Spiritum sanctum, per quod testimonium ac veluti sigillum promissionis Euangelii Spiritus sanctus in credentibus est efficax ad fidem & studium pietatis illis augendum & confirmandum: ut nimirum certó persuasi sint, se ablutos seu purgatos esse á sordibus peccati, sanguine Christi, in cruce cum sensu iræ Dei effuso, ac proinde ad gratiam pro tanto beneficio referendam in studium pietatis magis ac magis incumbant.

Ex v. 8. & 9. Pastor Ecclesiæ cum asseveratione ex testimoniis verbi Dei deducta tradere debet suis auditoribus doctrinam Euangelii de beneficiis Dei erga nos in Christo exhibitis, ac vicissim eos e- hortari ad studium bonorum operum: quæstiones autem vanas, unde inutiles rixæ nascuntur, cohibere debet.

Ex v. 10. & 11. Hæretici qui Ecclesiasticis admonitionibus insanabiles, falsa doctrina præfracté & factiosé perturbant Ecclesiæ pacem, excommunicandi sunt, donec resipiscant.

Ex v. 13. & 14. Fidelibus verbi ministris prospicere debet Ecclesia, ne quid illis rerum ad victum & amictum necessariarum desit. Ac inprimis ipsi ministri se mutuó juvare debent, atque ita auditoribus bono exemplo præire. Confer. 1. Cor. 9. á principio usque ad v. 15. & ad Gal. 6. v. 6.

Ex v. 14. Quum bona opera sint fructus fidei Christianæ: ergo qui fidem Christianam profitentur, & Christiani dici atque haberi volunt, fidem suam fructibus bonorum operum demonstrent.

Ex v. 15. ex verbis, *Qui diligunt nos in fide.* Vera proximi dilectio ex fide nascitur, nam qui certó persuasus est, se indignum maximis á Deo beneficiis, ex mera gratia atque misericordia propter Christum affectum esse; is fieri non potest quin Deum vicissim diligat, & propter Deum etiam proximos, maximé domesticos fidei. Huc pertinet illud Gal. 5. vers. 6. *Fides per*

sinceritatem urgens. Si quis autem illud *ἐν πίστει, in fide*, accipiat pro eo quod est *fideliter*: tum admonemur his verbis, charitatem debere esse sinceram: sicut ait Johannes. *Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua, sed opere & veritate*, 1. Johan. 3. v. 18. Quo pertinet etiam illud 1. Tim. 1. v. 5. *Finis mandati est charitas ex puro corde, &c.*

ANALYSIS LOGICA EPISTOLÆ PAULI AD PHILEMONEM.

ARGUMENTUM EPISTOLAE.

Onesimum servum fugitivum & furem, á se in vinculis conversum, Philemoni remittens, veniam pro illo deprecatur.

1 P*Aulus captivus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adjutori nostro;*

2 *Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & quæ domi tuæ est Ecclesiæ;*

3 *Gratia sit vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

TRibus primis versibus continetur salutatio, tribus partibus pro more constans. Prima pars est ὑπογραφὴ, ibi, *Paulus, &c.* Secunda ἐπιγραφὴ, ibi, *Philemoni, &c.* Tertia ipsa salutationis formula, ibi, *Gratia sit vobis, &c.* In subscriptione se vocat captivum seu vinctum Christi, id est, propter Christum, hoc est, propter confessionem & prædicationem Euangelii de illo: ut hac consideratione animum Philemonis ad benevolentiam flectat, ac proinde ut eó faciliús ab eo impetret quod postea petiturus est. Atque eandem ob caussam adjungit sibi Timotheum, spectatæ fidei ac pietatis hominem, ut significet, sententiam Timothei cum sua consentire. In inscriptione Philemonem vocat dilectum & συνεργὸν, id est, cooperarium seu adjutorem suum, nempe in prædicando Euangelio: quod utrumq; epitheton ad conciliandam benevolentiam spectat. Præterea adjungit illi Apphiam, quæ videtur fuisse illius uxor: quia commune utriusque negotium agebatur, nempe recuperatio servi qui aufugerat. Adjungit etiam Archippum: quem vocat suum commilitonem, id est, socium in prædicando Euangelio: qui quidem tum videtur fuisse minister Ecclesiæ Colossensis: ut colligitur ex epistola ad Coloss. Cap. 4. v. penult. Cui quidem hanc epistolam simul inscribere voluisse videtur, ut is Onesimi commendationem apud Philemonem præsentia & autoritate sua adjuvaret: sicut ad hunc locum sapienter D. Beza observavit. Postremó adjungit etiam familiam ejus, quam honorifico nomine vocat Ecclesiam: quod ipsum quoque ad laudem Philemonis pertinet, ut qui in familia educanda fidelis patris-

familiâs officio fungatur: quæ laus ipsa quoque ad benevolentiam fovendam spectat. Salutationis formula in aliis epistolis explicata est.

4 *Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,*

5 *Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:*

6 *Ut communicatio fidei tuæ efficax fiat, agnitione omnis ejus boni quod est in vobis per Christum Iesum.*

7 *Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, quod viscera sanctorum refocillata sunt per te, frater.*

Prooemium accommodatum ad benevolentiam conciliandam ac fovendam. Testatur enim de sua erga Philemonem benevolentia, & virtutes illius collaudat. Ac benevolentiam quidem suam testatam facit narratione suorum factorum, quæ faciat Philemonis caussâ: nempe quòd & Deo gratias pro illo agat, & eundem pro ipso precetur: idque assiduè. Materiam gratiarum actionis exponit v. 5. atque ita eâdem opera, Philemonis virtutes collaudat: videlicet fidem in Christum & charitatem erga sanctos, nempe Christianos egenos atque afflictos. Materiam precationis exponit v. 6. Videlicet ut Philemonis fides & charitas per communicationem officiorum atque beneficentiam augescat atque omnibus innotescat. V. 7. charitatem & beneficentiam Philemonis amplificat ex effectis, videlicet gaudio suo & consolatione quam inde percipiat.

8 *Quapropter quamvis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officii tui est:*

9 Tamen *propter charitatem potius precor, quum talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiam captivus Iesu Christi.*

10 *Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:*

11 *Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili: quem remisi.*

12 *Tu autem eum, id est viscera mea, excipe.*

Ad petitionem transit per sententiam generalem, qua significat se Philemonem pro re quapiam precaturum. Hanc autem sententiam amplificat antithesi diversorum per enunciatum discretum: *Quanquam habeo potestatem mandandi, tamen precabor.* Hujus discreti utramque partem illustrat ex caussis. Ac potestatem quidem mandandi se dicit habere in Christo, id est, tanquam Apostolum Christi: item tanquam senem: item tanquam captivum Christi. Precari autem se dicit propter charitatem: id quod tam de charitate Philemonis quàm ipsius Pauli potest accipi. Si de illa: tum significat se hac ratione Philemonem velle honorare, ut qui tali honore dignus sit propter charitatem quam ostenderit erga sanctos. Si verò de sua ipsius charitate loquitur: significat, se tantopere diligere Philemonem, ut malit blandè & humaniter cum eo agere, quàm rigidè & severiter. Mihi hæc posterior sententia tanquam simplicior magis probatur. Hæc agit vers. 8. & 9. Deinde vers. 10. petitionem ipsam proponit, sed nondum plenè: significat enim tantùm, pro quo roget, nempe pro Onesimo: nondum autem, quid petat. Illud enim demum addit v. 12. nempe ut illum recipiat. Interserit autem huic petitioni rationes tres. Prima est: quia cùm genuerit, id est, ad fidem Christianam adduxerit per Euangelium, v. 10. Secunda à prima illa dependens: quia Onesimus nunc sit Philemoni utilis futurus, id est, fidus ac sedulus in præstandis officiis servitutis, v. 11. Tertia ratio item à prima illa dependens: quia Paulus Onesimum tenerrimè diligat, tanquam sua ipsius viscera, v. 12.

13 *Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelii.*
14 *Sed absque tua sententia nihil volui facere, ne velut ex necessitate sit beneficium tuum, sed spontaneum.*
15 *Vtique enim propterea semotus fuit abs te ad tempus, vt eum à me perpetuum recipias:*
16 *Non iam vt seruum, sed amplius quàm seruum, fratrem* videlicet *dilectum, maximè mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?*
17 *Itaque si me socium habes, excipe eum tanquam me.*
18 *Quòd si quid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.*
19 *Ego Paulus scripsi mea manu, ego dependam: vt ne dicam tibi, quòd teipsum etiam mihi insuper debeas.*
20 *Etiam, frater,* hunc *ego fructum abs te consequar in Domino: refocilla mea viscera in Domino.*

Deinceps petitionis propositæ plures rationes exponit. Quarta igitur ratio est, quód Paulus tanti faciat fidem Onesimi in ministrando, ut eum cupiverit apud se retinere, v. 13. Cur autem id non fecerit, sed eum remiserit, exponit v. 14. Quinta ratio continetur vers. 15. Videlicet consideratio providentiæ Dei, qua fugam istam Onesimi ita gubernavit, ut per illius occasionem ita immutaretur, ut in posterum non amplius fugitivus sit futurus, sed perpetuó cum suo domino mansurus, eique fideliter serviturus. Sexta ratio continetur v. 16. quia Onesimus ex servo factus sit frater, nempe frater in Christo: ac proinde jam duplici nomine diligendus Philemoni: videlicet tum secundùm carnem, ut servus: tum secundùm spiritum, ut Christianus. Hæc dilectio amplificatur á minori: Ego Paulus diligo Onesimum: ergo multó magis tu, Philemon, diligere illum debes. Ratio: quia Paulo tantùm una erat dilectionis caussa, videlicet communis fides: at Philemoni duplex, videlicet fides & servitus. Septima ratio continetur v. 17. simúlque ipsa petitio renovatur. Ratio illa est ab amore Philemonis erga Paulum, tanquam socium. Socio enim, quem amamus, non temeré aliquid denegamus, præsertim si petat rem honestam & factu facilem. V. 18. & 19. per prolepsin spondet, se pro Onesimo satisfacturum Philemoni: unde colligitur, illum aliquid pecuniæ, furto surripuisse. Veruntamen addit correctionem, qua significat, æquum non esse ut Philemon hoc debitum á Paulo exigat: quippe qui ipsi longé plus debeat, nempe seipsum. Quibus verbis significat, Philemonem á se in fide Christiana quam fidelissimé institutum esse. Vers. 20. petitionem repetit, sed implicité nempe pro petitione exprimendo novam illius rationem, quæ numero octava & postrema est, ab utili effectu: quia si Philemon Onesimum recipiat, tum ipse fructum summi gaudii indé sit adepturus.

21 *Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes; vt qui norim, te etiam amplius quàm dico, facturum esse.*
22 *Simul autem etiam para mihi hospitium: spero enim me per preces vestras donatum iri vobis.*
23 *Salutant te, Epaphras (meus in captiuitate propter Christum Jesum socius)*
24 *Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.*
25 *Gratia Domini nostri Jesu Christi sit cum spiritu vestro. Amen.*

Epilogus: ubi primùm significat suam spem de Philemonis gratificatione, v. 21. Deinde petit sibi parari hospitium, atque ita significat suam spem de sui é vinculis liberatione: cujus caussas exponit duas, videlicet preces

 fratrum

fratrum & gratiam Dei, v. 22. Tertió verbis quorundam Philemonem salutat, v. 23. & 24. Postremo epistolam concludit voto consueto, v. 25.

SCHOLIA.

V. 1. *Captivus.* δέσμιος. Seu vinctus. *Christi Jesu.* Χριστοῦ Ἰησοῦ. Id est, propter Christum. Sic Ephes. 3. versu 1. *Frater.* ὁ ἀδελφός. Id est, adjutor in opere Domini. *Adjutori.* συνεργῷ. Nempe in opere Domini, in prædicando Euangelio.

2 *Commilitoni.* συστρατιώτῃ. Id est, adjutori, συνεργῷ: ut modo locutus est. Metaphora.

6 *Communicatio fidei.* ἡ κοινωνία τῆς πίστεως. Id est, communicatio officiorum ex fide profecta: quæ Heb. 13. vers. 16. declaratur adjuncto nomine εὐποιΐας, id est, beneficentiæ. *Efficax.* ἐνεργής. Vulgata *evidens*: id est, ἐναργής. Cui lectioni favent verba quæ proxime sequuntur. *Agnitione.* ἐν ἐπιγνώσει. Vel, *per agnitionem*: hoc est, dum agnoscetur omne illud bonum, &c. *Per Christum.* εἰς Χριστὸν. εἰς pro ἐν, & ἐν pro διά. Nisi potiús vertendum, *Erga Christum*, nam beneficia quæ in sanctos seu fideles conferuntur (de quibus hic loquitur Paulus) Christus in se conferri pronuntiat, Matth. 25.

7 *Gaudium.* χάριν. Pro, χαράν: ut etiam videtur accipiendum, 2. Cor. 1. 15. *Viscera.* τὰ σπλάγχνα. Id est, cor seu animus.

9 *Captivus Christi.* δέσμιος Χριστοῦ. Ut v. 1.

10 *Quem.* ὃν. Præcessit τέκνου: quod est generis neutri, & hic significat filium. Quare constructio refertur ad sensum. *Genui.* ἐγέννησα. nempe per prædicationem Euangelii efficiendo fidem. Sic declaratur hæc metaphora, 1. Cor. 4. 15.

11 *Perutilis.* εὔχρηστον. Videtur alludere ad nomen Onesimi, quod utilem significat. Estque elegans paronomasia & epistrophe in verbis ἄχρηστον, εὔχρηστον.

12 *Viscera mea.* τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Cor meum, id est, quem ex intimo corde seu intimis visceribus diligo: ut mater illa filium suum coram Salomone, 1. Reg. 3. v. 26.

13 *Pro te.* ὑπὲρ σοῦ. Id est, ἀντὶ σοῦ. Tuo loco. *In vinculis Euangelii.* ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου. Id est, quibus vinctus sum propter Euangelium quod doceo: Genitivus notat causam, ut supra v. 1. & 9.

14 *Nihil volui facere.* οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι. Id est, Non volui hoc facere, videlicet Onesimum apud me retinere. Synecdoche generis. *Ne velut ex necessitate sit.* ἵνα μὴ ὡς κατ᾽ ἀνάγκην ᾖ. Id est, ne velut ab invito extortum sit; nam hilarem datorem diligit Deus.

15 *Perpetuum.* αἰώνιον. Id est, per omnes vitæ dies.

16 *In carne.* ἐν σαρκί. Id est, propter servitutem quam tibi præstabit ad commoditatem vitæ hujus caducæ. *In Domino.* ἐν κυρίῳ. Id est, propter fidem communem in Christum.

17 *Socium.* κοινωνόν. Secundum illud, πάντα τὰ τῶν φίλων κοινά, Omnia amicorum communia sunt.

18 *Si quid læsit te.* εἰ τι ἠδίκησέ σε. Sic mitigat significationem furti, verbo generali.

20 *Hunc ego fructum abs te consequar.* ἐγώ σου ὀναίμην. Alludit ad nomen Onesimi. *Mea viscera.* μου τὰ σπλάγχνα. Ut supra versu 7.

OBSER-

OBSERVATIONES LOCORUM DOCTRINAE.

Ex v.1. Non debet nos pudere persecutionis qua premimur propter confessionem Christi: quia Paulus vincula in quibus propter prædicationem Evangelii detinebatur, sibi etiam laudi ducit, adeò ut se inde captivum seu vinctum Christi nominet. Huc pertinet illud Christi, Matth. 5. *Beati qui persecutionem patiuntur justitiæ caussa: quoniam ipsorum est regnum cœlorum.*

Ex v.2. Ex eo quód Paulus Archippum ministrum Ecclesiæ Colossensium nominat commilitonem suum, discendum est pastoribus Ecclesiæ, quód debeant se mutua benevolentia complecti, instar commilitonum; itemque se mutuó cohortari ad militiam illam ministerii Ecclesiastici fideliter obeundam; ut sese imperatori suo Christo approbent, ferendo labores, & omissis hujus seculi negotiis, sese totos occupando in verbi ministerio & animarum cura. Confer 2 ad Tim. cap. 2. v. 3. & 4.

Ex eod. v. Patrifamilias inprimis opera danda, ut familia ipsius mereatur nomen Ecclesiæ. Hoc autem per Dei gratiam consequetur, si familiam suam diligenter & assiduè quoad ejus fieri poterit, adigat ad audiendum in concionibus sacris verbum Dei: & illud domi quoque legi curet. Fides enim per quam Ecclesia est quod est, ex auditu verbi Dei oritur, Roman. 10. Huc pertinet exemplum Abrahæ, Gen. 18. v. 19. ubi filius Dei patefacturus Abrahæ propositum suum de excidio Sodomæ & Gomorræ: *Scio,* inquit, *quód præcepturus sit filiis suis & domui suæ post se, ut custodiant viam Domini, &c.* Huc etiam pertinet mandatum illud Dei patribusfamilias datum, Deut. 6. v. 7. & deinceps, quod debeant *præcepta Dei in filiis acuere,* (id est, tanto studio enarrare, ut in animos eorum penetrent) item quod debeant de illis loqui omnibus in locis ac temporibus.

Ex v.4. Fidei ingenium est, Deum statuere esse Deum suum: id est, promissionem gratiæ Dei omnibus credentibus factam, sibi privatim applicare. Hinc Paulus ex fide dicit, *Gratias ago Deo meo.* Sic Gal. 2. v. 20. de Christo loquens ait, *Qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.*

Ex eod. v. Officium fidelium est, pro fratribus (id est, aliis fidelibus) precari, ac nominatim pro iis quorum pietas nobis nota est; ut hoc loco Paulus testatur, se pro Philemone precari consuevisse.

Ex versis 5 & 6. Præcipua Dei dona sunt, Fides & charitas, pro his enim Philemoni collatis Paulus nominatim gratias Deo egit; & ut illi augerentur oravit.

Ex v.6. ex verbis, *εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.* Si præpositio *εἰς* hic exponatur per *erga,* tum discemus ex his verbis, quicquid beneficii conferimus in sanctos, id est, fideles, id nos in Christum ipsum conferre. Ratio est, quód illi sunt membra Christi. Confer Matth 25. v. 35. & deinceps. Si veró *εἰς* accipiatur pro *ἐν,* & exponatur per *διὰ,* id est, *per:* tum discemus, quicquid boni nobis contingit, id nobis à Deo dari per Christum tanquam mediatorem: ac proinde per eundem, seu fiduciâ illius, omnia bona à Deo petenda esse.

Ex v.7. Vera dilectio per opera misericordiæ, maximé erga sanctos (id est, fideles) egenos, & propter Christum persecutionem patientes, sese ostendit. Confer locum 1. Joh. 3. v. 17. & 18.

Ex v.8. & 9. In proximo officii sui admonendo opera nobis danda est, ut is intelligat, admonitionem nostram ex charitate proficisci: quem-

modum videmus, Paulum id operam dedisse in Philemone admonendo.

Ex v.10.& 12. Non debet nos cujusquam, quantumvis infimæ sortis, pudere, cui Deus gratiam dedit, ut in Christum credat. Paulum enim tantum abest ut puduerit Onesimi ad Christum conversi, quantumvis servus esset, & fur ac fugitivus fuisset: ut eum nominet filium suum, item viscera sua: quibus verbis amorem erga illum paternum, eúmque tenerrimum, indicat. Eundem affectum declarat infrá v.16.& 17.

Ex eod. v.10. Pastores Ecclesiæ colendi sunt ut patres spirituales: quippe qui prædicatione Evangelii filios Deo gignunt: quanquam propriè loquendo Deus ipse virtute spiritus sui, filios sibi gignit; veruntamen per Evangelii prædicationem, ac ministerium pastorum. Confer 1.Cor.4.v.15.

Ex v.11. Fides Christiana ex homine inutili utilem, & ad omne opus bonū idoneum efficit: quippe quæ cum vera dilectione tum Dei tum proximi conjuncta est. Quare qui fidos famulos exoptant, pios sibi deligant.

Ex v.13.& 14. Non licet cuiquam ut servum á domino avellat prætextu religionis: nec status servilis per religionem Christianam tollitur. Hinc Paulus passim in epistolis suis servos Christianos hortatur ad fidelitatem in servitute præstandam: ut ad Ephes.6.v.5. & deinceps. Coloss.3.v.22. & deinceps. 1.Tim.6.v.1.& 2.ad Tit.2.v.9.10.

Ex v.15. Electis omnia, atque adeó etiam peccata, per Dei providentiam cedunt in bonum. Sicut hoc loco significat Apostolus de furto & fuga Onesimi: quód & ipsi & Philemoni, domino ejus, in bonum cesserit. Vide Roman.8.v.28. Luc.22.v.32. Hæc autem doctrina non est arripienda vel trahenda in securitatem carnis. Nam qui petulanter peccant, castigationes sibi attrahunt. Usus autem hujus doctrinæ est, ut hinc perspiciamus magnitudinem divinæ erga nos bonitatis: quippe qui malum quoque nobis in bonum convertit.

Ex v.15.& 18. ex verbis, *Secessit, læsit, debet.* Peccata proximi qui resipuit, non sunt odiosé verbis exaggeranda, sed ex charitate, quoad ejus fieri potest, dissimulanda. Simile charitatis exemplum vide Gen.45. v.5. Videlicet Josephi consolantis fratres conscientia sui sceleris consternatos.

Ex v.16. Fides Christiana etsi non tollit discrimen personarum & conditionum coram hominibus, sed permittit ut alii sint domini, alii veró servi, &c. tamen omnes exæquat coram Deo, quatenus omnes efficit fratres in Christo: quippe in quo Deus fideles adoptavit, ad spem cœlestis hæreditatis. Confer Coloss.3.v.11. Ephes.6.v.8.& 9. Item 1.Cor.7.v.21.& 22. Hæc doctrina servit inferioribus ad consolationem, ne humili sua conditione contristentur, quasi idcirco minús Deo accepti sint: superioribus veró ad moderationem erga inferiores, ne illos præ se tanquam viliores contemnant: utrisque autem, ut sese fraterna dilectione mutuó complectantur.

Ex v.17. Apud fideles veré locum habet illud, *Amicorum omnia communia.* Communicant enim illi sibi mutuó & spiritualia & terrena bona, tanquam fratres & tanquam membra unius corporis, cujus caput est Christus.

Ex v.18. Communio illa fidelium sive sanctorum, non tollit rerum dominia; secus enim nemo posset alteri quicquam debere. At Paulus hîc significat Onesimum aliquid debere Philemoni, nempe idipsum quod furto abstulerat.

Ex v.18.& 19. Spondere seu fidejubere pro altero, est res licita: alioqui enim Apostolus pro Onesimo apud Philemonem non fidejussisset. Cavendum tamen, ne quis spondeat temeré aut suprá facultates; qua de re extat

admonitio

admonitio Salomonis. Prov. 6. in principio capitis. Item Siracidis, Ecclesiastici 8. v. 16.

Ex v. 19. In exigendis debitis ab egenis non decet nos esse rigidos: maximé si nobis debeant ii qui de nobis optimé sunt meriti: ita ut nos potius ipsis debeamus.

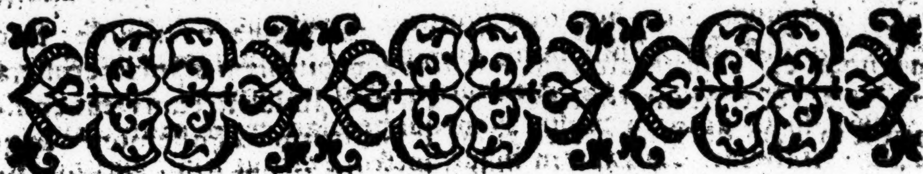
Ex v. 20. Gaudere nos decet, cúm videmus proximo benefieri: item cúm videmus proximum officio pietatis fungi, sicut hoc loco Paulus significat se gavisurum, si intellexerit, Onesimum á Philemone receptum esse. Huc pertinet illud Rom. 12. v. 15. *Gaudete cum gaudentibus*. Item illud 1. Cor. 13. v. 6. *Charitas gratulatur veritati.*

Ex v. 21. De proximo bene sperandum ex charitate. Huc pertinet illud 1. Cor. 13. v. 7. *Charitas omnia credit, omnia sperat.*

Ex v. 22. Fideles decet hospitalitas, maximé erga ministros verbi. Vide Hebr. 13. v. 2. Rom. 12. v. 13. 1. Pet. 4. v. 9.

Ex eod. Preces fidelium á Deo exaudiuntur. Quare illis nos commendare debemus.

Ex tribus ult. v. Christianos sese mutuó salutare, & gratiam Dei sibi mutuó exoptare decet.

ANALYSIS LOGICA EPISTOLÆ PAULI AD HEBRÆOS.

Prolegomena de epistolae hujus *tum authore, tum scriptore.*

Epistolam hanc esse θεόπνευστον, id est, á Deo inspiratam, seu á Spiritu sancto dictatam: haud dubié tum ex ipsa doctrina, tum ex docendi modo omnes ii, qui & Spiritu Dei præditi, & in sacris literis versati atque exercitati sunt, percipiunt & agnoscunt. Etenim doctrina, cujus duo summa capita, unum de mysterio salutis nostræ per Christum, alterum de nostro officio erga Deum servatorem gratitudinis caussâ præstando: tota, inquam, hæc doctrina cum reliquis scripturis θεοπνεύστοις per omnia consentit. Modus veró docendi, tum quo ad verba & phrases, tum quo ad explicationẽ obscurorũ quorundam scripturæ propheticæ dictorum de Christo, tum denique quo ad methodum seu ordinem, prorsus divinus est. Unde Ecclesia hanc epistolam pro canonica meritó semper agnovit.

Utrum veró á Paulo scripta sit, non æqué liquet: atque hac de re discrepantes fuerunt veterum Ecclesiæ doctorum sententiæ. Veruntamen

Græci

Græci omnes, teste Hieronymo, eam Pauli esse affirmarunt: & Latini quoque celebriores (nempe Augustinus, Ambrosius, Gregorius) idem senserunt. Qua de re vide Witakeri disputationem de sacra scriptura quæst. primæ caput.

Nos etsi certis ac necessariis argumentis destituimur, quibus hanc epistolam Pauli esse demonstremus: tamen conjecturis admodum verisimilibus adducti, id prorsus opinamur. Illas igitur conjecturas primùm exponemus; deinde argumenta quæ pro contraria opinione afferuntur, diluemus.

Igitur epistolam hanc scriptam esse á Paulo, colligi primum potest ex verbis Petri 2. Pet. 3. v. 14. 15. & 16. ubi sic legimus: *Quapropter dilecti, hæc expectantes, studete ut immaculati, & incontaminati ab eo reperiamini cum pace: Dominique nostri patientiam, salutem arbitramini: sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit vobis: ut qui in omnibus etiam epistolis loquatur de istis: inter quæ sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti, parumque stabiles detorquent; ut & reliquas scripturas ad suum ipsorum exitium.*

Ex his Petri verbis quatuor conjecturas sumo. Prima est, quód Petrus apertè testatur, Paulum ad Hebræos scripsisse: quum ait, *Sicut & charus frater noster Paulus scripsit vobis*: nempe Hebræis. nam ad hos scriptam esse illã Petri epistolam, liquet ex v. 1. capitis tertii, collatorum v. 1. cap. 1. epistolæ Petri prioris. Quum igitur certum sit Paulum ad Hebræos scripsisse: fatendum nobis erit duorum alterum, videlicet aut epistolam illam interiisse, aut hanc ipsam esse. At interiisse, nequaquam probabile est: cúm Deus conservarit & in usum ecclesiæ extare voluerit epistolam ad Philemonẽ: in qua cúm principaliter tractetur de negotio privato, quumq; sit admodum brevis, videri posset jacturam illius tanti non esse. Ad Hebræos autem Paulus haud dubié scripsit & prolixé & accuraté, idq; de mysterio salutis per Christum crucifixum: quippe cum nosset quám difficiles sese plerique Hebræi præberent ad doctrinam Euangelii de Christo crucifixo amplectendam, & constanter profitendam. Talis autem est hæc epistola, quæ ad Hebræos extat conditioni Hebræorum sapientissimé accommodata: quippe qui in Lege educati, sacerdotium Leviticum perpetuó duraturum opinabantur: quæ falsa opinio per hanc epistolam eis eximitur.

Secundam conjecturam sumo ex eo, quód Petrus dicit, Paulum ad Hebræos scripsisse *de illis ipsis rebus de quibus ipse in illa sua epistola ad eos scribit.* Quid igitur Petrus in illa epistola scribit? Docet, per Christum nobis donata esse omnia, quæ ad vitam & pietatem pertinent, cap. 1. v. 3. 4. Deinde testatur Jesum Christum esse filium illum Dei, per quem pater nobis sit placatus, cap. eod. v. 16. 17. & 18. item Prophetas de illo loquutos esse, v. 19. Eadem tradit & quidem prolixé, scriptor epistolæ ad Hebræos, ab initio epistolæ usque ad vers. 19. capitis decimi. Præterea Petrus hortatur Hebræos ad studium fidei & sanctitatis, cap. 1. á v. 5. usque ad 16. item cap. 3. ab initio usque ad v. 15. Idem facit scriptor epistolæ ad Hebræos, tum sparsim & per occasionem, ut cap. 2. quatuor primis versibus, & cap. 3. v. 1. item á v. 6. usque ad finẽ illius capitis, & rursum cap. 4. per totum, item cap. 6. v. 11. & 12. tum veró ex professo & continuatè, inde á v. 19. capitis decimi, usque ad epistolæ conclusionem, quæ incipit v. 20. capitis ultimi. Adhæc Petrus monet, quantum exitium maneat eos qui deficiunt á fide, cap. 2. tribus versibus postremis. Idem prolixé monet scriptor epistolæ ad Hebræos, primúm cap. 6. á v. 4. usque ad 9. deinde rursus cap. 10. á vers. 26. usque ad vers. 32.

Ex

Ex his jam liquet, de iisdem rebus in utraque epistola scribi.

Tertiam conjecturam sumo ex eo, quod Petrus dicit, Paulum scripsisse *pro data sibi sapientia*, hoc est, sapienter: Hæc sapientia per totam hanc epistolam tum in sententiis, tum in verbis, tum in tractationis ordine elucet.

Quartam conjecturam nobis præbet id quod Petrus dicit, *Inter ea de quibus Paulus tum in epistola ad Hebræos, tum in reliquis suis epistolis scribit, esse quædam difficilia intellectu, quæ indocti parumque stabiles detorquent, ut & reliquas scripturas, ad suam ipsorum exitium.* Talia nimirum sunt, quæ in epistola hac habentur cap. 6. & 10. de exitio apostatarum: & in epistola ad Romanos de prædestinatione: quæ ipsa doctrina in aliis quoque Pauli epistolis passim occurrit. Atque hoc primum nostrum argumentum est, à testimonio Petri deductum: quod ad hanc epistolam pertinere, quatuor conjecturis planum fecimus.

Secundum argumentum ducimus á sententiarum & phrasium & vocum similitudine ac pœné identitate, quæ tum in hac epistola tum in iis, quas Pauli esse constat, passim occurrunt: sicut apparebit é sequente inductione.

1	**Heb. 1. v. 2. & 3.** *Per quem (scilicet filium, ex v. 1.) etiam secula condidit. Qui cum sit splendor gloriæ, & character personæ illius, sustinetque omnia verbo illo suo potente, purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, consedit, &c.*	**Col. 1. v. 14. 15. 16. & 17.** *In quo (Christo) habemus redemtionem per sanguinem ipsius, remissionem peccatorum: qui est imago Dei inconspicui, primogenitus omnis creaturæ. Nam per eum condita sunt omnia, &c. Estque ipse ante omnia, & omnia per eum consistunt.*
2	**Heb. 5. v. 12. & 13.** *Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri, quæ sint elementa initii eloquiorum Dei, factique estis ii, quibus lacte sit opus, & non solido cibo. Enimvero, cui cum lacte res est, is rudis est sermonis justitiæ: infans enim est, &c.*	**1. Cor. 3. v. 1. & 2.** *Ego porrò, fratres, non potui loqui vobis ut spiritualibus: sed locutus sum ut carnalibus, ut infantibus in Christo. Lacte potu vos alui, & non esca, &c.*
3	**Heb. 9. v. 15.** *Itaque ob id novi fœderis mediator est, ut morte intercedente, ad redemtionem earum prævaricationum, quæ fuerunt sub priore testamento, vocati promissionem accipiant æternæ hæreditatis.*	**Rom. 3. v. 25.** *Quem proposuit Deus ut esset placamentum per fidem in sanguine ejus, ad declarandam justitiam suam per remissionem præcedentium peccatorum.*
4	**Heb. 10. v. 34.** *Etenim * de vinculis meis mecum doluistis.*	**Philip. 1. v. 13.** *Vincula mea in Christo celebria facta sunt in toto prætorio.*

Philem.

4

* In hac syzygia obseruandū, Paulum loqui de primis suis vinculis, e quibus liberatus fuit: ut liquet ex duobus versibus proximè præcedentibus, videlicet 32. & 33. ubi hortatur Hebræos, ut in memoriam revocent superiores dies: quas scilicet afflictiones sustinuerint: inter quas postea hanc quoque enumerat, quod condoluerint secum de vinculis suis. Item ex cap. ult. v. 23. ubi spondet, se cum Timotheo Hebræos invisurum. Item Philip. 1. v. 25. & 26. ubi certò sibi pollicetur, se pro illo tempore in vivis mansurum.

Philem. v. 9. & 10.

Precor, quamuis talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiam vinctus Jesu Christi. Precor autem pro filio meo, quem genui in vinculis meis.

5

Ibid.

Et direptionem facultatum vestrarum cum gaudio accepistis.

1. Thes. 2 v. 14.

Vos enim fratres, imitatores facti estis ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo Jesu, ut qui eadem passi sitis & vos à propriis contribulibus, sicut & ipsi à Judæis.

6

Ibid. v. 36.

Ut reportetis promissionem, id est, vitam æternam promissam.

Gal. 3. v. 22.

Ut promissio (id est, vita æterna promissa) *ex fide Jesu Christi daretur credentibus.*

7

Hebr. 11. v. 11. 12.

Per fidem & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter ætatis rationem peperit: quòd fidelem judicauit eum qui promiserat. Quapropter & ex uno, eoque jam emortuo, nati sunt posteri, quanta est astrorum cæli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.

Rom. 4. v. 18. & 19.

Qui (Abraham) *contra spem sub spe credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum id quod ei dictum fuerat, Ita erit semen tuum. Ac minimè imbecillis fide, non considerauit suum ipsius corpus jam emortuum, quum centum circiter natus esset annos: nec emortuum uterum Saræ.*

8

Heb. 12. v. 1.

Constanter propositum nobis stadium decurramus.

1. Cor. 9. v. 24.

An ignoratis eos qui in stadio currunt, &c.

9

Heb. 13. v. 7.

Memores estote ducum vestrorum, qui locuti sunt vobis sermonem Dei: quorum imitamini fidem.

Et v. 17.

Obedite ducibus vestris, & obsecundate.

Phil. 2. v. 29.

Excipite igitur eum (videl. Epaphroditum euangelistā, ex v. 25.) *in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.*

Hebr.

11

Hebr. 13. v. 9.

Doctrinis variis & peregrinis ne circumferimini.

Ibid. v. 15. & 16.

Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, id est fructum labiorum confitentium nomini ejus. Beneficentiæ veró & communicationis ne obliviscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.

Et v. 21.

Perficiat vos in omni opere bono ad præstandam ipsius voluntatem, efficiens in vobis quod acceptum sit (τὸ εὐάρεστον) in conspectu suo.

Ephes. 4. v. 14.

Ut ne simus amplius pueri, qui fluctuemus & circumferamur quovis vento doctrinæ.

Rom. 12. v. 1. & 2.

Precor igitur vos, fratres, per miserationes Dei, ut sistatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, acceptam (εὐάρεστον) Deo, rationalem illum cultum vestrum. Et ne configuremini seculo isti: sed transformemini per renovationem mentis vestræ, ad hoc ut probetis, quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta (τὸ θέλημα εὐάρεστον) ac perfecta.

12

Heb. 13. v. 18.

Orate pro nobis. Confidimus enim, nos bonam conscientiam habere: ut qui in omnibus cupiamus honestè conversari.

2. Cor. 1. v. 11. & 12.

Vobis etiam unà pro nobis operam conferentibus ad deprecandum, ut donum ex multis personis in nos collatum, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis. Nam gloriatio nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ: quód cum simplicitate & sinceritate Dei, non cum sapientia carnali, sed cum gratia Dei versati sumus in mundo, potissimùm apud vos.

Sic Act. 23. v. 1.

Ego omni conscientia bona servivi Deo ad hunc usque diem.

13

Ibid, v. 20. & 21.

Deus veró pacis, &c. perficiat vos in omni opere bono.

1. Thess. 5. v. 23.

Ipse autem Deus pacis sanctificet vos.

Sic

Roman. 15. v. 33. item cap. 16. v. 20. 2. Cor. 13. v. 13. Philip. 4. v. 9.

14

Ibid. v. 23.

Scitote fratrem Timotheum solutum esse: cum quo si celeriùs venerit, visam vos.

Philip. 1. v. 1.

Paulus & Timotheus, &c.

Philem. v. 1.

Paulus vinctus Christi Jesu & Timotheus frater.

Sic

Rom. 16. v. 21. 1. Cor. 16. v. 10. & 11. 2. Cor. 1. v. 1. Col. 1. v. 1. 1. Thess. 1. v. 1. & cap. 3. v. 2. 2. Thes. 1. v. 1.

Atque hoc secundum est argumentum, á similitudine materiæ & partim quoque formæ deductum: tertium argumentum item á similitudine formæ, videlicet methodi seu ordinis docendi duco. Nam sicut Paulus in suis epistolis primum exponit mysterium Euangelii de salute nostra per Christum: deinde veró ex illa doctrina deducit exhortationes ad studium pietatis & gratitudinis ergá Deum: sic etiam facit hujus epistolæ scriptor.

Quartum argumentum peto ex inscriptione plerorumque codicum. Etenim D. Beza in suis ad hanc epistolam annotationibus testatur, se in omnibus suis codicibus, uno tantúm excepto, invenisse hanc inscriptionem: Παύλου τοῦ ἀποςόλου ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιςολή, id est, Pauli apostoli ad Hebræos epistola.

Quintum argumentum sumi potest á testimonio maximę partis veterum doctorum Ecclesiæ: cujus suprá in principio hujus disputationis mentionem fecimus. At in primis notabilia sunt verba Athanasii in dialogo primo de sancta Trinitate: ubi ait, ἀφ᾽ οὗ κατηγγέλη τὸ εὐαγγέλιον χριςοῦ, Παύλου εἶναι πεπίςευται ἡ ἐπιςολή: id est, *Ex quo annunciatum est Euangelium Christi, hanc epistolam Pauli esse creditum fuit.*

ARGUMENTA PRO OPINIONE *contraria.*

Pro opinione contraria, videlicet hanc epistolam non esse Pauli, afferuntur argumenta quinque. Primum, quód Paulus suis epistolis nomen suum solet præscribere: id quod in hac epistola factum non est. Respondeo, id factum sapiente consilio. Quia enim Hebræi fama acceperant, quód Paulus doceret homines á lege deficere: nomen suum tanquam illis exosum omisit, ne illud abhorrentes Hebræi, aures occluderent. Hanc rationem nominis omissi affert Athanasius de sancta Trinitate dial. 1. Quód si ab alio scripta dicatur, non potest idonea caussa afferri, cur is nomen suum voluerit celare. At contra allatam responsionem excipitur: Si Paulus Hebræos ignorare voluisset, se hujus epistolæ scriptorem esse, non fecisset mentionem Timothei tanquam fratris & asseclæ: quippe hinc facile poterat agnosci. At Timothei mentionem facit cap. ult. circa finem. Respondeo: Non voluit omnino ignorari Paulus, se hanc epistolam scripsisse: sed voluit id iis qui eam legissent, innotescere, sed tempestivé: videlicet non statim ab initio, ne nominis ipsius odio ab epistolæ lectione vel ausculatione resilirent: sed demum post epistolam jam lectam. Idcirco sub finem sese patefecit: quanquam idem antea quoque fecerat, videlicet cap. 10. v. 34. ubi mentionem facit vinculorum suorum: veruntamen post doctrinam de Christo jam expositam.

Secundum argumentum est, quód hujus epistolæ scriptor sese cap. 2. v. 3. annumerat Apostolorum discipulis, seu auditoribus, inquiens: *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? quæ quum primúm enarrari cœperit per ipsum dominum, ab iis qui ipsum audierant fuit nobis confirmata.* Respondeo: Hæc á scriptore dici per ἀνακοίνωσιν, id est communicationem Rhetoricam, ejusmodi scilicet figuram sententiæ, qua orator aliquid vel proprié, vel potissimum ad auditores pertinens, commemorando, sese illis annumerat. Talis communicationis, & quidem longé durioris exemplum extat 1. Pet. 4. v. 3. ubi Petrus ait, *Satis enim est nobis, quod ante-acto vitæ tempore libidinem Gentium patraverimus, &c.* Porró apostolatus sui mentionem, sicut & nominis, ad evitandam invidiam consultó omisit.

Tertium

Tertium argumentum est, quód capite 6. v. 1. & 2. mentio fit catechismi: qui mos post Pauli demum ætatem videtur institutus. Respondeo Imó catechisandi mos tempore Pauli in Ecclesia fuit usitatus: ut liquet ex Gal. 6. v. 6. ubi sic loquitur Paulus: *Communicet qui instituitur* ([illegible]) *in sermone, ei qui se instituit, ex omnibus bonis.* Item Act. 18. v. 25. & 26. de Apollo dicitur: *Hic erat initiatus* ([illegible]) *viam Domini:* id est, imbutus principiis doctrinæ de Christo. Et eidem Aquila & Priscilla exquisitiús viam Dei exposuerunt.

Quarto argumento hæc epistola non tantum Paulo scriptori, verùm etiam Spiritui sancto authori adimitur, ex eo quód cap. 6. & 10. lapsis videtur negari pœnitentia ac venia. Respondeo: Illa loca (ut suo tempore demonstrabimus) non loquuntur de lapsis qui ex infirmitate carnis & metu suppliciorum fidem Christianam abnegarunt: qualibus Novatiani prætextu istorum locorum pœnitentiam ac veniam negabant: sed loquuntur de apostatis qui petulanter á fide defecerunt: qui quum in Spiritum sanctum peccent, peccatum eorum ipso Christo teste irremissibile est, ac proinde non est mirum si per pœnitentiam (ut Apostolus ait) renovari non possunt. si enim illis contingeret pœnitentia, contingeret etiam remissio peccatorum.

Quintum argumentum sumitur á qualitate stili. putant enim stilum hujus epistolæ stilo Paulino dissimilem esse. At contrarium potest colligi ex inductione phrasium Paulinarum supra recitata.

QUA LINGUA INITIO SCRIPTA *fuerit hæc epistola.*

Sunt qui putent, á Paulo scriptam Hebraicé: ac deinde in Græcum sermonem conversam á Luca vel á Clemente Romano. Alii contrá non Hebraicé, sed Græcé initio scriptam esse colligunt ex nomine [illegible] quo hic scriptor utitur ad significandum * tum fœdus, tum testamentum: quum vox Hebræa Berith quæ in Græcam illam [illegible] translata est, non nisi fœdus significet. At hoc argumentum * alii infirmum judicant, eó quód vox Hebræa Berith non semper fœdus significet, sed interdum quamvis declarationem voluntatis, sive unius sponsione pura, sive mutua inter diversas partes responsione & restipulatione. Ad quod demonstrandum afferunt hæc scripturæ loca: Genes. 6. vers. 19. *Stabilio fœdus meum tecum, te ingressurum in arcam:* Item Genes. 9. vers. 9. Sic Levit. 24. v. 8. Deus panes propositionis & thus unoquoque die sabbati coram se imponi jubet sacræ mensæ á filiis Israëlis *fœdere perpetuo.* Et Numer. 18. vers. 19. postquam omnes oblationes rerum sanctarum Deus adjudicavit Aaroni, & liberis ejus in statutum perpetuum: adjicit, hoc esse *fœdus salis,* id est dispositionem perpetuam. Veruntamen quicquid de illo argumento statuatur: nos eorum sententiam probamus qui judicant hanc epistolam non Hebraicé, sed Græcé scriptam esse: idq; propter has rationes. * Nam si Paulus Hebraicé ad Hebræos scribere voluisset: neq; potuisset ipse cũ animo suo statuere per illud tempus, qua sibi dialecto literæ fuissent exarãdæ, quas ad Hebræos daret: neq; si qua dialecto scripsisset, Hebræi omnes fuissent intellecturi. nã erat purus Hebræus sermo in scriptura quidem, sed non in usu populari: erant dialecti in populo Chaldaica, Syra, Hierosolymitana, Samaritana & aliæ: quæ etiam pro ratione locorũ quo Judæi erant dissipati jã eo tempore mutationes & corruptiones plurimas induerãt quib. rebus jam

* *Cap. 9. v. [illegible] & 16.*

* *Fr. Junius Parallel lib. in caput 9. hujus epist. pag. 479. & deinceps.*

* *Fr. Junius loco paulo ante citato pag. [illegible] & deinceps.*

dum effectum erat, ut nec lingua Hebræa á plurimis, nec dialectus hæc aut illa ab his aut illis intelligeretur. Deinde si Hebraicé scripsisset Paulus, suam solúm gentem docturus fuisset: at vocatus fuerat ut & Judæos & Græcos doceret. Græcé autem scribere potiús voluit: quia Hebræi, maximé qui in minore Asia degebant, linguam Græcam tanquam in illa regione popularem intelligebant, & quia cæteris quoque gentibus, apud quas lingua Græca tum usitata erat, simul consultum voluit. hinc enim factum est quód ad Romanos quoque Græcé, non autem Latiné scripsit. Nam etsi tum imperium penes Romanos erat, plerasque tamen orbis terrarum partes Græcorum sermo obtinebat.

ARGUMENTUM EPISTOLAE.

Paulus in hac epistola Hebræos partim exhortatur, partim docet. Exhortatur eos præcipué ac principaliter ad constantiam in fide ac professione Euangelii, tum etiam ad varia bona opera tanquam fidei fructus. Docet veró tum de persona, tum de officio ac beneficio Christi. De persona: videlicet, Christum esse verum Deum, cap.1. itemque verum hominem, cap.2. De officio autem Christi differit triplici: videlicet prophetico, sacerdotali & regio. Ac de duobus quidem prioribus differit ex professo & copiosé: de prophetico quidẽ cap.1.2.3.& 4. de sacerdotali veró cap.5.7.8.9.& 10. Nam capite sexto digressionem inserit de Hebræorũ segnitie: quam culpat. De regio autẽ Christi officio agit breviter ac incidenter: ut cap.1.v.2.3.8.13.cap.2.v.9.cap.7.v.2. cap.8.v.1. Atque ex hac de Christo doctrina Apostolus exhortationes illas, ac potissimúm illam principalem deducit, tum passim inter docendum: ut cap.2.v.1.& 3. cap.3 v.1.6.12.& 13. cap.4.v.1.11.14.& 16. cap.6.v.12. tum separatim post doctrinam illam expositam, á v.19.capitis 10. usque ad v.20.capitis ultimi: ubi epistolam voto apostolico concludit, exoptans illis ea á Deo ad quæ fuerat hortatus & de quibus docuerat.

Præter hæc autem, quæ aperté & ex professó agit, simul innuit Hebræis non esse amplius hærendum in ceremoniis legalibus sacerdotii Levitici: neque illis vim tribuendam expiationis peccatorum: quippe quód sacerdotium illud per sacerdotium Christi sit abolitum, quódque hoc solo peccata credentium expiata sint.

ANALYSIS CAP. I.

ARGUMENTUM.

Apostolus exhortaturus Hebræos ad perseverantiam in fide Euangelii (id quod facere incipit in principio capitis sequentis) præmittit illius exhortationis primum argumentum, quod sumtum est á caussis efficientibus Euangelii: videlicet ab authore Deo & administro præcipuo Jesu Christo: cujus propterea excellentiam in hoc capite variis rationibus declarat & confirmat, ut ostendat eum talem esse, cui meritó fides sit habenda.

1 *Multis vicibus multisque modis olim Deus loquutus Patribus per prophetas,*
ultimis diebus hisce loquutus est nobis per Filium:
2 *Quem constituit hæredem omnium: per quem etiam mundum condidit.*
3 *Qui quum sit effulgentia gloriæ, & character personæ illius, sustinetque omnia verbo illo suo potente: purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, consedit ad dexteram majestatis in excelsis:*

Orditur

ORditur á re ipſa, videlicet á deſcriptione excellentiæ Chriſti; unde capite ſequente argumentum ducet exhortationis. Ac primó omnium affirmat v.1. euangelii authorem eſſe Deum, primarium veró miniſtrum Filium Dei, nempe Chriſtum: cujus miniſterium docendi, ſeu officium Propheticum declarat adjuncto ſeu circumſtantia temporis per antitheſin temporis præteriti, videlicet veteris teſtamenti: innuens conditionem novi teſtamenti potiorem eſſe conditione veteris: quippe quód tunc loquutus ſit Deus patribus per prophetas, nudos videlicet homines & peccato obnoxios, nunc veró loquatur nobis per Filium, nempe per filiũ illum ſuum unigenitum in carne manifeſtatũ, Dominũ noſtrũ Jeſum Chriſtum, qui non eſt nudus homo, ſed ſimul verus Deus: nec peccato obnoxius, ſed ſanctus atq; impollutus. Etſi autem ſolo Filii vocabulo ſatis declaratur Jeſu Chriſti primarii Euangelii præconis excellentia: tamen Apoſtolus plenioris doctrinæ cauſâ excellentiam ipſius mox pluribus rationibus declarat. Ac primúm quidem ab adjuncta dignitate regia verſ. 2. affirmans eum á patre conſtitutum eſſe hæredem omnium, id eſt, dominum totius mundi. Deinde á divino effecto, affirmans mundum per ipſum eſſe conditum, videlicet per ipſum cooperantem Patri tanquam ſubſtantialem ejus ſapientiam, ibid. Tertió v.3. ab adjuncta divina ipſius gloria ac majeſtate quæ in ipſo tum docente tum miracula edente eluxit, quaque ipſe Patrem veluti effulgens ſplendor & expreſſa imago ad vivum retulit, atque repræſentavit. Quartó ab altero effecto divino, videlicet mundi ab ipſo cõditi cõſervatione per ſolum nutum omnipotentiæ ſuæ, ibid. Quintó á tertio effecto divino eodemq; beneficio erga nos maximo, videlicet purgatione, ſive expiatione peccatorum noſtrorum, quam is fecit atque peregit per ſeipſum, offerens nimirum ſe patri pro nobis in ſacrificium per Spiritum æternum, hoc eſt deitatem ſuam: ut infra cap.9.v.14. Apoſtolus declarat. quo ipſo officium ejus ſacerdotale innuit: quod infra cap.7.& deinceps copioſé enarraturus eſt. Sextó á quarto effecto divino, videlicet ſeſſione ad dextram Dei: ubi ſimul intelligendæ ſunt actiones hanc neceſſarió præcedentes, videlicet reſurrectio ex mortuis & in cælum aſcenſio. Porró effectum illud partim ad ſacerdotale, partim veró ad regium Chriſti officium & dignitatem pertinet. Etenim ſic ad dextram Dei ſedet tanquam rex Eccleſiæ & dominus univerſorum, ut ſimul in cælo tanquam ſanctuario corám facie Patris pro nobis appareat tanquam ſacerdos: ſicut infrá Apoſtolus declarat. Quare hic beneficii illius, purgationis videlicet peccatorum noſtrorum, continuatio notatur.

4 *Tanto præſtantior factus angelis, quanto excellentius præ illis ſortitus eſt nomen.*

5 *Nam cui dixit unquam angelorum, Filius meus es tu; ego hodie genui te? Ac rurſum, Ego ero ei pater, & ipſe erit mihi filius?*

Hactenus excellentiam Chriſti ſimpliciter declaravit: deinceps eandem declarat per comparationem cum angelis, nempe cum beatis illis & excellentiſſimis ſpiritibus; quorum robur & ſanctitas in ſcriptura paſſim celebratur. Chriſtum autem angelis longé præſtantiorem eſſe, variis argumentis confirmat: quæ ipſa teſtimoniis ſcripturæ approbat. Primum argumentum ductum eſt á nomine, quód nimirum á Deo ipſo nominatur filius ipſius, v.4. Hoc argumentum v.5. confirmat duobus teſtimoniis ſcripturæ: quorum prius ex Pſalmo 2. poſterius ex 2. Samuel.7.& 1. Chron.22. deſum-

tum est. Concluditur autem hoc syllogismo.

Si Christus multo excellentius nomen præ angelis sortitus est, multo illis factus est præstantior.

At Christus multo excellentius præ angelis sortitus est nomen, v.4.

Ergo Christus angelis multo factus est præstantior, v.eod.

Assumtio partim declaratur expositione consequentis, sive prædicati, quatenus significatur Christum accepisse à Deo nomen filii: partim verò confirmatur duobus illis scripturæ testimoniis: v.5. Si quis contra assumtionem excipiat, Angelos quoque in scriptura filios Dei nominari, ut Job 1. v.6. observandum est, illos ita nominari non quód á Deo sint geniti, id est, é substantia ipsius producti: sed propter majestatem imperii, quod nomine Dei exercent, qua ratione scriptura etiam homines magistratus filios Excelsi appellat, Psal.82.v.6. At Christus nominatur filius Dei, quia á Deo est genitus: sicut verba Psalmi secundi expressé declarant.

Cæterúm ut testimonia hic citata & ad approbationem assumtionis spectantia pleniús intelligantur: utrumque accuratiús considerandum est.

Igitur prius testimonium sumtum est ex Psalmo secundo; qui totus propheticus est, continens prophetiam de exhibitione Christi & ordinatione in regem & prophetam & summum sacerdotem Ecclesiæ, ac potest commodé distribui in tres partes. Primúm enim propheta in Spiritu admiratur conatus hostium Ecclesiæ, tumultuantium contra Euangelii (quo sceptro Christus Ecclesiam regit) prædicationem, & conantium illa veluti vincula disrumpere: tribus primis versibus. Deinde monet, conatus illos esse inanes & frustraneos: quia Deus immutabili decreto Christum regem Ecclesiæ & prophetam & summum sacerdotem instituerit; id quod declarat verbis tum ipsius Dei patris, tum deinde & Filii: quem utrunque per prosopopœiam loquentem introducit: Patrem quidem v.6. his verbis: *Atqui ego inunxi regem meum, super Zionem montem sanctum meum*. Filium veró v.7. 8. & 9. qui rursum ipsum patrē loquentē inducit, recitans per mimesin verba illius ad se pronuntiata de illo decreto & ordinatione sui, inquiens: *Narrabo ad decretum* (sive ex decreto) *Jehovæ, Dixit ad me, Filius meus es: ego hodie genui te. Pete á me, & dabo gentes hæreditatem tuam: & possessionem tuam fines terræ. Confringes istos virga ferrea: ut vas figuli dissipabis eos.* Quibus verbis primó notatur officium Christi propheticum, ubi ait: *Narrabo ex decreto.* secundó sacerdotale: ubi Pater ad eum dicit, *Pete á me.* Sicut declarat Apostolus infrá cap.5. versu 5. tertió officium regium: ubi ait, *Confringes istos virga ferrea.* In tertia & postrema Psalmi parte propheta ex illa de Christi ordinatione doctrina exhortationem deducit ad reges & principes, ne se regi Christo opponant: sed potius ut illi tanquam Jehovæ & filio Jehovæ se subjiciant, atque ad eundem felicitatis caussa se recipiant; tribus postremis versibus. Ex hac secundi Psalmi summaria expositione liquet, verba quæ inde huc citantur, nempe, *Filius meus es tu: ego hodie genui te*: esse verba Dei patris ad Christum, quibus illi aperté tribuit nomen Filii. deinde liquet & hoc: nomine filij hic intelligi filium naturalem, hoc est á patre genitum & ex essentia ipsius productū. nam declaraturus pater, cujusmodi filius suus sit Christus, subjungit: *Ego genui te.* Sed quæritur, quid sibi velit adverbium illud *Hodie*: hoc est, quisnam sit ille dies quo Christus á Deo patre est genitus. Quidam exponunt, *Hodie*, id est, ab æterno. quæ expositio etsi veram per se sententiam continet: non videtur

tamen

tamen hujus loci genuina: quia hîc sermo est de Christo quatenus est Deus in carne manifestatus & mundo exhibitus, sicut liquet tum ex Psalmi illius argumento, tum ex verbis illis versiculi sequentis, *Quum autem rursum inducit primogenitum in orbem terrarum*. Quibus verbis significat Apostolus; sicut Spiritus sanctus in duobus illis locis scripturæ, quæ citantur vers. 6. inducit primogenitum illum Dei in orbem terrarum, hoc est, prophetat de illius in carne adventu, sic facere quoque in illo tertio loco quem ibi Apostolus subjungit. Quare illud *Hodie* referendum est ad tempus exhibitionis Christi; cujus temporis primus gradus est in die nativitatis qua filius Dei homo natus est. Etsi enim non tunc primùm genitus est à Deo, quippe qui jam genitus erat ante omnia secula; tamen tunc statim patefactum est á Deo hominibus, hunc ipsum filium hominis recens ex Maria virgine natum, esse filium illum Altissimi, sicut jam antè testatus fuerat angelus, quum ipsius conceptionem & nativitatem Mariæ virgini annunciaret Luc. 21. vers. 31. & deinceps. Etenim Christo recens nato, mox angelus Domini pastoribus Bethleemiticis nativitatem ejus annunciavit, eumque esse servatorem & Christum Dominum apertè pronunciavit, Luc. 2. v. 11. Imò quum adhuc Maria mater Domini uterum ferret, & Joseph cui illa desponsa erat, sinistra suspicione concepta clam deserere eam cogitaret: angelus Domini in somnio illi apparens, de authore arcanæ illius conceptionis eum edocet: ac præterea indicat Mariam pariturum filium, jubétque ut illum voce Jesum, hoc est servatorem: addita istius nominis ratione, quòd nimirum servaturus sit populum suum ex peccatis: Matth. 1. v. 20. & 21. Et Euangelista mox subjungit, *Totum istud factum esse ut impleretur prophetia quæ extat Esa. 7. his verbis: Ecce virgo illa uterum feret, & pariet filium, & vocabis nomen ejus Emanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus.* Deinde pleniùs & clariùs patefactus est filius Dei, quum in baptismo ordinatus est expressè in Prophetam seu doctorem populi Dei: tunc enim nomen filii expressè illi á patre tributum est, spectante & audiente populo: Matth. 3. v. ult. Id quod iterum accidit in monte quum transfiguraretur coram tribus discipulis, Matt. 17. vers. 5. Atque in hunc sensum, videlicet de manifestatione filii Dei in carne, verba illa Psalmi interpretatur Paulus Act. 13. v. 23. 32. & 33. Verba illic facit Paulus in synagoga Antiochiæ Pisidiæ: & commemoratis initio plurimis ac maximis Dei erga populũ Israëliticum beneficiis tandem vers. 23. subjungit illud quod reliqua omnia longissimè antecellit, videl. exhibitionem promissi servatoris, inquiens: *Hujus* (videlicet Davidis) *e semine secundùm promissionem excitavit Israëli servatorem Jesum.* Deinde ubi hoc ipsum testimonio Johannis Baptistæ cõfirmasset, ac præterea commemorasset quomodo Jesus Hierosolymis sit crucifixus, sepultus & á mortuis excitatus: cõfirmaturus deinceps duo præcipua capita ex iis quæ de Jesu illo crucifixo pronunciaverat, nempe illum esse Israëli á Deo excitatũ secundum promissionem, & esse á mortuis excitatum ad vitam æternam: sic loquitur v. 32. & deinceps: *Nos igitur vobis Euangelizamus, eam promissionẽ quæ patribus facta est, Deum explevisse filiis illorũ, excitato nobis Jesu: ut etiam in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus tu es, ego hodie genui te.* Hæc dicta esse de exhibitione Christi, percipitur ex collatione versiculi 23. Nam etsi illic extat verbum *ἤγειρεν*, hîc autem, *ἀναστήσας*: tamen idem utroq; significatur, nempe productio Christi in orbem terrarum: sicut planè liquet, si tota sententia cum tota cõferatur. Et verbum *ἀναστήσας* hîc non esse accipiendum de excitatione Christi á mortuis: planum

est in versu sequente 34. ubi excitationem Christi á mortuis confirmaturus testimoniis scripturæ, se ad aliud doctrinæ caput transiro apertè significat his verbis, *Quód autem excitaverit eum á mortuis, non amplius reversurum in sepulcrum, ita dixit: Dabo vobis, &c.* quasi dicat: Quód Deus nobis excitaverit (hoc est, exhibuerit) Jesum servatorem secundúm promissionem, jam demonstravi testimonio Davidis ex Psalmo secundo: quód autem eundem excitaverit quoque á mortuis, nunc aliis scripturæ testimoniis probabo. Ex dictis jam colligi potest, sensum illorum verborum Psal. 2. *Ego hodie genui te*, hunc esse: Hodie cúm te mundo exhibui per nativitatem ex virgine & publicam initiationem ad munus propheticum, patefeci meo populo, te esse filium illum meum quem ego ab æterno genui.

Jam ad alterum testimonium quod attinet, videlicet, *Ego ero ei in Patrem, & ipse erit mihi in Filium*: hæc verba cótinent promissionem pronuntiatam nomine Dei per Nathanem ad Davidem de filio quodam nascituro ex ipso. Est autem illa promissio intelligenda partim de Salomone tanquam typo Christi, partim veró ac principaliter de Christo ipso. Quod ut melius intelligatur, totus ille sermo Nathanis considerandus est. Is autem extat tribus locis, videlicet 2. Sam. 7. 1. Chron. 17. & rursum 22. Ex quo sermone recitabimus eam duntaxat partem, quæ ad intelligentiam propositorú verborum consequendam necessaria est. Sic ergo legitur, 2 Samuelis 7. v. 12. & deinceps: *Quando completis diebus tuis, cubaveris cum Patribus tuis: excitabo semen tuum post te, quod prodierit é visceribus tuis: & stabiliam regnum ejus. Ipse ædificabit domum nomini meo: & stabiliam solium regni ejus usq; in seculum. Ego ero illi in Patrem, & ipse erit mihi in Filium: qui cúm perversé egerit, corripiam eum virga hominum, id est, plagis humanis: at benignitas mea non amovebitur ab eo: quemadmodum amovi á Saule, quem amovi á facie tua. sed firma erit domus tua, & regnum tuum usque in seculum, erit coram te: solium tuum erit stabile usque in seculum.* Primo autem Chron. 17. á vers. 11. & deinceps sic habetur: *Et erit, completis diebus tuis, ut abeas cum patribus tuis: tum excitabo semen tuum post te, quod erit é filiis tuis: & stabiliam regnum ejus. Ipse ædificabit mihi domum: & stabiliam solium ejus usque in seculum. Ego ero illi in Patrem, & ipse erit mihi in filium: benignitatem veró meam non amovebo ab illo, quemadmodum amovi ab eo qui fuit ante te. Sed constituam eum in domo mea & in regno meo usque in seculum, & solium ejus erit stabile usque in seculum.* Jam ejusdem libri cap. 22. vers. 12. & 13. sic extat: *Ecce filius qui fuerit genitus tibi, is futurus est vir quietis: nam quietem dabo ei ab omnibus inimicis ejus circumquaque: & Salomo erit nomen ejus: nam pacem & tranquillitatem dabo in Israële diebus ejus. Is ædificaturus est domum nomini meo, idemque mihi futurus in filium: & ego ei in patrem: & firmabo solium regni ejus super Israëlem usque in seculum.* Hactenus verba scripturæ ex tribus illis locis depromta: ex quorum postremo loco clarum est, sermonem hic esse de filio Davidis Salomone, quippe cujus nomen exprimitur. Veruntamen sermonem quoque esse de Christo tanquam Salomone (id est, pacis authore) spirituali, ex ipsa citatione Apostoli manifestum est: quippe qui verba illa de Salomone nominatim pronuntiata, ad Christum accommodat. Quam quidem accommodationem veram & ex mente Spiritus sancti esse, ex eo potest intelligi quód tota illa promissio Davidi per Nathanem facta partim de Salomone, partim de Christo intelligenda est: idque ita ut quædam illius promissionis partes utrique illi, quanquá diverso modo, conveniant: quædam veró alterutri tantúm. Ac utrique convenit promissio de pace sub utro-

que futura ; sed quæ in Salomone intelligatur de pace corporali atque externa, in Christo autem illo principe pacis ac rege pacis (Esa.9.v.6.infrá 9.v.2.) de pace spirituali atque interna, videlicet de reconciliatione nostri cum Deo, & inde nascente pace conscientię, Rom.5.v.1. Deinde utrique convenit ædificatio domus seu templi : nam & Salomon Deo ædificavit domum corporalem seu templum materiatum, & Christus architectus est domus spiritualis, id est, Ecclesiæ : infrá cap.3. vers.3.4.& 6. Tertió utrique convenit nomen filii respectu Davidis : nam & Salomon proximé sive immediaté ex Davide est genitus, & Christus mediantibus posteris Davidis : unde receptum erat in populo Dei ut Christus filius Davidis nominaretur, quemadmodum ex historia Euangelica liquet. Quartó convenit quoque utrique idem nomen filii respectu Dei : sed ita ut Salomon intelligatur filius adoptivus quem Deus ex gratia paterno amore prosequatur, Christus autem filius naturalis ex Dei essentia genitus. Atque hæc sunt quæ utrique, & Salomoni, inquam, & Christo conveniunt. Soli autem Salomoni convenit, quód Deus illum peccantem correcturus sit virga : quippe in Christum peccare non cadit. Soli veró Christo convenit, quód Deus regnum ipsius stabiliturus sit in æternum. Etenim á filio Salomonis Rechabeamo pars regni maxima abscissa fuit, deficientibus ab illo ad Jeroboamū decem tribubus & peculiare regnum condentibus. Christi autem regnum æternum est : sicut angelus Mariæ virgini conceptionem illius annuncians, expressé meminit, idque ad hanc ipsam promissionem respiciens, Luc.1.v.32.& 33. inquiens, *Dabit ei Dominus Deus sedem David patris ipsius : regnabitque super domum Jacob in æternum, & regni ejus non erit finis.*

6 *Quum autem rursum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei.*

Hactenus expositum est argumentum primum, quo Apostolus ostendit, Christum angelis excellentiorem esse, quia scilicet excellentius præ illis sortitus est nomen : sequitur v.6. argumentum excellentiæ secundum, quod sumtum est ab adjuncta adoratione : ac potest concludi hoc syllogismo:

Qui ab altero adorandus est, is illo est excellentior.
At Christus ab angelis adorandus est.
Ergo illis est excellentior.

Assumtio probatur testimonio scripturæ ex Psal.97. in quo Psalmo Spiritus sanctus (ut hic præfatur Apostolus) primogenitum illum in orbem terrarum inducit, hoc est, de illo introducendo prophetat. Extat autem hoc testimonium illius Psalmi v.7. qui versus integer sic habet : *Pudefiant omnes qui colunt sculptile, qui gloriantur in idolis : adorate eum omnes dii.* Quibus verbis Propheta primúm dehortatur idololatras á cultu idolorum, tanquam falsorum deorum, & contrá tacité eos hortatur ad cultum Christi tanquam veri Dei & Jehovæ, sicut eum in principio Psalmi nominaverat : deinde ad ejusdem adorationem expressé hortatur ipsos angelos, quos ex more scripturæ nominat Elohím, sicut idola appellaverat Elilím : unde videtur, Spiritum sanctum in ista antithesi paronomasia delectatum fuisse.

7 *Et de Angelis quidem dicit, Qui Angelos suos facit spiritus ; & ministros suos, ignis flammam :*

8 *De Filio autem, Thronus tuus, Deus, in seculum seculi : virga recta, virga regni tui.*

9 *Dilexisti justitiam & odisti iniquitatem : propterea unxit te, ó Deus, Deus tuus oleo exultationis supra consortes tuos.*

10 Et, *Tu in initio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cœli:*

11 *Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes ut vestimentum veterascent:*

12 *Ac velut amictum circumvolves eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.*

Deinceps á versu 7. usque ad 13. sequuntur tertium, quartum & quintum excellentię argumentum conjunctim & promiscuè. Ex quibus tertium sumtum est ab adjuncta conditione seu statu, quartum veró & quintum ab ipsa natura sive essentia. Ac conditione quidem seu statu angeli sunt ministri Dei, Christus veró est rex æternus. Natura veró seu essentiâ angeli sunt creaturę Dei, nobilissimæ illę quidem cęterisq; prestantes simplicitate, puritate ac robore: at Christus est creator, & immutabilis. Hęc duo argumenta ita tractat Apostolus, ut instituat plenam antithesin: cujus protasis est de angelis v.7. apodosis de Christo versibus reliquis. Ac protasis quidem confirmatur testimonio Psalmi 104. adoposis veró testimonio Psalmi 45. & Psalmi 102. Quæ singula testimonia accuratiús consideranda sunt, ut appareat, rectè & ex mente Spiritus sancti citata esse. Igitur Psalmo 104. describitur magnificentia Dei ex operibus creationis, gubernationis & conservationis rerũ: ac in principio expositis operibus illis & partibus mundi, quę in superiori regione visuntur, ut luce, cœlis, v.2. nubibus & ventis, v.3. antequã descendat ad partes mundi inferiores, nempe terram & aquas & quæ in illis continentur, id quod facit v.5. & deinceps: interserit mentionẽ creaturarũ invisibilium, videlicet angelorum: qui natura quidem sua cœlestes sunt, veruntamen in terras à Deo emitti solent: ut ita quodammodo cum utrisque, cœlestibus inquam, & terrestribus Dei operibus communicent. De his igitur v.4. sic pronuntiat: *Qui* (nempe Jehovah, ex v.1.) *facit angelos suos, spiritus: ministros suos, ignem flammantem.* Quæ verba vulgó sic exponuntur, quasi dicatur, Deum spiritibus (id est ventis) uti pro angelis seu nuntiis suis: itemque igne flammante, id est, fulguribus, uti pro ministris suis. Quam expositionẽ, etsi verba Hebrea nude ac per se spectata admittunt, propter ambiguitatẽ syntaxis ex omissione articuli: tamen versio Græca, quam hoc loco adhibet Apostolus, expositioni isti repugnat: nostram veró paulo anté allatam cõfirmat. Etenim ambiguitas syntaxis tollitur per appositionẽ articuli τὺς ante nomina, ἀγγέλυς & λειτυργὺς: dicitur enim, ὁ ποιῶν τὺς ἀγγέλυς αὐτῦ, πνεύματα. καὶ τὺς λειτυργὺς αὐτῦ, πυρὸς φλόγα. Unde claré perspicitur, sermonem hic esse de angelis (id quod ipse quoque Apostolus expressé hic affirmat) & naturam eorum duobus istis enunciatis describit. Nec est quod quis moveatur verbo temporis præsentis, quod Græcé est ὁ ποιῶν, Hebraicè Oséh: ac putet, prophetam si de angelorũ creatione loqueretur, uti debuisse verbo temporis preteriti: nam verbo illo non voluit significare, Deum adhuc in angelis creandis occupari: sed quasi in rem præsentem, in ipsam creationem olim peractam ducere nos voluit: id quod ex principio statim illius narrationis liquet: ubi commemorans creationem lucis & cœlorum, itidem participiis temporis præsentis utitur, vers.2. inquiens: *Qui amicit se luce tanquam panno: qui extendit cœlos tanquam aulæum.* Ubi in Hebræo extant participia præsentis temporis, Otéh & Notéh: quum tamen lucis & cœlorum creatio jam olim perfecta sit. Tenendum est igitur quod diximus, sermonem hic esse de creatione angelorum. Dicitur autem primó, Deum angelos fecisse spiritus: sicut & infrá vers. ult.

ut, hæc respiciens, dicit, Angelos esse spiritus: hoc est, substantias incorporeas, simplices, & a concretione materiæ puras. Deinde dicitur, angelos esse ignem flammantem, id est, esse naturæ robustæ, velocis & actuosæ ac citó penetrantis & hostes consumentis: qualis in rebus corporeis est ignis. Atque hinc est quód in forma igneorum equorum & curruum apparuerunt Elisæo & famulo illius, 2. Reg. 6. v. 17. item quód nominantur Seraphím, hoc est, urentes, Esa. 6. v. 2.

Atque hæc de primo testimonio dicta sufficiant. Jam ad secundum quod attinet, illud sumtum est ex Psalmo 45, in quo psaltes adhibito passim typo connubii Salomonis cum filia Pharaonis, nuptias Christi cum Ecclesia prædicat, & inter alia sponsum Christum iis verbis affatur, quæ hoc loco recitat Apostolus. Quibus verbis expressé Deum ipsum nominans, regnum illi tribuit æternum, & regni administrationem justam, & abundantiam donorum Spiritus sancti ad regni administrationem necessariorum. Ex quibus tria priora ad Salomonem non pertinent, sed solius Christi propria sunt: quartum veró ita Salomoni cum Christo commune fuit, ut in illo ex parte tantúm factum sit, in hoc autem plené completum. Etenim Christus plenitudinem spiritus accepit, & ex plenitudine illius nos omnes accepimus, gratiam pro gratia, Joh. 1. v. 16. & cap. 3. v. 34.

Tertium testimonium sumptum est ex Psalmo 102. ubi Christo opus creationis & immutabilitas naturæ sive essentiæ attribuitur. Et immutabilitas naturæ Christi illustratur antithesi mutabilitatis atque interitus rerum creatarum: quæ ipsa illustrantur similitudine vestimenti. Sunt autem verba, quæ hîc recitantur, verba veteris Ecclesiæ alloquentis Christum: quem versu proximé præcedente expressé nominat Elohim, id est Deum. De Christo autem sermonem illic esse, percipitur ex præcedentibus, & maximé ex vers. 23. ubi commemoratur vocatio Gentium ad colendum Jehovam.

13 *Ad quem autem angelorum dixit unquam, Sede ad dextram meam, us-*
quedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum?
14 *Nonne omnes sunt ministratores spiritus, qui ministerii caussa emittuntur*
propter eos qui heredes erunt salutis?

Versibus duobus ultimis continetur sextum excellentiæ argumentum, á singulari atque divina gloria, quam Deus Pater Christo dedit, exaltando eum ad dexteram suam, hoc est, committendo illi regnum ac dominationem in omnes creaturas, ac promittendo ei victoriam in omnes hostes ipsius: quam sententiam exponit, atque adeó confirmat Apostolus verbis Psalmi 110. ubi Deus Pater Christum sic alloquitur, *Sede ad dextram meam, &c.* Quód autem Deus Pater iis verbis alloquatur Christum, ipse David indicat hac præfatione, *Dixit Jehováh domino meo.* Ubi nomine Jehovæ intelligit Deum Patrem; nomine autem Adonai, id est, domini, ipsum Christum; quod posterius Christus ipse affirmat. Cúm responso accepto á Pharisæis de Christo, quód is sit filius Davidis; excipit, *Quomodo ergo David in spiritu vocat eum dominum? dicens, Dixit Dominus domino meo, &c.* Matth. 22. circa finem. Hanc igitur gloriam Apostolus Christo ita tribuit, ut eam de angelis neget, v. 13. tum deinde conditionem angelorum tanquam inferiorem opponit v. 14. quód videlic. angeli vocatione sive ordinatione Dei, sint spiritus ministratores, quódque ministerium eorum non solúm Deo & gloriæ illius, sed etiam hominibus & saluti ipsorum destinatum sit.

SCHOLIA IN CAP. I.

V. 1. *Deus*. ὁ θεὸς. Videlicet Pater: quia mox fit mentio Filii. *Patribus*. τοῖς πατράσιν. Majoribus nostris. *Per prophetas*. ἐν τοῖς προφήταις. Pro διὰ τῶν προφητῶν. Hebraismus, quanquam modus ille luquendi singularem emphasin videtur habere, ad notandum scilicet inhabitationem Dei in servis suis: quomodo & Christus Apostolis dicebat: *Non enim vos estis qui loquimini: sed Spiritus Patris vestri, is est qui loquitur in vobis*: ἐν ὑμῖν, Matth. 10. vers. 20. Sic Petrus de Prophetis ait, *quód acti á Spiritu sancto locuti sint*: 2. Pet. 1. v. 21. *Vltimis diebus hisce*. ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων. Sic nominantur in scriptura dies Christi exhibiti usque ad mundi finem. Sic Act. 2. v. 17. ex Joël 2. καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις. *Per filium*. ἐν υἱῷ. Ad verbum in *Filio*. ubi notatur non solúm inhabitatio Dei per operationē Spiritus sancti gratiosissimam: sed etiam essentialis inhabitatio illa totius plenitudinis deitatis, Col. 2. v. 9.

2 *Hæredem omnium*. κληρονόμον πάντων. Id est, hæredem ac dominum omnium rerum creatarum. *Mundum*. τοὺς αἰῶνας. Ad verbum *secula*. Metonymia adjuncti: nam mundus per secula durat. Sic infrá 11. 3.

3 *Effulgentia*. ἀπαύγασμα. Hinc illud in symbolo Niceno, Lumen de lumine. *Character personæ illius*. χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Id est, persona quæ personam Patris ad amussim refert: sicut imago ceræ impressa, ad amussim refert imaginem insculptam sigillo. *Personæ*. τῆς ὑποστάσεως. Ad verbum *substantiæ*. Sed consulendum fuit perspicuitati: quia substantiæ vocabulo interdum significatur id quod á Græcis nominatur οὐσία. hoc est, essentia: quæ una est in tribus ὑποστάσεσιν, id est personis, videlicet Patre, Filio & Spiritu sancto. *Illius*. αὐτοῦ. Videlicet, τοῦ θεοῦ. vers. 1. id est, Dei Patris. Hoc autem pronomen pendet non solum á proxime præcedente nomine τῆς ὑποστάσεως: verúm etiam á remotiore τῆς δόξης. *Sustineátque*. φέρων τε. Seu ferat, portet, gestet: ne scilicet collabantur & intereant. *Verbo illo suo potente*. τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Id est, mandato seu nutu suo potente. Verbum pro mandato, per synecdochen generis. Verbum potentiæ, id est, potens: per Hebraismum. *Per seipsum*. δι' ἑαυτοῦ. Videlicet per oblationem suiipsius: infrá 9. 14. *Purgatione peccatorum nostrorum*. καθαρισμὸν τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Id est, purgatione nostri á peccatis nostris. *Consedit ad dextram majestatis*. ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης. Id est, Consedit ad dextam Dei, atque ita evectus est in summam majestatem. Vocabulo majestatis metaphora sessionis ad dextram Dei declaratur. Sic infrá 8. 1. Similis est phrasis, Incedere vestigiis fidei Abrahæ, Rom. 4. 12. pro eo quod est, Imitari fidem Abrahæ, atque ita quasi vestigiis ejus incedere. *In excelsis*. ἐν ὑψηλοῖς. Scilicet τόποις. id est, locis, videlicet in cœlis, ut declaratur infrá 8. 1. item Ephes. 1. 20. Sic Luc. 2. 14. δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ.

4 *Excellentius*. διαφορώτερον. Ad verbum, differentius. Synecdoche generis. Sic Rom. 2. 18. δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, probas eximia. *Nomen*. ὄνομα. videlicet nomen Filii: ut mox declaratur.

5 *Filius meus es*. υἱός μου εἶ. Sunt verba Dei Patris ad Christum, Psalm. 2. vers. 7. *Hodie*. σήμερον. Scilicet, cúm te induxi in orbem terrarum, ex versu sequente. *Genui te*. γεγέννηκά σε. Patefeci mundo, me genuisse te. *Ego ero, &c*. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Sunt verba Dei ad Davidē, partim de Salomone,

partim

partim de Christo per Salomonem præfigurato.

6 *Quum autem rursum inducit.* ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ. His verbis significat Apostolus, in duobus præcedentibus locis contineri prophetias de inducendo Christo in orbem terrarum, id est, de Christo (ut vulgó loquimur) exhibendo. Omnino enim ordinem verborum, ut in Græco habetur, conservandum puto: nec statuendam trajectionem particulæ πάλιν. *Primogenitum.* τὸ πρωτότοκον. Videlicet primogenitum illum inter multos fratres, qui in omnibus primas tenet, Rom. 8. 29. Coloss. 1. 18. *Et adorent eum.* καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ. In Psalmo habetur, Adorate eum: eodem sensu. *Omnes angeli Dei.* πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. In Psalmo habetur, Omnes dii. Nomine autem Elohím, intelliguntur hic angeli: quibus in Psalmo opponuntur Elilím, id est, idola.

7 *De angelis quidem.* πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους. Pro, περὶ τῶν ἀγγέλων: ut liquet ex reipsa. Est Hebraismus. Sic enim Hebræi præpositione ל quæ proprié significat Ad, Græcé πρὸς: interdum utuntur ad significandum De, id est, περί. ut Esai. 41. 7. Dicens de glutine seu ferrumine (לדבק. ad verbum, *Ad gluten seu ferrumen*) bonum est. *Spiritus.* πνεύματα. Id est, substantias incorporeas seu invisibiles: ut infrá v. 14. *Ministros suos.* τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ. Id est, angelos: ut modó nominavit. Et sic infrá vers. 14. nominat λειτουργικὰ πνεύματα. *Ignis flammam.* πυρὸς φλόγα. Id est, præditos natura robusta, veloci & actuosa: qualis est flamma ignis.

8 *De Filio autem.* πρὸς δὲ τὸν υἱὸν, id est περὶ δὲ τοῦ υἱοῦ: ut v. 7. Etsi interim verum est, hæc verba ad ipsum Filium dicta esse. Sed in versione servanda est ratio ἀντιθέσεως. *Thronus tuus.* ὁ θρόνος σου. Sunt verba psaltæ ad Salomonem spiritualem, id est, Christum sponsum Ecclesiæ. *Deus.* ὁ Θεός. Id est, ô Deus. Heb. Elohím. In vocativo: ut planum est ex ipsa sententia. *Virga recta, virga regni tui.* ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Syntaxis: virga regni tui (id est, qua tu regnum tuum moderaris) *est* virga rectitudinis: hoc est, recta. Hebraismus. Hoc exponitur per ea quæ sequuntur.

9 *Unxit te ô Deus,* ἔχρισέ σε ὁ Θεός. In vocativo, sicut versu superiore. *Deus tuus.* ὁ Θεός σου. Videlicet Pater. *Oleo exultationis.* ἔλαιον ἀγαλλιάσεως. id est, Spiritu sancto: qui efficit ut corda filiorum Dei exultent ex sensu paterni favoris Dei erga se: sicut oleo ungebantur sacerdotes ac reges, & per Spiritum Dei idonei & alacres reddebantur ad obeundum munus suum. *Ultra consortes tuos.* παρὰ τοὺς μετόχους σου. Id est, ultra reliquos Dei filios, qui uná tecum participes fiunt Spiritus sancti.

11 *Omnes.* πάντες. Videlicet ipsi, nempe cœli: ex membro præcedente. Et hoc in Hebræo expressum est, ubi habetur וכלם, & cuncti ipsi.

14 *Omnes.* πάντες. Nempe angeli: ex versu præcedente. *Emittuntur.* ἀποστελλόμενα. Nempe ἀπὸ Θεοῦ, á Deo.

OBSERVATIONES LOCORUM DOCTRINAE EX CAP. I.

Ex v. 1. Melior est hodie conditio Christianorum, quám fuit olim Israëlitarum, quod ad patefactionem Dei attinet: quia Israëlitis se patefecit Deus per prophetas, nudos scil. homines; at Christianis per ipsum Filium in carne manifestatum. Hinc Christus beatos prædicat discipulos, quód ea videant & audiant, quæ plis Regibus & Prophetis nec videre nec audire contigit. Usus hujus observationis est, ut doctrinam Christi summo studio discamus, credamus ac profiteamur.

Ex

Ex v.1.2.&3. Christus est verus Deus & verus homo. Verus Deus: quia filius Dei, v.1 nempe filius Dei unigenitus, & proinde Patri ὁμοούσιος, coëssentialis. Item, quia per eum omnia sunt condita, v.2. & quia ipse omnia sustentat, v.3. Verus homo: quia constitutus est hæres mundi, v.2. & quia corpus & animam suam pro nobis obtulit ad impetrandum purgationem peccatorū nostrorum, v.3. Præterea quia consedit ad dextram Dei, hoc est, exaltatus est ad regiam majestatem super omnia, eod. v. denique quia secundúm naturam humanam nunc est in excelsis, id est in cœlo, eod. v.

Ex v.3. Deus Pater & Filius sunt distinctæ ὑποστάσεις, id est, personæ: eadem autem est ratio Spiritus sancti, ut ex aliis scripturæ locis apparet.

Ex v.1.2.& 3. Christus est nobis á Deo ordinatus in Prophetam, Sacerdotem & Regem. In Prophetam: quia per eum nobis eloquutus est Euangelium, v.1. In Sacerdotem: quia purgavit nos á peccatis suo sacrificio, v.3. In Regem: quia cōstitutus est heres omnium, & consedit ad dexterā majestatis.

Ex v.3. Non recté é sessione Christi ad dexteram Dei concluditur, corpus Christi ubique esse. Quia, teste Apostolo, sic sedet ad dexteram majestatis, ut tamen interim sit in excelsis, hoc est, in cœlo: sicut ipse exponit infrá cap.8.v.1. Id quód necessarió de humana ipsius natura intelligitur: quum secundúm deitatem cœlum & terram impleat.

Ex v.eod. Quum dicit scriptura, Christum consedisse seu collocatum esse ad dexteram Dei: intelligit, Christum exaltatum, seu evectum esse in summam majestatem & gloriam in suo regno, ita ut non solúm secundúm humanam naturam summa gloria ornatus sit, & summa beatitudine fruatur, sed etiam ut vi suæ deitatis, conscia mente & consentiente voluntate humanitatis, omnia in cœlo & in terra gubernet, & ut agnoscatur ab omni rationali creatura non solúm verus & sanctissimus homo, sed etiam verus Deus, tanquam filius Dei unigenitus, ac proinde ut ab illis pro domino agnoscatur & adoretur: quorum hoc tum demum plené fiet, quum omnes inimici Christi positi fuerint scabellum pedum ipsius. Vide Psal.110.v.1. Philip.2. v.9.10.& 11. Ephes.1.v.20.21.& 22. 1.Cor.15.v.24.25.

Ex v.4. & deinceps notanda sunt plura argumenta deitatis Christi: nam aliquot jam anté notavimus ex tribus primis versibus. Primum argumentum est, quód est filius Dei unigenitus, v.4.& 5. Secundum, quód adorandus est, idque etiam ab ipsis angelis, v.6. Tertium, quód expressé nominatur Elohim, id est, Deus, v.8. Nam quoties hoc nomen in scriptura uni personæ attribuitur, verum Deum significat: quum autem intelligitur de creaturis, ut angelis, vel hominibus magistratibus, tum attribuitur pluribus simul. Sic de angelis dicitur Psal.97.v.7. *Adorate eum omnes Elohim.* Item de magistratibus dicitur Psal.82.v.6. *Ego dixi, dii estis.* Quartum argumentum, quód creavit cœlum & terram, v.10. Quintum, quód semper idem est, hoc est immutabilis, seu incorruptibilis, v.12. Sextum, quód pari majestate cum Patre regnat ac dominatur in mundo.

Ex v.6.7.& 14. Angelorum officium est adorare Deum, eique ministrare in procuranda salute electorum.

Ex v.7.& 14. Tametsi angeli in corporibus, maximé humanis, apparere sunt soliti: tamen natura sua corporei non sunt: quippe quum sint spiritus, id est, substantiæ incorporeæ atque invisibiles.

Ex iisdem vers. Quum in periculis constituti sumus, consolemur nos custodia & protectione angelorum: quippe qui á Deo emittuntur salutis nostræ procurandæ caussa, & instar ignis consumere valent hostes nostros.

Ex

Ex v. 8. & 9. Regnum Christi est regnum æternum & justum. Quare cum in hac vita ab hostibus Euangelii iniquè premimur: consolemur nos, quòd Christus pro sua justitia hostes nostros deleturus est, nosque pro sua erga nos amore in consortium æterni sui regni assumturus.

Ex v. 9. Dona Spiritus sancti nobis cum Christo communia sunt: sed in illo longé sunt majora: quippe quem Deus unxit oleo exultationis ultra consortes suos. Confer Joh. 1. v. 16. *Ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & gratiam pro gratia.* Item cap. 3. v. 34. *Non enim huic admetitur Deus Spiritum.* Quare cùm sentimus donorum spiritualium defectum, ex immenso hoc gratiarum fonte hauriamus: id quod fit per pias preces: sicut docetur Jacob. 1. v. 5. *Si cui vestrum deest sapientia, postulet à Deo, &c.*

Ex v. 10. Mundus non fuit ab æterno: quia in initio á Deo creatus est.

Ex v. 11. & 12. Mundus interiturus est ille quidem, non tamen in nihilum: sed ita ut immutetur, vel novam formam vel certè novas qualitates suscipiendo. Confer 2. Pet. 3. v. 10. & deinceps. Item Rom. 8. v. 19. & deinceps.

ANALYSIS CAP. II.

ARGUMENTUM.

Ex doctrina superiore capite exposito de excellentia personę Christi deducit nunc exhortationem ad attentam & assiduam meditationem Euangelii: eámque exhortationem pluribus argumentis confirmat: in quorum expositione per occasionem de futura credentium gloria (quę nimirum per Euangelium annuntiatur) itémque de incarnatione ac morte Christi (quæ scilicet utraque propter gloriam illam credentibus acquirendam fuit suscepta) disserit.

1 *PRopterea oportet nos eò magis attendere iis quæ audivimus, nequando perfluamus.*

2 *Etenim si per angelos dictus sermo, fuit firmus, omnisque transgressio & contumacia iustam mercedis retributionem recepit:*

3 *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? quæ quum primùm enarrari cœperit per ipsum Dominum, ab iis qui ipsum audierant, fuit nobis confirmata:*

4 *Testimonium illis præbente Deo & signis & prodigiis, variisq. virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, pro sua voluntate.*

VErsu 1. exhortationem illam quam diximus, é supra-dictis infert, inquiens: *Propterea*, quia scilicet tanta est excellentia personæ Christi, *oportet nos eò magis attendere iis, quæ audivimus*, id est, doctrinę Christi, nempe Euangelio, quod audivimus ex discipulis ipsius: *ne quando perfluamus*, hoc est, ne doctrina semel audita nobis rursum é memoria effluat: sed potius ut illam fideli memoria custodientes, studiosé meditemur, & in fide atque obedientia illius nos exerceamus & confirmemus. Versu 2. & deinceps exhortationi institutæ alia argumenta annectit, numero tria: quorum duo priora ab effectis, tertium ab adjuncto sumtum est. Primum enim sumtum est á pœna Dei, contemtum Euangelii certó sequutura: secundum á salute æterna, quę certó manet credentes: tertium ab adjunctis testimoniis

divinis quibus doctrina Euangelii est approbata, videlicet miraculis per illius præcones editis. Duo priora conjunctim enunciantur in principio versus tertii, ubi ait, *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* Tertium veró argumentum exponitur v.4. Cæterúm primum illud argumentum ab Apostolo confirmatur á comparatis per ratiocinationem á minori, ad hunc modum:

Si contemtus Legis fuit á Deo vindicatus, multó magis vindicabitur contemtus Euangelii.

Sed prius factum est, v.2.

Ergo multó magis fiet posterius, v.3.

Connexum approbatur partim ab adjunctis ministris, partim ab effectis. A ministris: quia *sermo legis dictus fuit*, id est, ad populum in monte Sinai pronunciatus, *per angelos*, v.2. at sermo Euangelii dictus atque *enarratus est per ipsum Dominum*, nempe per Christum, v.3. qui scil. angelis multo est præstantior, ut superiore capite est demonstratum. Ab effectis: quia sermo Euangelii est sermo *salutis*, seu potentia Dei ad salutem omni credenti: unde hoc loco per metonymiam effecti *salus* nominatur, v.3. Hic subaudienda est antithesis de effectu Legis: quæ (ut alibi Apostolus ait) iram operatur & occidit. Unde præstantia Euangelii supra Legem facilé perspicitur. Atque hoc ipsum secundum argumentum est ad institutam exhortationem confirmandam pertinens: quod pauló póst pleniús exponetur. Porró prior illa connexi approbatio augetur prolepsi. Poterant enim objicere Hebræi illi provinciales ad quos hæc epistola præcipué directa est: Etsi sermo Euangelii per ipsum Dominum sic enarratus, se tamen illum ex ipso nó audivisse. Respondet: At audivistis ex iis qui ipsum audiverunt, videlicet ex Apostolis, v.3. Hanc responsionem amplificat altera prolepsi. Poterant enim excipere, non tantam fidem mereri discipulos, quantam ipse præceptor. Respondet: Imó Apostolorum testimonium est omni exceptione majus, quia ipsius Dei testimonio confirmatum est per miracula, v.4. Atque hoc jam tertium argumentum est ad institutam exhortationem pertinens.

5 *Non enim angelis subiecit mundum illum futurum, de quo loquimur.*

6 *Testatus est autem quidam alicubi, dicens, Quid est homo, quòd memor es ejus: aut filius hominis, quòd visitas eum:*

7 *Fecisti eum paulò inferiorem angelis: gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum:*

8 *Omnia subjecisti sub pedibus eius. Enimuero per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil omisit quod non sit ei subiectum. at nunc nondum videmus ei omnia esse subiecta.*

9 *Sed Iesum illum cernimus gloria & honore coronatum, qui paulò fuit inferior angelis factus, propter mortis perpessionem: ut beneficio Dei pro omnibus mortem gustaret.*

Deinceps declarat, quænam sit magna illa salus, cujus pauló anté fecerat mentionem, inquiens, *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem?* v.3. Docet igitur, hanc salutem esse gloriam illam cœlestem, qua potituri sunt credentes, quum Deus mundum illum futurum ei subjecturus est; quam gloriam cum ipso Christo communem sunt habituri; id quod ne sanctis quidem angelis continget. Ait igitur: *Non enim angelis subjecit* (nempe Deus) *mundum illum futurum, de quo loquimur*: id est, de quo pauló anté loquebar, cúm maximæ salutis mentionem facerem. *Testatus est autem quidam, &c.* Hic apodosis institutæ antitheseos omissa est, & intelligenda

relicta

relicta ex ipsius approbatione. Plena enim oratio sic esset. *Subjecit autem illum homini, sicuti testatus est David Psal.*8. Igitur salutem illam seu gloriam cœlestem credentes certó manere, probat testimonio Davidis ex Psalm. 8. ubi david celebrat potentiam, sapientiam & bonitatem Dei lucentem in creaturis tum cælestibus, tum terrenis; inprimis veró benignitatem ipsius erga homines in Christum credentes; quippe quos præter omnem ipsorum dignitatem amantissimé respiciat ac visitet; adeó ut quanquam paulo inferiores angelis eos fecerit, quod ad ipsam naturæ originem ac substantiam attinet; tamen ea gloria & honore coronaturus sit, cujus participes angeli non erunt, videlicet dominatione in omnes creaturas ipsis subjiciendas; v. 6. 7. 8. Cæterúm quoniam David utitur verbo temporis præteriti, inquiens; *Omnia subjecisti* (schattah) *sub pedibus ejus*: hinc nascitur objectio, quam Apostolus in fine versus octavi proponit his verbis; *At nunc nondum videmus ei omnia esse subjecta.* Ad hanc objectionem respondet versu sequente, *Sed Jesum illum cernimus gloria & honore coronatum.* quasi dicat, Etsi ipsis credentibus dum hîc in terris militant, nondum sunt omnia subjecta; tamen omnia subjecta sunt ipsorum principi & capiti Christo; quippe qui jam in cælis gloria & honore coronatus est, exaltatus nimirum ad dextram illam majestatis, ac potenter dominans in medio inimicorum suorum. Hujus autem dominationis & gloriæ credentes quoque pro suo quisque gradu participes erunt suo tempore, videlicet cúm inimici Christi & ipsorum prorsus fuerint debellati, & effecti scabellum pedum illius. Porró quoniam Christus per mortem in gloriam illam suam ingressus est; Apostolus verba ex Psalmo citata huc accommodat, & hac occasione de morte Christi disserit; ut ostendat, per hanc nobis salutem illam & gloriam esse partam. Ait igitur, *Christum Pauló inferiorem esse factum angelis, propter mortis perpessionem*: id est, Christum factum esse hominem ut mortem perpeti posset. Etenim homo, quatenus homo, id est, respectu naturæ suæ, angelis pauló inferior est. Caussam autem mortis Christi mox addit, inquiens: *Ut gratia* (seu beneficio) *Dei mortem gustaret pro omnibus.* Quibus verbis docet, Deum ex gratuita misericordia Christum electis ordinasse in sacerdotem, qui sacrificio suæ mortis expiaret omnium illorum peccata, gustando pro illis mortem æternam, seu iram Dei adversus peccata illorum, quæ ipse ut sponsor in sese receperat.

10 *Decebat enim eum propter quem sunt omnia & per quem sunt omnia, ut multos filios in gloriã adducturus, principẽ salutis ipsorũ per afflictiones consecraret.*
11 *Nam & qui sanctificat & qui sanctificantur, ex uno sunt omnes: quam ob causam non erubescit fratres eos vocare,*
12 *Dicens, Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.*
13 *Et rursum, Ego fretus ero ipso. Et iterum, Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.*
14 *Quoniam igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundem, ut per mortem aboleret eum qui mortis imperium habet, hoc est diabolum:*
15 *Et liberos redderet quotquot metu mortis, per omnem vitam obnoxii erant servituti.*
16 *Non enim utique Angelos assumit, sed semen Abrahæ assumit.*
17 *Unde debuit per omnia fratribus similis fieri, ut misericors esset & fidelis pontifex in iis quæ apud Deum agenda forent, ad expiandum peccata populi.*

18 Nam

18 *Nam ex eo quod perpessus fuit quum tentatus est, potest & iis qui tentantur succurrere.*

Sequitur prolepsis. Quum enim dixerit, Jesum beneficio Dei pro omnibus gustasse mortem: poterant cogitare Hebræi, cur Deus hac via electos in gloriam illam adducere voluerit: quum videatur potuisse alia commodiore uti, ut interim filio suo unigenito parceret. Respondet Apostolus, oportuisse ita fieri; quia sic agere Deum decuerit: quippe quód hæc res faciat ad illustrandum gloriam ipsius: cui tanquam fini meritó omnia debebant servire, quum omnia ab ipso ortum habeant. Quo loco considerandum, quomodo mors filii Dei serviat illustrandæ gloriæ Dei. Servit autem duobus modis: uno, quód inde elucet immensa Dei misericordia erga electos, propter quorum salutem ne unigenito quidem filio pepercit, sed pro illis in mortem eum tradidit: altero, quód inde elucet quoque perfecta Dei justitia, quippe qui nullum peccatum impunitum dimittit, sed ut peccata reproborum in ipsismet punit atq; in æternum puniturus est; ita peccata electorum semel punivit in filio, quum is pro illis mortem æternam gustavit.

Deinde v.11. sequitur altera prolepsis. Quum enim electos quos Deus per mortem filii unigeniti in gloriam adducit, appellaverit filios Dei: quærere poterant Hebræi, num hoc nomen illis competat. Apostolus igitur competere ostendit duobus argumentis: quorum prius á pari seu simili, posterius á testimonio ipsius Christi ductum est. A pari ratiocinatur his verbis, *Nam & qui sanctificat & qui sanctificantur, ex uno sunt omnes.* quorum verborum hæc videtur esse sententia: Sicut summus sacerdos, qui á Deo constitutus est ad sanctificandum populú sacrificio, & ipse populus qui per summum sacerdotem sanctificatur, sunt orti ex uno communi parente, videlicet Israële, ac proinde cuncti inter se fratres sunt: sic & Christus filius ille Dei unigenitus qui á patre constitutus est summus sacerdos ad sanctificandum sacrificio suo electos, & ipsi electi, qui per illum sanctificantur, omnes orti sunt ex uno, nempe Deo, ac proinde omnes sunt filii Dei & inter se mutuó fratres; quanquam diversa ratione; Christus quidem per naturam & substantialem generationem; electi veró per gratiam & spiritualem regenerationem. Atque hoc prius argumentum est á pari ductum. Jam alterum argumentum ab ipsius Christi testimonio & confessione sumtum, enunciat his verbis, *Quam ob caussam non erubescit fratres ipsos vocare:* quibus verbis in recitationem testimoniorum quæ mox v. 12. & 13. subjungit, præfatur, admonens de adoptionis illius excellente dignitate; quippe quód filius Dei unigenitus non erubescat fratres vocare eos qui ex gratia tantúm adoptati sunt. Porró in hanc rem testimonia scripturæ citat tria. Primum sumtum est ex Psalm. 22. qui totus continet prophetiam de Christo; & quidem Christus ipse loquens introducitur, partim exponens gravissimas illas perpessiones suas, quas ad redimendum Ecclesiam sustinuit, partim profitens suam in Deum fiduciam, partim precans eum ut se ex perpessionibus illis liberet, partim promittens celebrationem illius ubi fuerit liberatus, partim deniq; spe effectorum salutarium, videlicet salutis electorum & celebrationis Dei, se consolans. Pertinere autem hunc Psalmum ad Christum, ex reipsa seu argumento ejus liquet, quo ea ipsa de perpessionibus ejus qui loquitur, exponuntur, quæ historia Euangelica in Christo impleta esse testatur; maxime autem ex versu (si inscriptionem excipias) primo, videlicet *Deus mi, Deus mi, quare dereliquisti me?* & 18, *Partiuntur vestimenta mea, &c.* qui uterque versus in historia Euangelica

de

de Christo citatur. Christus igitur cúm liberationem ex perpessionibus suis petivisset, v.19.20.& 21. subjungit v.22. promissionem gratæ celebrationis nominis Dei, inquiens; *Enarrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te*, ubi fratres vocat fideles, quippe membra Ecclesiæ Dei, sicut altera parte versus ἐκκλησιαστικῶς declaratur. Secundum testimonium, *Ego fretus ero ipso*, sumtum est ex Psal.18. v.3. qui Psalmus etsi maxima sui parte ad Davidem pertinet, quippe quo gratias Deo agit sub vitæ finem pro collatis in se beneficiis: tamen una atque altera sui parte ad Christum quoque, ut cujus typum gessit David, pertinere: liquet tum ex præsente citatione, tum ex illa Roman.15.v.9. ubi citatur versus istius Psalmi quinquagesimus, videlicet *Propterea confitebor tibi inter gentes, & nomini tuo psallam*: tanquam á Christo pronuntiatus. Significat autem Christus illis verbis, *Ego fretus ero ipso*: se filiali fiducia ad opem Dei confugere, sicut nimirum ad eundem fideles confugiunt, ac proinde se fratrem illorum factum, assumta natura ipsorum. Tertium testimonium sumtum est ex Esaiæ octavo versu 18. his verbis, *Ecce ego & pueri quos dedit mihi Deus*. Quæ verba ut intelligatur quód in persona Christi á propheta dicta sint, & quo sensu dicta sint: res pauló altiús est repetenda. Tenendum igitur, prophetam exposita contumacia Israëlitarum, nolentium credere promissionibus Dei, exponere v.16. mandatum Dei sibi datum de liganda contestatione & doctrina consignanda inter discipulos Dei (id est electos) ut nimirum contumacibus istis obtecta maneat, ne eam pergant ludificari. Mandatum illud propheta enuntiat his verbis, v.16. *Liga contestationem, consigna doctrinam inter discipulos meos*. Hoc autem mandato ita se perculsum fuisse propheta narrat, videns abscondisse Deum faciem suam á domo Jacobi, ut attonitus hæserit, & observare statuerit, si qua forte spes lucis & gratiæ á Deo emicatura esset. Hunc suum affectum enuntiat propheta his verbis, v.17. *Et præstolatus sum Jehovam, qui abscondit faciem suam á domo Jacobi: & expectavi eum*. Tum addit, ipsi expectanti & erecto capite observanti respondisse Jehovam, v.18. *Ecce ego & nati, quos dedit mihi Jehova, in signa & in ostenta apud Israëlitas sumus*, quasi dicat, Non est mi Esaia, quód nimium perturberis contumacia atque incredulitate Israëlitarum: quum illam ipse quoque experiar, videlicet dominus & magister tuus. Neq; enim est discipulus supra magistrum, aut servus supra dominum. Hæc mutuati sumus ex Parallelis clarissimi doctissimique viri D. Francisci Junii, lib.3. in præsentis loci expositione. Apostolus autem non totum versiculum citandum duxit, contentus prima illius parte; ut quæ sola ad ipsius propositum faciat: videlicet ad probandum electos esse filios Dei, quippe qui á Christo ipso vocantur nati (id est filii Dei) sibi dati á patre, videl. ut eos sacrificio suo sanctificet: sicut ipse docet Johan.17.

V.14. post illam digressiunculam, qua demonstravit, electos rectè ac jure á se vocatos esse filios Dei, redit ad doctrinam pauló antè vers.9. institutam de caussa incarnationis & mortis filii Dei: eámque rursus statuit salutem electorum. Huc autem commodé transit occasione dicti ex Esaia proximé citati, inquiens: *Quoniam igitur pueri illi* (τὰ παιδία) videlicet quos Christus apud Esaiam sibi á Patre datos dicit, *participes sunt carnis & sanguinis: ipse quoque* (nempe Christus) *consimiliter particeps factus est eorundem* (videlicet carnis & sanguinis) *ut per mortem* (videlicet suam) *aboleret eum qui mortis imperium habet, hoc est diabolum*: id est, ut diabolum vinceret expiando sua morte peccata electorum, propter quæ ille potestaté habebat

in illos ad morte æterna excruciandum eos: *& liberaret* (nempe é diaboli potestate) *quotquot metu mortis per omnem vitam obnoxii erant servituti.* id est, omnes electos, qui propter conscientiam peccati metuebant, ne á diabolo tanquam crudeli domino afficerentur morte æterna: sicut servi sibi malé conscii, sibi timent á dominis suis, maximé si nôrint illos esse crudeles. His igitur verbis Apostulus docet, caussam propter quam mortuus est filius Dei, esse liberationem electorum: ut nimirum illos é potestate diaboli ereptos assereret in libertaté filiorũ Dei. Quod quidem Christi erga electos beneficium v. 15. amplificat expositione miseriæ unde illos eripuit. quid enim miserius esse aut fingi potest, quám metu mortis perpetuó trepidare?

V. 16. quod dixit de incarnatione filii Dei, videlicet eum participem factum esse carnis & sanguinis, confirmat testimonio scripturæ generali & indefinité enuntiato: simulque beneficium hoc Christi erga electos amplificat antithesi disparatorum, negans tantum honorem angelis habitum esse. Ait igitur, *Non enim videlicet angelos assumit* (nempe Christus in scriptura, id est, scriptura nusquam hoc testatur) *sed semen Abrahæ assumit*, hoc est, sed scriptura testatur passim, Christum assumpturum semen Abrahæ, id est, naturam humanam seu (ut pauló ante locutus est) carnem & sanguinem ex posteris Abrahæ: non autem naturam angelicam: quippe qui sua morte homines, non autem angelos illos qui á Deo defecerunt, in gloriam cælestem adducere volebat.

V. 17. & 18. redit ad exponendum caussas mortis Christi: & sicut antea commemoravit fines superiores, nempe Christum mortuum esse ut electos é potestate diaboli liberaret, v. 14. & 15. & in gloriam eos adduceret, principsque salutis eorum esset, v. 10. ita hoc loco commemorat fines inferiores & illis subordinatos, videl. ut fieret fratribus per omnia similis, hoc est, ut simili natura similibusve affectibus (peccato semper excepto) præditus, similes á Satana & mundo experiretur tentationes, ac proinde ut esset misericors & fidelis pontifex ad expiandum eorum peccata.

SCHOLIA IN CAP. II.

V. 1. *Propterea.* διὰ τοῦτο. Scilicet quia tanta est præstantia Christi, ut superiore capite est ostensum. *Iis quæ audivimus.* τοῖς ἀκουσθεῖσι. videlicet á Christo & Apostolis ipsis. *Ne quando perfluamus.* μήποτε παραῤῥυῶμεν. Ne illa ex memoria nostra effluant.

2. *Per Angelos dictus sermo.* ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος. Periphrasis Legis á caussa instrumentali per quam ipsa est promulgata. Similiter dicitur Gal. 3.19. Legem ordinatam esse per Angelos: Item Act. 7.53. *Dictus.* λαληθεὶς. Id est pronuntiatus ad populum in monte Sina. *Fuit firmus.* ἐγένετο βέβαιος. Id est, firmiter assertus fuit á Deo: sicut declarant sequentia. *Justam mercedis retributionem retulit.* ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν. id est, justam pœnam retulit. Synecdoche generis. Exempla autem istarum pœnarum recitat Apostolus 1. Cor. 10 v. 5. 8. 9. 10.

3. *Quomodo nos effugiemus?* πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα; Id est, Nullo modo nos effugiemus pœnam Dei. *Si tantam neglexerimus salutem.* τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας. Id est, Si neglexerimus doctrinam Euangelii, quæ nobis salutem annunciat & credentibus confert. Metonymia subjecti: nam in salute annuncianda & conferenda Euangelium occupatur. *Per ipsum Dominum.* διὰ τοῦ κυρίου. videlicet Christum: ut testatur Matthæus

cap.

cap.4.v.17.& 23. *Ab iis qui ipsum audierant* ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id est, ab Apostolis. *Fuit nobis confirmata.* εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη. Dicitur εἰς ἡμᾶς pro ἡμῖν, more Hebræorum, qui dicunt לנו. Se autem ipsis tanquam auditoribus Apostolorum annumerat per ἀνακοίνωσιν: cujus figuræ exempla vide 1.Cor.10.v.8.9.10.& 1.Pet.4.v.3.

4 *Testimonium illis præbente,&c.* Συνεπιμαρτυροῦντος Confer Marci 16.20. Act.5.12.*Signis.* σημείοις. Id est, miraculis, quibus doctrina obsignatur. Synecdoche generis. *Virtutibus.* δυνάμεσι. Vel, facultatibus. *Distributionibus.* μερισμοῖς. Id est, donis. Metonymia efficientis. Vide 1.Cor.12.v.4.& deinceps.

5 *Non enim,&c.* οὐ γδ. Hæc sententia cohæret cum sententia prima versiculi tertii, nempe illa: *Quomodo effugiemus si tantam neglexerimus salutem?* Nunc enim declarat, quænam & quanta sit illa salus. Cætera autem quæ v.3.& 4. interjecta sunt, docent quomodo salus ista credentibus innotuerit. *Mundum illum futurum.* τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Ad verbum, orbem illum futurum. Nempe qualis erit post renovationem. Confer 2. Petr. 3. 13. *De quo loquimur.* περὶ ἧς λαλοῦμεν. Id est, de quo pauló antè loquebar, quum mentionem facerem magnæ illius salutis: in principio versus tertii.

6 *Testatus est autem quidam* διεμαρτύρατο δέ πού τις. Vel, *Sed testatus est quidam.* Nam conjunctio δὲ hoc loco est nota ἀποδόσεως in antithesi, cujus protasis præcessit versu superiore. Quanquam sententia ἀποδόσεως per ellipsin reticetur, & illius loco ponitur approbatio. nam integra oratio sic esset: *Sed subjecit illum* (nempe mundum futurum) *homini*: *sicuti testatus est quidam.* Similis ellipsis extat Rom. 8. vers. 12. *Quidam.* τὶς. videlicet David, Psal. 8. *Quid est homo.* τί ἐστιν ἄνθρωπος. Exclamatio admirantis, Admiratur enim propheta bonitatem Dei erga credentes. *Quód memor es ejus.* ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ. id est, quod benefacis ei. Metonymia effecti destinati, & synecdoche generis. nam memores sumus alicujus vel benefaciendi, vel laudandi caussa. *Quód visitas eum.* ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν. videlicet gratiosé. Synecdoche generis. nam interdum visitat Deus in ira.

7 *Fecisti eum paulò inferiorem Angelis.* ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, &c. Id est, quanquam eum pauló inferiorem Angelis fecisti: tamen gloria & honore coronasti eum: quippe cúm constitueris eum supra opera manuum tuarum.

8 *Enimvero per hoc,&c.* ἐν γδ τῷ ὑποτάξαι,&c. Hactenus verba Davidis: sequuntur verba Apostoli continentia ἐπίκρισιν & expositionem illorum. *At nunc nondum videmus.* νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν. Objectio quæ recitatur in persona adversarii.

9 *Sed Jesum illum cernimus,&c.* τὸν δὲ βραχύ τι, &c. Responsio Apostoli ad allatam objectionem. *Propter mortis perpessionem.* διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Id est, quatenus mortem perpessus est: quam Angeli non perpetiuntur. *Gloria & honore coronatum.* δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον. Nempe exaltatum ad dexteram illam majestatis, ad regnum illud cæleste. *Ut beneficio Dei,&c.* ὅπως χάριτι θεοῦ, &c. Hæc verba pendent non á proximo participio ἐστεφανωμένον, sed á remotiore ἠλαττωμένον. *Pro omnibus.* ὑπὲρ παντὸς. Nempe pro omnibus filiis Dei seu electis: ut declaratur versu sequente. *Mortem gustaret.* γεύσηται θανάτου. videlicet mortem æternam, sive iram Dei adversus peccata electorum.

10 *Decebat enim.* ἔπρεπε γδ. Prolepsis: qua respondetur tacitæ quæstioni, nempe cur oportuerit filium Dei mortem gustare pro electis. *Eum propter*

quem sunt omnia, &c. αὐτῷ, δι᾽ ὃν τὰ πάντα. &c. Periphrasis Dei Patris. Confer Roman. 11. versu ultimo. *Multos filios.* πολλοὺς υἱούς. Intelligit electos, quos sibi Deus in filios adoptavit. *Adducturus.* ἀγαγόντα. id est, ἀχθησόμενον vel ἀξόμενον. *Principem salutis ipsorum.* τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν. Sic Petrus Christum vocat τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς, principem seu ducem vitæ, Actor.3.v.15. *Per afflictiones.* διὰ παθημάτων. In hanc sententiam ait Christus ipse Luc.24.vers.26. Nonne hæc oportuit pati Christum & introire in gloriam suam? *Consecraret.* τελειῶσαι. Hanc expsitionem confirmat sententia proxime sequens.

11 *Nam & qui sanctificat, &c.* ὅ,τε γὰρ ἁγιάζων, &c. id est, sicut summus sacerdos Leviticus & populus orti sunt ex uno parente Israële: ita Christus & electi orti sunt ex uno parente Deo. Est autem hæc alia prolepsis, qua ostendit Apostolus, se electis jure attribuisse nomen filiorum Dei: quippe cùm sint fratres filii illius unigeniti, ex eodem parente orti, licet diverso modo. *Non erubescit.* οὐκ ἐπαισχύνεται. Nempe filius Dei, Christus.

12 *Annuntiabo, &c.* ἀπαγγελῶ, &c. Sunt verba Christi ad Deum Patrem, Psal.22.v.22.

13 *Ego fretus ero.* ἐγὼ ἔσομαι πεποιθώς. Sunt verba Christi de Deo patre, Psal.18.vers.3. *Ecce ego & pueri.* ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, &c. Sunt verba Christi consolantis Esaiam contra incredulitatem Israëlitarum, Esa.8.v.18. *Pueri.* τὰ παιδία. Hebr. הילדים hajeladim, id est, nati illi: nempe nati seu filii Dei. *Quos mihi dedit Deus.* ἅ μοι ἔδωκεν ὁ θεός. videl. ut me pro eis sanctificem: Johan.17.v.6.7.9.19.

14 *Pueri.* τὰ παιδία. videlicet pueri illi quorum modó facta est mentio, qui Christo dati sunt á patre. Articulus vim habet ἀναφορικήν. *Per mortem.* διὰ τοῦ θανάτου. nempe suam. *Aboleret.* καταργήσῃ. Sic Johannes ait, Filium Dei ad hoc patefactum esse ut dissolvat opera Diaboli; 1.Joh.3.8.

16 *Angelos.* ἀγγέλων. id est, Angelicam naturam. *Assumit.* ἐπιλαμβάνεται. scilicet in Scriptura. Id est, Scriptura nusquam testatur, Filium Dei assumturum naturam Angelicam. *Semen Abrahæ.* σπέρματος Ἀβραάμ. Id est, naturam humanam ex posteris Abrahæ. Metonymia materiæ.

17 *Misericors.* ἐλεήμων. Confer infrá 4.v.15. & 16. *Populi.* τοῦ λαοῦ. videlicet populi Dei: id est, electorum.

OBSERVATIONES EX CAP. II.

Ex v.1. Non satis est doctrinam Euangelii semel cognovisse: sed perpetua meditatione memoria ejus confirmanda est, atque ita in fide & obedientia ejus proficiendum. Confer Gal.3.v.1 & cap.5.v.7. item Luc.9.v.ult.

Ex v.2. Quum Deus contemtum suæ legis in populo suo graviter ultus sit: consequens est, Legem esse sanctam, ac proinde sancté ac reverenter á nobis observandam: ne Deum offendamus, nobísque pœnas ejus attrahamus. Confer.1.Cor.10.v.5.& deinceps.

Ex v.2.& 3. Tametsi lex sancta est & cælestis, quippe á Deo ipso profecta: tamen Euangelium longé antecellit: quippe quod est potentia Dei ad salutem omni credenti: quum Lex salutis viam quandam solùm ostendat, non autem adjunctam habeat operationem Spiritus sancti, qui vires homini conferat ad viam illam ingrediendam, hoc est ad perfectam Legi obedientiam præstandam. Confer 2. Cor.3.v.6.& deinceps. Gal. 4. v. 21. & deinceps.

inceps.Rom.7.v.12.& deinceps.

Ex v.3.Tametsi nobis Christum ipsum docentem audire non contigit: tamen hoc sufficere nobis debet, quód doctrinam sancto ipsius ore traditam & per Apostolos propagatam, ex fidis doctoribus & pastoribus audire nobis datur: quippe qui eandem doctrinam ex Apostolorum scriptis fideliter depromunt, Confer Luc.10.vers.16. 2.Corint.5.v.20. Galat. 4. vers.14. Ephes.4.v.11.

Ex v.4.Miraculorum quæ Deus per Apostolos edidit, finis atque usus fuit, ut Deus per illa testificaretur atque obsignaret veritatem doctrinæ Euangelii quam ipsi tradebant: quámq; postea literis mandarunt. Quæ doctrina cúm abundé jam miraculis confirmata sit,& á nostris doctoribus atq; pastoribus ex scriptis Apostolorum Ecclesiæ proponatur: inique faciunt Papistæ,qui ab illis postulant ut doctrinam suam miraculis confirment.

Ex eod.v.Quum Deus dona Spiritus sancti in fideles & maximé in ministros Ecclesiæ distribuat pro sua voluntate: singulis in hac Dei voluntate tanquam sapiente, justa & bona acquiescendum est: ac proinde singuli suis donis contenti esse debent,nec aliis sua invidere: nec suis superbire seseq; supra alios efferre:sed potius illa ad mutuam ædificationem conferre. vide Rom.12.v.3.& deinceps.1.Cor.12.v.4.& deinceps.Eph.4.v.11.& 12.

Ex v.5.6.7.8.9.Quum á mundo persecutionem patimur, & ignominiosé atq; contumeliosé tractamur: consolemur nos spe certa maximæ illius salutis & gloriæ cælestis,quam suo tempore cum Christo communem habebimus,quum totus mundus nobis subjectus erit. Quæ nostra spes tam certa est,quám certum est Christum caput nostrum per afflictiones in illam gloam intrasse.

Ex v.9.Caussa incarnationis filii Dei fuit, ut pro electis pateretur ac moreretur.

Ex eod.v.Quum Christus mortem æternam gustaverit pro omnibus electis: consolationem habent omnes credentes(quippe hi omnes electi) sesé nunquam iram Dei adversus sua peccata sensuros: quippe pro quibus jam morte Christi satisfactum est.

Ex v.10. Quum ratio quam Deus in procuranda salute electorum observavit,videl.per mortem filii unigeniti,decôra illi fuerit: quippe accommodata ad illustrandum gloriam ipsius: consequens est perversum esse judicium rationis humanæ,putantis illam agendi rationem stultam esse. Confer 1.Cor.1.v.23.24.& 25.

Ex eod.v.Sicut omnia á Deo ortum habent,ita etiam omnia ad gloriam ipsius tanquám ultimum finem sunt condita. Confer Proverb.16.v.4. Rom. 11.vers.36.

Ex eod.v. Nihil valet argumentum veterum Arianorum quo ex præpositione διὰ colligebant, Filium esse Patre minorem: quia scil. in scriptura dicitur: omnia esse condita per Filium, διὰ τοῦ υἱοῦ: Joh.1.v.3. Etenim illa ipsa præpositio hoc loco attribuitur Patri,ubi dicitur, δι᾽ οὗ τὰ πάντα.

Ex v.10.11.12.& 13. Magna dignitas est fidelium, quód nominantur filii Dei & fratres filii Dei unigeniti. Non est auté hoc inane nomen seu inanis titulus;quia veré in filios á Deo adoptati sunt,& filiali fiducia, amore ac timore Dei per Spiritú sanctum donati;item quia Deus ipsos veré paterno amore diligit in filio illo dilecto: deniq; quia eos certó manet cælestis illa hæreditas,qua unâ cum filio Dei unigenito in æternú fruentur. vide Joh.1. v.12.Eph.1.v.5.Rom.5.v.5.& 8.item cap.8.v.14.& deinceps usque ad finem.

Ex v.10. Tametsi electi cum reprobis collati, pauci sunt: ut percipitur ex his locis, Matt.7.v.13.& 14.& cap.20.v.16.item cap.22.v.14. Luc.12.v.32. tamen per se spectati, sunt multi: sicut hoc loco nominantur filii multi. Sic Matt.26.v.28.Rom.5. v.19.

Ex eod. v. Quum Christus princeps salutis nostræ per afflictiones consecratus sit sacerdotio & regno suo, atq; ita in gloriam suam intraverit: ne pigeat nos qui & ipsi regale sacerdotium sumus (1.Pet.2.v.9.) consimiliter per afflictiones consecrari & ad gloriam illam cælestem unà cum Christo in æternum fruendam præparari. Decet enim ut membra conformia reddantur suo capiti: nec decet ut discipulus meliore cõditione sit quàm magister, aut servus quàm dominus. vide Rom.8.17.2.Tim.2.v.11.& 12. Joh.15.v.20.

Ex v.14.16.17. Christus est verus homo, nobis & naturâ & affectib. similis per omnia, solo peccato excepto. Hinc autem sequitur, corpus ejus non esse ubique: sicut hodie quidã fallò docent. Nam si corpus Christi esset ubique, tũ Christus non esset nobis similis per omnia secundùm naturã humanam. Etsi vero corpus Christi unà cũ anima ipsius personaliter, seu hypostaticè unitũ est Filio Dei, qui ubiq; est; non tamen inde efficitur, corpus ipsius esse ubiq;: quia unio personalis duarũ in Christo naturarũ nõ tollit earũ distinctionẽ: quippe quę facta est salvis illarũ proprietatibus: ut piè & orthodoxè veteres patres tradiderũt. vide Cõfes. Fidei editã in Synodo Chalcedonẽsi.

Ex v.14.& 15. Quum Christus mortem æternam pro fidelibus gustaverit, atque ita eos à diaboli potestate, qui propter peccatum imperium mortis in illos habebat, liberaverit; consequens est, eos à metu mortis æternę liberatos esse, & contrà spe vitæ æternæ frui. Confer 1.Cor.15. v.54.55.56.& 57.

Ex v.16. Filius Dei factus est homo assumendo semen Abrahæ, h.e. naturam humanã ex filia Abrahæ virgine Maria. Mansit igitur quod erat, nempe Deus: & factus est quod non erat, nempe homo: ac proinde jam simul Deus & homo est in una eademque persona. Atque huc respiciens sanctus Athanasius in symbolo suo sic scripsit de Christo: Qui licet Deus sit & homo: non duo tamen, sed unus est Christus: unus autem, non conuersione deitatis in carnem; sed assumtione humanitatis in Deum.

Ex eod. v. Angeli qui à Deo defecerunt, atq; ita in exitium sese præcipitarunt, relinquentur in illo in æternum. nam si Deus illis reconciliari, atq; ita eos ab exitio liberare voluisset: misisset Filium ad assumendum naturã eorum, ut in illa judicio Dei satisfaceret. at hoc non fecit: quin potiùs diabolo & angelis ejus ignem æternum paravit, Matth.25.v.41. Erravit igitur Origenes, qui malos quoque spiritus olim salvandos tradidit.

Ex v.17.& 18. Quum tentamur & variè vexamur à diabolo & mundo, imploremus opem Christi tanquam pontificis nostri: certò confisi, eum nobis opitulaturũ, nosq; in fide confirmaturum, qua tentationes illas superemus: quippe quum & frater noster sit, & eadem, atq; adeò longè graviora, sit expertus: deniq; cùm sit pontifex misericors & fidelis. Cõfer infrà c.4. v.15.16.

ANALYSIS CAP. III.

ARGUMENTUM.

Hic rursus ex doctrina superioribus duobus capitibus tradita de Christo, videlicet de officio ejus prophetico & sacerdotali, deducit exhortationem

sionem ad ipsum attenté audiendum & doctrinæ illius credendum atque obediendum. & hanc exhortationem pluribus deinceps argumentis confirmat; quæ per totum hoc caput affert numero sex. Primum sumtum est á fidelitate Christi in officio suo prophetico administrandi, vers.2. Secundum ab exemplo Mosis, cui Hebræi promté credebant, quem Christus multis modis antecellit, vers. 2. 3. 4. 5.& 6. Tertium ab utili effectu, videlicet inhabitatione Dei in credentibus tanquam in domo sua, vers.6. ubi simul renovatur ipsa exhortatio. Quartum ab authoritate Spiritus sancti, qui suo testimonio doctrinam Christi tanquam veram & salutarem approbat, dum populum Dei ad vocem illius audiendam exhortatur; ubi simul semina sparguntur cæterorum argumentorum: vers.7.8.9.10.& 11. Postea vers. 12.& 13. iterum renovatur ipsa exhortatio. Quintum ab alio effectu utili, videlicet á societate cum Christo in hæreditate illa cælesti, ubi rursum renovatur exhortatio, & accommodatur testimonium illud Spiritus sancti antea citatum; v.14.& 15. Tum v.16. per prolepsin inseritur declaratio exempli patrum, cujus in illo testimonio facta est mentio. Sextum ab effecto pernicioso, videlicet pœnis Dei temporalibus & æternis, quæ contemtoribus Euangelii eventuræ sunt; quod argumentum exemplo patrum confirmatur, tribus ultimis versibus.

1 *VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem professionis nostræ Christum Jesum:*

2 *Fidelem ei qui ipsum constituit: ut & Moses* fidelis fuit *in tota domo ipsius.*

3 Tanto *nanque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domum quàm domus ipsa.*

4 *Omnis enim domus construitur ab aliquo: qui veró condidit hæc omnia,* est *Deus.*

5 *Et Moses quidem fidus fuit in tota domo ipsius, ut famulus, in testimonium eorum quæ post dicenda erant:*

6 *At Christus, ut filius, domui suæ præest: cuius domus sumus nos, si modò fiduciam & glorationem spei ad finem usque firmam retinuerimus.*

VErsu 1. doctrinam hactenus per duo capita á se traditam de Christo, summatim repetit, duobus verbis eam complectens, quum Christum nominat Apostolum & Pontificem professionis nostræ: quibus verbis significat, eum nobis á Deo ordinatum esse in prophetam seu doctorem, qui nos de ipso colendo & æterna salute consequenda erudiat: itemque in pontificem qui sacrificio suæ mortis peccata nostra expiet, nobisque salutem æternam acquirat. Simúlque ex hac doctrina exhortationem deducit, qua Hebræos, ut jam sanctificatos per Christũ & vocationis cœlestis participes effectos, hortatur ad constantiam in fide ac professione illius. Dum enim jubet considerare Apostolum & Pontificem professionis nostræ Christum Jesum: significat eum esse audiendum, & in fide atque obedientia doctrinæ illius perseverandum: quum ipse nobis á Deo in Apostolum & Pontificem ordinatus sit. Etenim legati non minori cum reverentia audiendi sunt, quám si domini eorum corám ad essent & ipsi loquerentur: & Pontificem seu summum sacerdotem á populo audiri, expressé Deus præceperat, Deut.17.v.12.

V.2. primum é sex illis exhortationis argumentis exponit his verbis: *Fidelẽ ei qui ipsum constituit,* quasi dicat, Jesus Christus Apostolus noster fideliter

 apostolatu

apostolatu suo apud nos functus est, ita ut fidelitatē suam Deo á quo constitutus est, approbārit: Ergo doctrinæ illius credendum atque obediendum est. Tum statim annectit argumentum secundum his verbis: *ut & Moses fidelis fuit in tota domo ipsius.* Quibus verbis fidelitatem Christi illustrat simili exemplo Mosis: atque ita ab istius exempli comparatione ad credendum atque obediendum Christo hortatur. quasi dicat: Vos Hebræi magni facitis Mosen, promtique estis ad illi credendum: ac meritó quidem, quum ille fuerit fidelis minister Dei in administranda illius domo: Ergo pari ratione credite Christo, quum & ipse fidelis sit in domo Dei administranda.

V.3. & deinceps secundum argumentum amplificat per collationem imparium, ratiocinando á minori in hanc sententiam. Si magni facitis Mosen, multó pluris facere debetis Christum, quia Christus Mosen longé antecellit. Ait igitur: *Tanto namque ampliore gloria præ Mose hîc dignus est habitus, &c.* Ubi observandum, conjunctionem caussalem γὰρ respicere non ad sententiam proximam v.2, expositam, sed ad remotiorem, videl. ad sententiam ipsius exhortationis, propositam v.1. ut hæc sit sententiarum coherentia atque consecutio: Considerate Apostolum Jesum (id est, considerata illius præstantia, fidem ei habete & obedite) etenim is præ ipso Mose ampliore gloria dignus est habitus. Porró amplitudinem illius gloriæ demonstrat deinceps tribus argumentis. Primum concluditur hoc syllogismo, cujus sententia continetur v.3.

Is qui domum construxit, majorem habet honorem quám domus ipsa.
Atqui Christus construxit domum Dei, id est, Ecclesiam.
Ergo Christus majorem habet honorem, quám domus Dei: & per consequens majorem quoq; habet honorem, quám Moses: quippe qui domus Dei pars est.

Secundum argumentum continetur vers. 4. cujus syllogismus hîc est.

Is qui condidit domum dei, est Deus.
Atqui Christus condidit domum Dei.
Ergo Christus est Deus: & per consequens major est Mose: qui non est Deus, sed tantúm creatura.

Hujus syllogismi propositio illustratur sententia generali, nempe hac, *Omnis domus construitur ab aliquo.* Qua sententia generali videntur innui duæ speciales, quæ inter se certa proportione comparantur: quasi dicat: Omnis domus, sive terrena sit sive cœlestis, construitur ab aliquo conditore, qui cum ipsa domo certam habeat convenientiam: ita nimirum ut códitor domus terrenæ, ipse quoque terrenus sit, videlicet homo quispiam mortalis: conditor veró domus cœlestis (qualis nimirum est domus Dei) sit ipse quoque cœlestis, videlic. ipse Deus. Unde jam perspicitur, sententiam illam generalem ad approbationem propositionis pertinere.

Tertium argumentum continetur v. 5. & principio sexti: cujus syllogismus hic est:

Filius familiâs est major famulo.
Christus est filius familiâs in domo Dei, Moses autem famulus.
Christus igitur Mose est major.

Assumtionis pars prior continetur v. 6. posterior quinto. Partim autem illam assumtionis posteriorem de famulatu Mosis amplificat ab adjuncta illius fidelitate, itémque á fine cujus gratia Deus illi testimonium fidelitatis dederit, videlicet Numer. 12. vers. 7. ubi cúm Maria soror Mosis, itémque

que frater Aaron, murmurassent contra illum, seséque ei in revelationibus divinis æquiparassent, dicentes: *Num per solum Mosen loquutus est Dominus? nónne & nobis similiter est loquutus?* tum Dominus illis iratus, testimonium dedit Mosi, affatus eos his verbis. *Audite sermones meos: si quis fuerit inter vos propheta Domini, in visione apparebo ei, vel per somnium loquar ad illum. At non sic servus meus Moses, qui est in tota domo mea fidelis; ore enim ad os loquor ei,&c.* Hujus igitur testimonii divini finem hic indicat Apostolus: monens, Mosen fidelitatis testimonium á Deo accepisse εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων, in testimonium eorum quæ postea dicenda erant, videl. per Mosen ad populum Israeliticum. Videtur autem Apostolus respicere ad promissionem illam de Christo pronuntiatam á Mose sub finem administrationis illius, Deut. 18. ubi promittit fore ut Deus populo suo excitet prophetam similem ipsi: illúmque prophetam esse audiendum, Deúmque ultorem fore si quis eum audire noluerit.

Hactenus exposuimus tria argumenta, quibus Apostolus Christum Mose majorem atque honoratiorem esse ostendit: ut hac ratione Hebræos moveat ad fidem illi non minús quám Mosi, imó etiam magis habendam.

Deinceps reliqua parte v.6. annectit Apostolus argumentum institutæ exhortationis tertium, simúlque exhortationem ipsam aliis verbis repetit clariúsque exponit. Ait igitur; *Cujus domus sumus nos, si fiduciam illam & gloriationem spei ad finem usque firmam retinuerimus.* quasi dicat:

Si cupimus esse ac manere domus Christi, id est, inhabitari & regi á Christo: tum oportet nos perseverare in fide ipsius. Sic enim & non aliter sumus Christi domus.

At cupimus illud.

Ergo hoc debemus facere.

7 *Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, Hodie si vocem eius audieritis.*

8 *Ne obdurate corda vestra, sicut in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto:*

9 *Vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis:*

10 *Quapropter infensus fui nationi isti: & dixi, Semper errant corde, neque cognoverunt vias meas:*

11 *Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam:*

12 *Videte, fratres, nequando sit in vllo vestrum cor malum non credens, deficiendo á Deo viuo:*

13 *Sed exhortamini alii alios quotidie, quoad appellatur dies hodiernus: ne quis ex vobis induretur seductione peccati.*

Sequitur institutæ exhortationis argumentum quartum, quod sumtum est ab autoritate Spiritus sancti, qui suo testimonio doctrinam Christi tanquam veram ac salutarem approbat, dum populum Dei ad vocem illius audiendam hortatur per os Davidis Psal. 95. Istud argumentum concludi potest hoc syllogismo:

Si Spiritus sanctus vos hortatur ad credendum atque obediendum voci Christi, debetis illud facere.

At Spiritus sanctus vos hortatur.

Ergo.

Assumtionem probat testimonio Davidis Psalm. 95. nam Psalmum illum

 esse

esse Davidis, testatur Apostolus infrá cap.4.v.7. Porró testimonio illo Davidis simul continentur semina reliquorum duorum argumentorum, quę deinceps separatim exponit, dum commemorat, patres propter contemtam Christi vocem exclusos esse á requie Dei. Est autem hic observandũ, versiculum duodecimum cum tota illa sententia testimonii Davidis quę pręcedentibus quinque versibus comprehenditur, cohærere per enuntiatum relatum comparationis, ad hunc modum: Quapropter sicut Spiritus sanctus vos hortatur ad credendum & obediendum voci Christi: ita videte ut illi credatis & obediatis. Unde jam perspicitur, conjunctionem illativam διὸ, id est, *quapropter*, in principio versus septimi, propriè pertinere ad verbum βλέπετε, id est, *videte*, in principio versus 12. Inter has autem duas voces interseritur protasis comparationis seu antecedens enuntiati cõparativi: quod quidem connexo á nobis proposito æquipollet. Cęterúm ne Hebræi contra assumtionis probationem possent excipere, sententiam illam á Spiritu sancto per os Davidis pronuntiatam esse non ad se, sed ad patres sive majores suos, ac proinde assumtionem per illam non probari: Apostolus huic exceptioni occurrens, ait v.13. *Exhortamini alii alios quotidie* (nempe ad fidem & obedientiam Christi) *quoad appellatur dies hodiernus.* Quibus verbis significat, diem illum hodiernum cujus in illa exhortatione mentionem facit Spiritus sanctus, etiamnum durare, quamdiu scilicet vox Filii Dei, nempe Euangelium, apud ipsos sonat, ac proinde exhortationem illam ad ipsos non minus quàm ad Patres pertinere. Porró in illo testimonio Psalmi Spiritus sanctus per os Davidis primúm exhortatur Israëlitas illius seculi, atque etiam posteros ipsorum, ut voci Christi eos per prophetas alloquentis attendant, credant & obediant: inquiens, *Hodie si vocem ejus audieritis, ne obdurate corda vestra.* Deinde obedientiam illam illustrat exemplo contrariæ inobedientiæ majorum, inquiens: *Sicut in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto: ubi tentaverunt me Patres vestri, probaverunt me: & viderunt opera mea quadraginta annis.* Ubi inobedientiam Patrum declarat quinque modis: primúm per effectum, dum eam vocat exacerbationem, significans, Deum illa inobedientia fuisse exacerbatum: deinde per formam, quum vocat tentationem: tertió per locum, videlicet desertum: quartó per caussam corrumpentem, seu efficientem contrarii, quum ait, *Et viderunt opera mea*, nempe opera illa mirabilis liberationis ex AEgypto & protectionis in mari rubro & sustentationis in deserto: quorum operum conspectu meritó inobedientia corrumpi atque interire, obedientia autem effici ac gigni debuit. Quintó & postremó per tempus: quod nimirum totis quadraginta annis bonitas Dei cum malitia Patrum certaverit. Porró inobedientiâ Patrum sic declaratâ, tertio loco exponit effecta illius, inquiens: *Quapropter infensus fui nationi isti, & dixi: Semper errant corde neque cognoverunt vias meas: itaque juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam.* Hic exponuntur illius inobedientiæ effecta duo: prius offensio Dei, cujus offensionis justitia significatur expositione caussæ, videlicet quód populus semper erret corde, &c. Posterius comminatio exclusionis é requie, confirmata jurejurando. Ubi observandum, exclusionem illam non solúm intelligendam esse de exclusione á terra Canaan, á qua immorigeros istos exclusos esse sacra historia testatur: etenim conciderunt corpora eorum in deserto, sicut pauló póst dicet Apostolus v.17. sed etiam & quidẽ principaliter de exclusione á vita æterna, cujus symbolũ terra Canaan populo Dei fuit; sicut declarat Apostolus infrá c.4.v.6. & deinceps. Cæterúm

in isto exemplo Patrum latent duo argumenta ab effectis, quæ Apostolus deinceps separatim & expressé tractabit: unum ab effectu utili, dum significat eos qui voci Christi obediunt, introire in requiem Dei: alterum contrá ab effectu pernicioso; dum significat, inobedientes á requie illa excludi. Ex his prius attingit quoque in ipsa exhortatione, cúm monet v.12. *Ne quis ipsorum deficiat á Deo vivo*, Id est, vitæ æternæ authore. Quibus verbis significat, eos qui fide adhærent Deo, participes esse vitæ æternæ: quam pauló anté vocabulo requiei notavit.

14 *Consortes enim Christi facti sumus, si modò principium illud substantiæ firmum retinuerimus ad finem usque:*

15 Interim *dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obduretis corda vestra, ut in exacerbatione.*

16 *Nam quidam quum audissent, exacerbarunt* Dominum: *non omnes tamen ii qui exierant ex Aegypto per Mosen.*

17 *Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne iis qui peccaverant, quorum corpora conciderunt in deserto?*

18 *Quibus autem iuravit non ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierunt?*

19 *Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.*

Sequuntur adhuc duo institutæ exhortationis argumenta, quintum videlicet & sextum. Quintum sumtum est ab effectu utili, videlicet á societate cum Christo in hæreditate illa cœlesti: quod exponit his verbis, *Consortes enim facti sumus Christi.* Quo argumento exposito, annectit renovationem ipsius exhortationis, inquiens, *Si modó principium substantiæ ad finem usque firmum retinuerimus.* Ubi vocabulo τῆς ὑποστάσεως, id est, substantiæ vel (si mavis) subsistentiæ, videtur intelligere fidem: ut liquet ex collatione descriptionis fidei quam affert infrá cap.11. v.1. Sententia igitur hujus loci hæc est:

Si cupitis socii esse Christi in fruenda illa requie Dei: oportet vos constanti fide illi adhærere.
Atqui illud cupitis.
Hoc igitur vobis faciendum.

Vers.15. quartum argumentum repetit, inquiens, *Dum dicitur* (scilicet á Spiritu sancto, ut suprá vers.7. *Hodie si vocem, &c.*) Deinde v.16. per quandam prolepsin narrationem exempli Patrum declarat. Etenim ne quis putet, Patres ad unum omnes inobedientiæ á Spiritu sancto damnari, ait: *Nam quidam cúm audissent, exacerbarunt, &c.* Quibus verbis videtur innuere, Hebræos non exemplum illud inobedientiæ quorundam Patrum, sed potiús exemplum obedientiæ reliquorum imitari debere. Posteá v. 17. & deinceps exponit argumentum sextum, quod sumtum est ab effectu pernicioso, videlicet pœnis Dei temporalibus & æternis, quas in Patribus illis inobedientibus spectandas proponit, atque adeó illorum exemplo argumentum hoc confirmat. Temporales pœnas commemorat versu 17. dicens, Corpora seu membra illorum inobedientium concidisse in deserto. Aeternas veró pœnas commemorat vers.18. significans, eos á requie Dei exclusos esse; cujus pœnæ causam principalem per epiphonema indicat v. ultimo. Videlicet incredulitatem. Nam inobedientia ex incredulitate velut ex fonte manat. Sicut enim qui credunt Dei promissionibus, ex illa fide obediunt quoque mandatis ipsius (ut Abraham quia credebat promissionibus de semine excitádo per Iscacam, obedicbat quoq; mandato Dei de Isaaco immolando)

immolando) Sic contrà qui promissionibus Dei non credunt, ex illa incredulitate nec mandatis Dei obediunt.

SCHOLIA IN CAP. III.

*V.*1.*Considerate Apostolum,&c.* κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον. Id est, considerata ejus præstantia & erga vos amore, fidē ei habete. Metonymia effecti destinati & synecdoche membri. *Apostolum.* τὸν ἀπόστολον. Legatum scilicet à Patre ad fungendum munere prophetico. *Professionis nostræ.* τῆς ὁμολογίας ἡμῶν. id est, religionis nostræ seu fidei quam profitemur.

3 *Tanto namque,&c.* πλείονος ὄρ.&c. Conjunctio caussalis cohæret cum sententia exhortationis, proposita v.1.

5 *In testimonium eorum quæ post dicenda erant.* εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων. Videlicet per Mosen ad populum Israëliticum de Christo: nempe illud Deut.18. Prophetam excitabit tibi,&c.

6 *Gloriationem spei.* τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος. id est, spem vitæ æternæ cum gloriatione conjunctam propter certitudinem ipsius. Vide Roman.5. v.2.3.4.& 5. *Ad finem usque.* μέχρι τέλους. Videlicet ad finem usque vitæ nostræ mortalis. Nam is demum (teste Christo) salvus erit, qui ad finem usq; perseveraverit.

7 *Quapropter.* διό. Cum hac conjunctione cohæret verbum βλέπετε, in principio v.12. *Dicit Spiritus ille sanctus.* λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Scilicet per os Davidis, Psa.95. *Ejus.* αὐτοῦ. nempe Christi alloquentis vos per Prophetas.

8 *Sicut in exacerbatione.* ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. scil. γέγονε, accidit. *In die tentationis illius.* κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ. Epexegesis: qua declarat Spiritus sanctus de qua exacerbatione loquatur. Extat autem historia Exo. cap.17. Nisi malimus referre hanc exacerbationem ac tentationem ad totum tempus commorationis Israëlitarum in deserto: id quod videtur postulare mentio quadraginta annorum quæ sequitur.

11 *Si introibunt.* εἰ εἰσελεύσονται. Formula jurandi ἐλλειπτική. Subaudiendum enim est consequens enuntiati quo contineatur imprecatio, ut Genes. 14.23. Cùm autem Deus non habeat quenquā se majorem á quo sibi possit mali quippiā imprecari: liquet eum hac loquendi formula uti per ἀνθρωποπάθειαν, ad significandum negationem vehementem ac certam: quæ concluditur syllogismo connexo secundi modi: quasi plené sic dicatur:

Si introibunt in requiem meam, non ero Deus.
At ero Deus.
Non igitur introibunt in requiem meam.

In requiem meam. εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. Videlicet in terram Canaan, & in vitam æternam quæ per terram Canaan figurabatur.

12 *Videte.* βλέπετε. Præcessit καθὼς, *Sicut*, v.7. Ergo hic subaudiendū οὕτω, *sic.* Sententia est: Quapropter sicut Spiritus sanctus exhortatus est patres vestros ad obedientiam sub pœna exclusionis á requie illa Dei: sic videte & vos ut præstetis obedientiam, ne á requie illa excludamini. *Cor malū non credens.* καρδία πονηρὰ ἀπιστίας. Ad verbum cor malum incredulitatis. Hebraiſ.

14 *Consortes enim* μέτοχοι γάρ. Vel socii: ut suprà cap.1.v.9. Pro, συμμέτοχοι: Videlicet in hæreditate illa cœlesti: Quod Rom.8.17. dicitur συγκληρονόμοι Χριστοῦ, cohæredes Christi. *Substantiæ.* τῆς ὑποστάσεως. Id est, fidei: quæ est ὑπόστασις τῶν ἐλπιζομένων, substantia eorum quæ sperantur: infrà undecimo, v.1.

15 *Dum dicitur.* ἐν τῷ λέγεσθαι. Scilicet á Spiritu sancto per Apostolos aliósque Euangelii ministros.

16 *Per Mosen.* διὰ μωσέως. Id est, ministerio Mosis, duce Mose.

17 *Corpora.* τὰ κῶλα. Ad verb. Membra. Synecdoche membri.

19 *Et videmus.* καὶ βλέπομεν. Pro, βλέπομεν οὖν: videmus igitur.

OBSERVATIONES EX CAP. III.

Ex v. 1. Illi demum veré sancti sunt in hac vita, qui participes sunt vocationis illius cœlestis: qua nimirum Deus in prædicatione Euangelii efficax est per Spiritum sanctum, creans fidem in cordibus electorum. Non igitur ad sanctitatem sufficit vocatio externa.

Ex eod. v. Vera fides conjuncta est cum confessione: unde hîc per metonymiam adjuncti, ὁμολογία, id est confessio nominatur. Huc pertinet illud, Rom. 10. v. 10. *Corde creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem.*

Ex v. 2. & 5. In doctore Ecclesiæ requiritur fidelitas exemplo Mosis & Christi. Vide 1. Cor. 4. v. 1. & 2. item Act. 20. v. 27. & 31.

Ex v. 2. 3. 4. 5. & 6. Ecclesia est domus Dei, in qua Deus habitat per Spiritum sanctum. Vide Joh. 14. v. 23. Eph. 2. v. 19. 20. 21. & 22. 1. Tim. 3. v. 15.

Ex v. 6. Fides ex se parit fiduciam & libertatem accedendi ad Deum, item spem gloriantem de hæreditate cœlesti credentibus promissa. Vide Rom. 5. v. 2. 3. 4. & 5. Ephes. 3. v. 12.

Ex eod. v. Non est satis cœpisse credere, sed ad finem usque in fide perseverandum est.

Ex v. 7. Apostolus recitans verba Davidis ex Psal. 95. ait, Spiritum sanctum illa dixisse. Hinc colligimus, Psalmorum ac omnino scripturæ sacræ autorem esse Spiritum sanctum. Confer 2. Tim. 3. v. 16. Usus hujus doctrinæ est, ut sacram scripturam cum humilima reverentia legamus, audiamus, meditemur & amplectamur.

Ex eod. v. David Psal. 95. v. 8. commemorans vocem Prophetarum qui nomine Dei allocuti sunt populum Israëliticum, nominat eam vocem Christi. Hinc sequitur, Prophetas á Christo missos esse ad docendum: ac proinde Christum esse verum Deum, ut qui habeat potestatem mittendi doctores Ecclesiæ. Confer Esa. 6. ubi describitur, quomodo Christus miserit Prophetam Esaiam. nam dominum illum Jehovam à quo se missum Esaias narrat, esse Christum, testatur Joh. cap. 12. v. 41. Porró idem ille qui misit olim Prophetas, in plenitudine temporis homo factus, ipse Euangelium prædicavit, & Apostolos ad illud prædicandum in totum terrarum orbem misit: quin etiam hodie pastores & doctores per Ecclesiam ad docendum vocat. Confer Joh. 5. v. 25, Matth. ult. v. penult. Ephes. 4. v. 11. Cæterum deitas Christi ex iisdem verbis etiam aliter probatur, nempe ad hunc modum: *Is ad cujus vocem audiendam David Psal. 95. v. 8. hortatur, est Jehovàh,* verus ille & æternus Deus: ut liquet ex illorum verborum cohærentia cum præcedentibus. *Atqui Christus est is ad cujus vocem audiendam David loco citato hortatur:* ut hoc loco testatur Apostolus. *Ergo Christus est Jehovàh,* verus ille & æternus Deus.

Ex v. 8. 9. 10. & 11. David dehortans populum suæ ætatis ab incredulitate & contumacia erga verbum Dei, proponit exemplum Patrum illo nomine à Deo punitorum. Hinc discimus, exempla pœnarum ideó in verbo Dei proponi, ut nos eorum consideratione emendemur: ne similiter peccantes, similes nobis pœnas attrahamus. Deus enim sibi semper similis est: ac

proinde

proinde hodie non minus quám olim judicia sua exercet. Confer 1.Cor.10. v.6. & deinceps.

Ex v.9. Apostolus recitans verba illa Psalmi 95. *Ubi tentaverunt me patres vestri, &c.* tribuit illa Spiritui sancto, ut planum est ex cohærentia hujus versiculi cum septimo. Hinc concluditur deitas Spiritus sancti ad hunc modum:

Is qui Psal.95. conqueritur se tentatum esse á Patribus, est Jehováh: ut liquet ex cohærentia illorum verborum cum præcedentibus.

Atqui Spiritus sanctus est is qui Psalm.95. conqueritur se tentatum esse á Patribus: ut hoc loco testatur Apostolus.

Ergo Spiritus sanctus est Jehováh, ac proinde verus ille & æternus Deus.

Ex eod.v. Deus contumaciam Israëlitarum amplificat commemoratione operum suorum, quibus eos mirabiliter conservaverat in exitu ex Aegypto, & deinceps in deserto per 40. annos. Hinc discimus, Opera Dei quibus Ecclesiam suam mirabiliter protegit, sustentat & conservat, non esse clausis oculis prætereunda: sed aspicienda & consideranda: ut nimirum discamus Deo fidere, eundémque timere: quippe qui sibi fidentes mirabiliter conservat, rebellantes autem potenter prosternit ac perdit.

Ex v.11. Tametsi Deus interdum adimendo sacramenta, hoc ipso significat se gratiam quoque per sacramenta promissam adimere: sicuti incredulos Israelitas excludendo á terra Canaan, significavit, se illos á vita quoque æterna excludere: tamen non est putandum, sacramenta & gratiam per sacramenta promissam indissolubili quasi vinculo ita cohærere, ut nunquam possint á se mutuó separari. nam & fieri potest ut infideles sacramenta quidem gratiæ percipiant, ipsam veró gratiam non item, id quod exemplo Patrum demonstrat Apostolus 1.Cor.10. & fieri quoque potest ut fideles sacramentis priventur, qui tamen gratia Dei nunquam privantur. Quare ne fidamus sacramentis per sese, quasi eorum perceptio salutem nobis conferat: sed oremus Deum ut fidem nobis conservet, per quam solam salutis compotes reddimur: atque interim sacramentis, quum eorum copia datur, tanquam testimoniis gratię Dei reverenter, & cum gratiarum actione utamur.

Ex v.12. & 13. Ad perseverantiam in fide utiles sunt mutuæ exhortationes. Quapropter illæ & studiosé adhibendæ sunt fratribus, & libenter admittendæ. Atque illæ exhortationes debent esse quotidianæ. Non igitur est quod putemus nos officio nostro perfunctos, si exhortationem semel atque iterum fratri qui ea opus habet, adhibuerimus: sed nulla exhortandi occasio omittenda est.

Ex v.14. Ne pigeat nos socios esse Christi in cruce: quum sciamus nos ejusdem fore socios in requie illa cœlesti. Confer Rom.8.v.17. 2.Tim.2.v.11. & 12. Johan.17.v.24.

Ex eod.v. Vera fides res á Deo promissas tam certó intuetur, & amplectitur, ac si coram oculis extarent. Hinc enim est quód appellatur ὑπόστασις, id est, substantia, videlicet earum rerum quæ ex promissione Dei sperantur, sicut Apostolus declarat infrá cap.11.v.1.

Ex v.15. Cúm occasio datur audiendi vocem filii Dei (datur autem cum prædicatur Euangelium) non est illa occasio negligenda. Verendum enim ne si illam neglexerimus, Deus eam nobis propter ingratitudinem auferat. Confer Johan.12. versu 35. Matth.21. versu 43. Ephes.5.v.16. 2.Corinth.6. versu 2.

Ex v.16. In Ecclesia visibili boni malis permixti sunt: & quanquam sæpe maxima pars malorum est, qui verbo Dei non obediunt; tamen quamdiu Deus cœtum aliquem prædicatione verbi sui dignatur, conservat illic electos suos, qui verbo prædicato obediunt. Confer Matth. 13. parabolam de semine, quod quadrifariam cecidit, & parabolam de zizaniis inter triticum satis: item parabolam de sagena complectente bonos ac putres pisces.

Ex v.16. & 17. Quum constet ex Num. 14. v. 30. neminem Israëlitarum qui ex Aegypto per Mosen educti fuerunt, in terram Canaan ingressum esse præter Calebum & Josuam; cæterorum autem corpora in deserto concidisse: & tamen Apostolus hoc loco testetur, non omnes illos Deum exacerbasse: quibus verbis non solos illos duos, sed complures videtur notare: colligitur hinc, pios quoque impiorum pœnis corporalibus sæpe involvi. Quod cúm fit: sunt illis castigationes paternæ quibus ad resipiscentiam adducti in æternum conserventur. Vide 1. Cor. 11. v. 32.

Ex v.18. & 19. Apostolus cúm caussam exclusionis Israëlitarum á requie Dei affirmasset esse inobedientiam, τ̃ ἀπείθειαν: mox infert, illos non potuisse in quietem Dei ingredi propter incredulitatem, δι' ἀπιστίαν. Hinc colligitur inobedientiam & incredulitatem cohærere. Cohærent autem ut caussa & effectum: etenim ex incredulitate inobedientia nascitur: sicut contrá obedientia nascitur ex fide: ut videre est in exemplo Abrahami: qui cúm credidisset promissioni Dei de semine sibi vocando in Isaaco: obedivit quoque ex illa fide mandato Dei jubentis illum sibi immolare. Vide infrá cap. 11. v. 17.

ANALYSIS CAP. IIII.

ARGUMENTUM.

Deinceps duo postrema institutæ exhortationis argumenta superiore capite exposita, expolit & amplius declarat: disserens de illa requie Dei á qua patres Hebræorum propter incredulitatem atque inobedientiam exclusi sunt: usque ad v.12. Deinde alia duo institutæ exhortationis argumenta adjungit: unum ab efficacia sermonis Euangelii, v.12. alterum ab omniscientia Christi, v.13. Postremó addit adhuc aliud institutæ exhortationis argumentum, á dignitate Christi pontificia seu sacerdotali, v.14. eáq; occasione transit ad doctrinam de sacerdotio Christi, quam per sex capita sequentia fusé exponet.

1 *Metuamus igitur nequando relicta promissione introëundi in requiem eius, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.*

2 *Etenim nobis euangelizatum est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, vt qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant.*

3 *Introimus enim in requiem nos qui credidimus, sicut dixit, Itaque iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: licet operibus á iactis fundamentis mundi perfectis.*

4 *Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.*

5 *Et hîc rursum, Si introibunt in requiem meam.*

6 Quia

6 *Quia igitur reliquum est ut aliqui introeant in eam, & quibus prius euangelizatum fuit, non introierunt propter contumaciam:*

7 *Rursus quendam præfinit diem, Hodie, apud Davidem dicens, tanto post tempore; prout dictum est, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.*

8 *Nam si eos Iesus in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.*

9 *Itaque reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.*

10 *Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requievit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.*

11 *Studeamus igitur ingredi in illam requiem, ne quis eodem inobedientiæ exemplo cadat.*

VErsu 1. exhortationem institutam ex supra-dictis rursus infert, repetitis postremis duobus argumentis, quorum utrumque à requie illa Dei sumtum est; alterum videlicet ab illius adeptione, tanquam utili effectu fidei atque obedientiæ: alterum veró ab ejusdem privatione, tanquam effectu pernicioso incredulitatis & inobedientiæ. Hanc exhortationis repetitionem sic enuntiat: *Metuamus igitur, ne quando relicta promissione introeundi in requiem ejus, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus*, quasi dicat: Quum igitur credentibus atque obedientibus voci Christi, relicta sit à Deo promissio quietis, per os Davidis Psal. 95. pronuntiata: caveamus igitur, ne per incredulitatem atque inobedientiam vocem Christi contemnamus: sic enim ab illa requie excluderemur: sed potiús operam demus, ut vocē Christi fide ac obedientia honoremus: sic enim fiet ut in requiem illam introeamus. quod posterius confirmat testimonio promissionis Dei: quia nimirum Deus promissionem introeundi in requiem suam credentibus reliquit, videlicet in supra-citato Davidis loco. At quærat fortasse aliquis, ubi hæc promissio in illis verbis contineatur? Resp. Ex natura contrariorum continetur ipsis verbis comminationis. Quum enim Dominus minatur, istos patres non introiturus in requiem suam propter incredulitatem atque inobedientiam: hoc ipso promittit, omnes credentes atque obedientes introituros. Contrariorum enim contraria consequentia sunt.

V. 2. & 3. argumentum exhortationis superiore v. repetitum confirmat ab exemplo Patrum per ratiocinationē á pari. Sententia est: Si vocem Christi cōtemnamus, frustrabimur requie Dei. Ratio ab exemplo: Quia Patres vocē Christi contemnentes, nec fide illam contemperantes, requie Dei frustrati sunt. Ratio consequentiæ: Quia Patrum & nostri par est ratio: propterea quód tam nobis, quàm illis euangelizatum est. Simul autem per prolepsin significat, non esse satis sermonē Euangelii audire, sed oportere quoq; fide illum contemperare, secus illum non prodesse: cum soli credentes in requiē Dei ingrediantur. Cæterùm sub finem v. 3. annectit aliam prolepsin. Cum. n. dixisset, sermonem Euangelii Patribus illis non profuisse, quippe qui nō sint ingressi in requiem Dei: poterant excipere Hebræi: Num igitur Deus requiem illam suam inde à mundi origine frustrà paravit? Respōdet Apostolus: Quanquam Deus statim à mundo condito requiem suo populo paravit, v. 3. de qua requie & Moses & David testantur, v. 4. & 5. tamen increduli illi patres in requiem illam non sunt ingressi: nec propterea sequitur, requiem illam frustrà à Deo paratam esse; quin potius quia illam paravit & populo suo promisit, necesse est ut aliqui in eam introëant, nēpe omnes credentes; quippe cùm patres illi non introierint propter incredulitatem, v. 6. & 7.

V. 8.

V.8. alia prolepsis sequitur. Quum enim dixerit, patres illos inde eductos non esse ingressos in requiem Dei: poterant objicere Hebræi historiam sacram, quæ testatur, Josuam collocasse patres in illa promissa requie, videlicet in terra Canaan. Apostolus negat, terram Canaan esse promissam illam requiem: & hanc negationem probat ex promissione requiei per Davidem facta loco antè citato. Sic autem concludit:

Si Jesus (id est Josua) patres in requie collocasset, quum scilicet eos collocavit in terra Canaan: nequaquam de alio posthac die locutus fuisset Deus: v.8.

Atqui Deus post illam populi in terra Canaan collocationem de alio die locutus est, dicens nimirum per Davidem, Hodie si vocem ejus audieritis, ne obdurate corda vestra, v. 7. ne scilicet ex requie mea excludamini; sed contrà obedite, ut in eam introeatis.

Ergo Jesus seu Josua non collocavit patres in requie, cùm eos in terra Canaan collocavit: Et per consequens terra Canaan non est promissa illa requies.

V. 9. per πόρισμα seu corollarium infert, populo Dei reliquam esse requiem: quam ipsam v.10. definit cessatione ab operibus nostris, id est peccatis: & hanc definitionem illustrat collatione exempli Dei: qui requievisse dicitur, cùm cessavit ab operibus suis, videlicet ab operibus creationis.

V.11. rursus infert principalem exhortationem, duplici illo argumento repetito, inquiens: *Studeamus igitur ingredi in illam requiem, ut ne quis eodem inobedientiæ exemplo cadat.* Id est, studeamus igitur credere & obedire voci Christi. nam si hoc fecerimus, ingrediemur in illam requiem: sin minus, cademus æterno exitio: sicut patres illi qui propter inobedientiam in deserto ceciderunt.

12 *Vivus est enim sermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti: & pertingit vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagúmque & medullarum: & dijudicat cogitationes & conceptiones cordis.*

13 *Nec est vlla res creata quæ non manifesta sit in conspectu eius: imò omnia* sunt *nuda & patentia oculis eius de quo nobis est sermo.*

Deinceps alia duo institutæ exhortationis argumenta adjungit; unum ab efficacia sermonis Euangelii, alterum ab omniscientia Christi. Sententia prioris argumenti est: Sermo Euangelii tam est efficax ut penetret cor, & mentem convincat de veritate doctrinæ cælestis, ita ut nemo possit tranquilla conscientia fidem illi derogare. Quare ut tranquillas conscientias habeatis, cavete ne fidem sermoni Euangelii derogetis: sed potiús firma fide illum amplectimini. Porró efficaciam istam Euangelii illustrat eleganti similitudine, qua Euangelium comparat gladio ancipiti acuto. nam ut ejusmodi gladius corpori animalis impactus atque inflictus, penetrat in ossa & medullas: ita Euangelium hominibus annuntiatum penetrat in animos eorum, illosque ita afficit, ut velint nolint cogantur agnoscere veritatem ipsius, propriásque superstitiones ac hypocrisin: quæ per concionem pœnitentiæ Euangelio adjunctam damnantur. Atque hæc comparatio in qualitate est: quam ipsam amplificat comparatione quantitatis, quatenus efficaciam Euangelii cum efficacia gladii ancipitis ut majorem confert. ait enim, sermonem Dei esse τομώτερον, &c. Efficaciæ autem hujus exempla vide Act.2.v.37.& cap.7.v.54.

Cæterùm sunt qui hunc locum exponant de sermone illo substantiali, videlicet filio Dei; sed quoniã Paulus filiũ Dei hoc nomine appellare non solet,

solet, contrà autem usitatissimum ei est, ut per sermonem Dei intelligat sermonem Euangelii: nobis usitata illa significatio etiam hoc loco ex mente Apostoli videtur esse, præsertim cúm res ipsa conveniat. Nec veró alteram illam expositionem evincit cohærentia versiculi sequentis: quum pronomē αὐτοῦ in illo bis positum, non sit necesse referri ad illum sermonem cujus hic fit mentio: quippe cum habeat in fine illius versus quó referatur, videlicet illa verba πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Similis συντάξεως exemplum habetur suprá cap. 2. v. 10. ubi dicitur, ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ δι' ὃν τὰ πάντα, &c.

Jam posterioris argumenti hæc videtur esse sententia: Is de quo nobis hîc sermo institutus est, vel (ut alii vertunt) qui cum nobis est negotium, videlicet Filius Dei, introspicit intima cordium; ac proinde videt malitiam eorum qui per sermonem Euangelii de veritate cęlesti convicti, credere tamen illi nolunt, sed in superstitionibus suis hærere malunt. Quare incredulis illis vindicta filii Dei metuenda est. Abjiciant igitur incredulitatem & sincero corde in Christum credant. Apostolus quidem utitur sententia generali, dicens, omnia esse nuda & patentia oculis Filii Dei: sed ex hac sententia generali vult intelligi atque inferri specialem illam quæ ad propositum proprié pertinet, nimirum quód corda quoque hominum oculis ejus pateant; ne quis putet, se occulta sua malitia & incredulitate posse eum fallere.

14 *Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetravit cælos, Iesum Filium Dei, teneamus* hanc *professionem.*

15 *Non enim habemus Pontificem qui non possit affici sensu infirmitatum nostrarum, sed tentatum in omnibus similiter, absque* tamen *peccato.*

16 *Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ; ut consequamur misericordiam, & gratiam inveniamus ad opportunum auxilium.*

Adjungit adhuc unum institutæ exhortationis argumentum, quod sumtum est á dignitate Christi pontificia seu sacerdotali; & hac occasione ab officio ejus prophetico, de quo hactenus disseruit, transit ad officium sacerdotale, de quo deinceps per sex capita copiosé disserit. Portó dignitatem Christi pontificis ostendit hîc tribus modis; primúm ab adjuncta magnitudine sive amplitudine & excellentia, quum eum vocat ἀρχιερέα μέγαν, summum sacerdotem magnum, innuens, eum á terrenis illis summis sacerdotibus longé differre, longéque illis excellentiorem esse: quippe quód illi fuerunt terreni, mortales, temporarii; hic autem cælestis, immortalis, æternus. Deinde dignitatem hujus pontificis ostendit ex præstantia sanctuarii in quod ingressus est, quum dicit eum penetrasse cælos, hoc est, penetrando cælos hos aspectabiles ingressum esse in sanctuarium illud cæleste, videlicet cælum summum, sedem beatorum. Tertió dignitatem ejus ostendit á præstantia naturæ, quum illum vocat filium illum Dei, videlicet unigenitum.

Dignitate igitur hujus nostri pontificis sic ostensa, hortatur ut teneamus hanc professionem, hoc est, ut & in illum credamus & hanc nostram fidem ad illius gloriam nostramque salutem constanter profiteamur. Sed ne quis putet, Pontificem hunc, quum tam excellens sit, nos sua misericordia curáve dedignari; Apostolus v. 15. per prolepsin monet, illum affici sensu infirmitatum nostrarum, ut qui & ipse in omnibus similiter tentatus sit, veruntamen absque peccato. Ex qua sententia v. ult. exhortationem deducit ad invocandū cum fiducia Deum patrem; quam exhortationē confirmat duobus argumentis, primúm á caussa procreante, videlicet gratia Dei

nobis

nobis per hunc nostrum pontificem conciliata; deinde ab utili effectu, quatenus promittit fore ut precibus nostris consequamur misericordiam & gratiam inveniamus ad opportunũ auxilium. Hanc exhortationem illustrat typo pontificis Levitici; qui Deum pro populo invocaturus, accedebat ad arcam fœderis, cujus operculo veluti throno insidens Deus, exaudiebat preces populi per pontificem oblatas; quod operculum ut apud Mosen propitiatorium, ita ab Apostolo thronus gratiæ nominatur.

SCHOLIA IN CAP. IIII.

V. 1. *Relicta promissione.* καταλειπομένης ἐπαγγελίας. Pendent hi genitivi á verbo ὑστερηκέναι in fine versus. Possunt tamen etiam accipi absolutè, quasi dicatur; Quum relicta nobis sit promissio. Atque hoc magis placet: quum illa rectio requirat articulum, ut scilicet dicatur, τῆς καταλειπομένης ἐπαγγελίας. Alii, *De relicta promissione:* quasi dicatur, Si dereliquerimus promissionem: id est, non crediderimus promissioni. Sed tum Græcé oporteret esse: μή ποτε καταλιπόντων ἡμῶν τὴν ἐπαγγελίαν: vel potius, μή ποτε καταλειπῶν ἐπαγγελίαν,&c. δοκῇ τις. *Introëundi.* εἰσελθεῖν. Pro, τοῦ εἰσελθεῖν. *Fuisse frustratus.* ὑστερηκέναι. videlicet καταλειπομένης ἐπαγγελίας. quæ voces præcesserũt: vel τῆς καταπαύσεως: si genitivi illi accipiantur absolutè.

2 *Auditus sermo.* ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς. Ad verbum, Sermo auditionis. Hebraismus.

3 *Sicuti dixit.* καθὼς εἴρηκεν. Hæc verba cohærent cum sententia v. 2. declarat enim nunc quod dixerat, *At non profuit illis auditus sermo.* Idcirco sententiam proxime præcedentem notis παρενθέσεως inclusimus. *Licet operibus à jactis fundamentis mundi perfectis.* καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων. id est, licet requies statim á creatione mundi parata sit. Metalepsis: qua ex antecedente intelligitur consequens. Hunc esse sensum, percipitur ex collatione versiculi sequentis.

7 *Apud Davidem.* ἐν Δαβίδ. Sic Rom. 9.25. ἐν τῷ Ωσηὲ λέγει.

8 *Nam si.* εἰ γὰρ. Conjunctio caussalis respicit sententiam omissam qua negatur objectio Judæorum. Objectio: At Josua collocavit patres nostros in requie. Responsio, Non est ita. Probatio responsionis: Nam si eos Josua in requie collocasset,&c. *Jesus.* Ἰησοῦς. Qui vulgo Josua. *Loquutus fuisset.* ἐλάλει ἄν. scil. Spiritus sanctus: suprá cap. 3. v. 7.

9 *Sabbatismus.* σαββατισμὸς. Id est, requies, vel quasi dicas requietio.

10 *Ab operibus suis.* ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ. Id est, á peccatis: atque etiam (ut habetur Apocal. 14. v. 13) ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, á laboribus suis: hoc est, á miseriis, quibus in hac vita obnoxius fuit.

11 *Studeamus igitur ingredi,&c.* σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν,&c. Id est, studeamus igitur obedire voci Christi seu Euangelio: sic enim fiet ut ingrediamur,&c. Metonymia effecti synecdochica. *Ut ne quis eodem inobedientiæ exemplo cadat.* ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας. Id est, Ne si quis imitetur patrum inobedientiam, cadat quoque seu pereat, ut illi.

12 *Sermo Dei.* ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. videlicet sermo Euangelii. Quidam interpretantur de filio Dei. Vide suprá Analysin hujus loci. *Penetrantior* τομώτερος. Exempla vide Actor. 2.37. & 7.54. *Ancipiti.* δίστομον. Gladius δίστομος, hoc est, duplicis oris dicitur, qui quasi utrinque mordet, quum utrinque sit acutus. *Animæ simul ac spiritus.* ψυχῆς τε καὶ πνεύματος. Per Spiritum videtur intelligere mentem: per animam veró voluntatẽ & affectus: ut 1. Thess. 5.23.

13 *In conspectu ejus.* ἐνώπιον αὐτοῦ. videlicet (ut in fine versus sequitur) πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. de quo nobis est sermo. hoc est, Christi. Similis syntaxeos exemplū habetur suprá cap. 2. v. 10. ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ δι᾽ ὃν τὰ πάντα, &c. Quod observandum est, ne quis putet, pronomen αὐτοῦ referendum ad τὸν λόγον, cujus præcessit mentio. *Patentia.* τετραχηλισμένα. Ad verbum Resupinata. Metaphora sumta ab iis quorum facies resupinata oculis exponitur. *De quo.* πρὸς ὅν. Ut suprá cap. 1. v. 7 & 8.

14 *Cælos.* τοὺς οὐρανούς. nempe hos aspectabiles: per quos penetrans ac transiens ingressus est in sanctuarium illud, id est, cælum supremū: infrá 9. 24.

16 *Ad thronum gratiæ.* τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος. Id est, Ad Deum Patrem sua gratia nos complectentem propter Christum ac propter eundem exaudientem nostras preces: sicut olim exaudiebat preces residens inter Cherubimos in propitiatorio, seu operculo arcæ fœderis: quo Christus præfigurabatur. Confer. Rom. 5. v. 2.

OBSERVATIONES EX CAP. IIII.

Ex v. 1. Ad fovendum fidem pio quodam metu atque sollicitudine opus est: ne per securitatem amissa fide, frustremur promissa illa requie, id est, vita æterna. vide Philipp. 2. v. 12. 1. Corinth. 10. v. 12. 2. Pet. 1. v. 10. Etsi autem per nos non stat quin fidem amittamus: tamen certó statuere debemus, freti promissione Dei, fieri non posse ut fides nostra deficiat. vide Luc. 22. v. 32. Joh. 10. v. 28. Rom. 11. v. 29. 1. Cor. 10. v. 13. In summa, cavenda est securitas carnis: retinenda veró securitas Spiritus.

Ex v. 2. Doctrina salutis eadem est in vetere & novo Testamento; quippe cúm testetur Apostolus, & patribus & nobis euangelizatum esse, id est annuntiatam esse doctrinam salutis per Christum. Huc pertinet illud infrá cap. 13. v. 8. *Jesus Christus heri & hodie idem est & in secula.* Item illud Christi Johan. 5. vers. 39. *Scrutamini scripturas; nam vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testificantur de me: nec vultis venire ad me ut vitam habeatis.* Et v. 46. *Si crederetis Mosi, crederetis mihi; de me enim ille scripsit.* Et Johan. 8. v. 56. *Abraham pater vester gestivit ut videret diem meum: & vidit, ac gavisus est.*

Ex eod. v. Non est satis verbum Dei audire; sed ut illud nobis ad æternam salutem prosit, opus est ut ipsum fide contemperemus & cordibus nostris penitus misceamus, ita ut inde avelli aut separari non possit. Huc pertinet illud Christi Luc. 11. v. 28. *Beati qui audiunt sermonem Dei & eum observant.* vide item Jac. 1. v. 22. & deinceps.

Ex v. 3. item 5. 6. & 7. Via qua introitus patet in requiem illam Dei, videl. vitam æternam, est fides. Confer Joh. 14. 6. ubi Christus ait, *Ego* (nempe fide apprehensus) *sum via, veritas, & vita.*

Ex eod. v. 3. Etsi Deus inde á mundo condito requiem paraverit suo Populo; non tamen est consequens, singulos homines in requiem illam ingressuros; quia non nisi credentes in illam ingressuri sunt. Quare seipsos decipiunt securi isti, qui concupiscentiis carnis indulgentes, interim dicunt, cœlum non esse conditum pro anseribus, quibus verbis innuunt, illud esse conditum pro hominibus in universum omnibus; atq; ita etiam pro se, quales quales sint ac permaneant. Sed errant; nam etsi cœlum non est conditum pro anseribus, sed pro hominibus; tamen conditum est pro solis credentibus ac piis; pro incredulis veró & impiis condita est gehenna.

Ex v. 4. Quum Apostolus post Mosen dicat, Deum septimo die requievisse ab omnibus operibus suis; quæritur, qui possit cum hac sententia consistere dictum illud Christi Johan. 5. v. 17. *Pater meus usque adhuc operatur, & ego operor.* Respondeo: Non pugnant inter se hæc dicta, nam dictum Mosis loquitur de novis creaturarum speciebus: dictum verò Christi de specierū sex illis diebus conditarum conservatione & propagatione. Utrumq; autem verum est: & Deum septimo illo die desiisse condere novas rerum species, & ab illo tempore hucusque species semel conditas conservare ac propagare.

Ex v. 8. 9. 10. & 11. Non quicunque sacramenta percipiunt, percipiunt quoque bona cælestia quæ Deus per sacramenta promittit. quia Israëlitæ qui per Josuam in terra Canaan collocati sunt, perceperunt quidem sacramentum vitæ æternæ seu requietis illius quam Deus populo suo paravit: at non propterea perceperunt ipsam illam requiem. Illam enim perceperunt soli credentes ac pii: increduli verò & impii ab ea exclusi sunt. Errant igitur hodie qui putant, se ipsa perceptione sacræ Cœnæ remissionem peccatorum percipere; sive promissioni Euangelii credant, sive non credant. Sacra enim Cœna instituta est, non ut virtute hujus operis remissionem peccatorum consequamur (sic enim non opus fuisset Christum mori) sed instituta est sacra Cœna ut per eam tanquam divinum testimonium obsignetur nobis promissio Euangelii, & virtute Spiritus sancti confirmetur nostra fides, qua sola remissionem peccatorum percipimus.

Ex v. 10. Requietis illius cælestis duplex est ratio, hoc est, vita æterna appellatur requies propter duas causas: una est, quód ibi requiescemus á nostris operibus, id est, á peccatis: ut hoc loco docet Apostolus. Altera. quód ibi requiescemus ab ærumnis hujus vitæ: ut docet Apostolus Johannes Apocalip. 14. versu 13. Atque huc pertinet, quód locus ille quietis appellatur á Christo sinus Abrahæ, Luc. 16. v. 22. & 23. eó quód Abraham ac omnino omnes credentes & filii Dei ibi suaviter requiescunt, velut infans in sinu matris.

Ex v. 12. Caveamus nobis ne verbo Dei tacti, id est, convicti hypocriseos ac superstitionum, reluctemur & veritati cælesti contradicamus. Qui enim hoc faciunt, conscientia tranquilla frui non possunt.

Ex v. 13. Ne putemus nos nostra hypocrisi posse Deum fallere. Ejus enim oculis intimi cordium nostrorum recessus patent: ut qui sit καρδιογνώστης ac omniscius. Quin potius oremus Deum ut timorē sui cordibus nostris indat: ut illo præditi, ausimus ipsum tanquam καρδιογνώστην testem nostræ sinceritatis invocare.

Ex v. 14. Christus solus est pontifex ille magnus, insignis & excellens: cum quo cæteri pontifices comparati nihil sunt: quippe qui tantummodo typi seu figuræ hujus magni pontificis fuere. Sic idem á Petro nominatur ὁ ἀρχιποίμην, id est, ille pastorum princeps, 1. Pet. 5. v. 4. quippe cui cæteri Ecclesiæ pastores famulantur.

Ex eod. v. Cum Christus penetraverit cælos hos aspectabiles, atque ita ingressus sit in summum illud cælum, illic mansurus donec redeat ad judicandum vivos & mortuos: consequens est, corpus ipsius jam non esse in terris, ac proinde nec in pane sacræ Cœnæ, multo minús ubique. Nam quód Ephes. 4. vers. 10. dicitur ascendisse supra omnes cælos, ut impleret omnia: non hunc habet sensum, quód corpore suo impleat omnia mundi loca: sed quód Spiritu sancto impleat omnia Ecclesiæ in terra militantis

membra per ministerium Evangelii, unde statim subjungit: *Et dedit ipse alios quidem Apostolos, &c.*

Ex v. 15. Magna nobis consolatio est, quòd scimus nos habere Pontificem (videlicet Christum) qui afficiatur sensu infirmitatum nostrarum, ita nimirũ ut ærumnas nostras & cognitas habeat & ex illis nos velit liberare. Hinc illa vox: *Saul, Saul, quid me persequeris?* Actor. 9. Item, *Qui vos tangit, pupillam oculi ejus*, Zachar. 2.

Ex eod. v. 15. Christus cum in hoc mundo omnis generis ærumnas perpessus fuit, vere cum corporis tum animi dolores sensit, sed absq; peccato, ita videl. ut patienter omnes ærumnas tulerit, nec unquam vel minimum contra Deum murmurarit. veris igitur affectibus humanis præditus fuit, & vere commotus fuit ejus animus: sed absq; vitiosa perturbatione: ut si aqua pura ac limpida vitro puro inclusa commoveatur. Noster verò animus cùm affectibus commovetur, similis est aquæ sub qua cœnum latet, quæ ex commotione turbida redditur.

Ex v. 16. Invocatio Dei fieri debet cum fiducia acquiescente in gratia Dei cõciliata nobis per Christum pontificem nostrũ. Confer Jac. 1. v. 6. & 7.

Ex eod. v. Propitiatorium, id est, operculum arcæ fœderis, fuit typus Christi: ut qui sacrificio sui corporis Deum nobis propitium reddidit, gratiámq; ejus nobis conciliavit: ita ut paratus sit ad exaudiendum nostras preces ex fiducia hujus pontificis profectas. Hinc est quód Apostolus operculum illud nominat thronum gratiæ, nosque cum fiducia ad illum thronum gratiæ accedere jubet.

ANALYSIS CAP. V.

ARGUMENTUM.

Aggreditur doctrinam de sacerdotio Christi: ac primum Christum pontificem comparat cum pontifice Levitico usq; ad v. 11. deinde transitu facto ad comparationem alteram qua Christum comparabit cum pontifice Melchisedeco, prius digreditur in objurgationem segnitiei Hebræorum, ut eos ad attentam considerationem futuræ illius divinissimæ comparationis excitet ac præparet, reliqua parte capitis.

1 *Nam omnis Pontifex ex hominibus assumitur, & pro hominibus constituitur in iis quæ apud Deum* agenda sunt: *ut offerat donaria & victimas pro peccatis.*

2 *Qui quantum satis est possit misereri vicem ignorantium & aberrantium: quòd & ipse circumdatus sit infirmitate:*

3 *Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre* victimam *pro peccatis.*

4 *Neque sibiipsi quisquam sumit hunc honorem, sed qui vocatur á Deo, sicut & Aaron.*

5 *Ita & Christus non ipse sibi hunc honorem tribuit ut fieret Pontifex; sed is qui dixit ei, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*

6 *Sicut & in alio Psalmo dicit, Tu es Sacerdos in æternum, secundùm ordinem Melchisedec.*

7 *Qui in diebus carnis suæ, deprecationibus & supplicationibus oblatis cum clamore,*

clamore valido & lacrymis, apud eum qui poterat ipsum servare á morte, & exauditis precibus liberatus *ex metu,*
8 *Quamvis Filius esset, tamen ex iis quæ passus est didicit obedientiam:*
9 *Et consecratus, factus est author salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:*
10 *Cognominatus á Deo Pontifex secundùm ordinem Melchisedec.*

COmparat hic Christum pontificem cum pontifice Levitico, idque partim ut similem, partim ut dissimilem. Protasis comparationis continetur quatuor primis versibus: apodosis veró sex sequentibus. Similia utrique sunt hæc:

1 Cognatio cum iis pro quibus uterq; constituitur, v.1.& 7.
2 Oblatio donariorum & victimarum pro peccatis, v.1.& 7.
3 *Συμπάθεια* cum iis pro quibus offert, v.2.& 7.
4 Vocatio Dei, v.4.& 5.

Dissimilia veró sunt ista:

1 Leviticus Pontifex circumdatus est peccato, ac proinde offert etiam pro seipso, vers. 2.& 3.	Contrà	Christus non est circumdatus peccato, quippe cũ sit filius Dei, v.8. ac proinde nõ obtulit pro seipso, sed pro iis qui ipsi auscultant, v.9.
2 Leviticus pontifex suis oblationibus nõ expiat peccata.		Christus sua oblatione peccata expiavit, quippe autor salutis æternæ factus, vers.9.
3 Leviticus pontifex ad tempus tandem duravit.		Christus est sacerdos in æternum secundúm ordinem Melchisedec, vers. 6.& 10.

Nunc verba Apostoli consideremus. *Nam omnis Pontifex, &c.* Conjunctio caussalis respicit sententiam antepenultimo & penultimo versu præcedentis capitis enunciatam, ubi Christum nominavit pontificem: quod ipsum significat se deinceps probaturum. Probat autem id primó ex collatione cum Pontifice Levitico: De quo commemorat quinque, quorum primum est, quód cognatus sit iis pro quibus constituitur, vers.1. Secundúm, quód offerat donaria & victimas pro peccatis, eod. vers. Tertiũ, quód possit iis pro quibus offert, *συμπαθεῖν*, v.2. Quartum, quód debeat offerre etiam pro seipso: quum & ipse circumdatus sit infirmitate, vers.3. Quintum, quód debeat esse á Deo vocatus, vers.4. Atque hæc habentur in institutæ comparationis protasi: apodosis deinde sequitur, vers.5.& deinceps, de pontifice Christo: de quo commemorat ista: Primó, quód á Deo ad pontificatum vocatus sit, v.5. Secundó, quód sit sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec, v.6. Tertió, quód sit cognatus iis pro quibus obtulit, quódque illis potuerit *συμπαθεῖν*: quod utrumque significat quum dicit: Eum fuisse in diebus carnis suæ, v.7. Quartó, quód obtulerit preces & seipsum, v.7.& 8. Quintó, quód non sit circumdatus infirmitate, quippe quum sit filius Dei, v.8. Sextó quód suo sacrificio expiârit peccata, factus autor salutis æternæ, v.9. Septimó, quód se obtulerit non pro seipso, sed pro iis qui ipsi auscultant, eod. v. Ex his primũ membrũ ut simile comparatur cum ultimo membro in protasi: secundum ut dissimile cum mortalitate pontificis Levitici, cujus in protasi nulla sit expressa mentio: tertium (quod geminum est,) ut simile respondet primo & tertio: quartum ut simile respondet secundo. quanquam hîc etiam aliquid dissimilitudinis est: quatenus nimirum pontifex Leviticus obtulit pecudes, Christus veró seipsum.

Quintum membrum, itemque septimum, ut dissimile respondet quarto: denique sextum membrum ut dissimile respondet ei quod in protasi non est expressum, quod videlicet Leviticus pontifex suis sacrificiis non expiarit peccata: quippe quæ sanguine pecudum expiari non possunt, sicut monebit Apostolus infra cap. 10. vers. 4. & 11. Cæterum primum illud membrum de vocatione Christi, qua pontificatus illius præcipuè asseritur, confirmat Apostolus duobus scripturæ testimoniis, vers. 5. & 6 quorum prius ex Psalmo secundo, posterius ex centesimodecimo sumtum est. De priore miratus quis possit, quomodo id faciat ad probandum pontificatum Christi. Sciendum igitur, verba illa, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*: per synecdochen membri huc citari: ac proinde simul intelligenda esse verba illis proximè annexa, videlicet *Pete à me*. nam petere à Deo ea quæ ad salutem populi Dei pertinent, pontificis est. Et hanc quoque observationem D. Fr. Junio debemus. Posterius autem testimonium ad probandum Christi pontificatum longè clarissimum est: quippe ubi Deus pater ad filium expressè dicit, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.* quod testimonium Apostolus ipse infra cap. 7. & deinceps enarrabit. Porrò tertium membrum quod est de oblatione Christi, amplificat variè, vers. 7 & 8. Primùm, ab objecto in quo offerens preces fuit occupatus, seu ad quod preces suas direxit: quum ait, eum deprecationes & supplicationes obtulisse *apud eum qui poterat ipsum servare à morte.* qua periphrasi argumentosè notat Deum patrem: innuens, ad hunc meritò preces in necessitatibus dirigendas esse, quum ipse solus possit servare. Deinde oblationem illam precum amplificat ab adjunctis, dicens eum obtulisse preces *cum clamore valido & lacrymis*. Tertiò ab effecto, dicens, *eum esse exauditũ*. Quartò ex alio adjuncto, videlicet metu mortis æternæ, dicens, *eum exauditum esse ex metu*. Quintò à conditione seu adjuncta dignitate personæ, dicens, *Quamvis filius esset, tamen ex iis quæ passus est didicit obedientiam.* quasi dicat, Quamvis Christus patri sit charissimus, tanquam filius unigenitus: tamen hunc amorem sibi obstare non est passus Pater, quò minus illum pro nobis daret in mortē, mandans ei ut sacrificio suo expiaret nostra peccata: quod cùm ille præstitit, re ipsa didicit obedientiam, hoc est, expertus est quàm difficilis res esset hoc modo obedire Deo, videlicet gustando mortem æternam.

V. 9. fructum seu effectum illius obedientiæ Christi exponit, videlicet salutem æternam credentium: quorum scilicet peccata sacrificio suæ mortis expianda ille susceperat.

V. 10. repetit mentionem vocationis Christi ad sacerdotium, ut transitum sibi paret ad alteram comparationem qua Christum comparabit cum Melchisedeco.

11 *De quo nobis multa sunt dicenda, eaq; difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.*

12 *Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initii eloquiorum Dei; factique estis ii quibus lacte sit opus, & non solido cibo.*

13 *Enimverò cui cum lacte res est, is rudis est sermonis justitiæ (infans enim est)*

14 *Sed adultorum est solidus cibus, eorum* videlicet *qui propter habitum sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.*

Antequam aggrediatur comparationem Christi cum Melchisedeco, interserit objurgationem segnitiei Hebræorum, ut eos ad attentionem excitet.

excitet. Ac primùm doctrinam illam de sacerdotio Christi simili sacerdotio Melchisedeci, proponit seu promittit, inquiens, *De quo seu qua de re* (videlicet quòd Christus sit sacerdos secundùm ordinem Melchisedec, ex v. præcedente) *multa nobis dicenda sunt.* nempe omnia illa quæ dicit infra cap. 7. 8. 9. & 10. Hanc doctrinæ propositionem amplificat ab adjuncta difficultate, inquiens, ea quæ sibi de sacerdotio Christi dicenda restant, *difficilia esse explicatu.* Hujus autem difficultatis caussam procreantem mox indicat, videlicet Hebræorum segnitiem: quam hoc ipso culpat, inquiens: *Quandoquidem segnes facti estis auribus.* Segnitiem porrò istam amplificat v. 12. ex turpi ac pudendo effectu, videlicet inscitia seu ruditate: quam ipsam amplificat ac turpitudinem ejus ostendit expositione caussæ corrumpentis, videlicet longi temporis quod in audiendo Euangelio consumserant: unde meritò debuit inscitia ac ruditas ex mentibus ipsorum fugari, & solida doctrinæ Christianæ scientia in illis gigni. Ista sic enunciat. *Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initii eloquiorum Dei.* Preterea ruditatem eorum illustrat & amplificat collatione similium: qua ipsos respectu ruditatis comparat infantibus: doctrinā verò cum cibo: rudimentariam quidem seu elementarem cum lacte: accuratam verò & perfectam cum cibo solido, cujus capaces sunt adulti: definiens simul spiritualiter adultos, qui perfectioris doctrinæ capaces sunt: reliqua parte versus duodecimi, & deinceps usque ad finem capitis.

SCHOLIA IN CAP. V.

V. 1. *Nam omnis.* πᾶς γὰρ. Conjunctio caussalis respicit sententiam enuntiatam vers. 14. & 15. capitis præcedentis, ubi Christum nominavit pontificem: quod deinceps se probaturum significat. *Assumitur.* λαμβανόμενος videlicet secundùm legem Dei in libris Mosis descriptam. *In iis quæ apud Deum agenda sunt.* τὰ πρὸς τὸν θεόν. Id est, κατὰ τὰ πρὸς τὸν θεὸν πράγματα. *Vt offerat.* ἵνα προσφέρῃ. Id est, videlicet ut offerat. Declaratur enim nunc quæ sint illa τὰ πρὸς τὸν θεόν.

2 *Qui quantum satis est possit misereri, &c.* μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι. E syntaxi videtur μετριοπαθεῖν simpliciter positum pro συμπαθεῖν: unde vetus interpres reddidit *condolere.*

4 *Hunc honorem.* τὴν τιμήν. videlicet pontificatus seu summi sacerdotii. *Sed.* ἀλλά. scil. honorem hunc gerit, id est, pontificatu fungitur.

5 *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* υἱός μου εἶ σύ. ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Hîc comprehendendum quod in illo loco Psalmi continenter sequitur: *Pete à me, &c.*

7 *Qui.* ὅς. Scil. Christus, ex versu quinto. *In diebus carnis suæ.* ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, vitæ hujus mortalis, quum adhuc obnoxius fuit infirmitatibus carnis, excepto peccato. *Cum clamore valido.* μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς. Nempe cúm oraret in horto sudans grumos sanguinis. *Ex metu.* ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. videlicet mortis. Vide annotationes Bezæ.

8 *Didicit obedientiam.* ἔμαθε τὴν ὑπακοήν. Id est, reipsa expertus est quám difficile sit talem obedientiam Deo præstare.

11 *De quo.* περὶ οὗ. Scilicet Melchisedeco. vel, *Qua de re:* videlicet, quód Christus sit sacerdos secundúm ordinem Melchisedec.

12 *Lacte.* γάλακτος. Eâdem metaphora utitur Apostolus 1. Cor. 3. v. 1. & 2.

14 *Adultorum.* τελείων. Ad verbum, *Perfectorum*: id est, qui perfectam ætatem adepti sunt. Sic 1. Cor. 14.20. & Ephes. 4.13. *Sensus,* τὰ αἰσθητήρια. Ad verbum, sensoria, id est, organa sensuum: ut sunt oculi, aures, &c. Sed hic per metonymiam intelliguntur sensus, & maximé interni.

OBSERVATIONES EX CAP. V.

Ex v.4. Ministerio Ecclesiæ nemo debet fungi nisi qui á Deo ad illud fungendum est vocatus. Vocatio autem hæc aut immediata est, aut mediata. Immediaté vocati fuerunt Prophetæ & Apostoli, ac inprimis Prophetarum & Apostolorum princeps Christus. Mediaté vocati sunt olim Sacerdotes & Euangelistæ: etiamnum veró hodie mediaté vocantur doctores & pastores, item gubernatores & diaconi: Quorum omnium vocatio fit per Ecclesiam.

Ex v.7. Christus ut pontifex pro nobis obtulit Deo tum deprecationes & supplicationes, tum seipsum in morte. Supplicatio ejus descripta extat Joh. 17. qua rogavit non solum pro discipulis jam tum in ipsum credentibus, verúm etiam pro omnibus per verbum eorum in ipsum credituris: ut nimirum Pater eis velit esse propitius propter oblationem ipsius.

Ex eod. vers. Mirari quis possit qui factum sit ut Christus quum supplicio crucis afficeretur, clamorem validum ediderit & lacrymas profuderit: quum tot martyres supplicia sua sustinuerint absq; clamore & lacrymis, imó cum gaudio & hilari cantu. Caussa discriminis est, quód Christus in anima pariter & corpore sensit tales dolores quales damnati sensuri sunt in inferno, ut ita satisfaceret pro nostris peccatis quæ ut sponsor in se susceperat: at martyres non senserunt tales dolores, quippe quos Christus pro illis sensit: sed senserunt tantúm dolores aliquos corporis: atque interim simul senserunt gratiam Dei complectentis ipsos propter Christum: qui sensus gratiæ sensum illum dolorum corporis longé superavit. Quin etiam verisimile est, dolores illos corporis arcana potentia Dei mirabiliter in illis lenitos ac mitigatos esse: ita ut gaudium illud spirituale non impedirent.

Ex v.8. & 9. Quum Christus per obedientiam passionis suæ factus sit nobis autor salutis æternæ: consequens est, obedientiam hanc esse eam ipsam rem quæ nobis ad justitiam coram Deo imputatur. Etenim qua re servati sumus á peccatis & morte æterna, eádem re coram Deo justificamur.

Ex v.9. Christus factus est autor salutis æternæ non omnibus in universum hominibus: sed tantúm omnibus iis qui ipsi auscultant: hoc est, qui promissis ejus credunt & mandatis obediunt.

Ex v.11. Caussa, cur doctrina cœlestis sæpe sit difficilis explicatu, est segnities auditorum. Quare nos segnitie ista excussa, imitemur diligentiam ac studium Berœensium: qui audita ex Paulo & Sila doctrina cœlesti, non solúm alacriter eam exceperunt, sed etiam quotidie scrutati sunt scripturas, an hæc ita se haberent, Act. 17. v. 11.

Ex v.12. 13. & 14. In doctore Ecclesiæ requiritur prudentia in discernendis auditoribus, ut sese accommodet eorum captui: rudioribus scilicet proponendo doctrinæ Christianæ rudimenta: peritioribus veró mysteria scripturæ explicando.

ANALYSIS CAP. VI.

ARGUMENTUM.

Primùm renovat promissionem doctrinæ de sacerdotio Christi jam antea propositam superioris cap. versu undecimo, usque ad v. 4. Deinde significat, doctrinæ illius fructum non perventurum ad apostatas, quippe quos justo Dei judicio certum maneat exitium, usque ad v. 9. Tum asperam illam admonitioné lenit, significatione bonæ suæ spei de perseverantia ipsorum: qua occasione ipsos tum contra apostasiæ metum consolatur, tum ad perseverantiam in fide exhortatur: idque partim ab exemplo sanctorum patrum ac nominatim Abrahæ, partim veró á promissione Dei jurejurando confirmata, usqué ad v. 19. ubi artificiosé regressionem ad propositum instituit, usque ad finem capitis.

1 *Quapropter omissa qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: non iacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,*
2 *Baptismatum doctrinæ ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.*
3 *Atque id faciemus, si modò permiserit Deus.*

RENovationem propositionis doctrinæ de sacerdotio Christi infert ex sententia pronuntiata capitis superioris v. 12. in principio, ubi dixit, *Hebræos oportere pro temporis ratione doctores esse*, hoc est, tanto jam tempore audivisse doctrinam Euangelii de Christo, ut non deceat eis amplius rudimenta illius doctrinæ proponere: quippe qui tantum jam debeant profecisse ut ipsi alios docere possint. Inde jam infert, inquiens, *Quapropter omisso sermone de initiis Christi, ad perfectionem* (scilicet doctrinæ de Christo) *feramur*. Sic igitur propositionem renovat, & á contrario illustrat. Propositio est, tradam deinceps doctrinam de Christo perfectam & accuratam atque sublimem. Illustratio: Omittam veró doctrinæ Christianæ initia seu rudimenta. Hanc porró sententiam declarat appositione exemplorum, commemorans aliquot capita illorum rudimentorum, inquiens: *Non jacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum, baptismatum doctrinæ ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum ac judicii æterni.* Ubi prima fronte videntur enumerari capita sex: verum si quis accuratiús perpendet, videbit illa revocanda esse ad quatuor vel ad tria. Etenim tertium & quartum, videlicet de baptismate & impositione manuum, non videntur hic proponi ut peculiaria doctrinæ capita; sed interponi cæteris declarandi caussa ad declarandum scilicet circumstantiam temporis, quo rudimentariis fundamenta illa doctrinæ Christianæ solebant proponi, videlicet eo tempore quo ad baptismum admittebantur adulti, itémque eo quo pueri in infantia baptizati & in pueritia instituti, coram Ecclesia solebant impositionem manuum in fide Christiana confirmari. Ac de adultis quidem notum est ex Euangelica historia, non fuisse illos priús baptizatos quám profiterentur resipiscentiam & fidem. Sic enim Johannes Baptista dicitur prædicasse baptismum resipiscentiæ. Quippe ante baptismum dicebat, *Resipiscite: appropinquavit enim regnum cœlorum: &*

baptiza-

baptizabantur ab eo, confitentes peccata sua. Matth. 3. v. 1. 2. & 6. Item in Actis cap. 8. Philippus Euangelista non priús baptizat Eunuchum illum dynastem reginæ Aethiopum, quám cum instituisset de Christo, & ille suam in Christum fidem professus esset, á v. 27. & deinceps. Porró tertium & quartum caput, videlicet de resurrectione mortuorum & judicio æterno, ita inter se cohærent, ut ad unum revocari possint, nempe omnes homines tam impios quám pios resurrecturos á mortuis, ut sistantur coram tribunali Christi, & ab eo judicati vel detrudantur in infernum ad sempiternos cruciatus, vel recipiantur in cœlum ad sempiterna gaudia.

V. 3. Propositionem iterum renovat, sed verbo tantúm generali, inquiens: *Atque id faciemus*, hoc est, ad perfectionem feremur, ut dixit v. 1. seu perfectam doctrinam de sacerdotio Christi trademus. Deinde hanc sententiam amplificat expositione caussæ corrumpentis, significans se vereri ne hoc suum propositum impediatur á Deo, inquiens: *Si modó permiserit Deus.* Quod quidem non tam ad ipsam doctrinæ traditionem quám ad illius fructum in auditoribus referendum videtur: quem fructum cúm doctor non consequitur, perinde videtur esse ac si doctrinam ipsam non tradidisset. Innuit autem his verbis apostatas, sicut ex sequentibus apparebit.

4 *Impossibile est enim eos qui semel fuerint illustrati, gustaverintque donum*
illud celeste, & participes facti fuerint Spiritus sancti,
5 *Gustaverintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi:*
6 *Si prolabantur, denuó renouare ad resipiscentiam, ut qui rursum crucifi-*
gant sibi filium Dei, & ad ignominiam exponant.
7 *Nam terra quæ imbrem sæpius in se venientem combiberit, & progenuerit*
herbam accommodam iis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:
8 *At quæ profert spinas & tribulos, reiectanea est, & maledictioni proxima:*
cuius exitus tendit *ad exustionem.*

Deinceps declarat & confirmat id quod superiore versu significavit se vereri eventurum, nempe ne doctrinæ suæ fructus non sit ad omnes perventurus. Declarat igitur, quinam illi sint, videlicet apostatæ, id est, qui á fide ac professione Christi petulanter defecerunt. Quos quidem certó perituros, ac proinde doctrinam suam fructu apud illos carituram, confirmat á natura Dei immutabiliter justa, qua fieri non potest quin apostatas æterno exitio damnet: quippe Deus non irridetur, hoc est, irrideri se impuné non patitur. Porró apostatas illos certó perituros, significat remotione caussæ corrumpentis, videlicet renovationis ad resipiscentiam. Nam si illis Deus daret ut resipiscerent: non perirent, sed servarentur. Quoniam veró resipiscentiam illis non dat, certó perituri sunt. Quód autem justo Dei judicio fieri non possit ut illi ad resipiscentiam renoventur: Apostolus ostendit expositione maximi beneficii Dei erga ipsos, & contrá summæ illorum erga Deum ingratitudinis. Beneficium Dei exponit vers. 4. & 5. ingratitudinem apostatarum, versu 6. Beneficium exponit geminum: unum est illustratio mentis, quód videlicet Deus mentem apostatarum illustraverat cognitione sui, nempe Dei, & inde dependentis suæ ipsorum salutis. Alterum est gustus quidam favoris Dei ac vitæ æternæ quem illis Deus præbuerat. Utrumque hoc beneficium declarat & amplificat Apostolus expositione caussarum adjuvantium duarum: quarum una est caussa cooperans, videlicet Spiritus sanctus, per quem Deus & mentes apostatarú illustraverat & corda eorum aliquo gratiæ Dei ac vitæ æternæ gustu affecerat. Altera veró est caussa instrumentalis, videlicet bonum Dei verbum i. verbum gratiæ seu

verbum

verbum Euangelii, quo Spiritus S. ut instrumento usus fuerat ad illa effecta in apostatis producenda. Atque hæc de beneficio Dei erga apostatas illos.

Jam ingratitudo apostatarum significatur verbo *prolabendi*, ubi ait παραπεσόντας. Quo verbo significat, illos petulanter à professione fidei Christianæ defecisse, & gustum illum gratiæ Dei in Christo petulanter excussisse. Atque hæc una est caussa qua demonstrat Apostolus certitudinem exitii apostatarum, videlicet justum judicium Dei quo ingratitudinem illorum punit. Huic addit caussam alteram, videlicet inviolabilem majestatem Dei: Deus enim se irrideri ac majestatem suam violari non patitur. Violaretur autem majestas Dei, si Deus apostatas illos ad resipiscentiam renovaret ac proinde servaret. Quippe hoc perinde esset ac si illi rursum sibi crucifigerent Filium Dei, & ad ignominiam exponerent. Etenim in crucem Filii Dei in qua olim salutem se quærere professi fuerunt, eundem veró nunc irrident & contemnunt, denuó profiterentur salutem se quærere: quod quid aliud esset quám Filium Dei ad ignominiam exponere, quasi ipsius gratia petulantibus contemtoribus exposita esset?

Porró hanc doctrinam de justo Dei judicio in punienda ingratitudine apostatarum, ac proinde de certitudine exitii ipsorum, deinceps v.7.& 8 illustrat similitudine, qua apostatas cóparat terræ reprobæ quæ non respondet laboribus agricolarum: & contrá eos qui in fide perseverant ac fidei fructus proferunt, comparat terræ bonæ quæ laboribus agricolarum respondet. Cujus utriusque eventum indicat: videlicet terræ bonæ ampliorē benedictionem, reprobæ veró maledictionem atque exustionem.

9 *Sed persuasimus nobis de vobis, dilecti, istis meliora, & cum salute coniuncta,*
etiamsi ita loquamur.

10 *Nō enim iniustus est Deus, ut obliuiscatur operis vestri, & laboriosæ charita-*
tis quā demōstrastis erga ipsius nomen, ut qui ministraueritis sanctis & ministretis.

11 *Cupimus autem ut vnusquisque vestrûm idem studium ad finem usque*
ostendat, ad plenam spei certiorationem:

12 *Ut ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac patientiam obtinent*
promissam hæreditatem.

13 *Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem*
iurare, iurauit per seipsum,

14 *Dicens, Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.*

15 *Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.*

16 *Nam homines quidem per eum iurant qui sit maior: atque iisdem omnis*
controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem adhibitum.

17 *Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promissionis ostendere im-*
mutabilitatem consilii sui, fideiussit iureiurando:

18 *Ut per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest ut mentitus sit Deus,*
validam consolationem habeamus nos qui cursum eò corripuimus ut spem proposi-
tam obtineamus:

Hic per prolepsin, præcedentis admonitionis asperitatem quasi corrigit ac lenit, significans se bonam spem concepisse de ipsorum perseverantia in fide & inde consequente salute, v.9. Deinde hanc sententiam confirmat à caussa procreante, videlicet justitia Dei. Deus enim cúm justus sit, serium studium pietatis non remunerari non potest. Tale autem studium in Hebræis superiore tempore fuisse & etiamnum esse, ex ipsis eorum factis confirmat, v.10. Quæ quidem laudabilia eorum facta commemorat, non ut eis aduletur aut palpum obtrudat: sed ut ipsos contra metum defectionis

consoletur

consoletur & erigat. Tum sic remota caussa falsa illius suę admonitionis, videlicet sinistra de Hebræis suspicione: exponit caussam veram, affirmans [v. 11.] se ideó de apostatarum exitio admonuisse, ut Hebræos illorum exemplo ad perseverantiam & alacritatem in fide excitet. atque sic ipsam principalem exhortationem renovat. Cui mox v. 12. nova argumenta duo annectit: unum ab exemplo sanctorum Patrum, quorum fidem ac patientiam Hebræis imitandam proponit: alterum ab effectu utili seu læto eventu, videlicet adeptione hæreditatis illius cœlestis. Quod posterius argumentum confirmat testimonio promissionis divinæ. Postea vers. 13. & deinceps utrumque illud argumentum illustrat exemplo speciali Abrahæ ac promissionis illi á Deo factæ: quam ipsam promissionem amplificat & confirmat expositione adjuncti jurisjurandi. Quód autem vers. 15. dicit Abrahamum assecutum esse promissum, videlicet promissam illam seminis sui multiplicationem: referendū est ad nativitatem Isaaci, in quo semel illud Abrahamo vocandum erat: atq; etiam ad adeptionem vitæ æternæ per Christum semen illud benedictum ex Isaaco nasciturum acquirendæ. Postea vers. 16. illud jusjurandum Dei illustrat collatione duplici, una dissimilium, altera imparium. Dissimilium collatio est, quód homines jurant per majorem, videlicet per Deum: at Deus non jurat per majorem, quippe cum majorem se non habeat: sed jurat per seipsum, tanquam ipsam veritatem ac omnis veritatis fontem. Imparium collatio est, quód jurisjurandi etiam humani seu ab homine jurati tanta vis atque autoritas est, ut ei fides habeatur atque ita cōtroversiæ finiantur: quantó igitur magis fides habenda est juranti Deo? quippe cúm omnis homo mendax sit: Deus autem mentiri non possit. Postremó v. 17. & 18. illius jurisjurandi Dei finem exponit, videlicet ut fideles habeant validam consolationem: atque ita propositam exhortationem concludit, nempe perseverandum esse in fide atque patienter expectandam hæreditatem illam cœlestem: quippe cúm illa fidelibus á Deo mentiri nescio cum jurejurando promissa sit.

19 *Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmam, & ingredientem usque in ea quæ sunt intra velum.*

20 *Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, factus secundùm ordinem Melchisedec, Pontifex in æternum.*

Quoniam in fine præcedentis exhortationis mentionem fecit spei, nunc illa occasione artificiosissimé regreditur ad propositum, videlicet ad promissionē doctrinæ de sacerdotio Christi & cōparatione illius cum Melchisedeco, propositā superioris capitis v. 11. ex quo loco hucusq; digressio fuit, qua segnitiem Hebræorū objurgando & ad alacritatem eos excitando, ad doctrinā sequentem eos præparavit. Spem igitur anchoræ comparat. nam quemadmodū anchora in profundū maris projecta navim firmat & á submersione tutam reddit, nautasq; conservat ut tandem cessante tempestate salvi in portum perveniant: sic spes in ipsum cælum penetrans atq; illic in Christo fixa, firmat corda credentium & ab exitio æterno tutos eos reddit, deniq; in tempestate persecutionū eos conservat, ut tandem salvi in portū patriæ cælestis perveniant. Porró Apostolus cœlū singulari consilio atq; artificio significat periphrasi sanctuarii, in quod pro nobis ingressus sit Jesus: ut nimirum ita redeat ad sacerdotium Christi: quippe summus sacerdos quotannis semel pro populo in sanctuarium tabernaculi, ac postea templi, ingrediebatur. Quo consilio etiam repetit verba illa Psal. 110. á Deo ipso de sacerdotio Christi pronuntiata: quæ verba sequente cap. explicaturus est.

SCHO-

SCHOLIA IN CAP. VI.

V.1. Quapropter. διὸ. Scilicet quia vos pro temporis ratione oportet doctores esse: suprà 5.12. *Ad perfectionem.* ἐπὶ τὴν τελειότητα. Scilic. doctrinæ de Christo. *Ab operibus mortuis.* ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id est, à peccatis quæ mortem afferunt. Metonymia effecti.

2 *Baptismatum doctrina ac manuum impositionis.* βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν. Hæc præcedentibus incisis annectuntur per appositionem: quasi dicat, Quæ doctrina solet catechumenis tradi antequam baptizentur, vel manuum impositione in fide Christiana confirmentur.

3 *Atque id faciemus.* καὶ τοῦτο ποιήσομεν. Id est, ad perfectionem feremur: ex versu primo. *Si modò permiserit Deus.* ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός. Innuit, se diffidere de doctrinæ suæ fructu apud omnes, eò quòd nonnulli à fide Christiana petulanter defecerint.

4 *Illustrati.* φωτισθέντες. Videlicet vera cognitione Dei. *Gustaverintque donum illud cœleste.* γευσαμένους τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου. Id est, gustum aliquem perceperint vitæ æternæ, quæ est donum Dei, & quæ plenè gustabitur in cœlo. *Et participes facti fuerint Spiritus sancti.* καὶ μετόχους γενηθέντας πνεύματος ἁγίου. Id est, participes facti fuerint fidei per operationem Spiritus sancti.

5 *Bonum Dei verbum.* καλὸν Θεοῦ ῥῆμα. Videlicet verbum Euangelii.

6 *Si prolabantur.* καὶ παραπεσόντας. Id est, si à professione fidei Christianæ deficiant. *Denuò renovare.* πάλιν ἀνακαινίζειν. Hæc pendent à nomine ἀδύνατον in principio versus quarti. Est autem Græcismus, ἀδύνατον ἀνακαινίζειν, scil. τινὰ: fieri non potest ut quis renovet. Sic suprà 5.12. χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς. id est, ἵνα τὶς διδάσκῃ ὑμᾶς. *Et ad ignominiam exponant.* καὶ παραδειγματίζοντας. Eodem verbo utitur Matth. cap. 1. v. 19.

Promissam hæreditatem. τὰς ἐπαγγελίας. Ad verb. Promissiones. Metonymia adjuncti.

13 *Assequutus est promissum.* ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας. Videlicet Isaacum: in quo semen illud Abrahamo promissum vocandum erat: & ex consequente, vitam æternam per semen illud benedictum acquirendam.

12 *Fide jussit.* ἐμεσίτευσεν. vel, *intervenit:* sicut Ulpianus (referente Beza) interventorem vocat eum qui fidejubet.

18 *Spem.* ἐλπίδος. Id est, vitam æternam quam speramus. Metonymia adjuncti.

19 *Quam.* ἣν. Scilic. spem. Et hìc vocabulum spei accipitur propriè. *Usque in ea quæ sunt intra velum.* εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος. Id est, usque in cœlum, quod per sanctuarium tabernaculi & templi fuit præfiguratum. Periphrasis & metonymia adjuncti.

20 *Pro nobis.* ὑπὲρ ἡμῶν. Id est, nostra caussa: ut nimirum illic pro nobis apud Deum appareat & interpellet. *Ingressus est.* εἰσῆλθεν. Nempe sicut Leviticus pontifex quotannis semel ingrediebatur in sanctuarium ad orandum pro populo.

OBSERVATIONES EX CAP. VI.

Ex v. 1. Recurrit hìc eadem observatio quam annotavimus in fine capitis præcedentis, de doctrina accommodanda captui auditorum.

Ex

Ex eod. v. Quum peccata nominentur opera mortua, eó quód illis perpetrandis mortem æternam commeremur, caveamus igitur ab illis. Huc pertinet illud Rom. 6. v. ult. *Stipendia peccati, mors.*

Ex v. 2. Quum adultus quispiam baptizatur: proponenda est illi priús doctrina resipiscentiæ & fidei, confessióque hujus ab eo requirenda. Vide exempla Matth. 3. v. 1. 2. & 6. Act. 8. v. 27. & deinceps.

Ex eod. v. Qui in infantia baptizati sunt: illi quum primum doctrinæ sunt capaces, instituendi sunt de resipiscentia & fide: quúmque hanc doctrinam perceperint, confessio ejusdem ab illis requirenda est coram Ecclesia, ipsique adhibita impositione manuum in illa sunt confirmandi.

Ex vers. 4. 5. 6. 7. & 8. Quum apostatas certum maneat exitium: oremus Deum ut gubernet nos Spiritu sancto, & in fide atque resipiscentia nos confirmet.

Ex v. 4. 5. & 6. Quum Apostolus hoc loco tradat, amitti posse Spiritum sanctum: quæritur, quomodo hæc doctrina conveniat cum doctrina scripturæ de perseverantia sanctorum, quæ traditur in his locis; Joh. 10. v. 28. ait Christus de ovibus suis (hoc est, de electis in se credentibus) *non perituras in æternum, nec rapturum eas quenquam é manu sua.* Si autem amittere possent Spiritum sanctum, possent etiam rapi é manu Christi & perire. Lucæ 22. v. 32. Christus ait Petro, *Ego rogavi pro te, ne deficiat fides tua.* Ergo Petrus quamvis Christum ore negavit, tamen fidem in corde retinuit. 1. Cor. 10. v. 13. *Tentatio vos non cœpit nisi humana. Fidelis autem est Deus, qui non sinet vos tentari supra id quod potestis: sed præstabit unà cum tentatione etiam evasionem, ut possitis sufferre.* His verbis consolatur Apostolus veré credentes, promittens fore ut in nulla unquam tentatione ita succumbant, ut fidem amittant & gratia Dei excidant: sed potiús ex tentatione evadant, & in fide firmi persistant. Matth. 24. v. 24. ait Christus: *Surgent Pseudochristi & Pseudoprophetæ, & edent signa magna & miracula: ita ut seducant (si fieri possit) etiam electos.* His verbis significat Christus, fieri non posse ut electi seducantur & á vera fide avertantur. Cum his & similibus scripturæ locis non videtur consentire quod hoc loco traditur, videlicet Spiritum sanctum posse amitti. Respondeo: Hic locus intelligendus est de tali fide & cognitione salutis æternæ quæ conjuncta quidem est cum levi seu tenui quodam gustu suavitatis vitæ æternæ, veruntamen non habet adjunctam immutationem voluntatis ad diligendum Deum pro tanto beneficio. De quali fide loquitur & Christus Luc. 8. v. 13. ubi ait, quosdam excipere sermonem cum gaudio & credere ad tempus: sed non habere radices, ac proinde tempore tentationis deficere. At loca pauló anté citata loquuntur de fide vera, quæ adjunctam habet dilectionem Dei.

Ex iisdem versibus: Quum Apostolus hoc loco neget fieri posse ut lapsi renoventur ad resipiscentiam: quæritur, quomodo hæc doctrina conveniat cum exemplo Petri: qui lapsus quidem fuit Christúmque ter abnegavit, veruntamen mox conversus resipuit. Respondeo: Petrus lapsus fuit ex infirmitate ac metu persecutionis; Christum autem quem ore negavit, corde constanter dilexit: at hoc loco sermo est de iis qui petulanter á Christo deficiunt, eúmque odio prosequuntur & contemnunt. Quare Novatiani non recté ex hoc loco veniam negarunt iis, qui cúm ex infirmitate lapsi essent Christúmque negassent, postea pœnitentia ducti, in Ecclesiam iterum recipi petiverunt.

Ex vers. 7. Demus operam ut imbre verbi Dei ac Spiritus sancti perfusi, proferamus

proferamus herbas bonorum operum placentes Deo. Sic enim futurum est ut benedictionem á Deo recipiamus.

Ex v. 9. Exemplo Pauli pastori in docendo adhibenda est hæc prudentia: ut si quid asperum dixit in impios, asperitatem illam mitiget significatione bonæ suæ spei de piis.

Ex v. 9. & 10. Quum Apostolus hoc loco salutis communicationem adscribat justitiæ Dei & bonis operibus Hebræorum: quæritur, an igitur bonis operibus salutem seu vitam æternam promereamur? Respondeo: Vitam æternã solus Christus sua morte nobis est promeritus, ut passim scriptura docet: interim tamen ordo justitiæ Dei postulat ut fidelium pietatem remuneretur, tametsi id facit ex gratia. Vide similẽ locũ 2. Thess. 1. v. 5. 6. & 7.

Ex versu 10. Vera charitas non consistit in sola humanitate verborum, sed inprimis in opere & labore, adeó ut in gratiam fratrum egenorum non recusemus etiã molestias suscipere. Confer 1. Joh. 3. v. 18. Jacob. 2. v. 15. & 16.

Ex eod. v. Quum benefacimus fratribus egenis, maximé iis qui propter confessionem veritatis Euangelicæ persecutionem patiuntur, inprimis spectare debemus nomen Dei: ut scilicet ideó prompté & studiosé iis benefaciamus, quia Deus id nobis præcepit, ut ita nomen ipsius per nos glorificetur.

Ex v. 11. Non est satis cœpisse in Christum credere & pietati studere: sed in fide ac studio pietatis ad finem usque perseverandum est. nam (ut Christus ait) *qui perseveraverit usque ad finem, salvus erit.*

Ex v. 12. Exempla fidei & patientiæ sanctorum in scriptura nobis proponuntur, ut ea imitemur.

Ex eod. v. & ex 15. Vera fides cum patientia conjuncta est, qua patienter expectatur hæreditas á Deo promissa. Vide Rom. 5. v. 3.

Ex v. 13. 14. 16. 17. & 18. Magna est Dei bonitas erga nos; qui habita ratione infirmitatis nostræ, non contentus nudé promittere nobis vitam æternam propter Christum: (in quali nuda promissione meritó debebamus acquiescere: quum Deus mentiri non possit) insuper ad promissionem adjungit jusjurandum. Huc etiam pertinet, quód promissionem gratiæ visibilibus signis (quæ sacramenta usitaté nominantur) nobis obsignavit.

Ex v. 16. Quum Spiritus sanctus hoc loco per os Pauli jusjurandum legitimum (quale est quod magistratus litigantibus in foro injungit) approbet: consequens est, errare Anabaptistas qui jurare homini Christiano simpliciter fas non esse putant. Quód autem pro suo errore confirmando afferunt dictum Christi Matth. 5. *Ne jurate omnino:* sciendum est, non nisi temeritatem jurandi illis verbis á Christo vetari: ut liquet ex antithesi quum dicit; *Sermo autem vester sit, Etiam, etiam: Non, non, &c.*

Ex v. 17. & 18. Deus suum de nostra salute consilium patefecit nobis verbo promissionis & jurisjurandi: quale est illud apud Ezechielem, *Vivo ego, nolo mortem peccatoris: sed ut convertatur & vivat*: item illud Christi, Joh. 5. v. 24. *Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, &c.* Quare quum per Dei gratiam credimus verbo Dei, & ad Deum conversi sumus: certó statuamus, nos vitam æternam ex immutabili Dei consilio obtenturos.

Ex v. 19. Quum in tempestate ac procellis persecutionum opus habeamus anchora spei: oremus Deum ut augeat nobis fidem. Quantũ enim augetur fides, tantũ etiam augetur spes; ut quæ fidem necessarió comitatur.

Ex v. 20. Quum Christus in coelum ingressus sit tanquã noster præcursor: consequens est, nos quoque suo tempore illó ingressuros. Idcirco enim ingressus ille est, ut nobis pararet locum: sicut ipse nunc testatur Johan. cap. 14.

ANALYSIS CAP. VII.

ARGUMENTUM.

Deinceps ampliùs ac fusiùs disputaturus de sacerdotio Christi, in hoc capite primùm eum comparat cum Melchisedeco, ostendens per typum illius, qualis & quantus sit: eáque occasione redit ad comparationem ipsius cum pontifice Levitico, quam instituit suprà in principio capitis quinti. Ostendit autem aliquot argumentis, Christum pontificem pontifice Levitico longè præstantiorem, itemque sacerdotium ipsius sacerdotio istius multó præstantius esse.

1 N*Am hic Melchisedec rex* erat *Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ revertenti à cæde regum, & benedixit ei.*

2 *Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham. Qui primùm quidem ex interpretatione dicitur rex justitiæ, deinde verò etiam rex Salem: quod est rex pacis.*

3 *Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*

CHristum cum Melchisedeco comparat ut similem: cujus comparationis protasin per partes enuntiat & exponit, v. 1. & 2. & maxima parte tertii: ἀπόδοσιν veró notat uno verbo generali, dicens, *Melchisedecum assimilatum esse filio Dei*, sub finem versus tertii. In protasi primúm narrat, quis & qualis fuerit Melchisedec, item quomodo se gesserit erga Abrahamum, ac vicissim quomodo se Abraham gesserit erga ipsum, versu 1. & primo membro secundi. deinde narrata illa typicé exponit: quæ expositio ipsius ἀποδόσεως sententiam innuit: reliqua parte versus secundi & v. 3. toto. Porró comparatio ista si integré suis mébris explicetur, sic erit:

Sicut Melchisedec	1 Fuit simul rex & sacerdos:	Sic Christus	Simul est rex & sacerdos.
	2 Ratione nominis, fuit rex justitiæ:		Est verus rex justitiæ: quippe qui populo suo justitiam sempiternam adduxit, Daniele teste.
	3 Fuit rex Salem, id est pacis.		Est verus rex pacis: quippe qui reconciliavit nobis Deum.
	4 Fuit sacerdos Dei altissimi;		Est verus sacerdos: quippe qui sacrificio suo veré expiavit peccata populi sui.
	5 Introducitur in scriptura sine patre, sine matre, sine genere: tanquam non habens initium dierum:		Est veré ἀπάτωρ, secundúm humanam naturam, & veré ἀμήτωρ secundúm naturam divinam.

Veré

Sicut Melchisedec { 6 Introducitur tanquam non habens vitæ finem, sed perpetuo sacerdotio fungens. }

Sic Christus { Veré æternus sacerdos est: quippe cujus sacrificium semel oblatum æternam vim habet, quique nunc in sanctuario cælesti perpetuó pro nobis intercedit. }

4 *Spectate veró quantus hic fuerit, cui etiam decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.*

5 *Et ii quidem qui sunt ex filiis Levi, sacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo secundùm Legem, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lumbis Abrahæ.*

6 *Is veró cujus genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abrahamo, & habenti promissiones benedixit.*

7 *Porró sine ulla controversia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.*

8 *Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd vivat.*

9 *Et (ut ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Levi, qui decimas solet accipere.*

10 *Nam is adhuc in lumbis patris erat, quum occurreret Abrahæ Melchisedec.*

Jam occasione typi Melchisedeci redit ad comparationem sacerdotii Christi cum sacerdotio Levitico: quam hîc instituit ratione quantitatis, ostendens Christum pontificem pontifice Levitico, itemque sacerdotium Christi sacerdotio Levitico longé præstare. Cujus præstantiæ sex argumenta in hoc capite afferet: ex quibus primum in verbis propositis continetur. Id sumtum est á pari. Summa ejus hæc est: Si Melchisedec præstantior fuit sacerdotibus Leviticis: ergo & Christus eisdem præstantior est. Ratio consequentiæ; quia Christus Melchisedeco similis est, ut jam est ostensum. Vel á minori, quia Melchisedec fuit typus Christi. Atqui Melchisedec præstantior fuit sacerdotibus Leviticis. Ergo multo magis Christus per Melchisedecum præfiguratus, sacerdotibus Leviticis præstantior est. Hîc syllogismus principalis est: cujus assumtionem Apostolus approbat primúm sic: Melchisedec fuit major Abrahamo: ergo etiam sacerdotibus Leviticis, quippe ex Abrahamo ortis. Hujus enthymematis antecedens probat ex facto, videlicet decimatione. nam major est qui decimas accipit, quám is qui dat. Atqui Melchisedec ab Abrahamo decimas accepit, Abraham veró illi dedit. Ergo major Abrahamo Melchisedec. Propositionem hujus syllogismi Apostolus omittit, ut notam Hebræis & confessam: Assumtionem veró cum conclusione sic enuntiat: *Spectate veró quantus hic* (nempe Melchisedec) *fuerit*. hæc est sententia conclusionis, nempe Melchisedecum summa dignitate præditum, atque adeó Abrahamo majorem fuisse. tum annectitur assumtio his verbis: *Cui etiam decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.* Assumtio (ut apparet) amplificata est ab adjuncta Abrahami dignitate: quum exprimitur eum fuisse patriarcham, id est, unum é sanctis illis patribus qui populi Dei principes seu primi patresfamiliâs fuerunt, á quibus proinde populus Dei tanquam á stirpis suæ origine seu radice denominari in scriptura solet, ut nimirum dicantur filii Abrahæ, item filii Israël, &c. Præterea assumtionem amplificat & illustrat collatione Melchisedeci cum sacerdotibus Leviticis,

 quæ

quæ collatio est imparium. Summa hæc est: Sacerdotes Levitici decimas accipiunt à filiis Abrahæ, quæ quidem magna est dignitas, vers. 5. At Melchisedec decimas accepit ab ipso Abrahamo: quæ dignitas longè major est, vers. 6. Deinde annectit alteram probationem ad ostendendam, Melchisedecum, majorem fuisse Abrahamo: id quod ipsum quoque ex facto probat, videlicet benedictione. Syllogismus hic est;

Qui alteri benedicit, is illo major est, v.7.
Melchisedec benedixit Abrahamo, v.6.
Melchisedec igitur Abrahamo major est.

Assumtionem amplificat Apostolus ab adjuncto quodam quasi privilegio Abrahæ, videlicet singulari quadam dignatione Dei: quippe qui Abrahamo dignatus est apparere, eique amplissimas promissiones dare. De hoc ait Apostolus; *Et habenti promissiones benedixit.* Propositionem verò confirmat testimonio communis omnium confessionis, inquiens; *Sine ulla autem controversia, &c.* Atque sic probavit Apostolus, Melchisedecum præstantiorem fuisse Abrahamo, & per consequens etiam sacerdotibus Leviticis. Deinceps duo alia argumenta affert, quibus assumtionem syllogismi principalis approbat. Illorum prius continetur, v.8. posterius, v.9. & 10. Prioris sententia hæc est;

Sacerdos immortalis præstat mortali.
Atqui Melchisedec est sacerdos immortalis: Levitæ verò mortales.
Ergo Melchisedec sacerdotibus Leviticis præstat.

Propositio ut nota omittitur. Assumtionis pars prior testimonio scripturæ confirmatur; ubi dicitur, *De quo testatum est, quod vivat.* quibus verbis Apostolus respicit ad formam historiæ, quam in principio capitis summatim recitavit ex Gen. 14. ubi Melchisedeci sacerdotis ita fit mentio, ut tamen nulla fiat mentio vel ortus, vel mortis ipsius, non secus ac si nec initium nec finem vitæ habuisset. Altera autem probationis pars per se nota est, & ex successione Leviticorum sacerdotum facilè demonstratur.

Posterioris argumenti sententia est hæc;

Qui decimas accipit, major est eo à quo accipit.
Melchisedec decimas accepit à sacerdotibus Leviticis v.9.
Ergo Melchisedec sacerdotibus Leviticis major est.

Propositio, ut nota omittitur. Assumtio amplificatur primùm correctione quadam, qua significatur non simpliciter, sed secundùm quid intelligendam esse. Deinde amplificatur expositione adjunctæ dignitatis sacerdotum Leviticorum, quòd nimirum decimas soleant accipere. Probatur verò sic;

Si Levitici sacerdotes fuerunt in lumbis Abrahæ, quum is à Melchisedeco decimatus est, ergo ipsi quoque à Melchisedeco decimati sunt.
Sed Levitici sacerdotes fuerunt tum in lumbis Abrahæ, v.10.
Ergo Levitici sacerdotes à Melchisedeco decimati sunt, v.9.

11 *Porrò si consummatio per Leviticum sacerdotium erat, (nam populus super hoc leges accepit) quid ampliùs erat opus alium exoriri sacerdotem secundùm ordinem Melchisedec, nec secundùm ordinem Aaronis dici?*

12 *Quum enim transfertur Sacerdotium, necesse est ut Legis quoque translatio fiat.*

13 *Nam is de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attendit altari.*

14 *Palàm est enim, è tribu Juda exortum esse Dominum nostrum: cui tribui nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.*

15 *Idque etiam magis patet ex eo quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius:*

16 *Qui non ex Lege, cuius mandatum sit carnale, factus est sacerdos, sed ex vi indissolubilis vitæ.*

17 *Testificatur enim ad hunc modum, Tu es Sacerdos in æternum, secundùm ordinem Melchisedec.*

18 *Nam mandatum præcedens abrogatur, propter ipsius imbecillitatem & inutilitatem.*

19 *Nihil enim sanctificavit Lex, sed superinductio spei melioris, per quam appropinquamus Deo.*

Hic sequitur secundum præstantiæ argumentum; quòd scil. sacerdotium Christi sacerdotio Levitico præstet. Id sumtum est ex effectis. Sententia hæc est:

Sacerdotium quo populus sanctificatur, præstantius est sacerdotio quo nihil sanctificatur.

Atqui sacerdotio Christi populus sanctificatus est, sacerdotio autem Levitico nihil est sanctificatum.

Ergo sacerdotium Christi sacerdotio Levitico præstantius est.

Propositio, ut nota omittitur. Assumtionis pars prior confirmabitur infrà cap 9. Posterior vero confirmatur hic ex facto Dei, videlicet constitutione sive ordinatione novi sacerdotis: quod argumentum concluditur syllogismo connexo, ad hunc modum:

Si sanctificatio per Leviticum sacerdotium erat, nihil erat opus alium exoriri sacerdotem: v.11.

Atqui erat opus alium exoriri sacerdotem.

Ergo sanctificatio non contigit per Leviticum sacerdotium.

Apostolus primùm conclusionem amplificat prolepsi, ubi per parenthesin dicit; *Populus enim super hoc* (videl. sacerdotio Levitico) *leges accepit*, quasi dicat; Quum Deus certas leges populo præscripserit de sacerdotio Levitico observando: videri possit illud vim habere ad sanctificandum. Deinde assumtionem probat ex ipso Dei facto, qui cùm sapientissimus sit, nihil temeré aut frustrá facit; is autem durantibus sacerdotibus Leviticis instituit alium sacerdotem, videlicet secundum ordinem Melchisedec, non autem secundùm ordinem Aaronis, v.11 in fine. Hanc sententiam amplificat prolepsi. Poterat enim quis excipere; Esto, constituerit Deus sacerdotem alium, id est ex alia tribu quàm ex Levitica; num propterea necesse est ut ipsa sacerdotii lex sive ordo immutetur; ita ut non maneat amplius ordo Aaronis, sed instituatur ordo sacerdotii novus? Omnino, inquit Apostolus, v.12. *Quum enim transfertur sacerdotiũ* (videl. ex una tribu in aliam) *ex necessitate etiam legis translatio* (hoc est immutatio) *fit*. Per legem autem hic intelligit legem sacerdotii, quam superiore versu ordinem appellaverat. Porró quòd sacerdos quem Deus Psal. 110. instituit, sit alius á sacerdotibus Leviticis, probat v.13. & 14. ex reipsa, ad hunc modum:

Is de quo ista in Psalmo dicuntur, *Tu es sacerdos &c.* (videl. Dominus noster Jesus Christus) est ex tribu Juda: v.13. & 14.

Ergo non est ex tribu Levi: & per consequens alius est á sacerdotibus Leviticis.

Antecedens Apostolus probat testimonio publici consensus, ubi ait,

Psalmo 110. Quod ipsum confirmatur quoque ex loco illo Psalmi. Nam Davidem illic de Christo loqui, certum est ex testimonio Christi, Matt. 22. v. 42. 43. & 44. Christus autem ex Davide, ac proinde ex tribu Juda oriturus erat; ut notum est. Item sacerdotium Christi, diversi ordinis esse á Levitico, sic probat:

Nullus de tribu Juda constitutus est ut attendat altari, & sacerdotio illo Levitico fungatur, v. 13. & 14.

At quidam de tribu Juda (videlicet Jesus Dominus noster) constitutus est á Deo sacerdos, quippe de quo illa in Psalmo 110. dicuntur, v. 13.

Ergo quidam á Deo constitutus sacerdos (videl. Jesus Dominus noster) non est constitutus ut serviat altari, & sacerdotio illo Levitico fungatur. Et per consequens, alterius ordinis sacerdos est.

Deinde idipsum probat vers. 15. ex verbis Psalmi 110. ubi Deus pater ad Christum dicit, *Tu es sacerdos secundùm ordinem Melchisedec*, quibus verbis per tacitam antithesin significatur; Christum non esse sacerdotem secundùm ordinem Aaronis seu Leviticum. Postea vers. 16. & deinceps diversitatem utriusque sacerdotii expressé declarat, atque ita ad principale illud argumentum ab effectis ductum redit; dum sacerdotium Leviticum nominat carnale, id est in ceremoniis positum, v. 16. item infirmum & inutile, nempe ad populum sanctificandum, v. 18. denique tale quo nihil sanctificatum sit v. 19. Cóntrá veró sacerdotio Christi tribuit vim indissolubilis vitæ, v. 16. quam sententiam v. 17. testimonio Psalmi 110. confirmat: item vocat illud *superinductionem* (ἐπεισαγωγὴν) *spei melioris per quam appropinquamus Deo*, v. 19.

20 *Etiam quatenus non absq; iureiurando superinducta est.*

21 *Nam illi quidem, citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt: hic verò cum iureiurando, per eum qui dixit ei, Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.*

22 *Tanto potioris fœderis sponsor factus est Jesus.*

Sequitur tertium argumentum præstantiæ sacerdotii Christi supra Leviticum, quod sumtum est á subjecto occupante, sive objecto, nempe fœdere in quo sanciendo tum Christus, tum Levitici sacerdotes occupantur. Sententia hæc est:

Sacerdos qui præstantioris fœderis sponsor est, præstantior est sacerdote qui sponsor est fœderis minus-præstantis.

Atqui Jesus præstantioris fœderis sponsor est, quàm sacerdotes Levitici. v. 22.

Ergo Jesus Leviticis sacerdotibus præstantior est.

Assumtionem probat ab effectu, videlicet jurejurando Dei, ad quod illum in Jesu sacerdote ordinando movit illa præstantia fœderis ad quod sanciendum eum ordinavit. Syllogismus ita est:

Sacerdos qui cum jurejurando á Deo ordinatus est, præstantioris fœderis sponsor est quàm sacerdotes qui ordinati sunt absq; jurejurãdo.

Atqui sacerdotes Levitici absque jurejurando ordinati sunt, Jesus autem cum jurejurando, v. 21.

Ergo Jesus præstantioris fœderis sponsor est quàm sacerdotes Levitici.

Hujus syllogismi assumtionem probat testimonio Psalmi 110. *Juravit Dominus, &c.*

23 *Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quód mors prohiberet eos permanere:*

24 *At*

24 *At iste propterea quòd in æternum maneat, perpetuum habet sacerdotium.*

25 *Unde & servare perfectè potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper vivens ut interpellet pro eis.*

Quartum hic sequitur præstantiæ argumentum: quod sumtum est ab adjunctis, videl. mortalitate & immortalitate. Sententia hæc est:

Sacerdos immortalis & perpetuo sacerdotio fungens, præstantior est mortali & qui perpetuo sacerdotio non fungitur.

At Christus est sacerdos immortalis & perpetuo sacerdotio fungens, v. 24. Levitici verò sacerdotes sunt mortales, nec perpetuo sacerdotio funguntur, v. 23.

Christus igitur sacerdotibus Leviticis præstantior est.

Ex hoc adjuncto sacerdotii Christi infert v. 25. corollarium seu πόρισμα de effectu illius, videl. salute perfecta & æterna credentium: nam sicut sacerdotium Christi æternum est & intercessio perpetua: sic etiam effectus illius æternus est, videl. salus credentium.

26 *Talis enim nos decebat Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & sublimior cælis factus:*

27 *Cui non sit quotidie necesse, quemadmodum illis pontificibus, priùs pro peccatis propriis victimas offerre, deinde* pro peccatis *populi: id enim fecit semel quum semetipsum obtulit.*

28 *Lex enim homines constituit pontifices, infirmitate laborantes: at sermo jurisjurandi post Legem* concepti, *Filiū* constituit *qui in æternum est sanctificatus.*

Hîc quintum & sextum præstantiæ argumentum conjunctim proponuntur. Quintum est ab adjunctis, videl. sanctitate & peccato.

Sanctus pontifex præstat pontifici peccatori.

Christus est sanctus pontifex, v. 26. at pontifices Levitici sunt peccatores, v. 27.

Christus igitur pontificibus Leviticis præstat.

Assumtionis partem utramq; probat ex effectis, v. 27. nempe quòd Christo non fuit opus pro peccatis propriis victimas offerre, quemadmodum pontificibus Leviticis.

Sextum argumentum sumtum est ab adjuncta gloria regia.

Christus est sublimior cælis factus, id est ad gloriam regiam exaltatus, ad qualem scilicet gloriam nemo pontificum Leviticorum exaltatus est.

Est igitur Christus pontificibus Leviticis præstantior.

Ad extremum repetit argumentum præstantiæ secundum in fine v. 27. ibi *Id enim fecit, &c.* & v. ult. Sententia est:

Sacerdos qui tam potens est ut unico sacrificio in æternum sanctificet eos qui ipso confidunt, præstat sacerdoti infirmo, qui quantumvis crebró repetitis sacrificiis neminem tamen sanctificare potest.

At hujusmodi est Christus: istiusmodi verò sacerdotes Levitici.

Ergo Christus sacerdotibus Leviticis præstat.

Assumtionis prior pars cōfirmatur testimonio jurisjurādi Dei, ex Psal. 110.

SCHOLIA IN CAP. VII.

V. 3. *Sine patre, &c.* ἀπάτωρ, &c. Id est, Cujus nec pater nec mater, nec genus, nec ortus, nec exitus vitæ in scriptura indicatur.

9 *In Abrahamo, &c.* δι᾽ Ἀβραὰμ. Vel, per Abrahamum tanquam personam intermediam.

11 *Consummatio*, [illegible]. Vel, sanctificatio: scilicet populi Dei. [illegible] lege accepit. [illegible] Id est, Sub sacerdotio Levitico observando certas leges a Deo accepit: unde illud videri possit vim habere ad sanctificationem.

12 *Quum enim transfertur sacerdotium*, [illegible]. Intellige, Quum transfertur sacerdotium ex una tribu in aliam, puta ex tribu Levi in tribum Juda: ut declaratur per sequentia. *Legis*, [illegible]. Intelligit legem sacerdotii, quam superiore versu ordinationem appellaverat. *Translatio*, [illegible]. Hoc est, immutatio.

13 *De quo*. ἐφ' ὃν. Id est, περὶ οὗ. *Dicuntur hæc*. λέγεται ταῦτα: videlicet paulo ante recitata ex Psalmo 110. Tu es sacerdos, &c.

16 *Carnale*. [illegible]. Nempe in ceremoniis positum.

18 *Inutile*. ἀνωφελές: videlicet ad populum sanctificandum. Sicut mox declaratur.

19 *Sed superinductio spei melioris*. [illegible] ἐλπίδος. Id est, sacerdotium Christi sanctificavit populum Dei: quod sacerdotio Levitico superinductum est, & in spem meliorem populum Dei erexit. Periphrasis ex adjuncto & effectu. *Per quam*. δι' ἧς. Scilicet superinductionem: id est, per quod sacerdotium.

20 *Et quatenus*. καὶ καθ' ὅσον. Enuntiati hujus consequens incipit in principio v.22. Respondent enim inter se particulæ καθ' ὅσον, κατὰ τοσοῦτον. Quare versus 21. per parenthesin interpositus est. *Quatenus non absque jurejurando*. καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας. Scilicet sacerdos factus est Christus: ut declaratur versu sequente.

21 *Illi quidem*, οἱ μὲν. Scil. Levitici sacerdotes. *Hic vero*. ὁ δὲ. Scil. Christus,

26 *Sublimior cælis factus*. ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος. Id est, ad summam gloriam in cælis exaltatus. Vel, Supra hos cælos aspectabiles evectus, ut Ephes.4.10. atque adeo ingressus in supremum illud cælum, tanquam in sanctuarium: infra cap.9.v.12.& 14.

OBSERVATIONES EX CAP. VII.

Ex v.1.& 2. Exemplo Abrahæ discant viri principes ac belli duces, quomodo se gerere debeant parta victoria & spoliis hosti detractis: nempe quod debeant victoriam acceptam ferre Deo, ac proinde publice ac solenniter coram Ecclesia gratias illi pro victoria agere: suamque gratitudinem ipso facto declarare, videlicet partem spoliorum conferendo ad cultum Dei, id est, ad sustentationem ministrorum Ecclesiæ qui publicum Dei cultum administrant.

Ex v.1. 2. & 3. Quum Apostolus hoc loco instituat accuratam collationem inter Melchisedecum tanquam typum, & Christum tanquam illius typi veritatem: nec tamen ullam faciat mentionem oblationis: hinc perspicitur, temerarios esse Papistas, qui audent affirmare, per id quod Melchisedec obtulerit panem & vinum, præfiguratam fuisse Missam: quippe in qua Christus sub speciebus panis & vini obtulerit Patri corpus & sanguinem suum: quod ipsum hodieque præstent sacerdotes. At ista collatio primum caret authoritate Scripturæ: deinde nititur falsa versione & expositione verborum Mosis. neque enim ille dicit Melchisedecum obtulisse Deo panem & vinum: sed dicit protulisse panem & vinum: nempe ad reficiendum Abrahamum & servos illius, qui a cæde regum reversi, defatigati & fame-

fici erant. Etenim verbum Hebræum *Hotsi*, quo illic utitur Moses, perinde sonat ac si dicas, exire fecit, hoc est, eduxit, seu protulit, unde & Græci verterunt ἐξήνεγκε. Tertió nititur ista doctrina Papistarum falsâ hypothesi, quasi nimirum panis sacræ Cœnæ in corpus Christi, itemque vinum in sanguinem Christi sit transsubstantiatum: & quasi Christus illa tunc obtulerit patri: quæ tamen non nisi semel obtulit, idque postridie in cruce. Quartó non consentit ista collatio cum opinione Papistarum: oporteret enim in sacra quoque Cœna offerri Deo panem & vinum, sicut isti dicunt oblata esse á Melchisedeco: at ipsi fingunt, panem & vinum interire, ac nudas illorum species remanere.

Ex v.4. Qui honorificum in Ecclesia nomen expetunt, orent Deum ut sibi augeat fidem. Etenim honorificum illud Patriarchæ nomen adeptus est Abraham fide; dum scilicet jam grandævus credidit Deo, se fore patrem multarum gentium, procreando scil. Isaacum ex grandæva & sterili uxore Sara: ex quo Isaaco tum multitudo illa Israëlitarum, tum Christus ipse oriturus erat: cui Christo per fidem insitæ etiam reliquæ gentes, hoc modo etiam ipsæ filiis Abrahæ accensendæ erant. Sic martyres honorificum illud nomen per fidem adepti sunt; dum ita firmi in fide Christi persliterunt, ut propter illius confessionem acerbissima supplicia fortiter sustinuerint, proprióque sanguine veritatem doctrinæ Christianæ obsignarint.

Ex v.5. Sicut Deus olim ordinavit decimas ad sustentationem sacerdotum: sic statuendum est, eum hodie quoque velle ut Ecclesia ministros verbi sumtu suo alat, vide 1. Cor. 9. ubi Paulus hoc jus ministrorum multis argumentis asserit. Huc etiam pertinet illud Gal. 6. v. 6. *Communicet is qui instituitur in sermone, ei qui se instituit, omnia bona.*

Ex v.7. Ministerium Ecclesiasticum in majore pretio est coram Deo, quám potestas dignitasve politica. Affirmat enim Apostolus, sine ulla controversia id quod minus est, benedici ab eo quod majus est. Atqui certum est, tam reges ac principes populi Dei, quám populum ipsum, á sacerdotibus benedictos esse: cujus benedictionis formula á Deo ipso præscripta, extat Num. 6. v. 23. Quare reges ac principes ministris verbi officio suo fungentibus æquo animo sese subjiciant, exemplo imperatoris Theodosii, quúm is pro suo merito ab episcopo Ambrosio excommunicaretur: quam historiam vide apud Theodoret. lib. 5. cap. 16. & 17.

Ex v.9. & 10. Sicut Levi dicitur decimatus esse in Abrahamo, quia erat in lumbis Abrahami cúm is decimaretur: sic omnes homines dicuntur peccasse in Adamo, quia omnes erant in lumbis Adami cúm is peccaret. Vide Rom. 5. v. 12. & 18. & 1. Cor. 15. v. 22.

Ex v.11.16.18. & 19. Quum sacrificia á Deo ipso præcepta, non potuerint populum Dei sanctificare Deóque acceptum reddere: multó minus id poterit commentitium sacrificium Missæ Pontificiæ, quod homines é cerebro suo confinxerunt.

Ex iisdem versibus Sicut ceremoniæ veteris testamenti non habuerunt vim sanctificandi, Deóque acceptum reddendi populum Dei: ita nec ceremoniæ novi testamenti (puta baptismus & Cœna Domini) vim illam habent: sed hæc vis tota penes sacrificium Christi est: de quo sacramenta omnia testantur.

Ex v.20. & 21. Magna est Dei bonitas & misericordia erga nos: quippe qui non contentus nudis verbis promittere nobis vitam æternam per & propter summum nostrum sacerdotem Christum, ad fidem nostram plenius

confirmandum jusjurandum adhibuit, & sacerdotium Christi jurejurando sanxivit. Quare caveamus nobis ne Deo juranti fidem derogemus: sed firmiter ei credentes, vitam æternam certa spe expectemus.

Ex v.22. Quum Apostolus dicat, Jesum potioris seu præstantioris fœderis sponsorem esse factum, quám scil. fuerunt sacerdotes Levitici: haud abs re quæritur, quam ob caussam hoc fœdus illo (nempe fœdus gratiæ fœdere legali) sit præstantius. Hanc caussam exponit Apostolus cap. sequente octavo v.6. & deinceps: videl. quód patres non perstiterint in illo fœdere, hoc est, quód non præstiterint Deo illam obedientiam sub cujus conditione fœdus illud erat pactum: quo factum est ut fœdus illud redditum sit irritum. At fœdus gratiæ ratum est, propterea quód non fundatum est in obedientia ex nostris viribus præstanda, sed in gratuito favore Dei: unde Deus & peccata nobis remittit propter satisfactionem Christi, & per Spiritum sanctum nos donat cognitione sui ac fide, qua satisfactionem Christi nobis applicemus, item serio proposito obediendi ipsi secundum omnia mandata ipsius.

Ex v.24. & 25. Quum sentimus, nos peccatis nostris Deum offendisse: accedamus ad eum per summum nostrum sacerdotem Christum, & peccatorum nostrorum remissionem petamus propter sacrificium atque intercessionem illius; certó confisi, Deum nobis sacrificio & intercessione illius propitium esse redditum, idque in æternum; ac proinde nos salutem æternam certó adepturos. Vide 1. Johan. 2. v. 1. & 2.

Ex v.26. 27. & 28. Caussa cur Christum oportuit esse sanctum, id est, & sancté conceptum esse & sancté semper vixisse, fuit, ut esset idoneus pontifex pro nobis. Etenim qui Deum nobis reconciliare nosq; in gratiam ejus restituere debebat, eum necesse erat ipsum esse in gratia Dei, ac proinde nullo unquam peccato eum offendisse. Nec veró ad Deum qui sanctus est, aditū Christus habuisset ad interpellandum pro nobis, nisi & ipse sanctus fuisset. quæ etiā caussa fuit cur pontificem Leviticum oportuerit priús pro suis ipsius peccatis offerre, quam pro peccatis populi. nisi enim ipse priús pro sancto fuisset habitus, non potuisset pro peccatoribus sacrificare atq; intercedere.

ANALYSIS CAP. VIII.

ARGUMENTUM.

Pergit in demonstranda præstantia sacerdotii Christi supra Leviticum, primúm repetens ac plenius exponens argumentum præstantiæ sextum, superiore capite v.26. uno verbo propositum de gloria regia. Deinde adjungens alia argumenta tria: septimum quidem á gloria sanctuarii, v.1. & 2. Octavum veró á præstantia victimæ, v.2. & 3. Nonum denique á præstantia fœderis, á v.6. usque ad finem capitis.

1 *Cæterum capitis eorum quæ dicuntur est, Talem nos habere pontificem, qui consedit ad dextram throni majestatis in cœlis:*

2 *Sanctuarii minister, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & nō homo.*

3 *Omnis enim pontifex ad offerenda dona & victimas constituitur: unde necesse fuit hunc quoque habere quod offerret.*

4 *Nam si esset in terra, ne sacerdos quidem esset, manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona.*

5. *Ubi qui exemplari & umbra deserviunt rerum cœlestium, sicut divinitus dictum est Mosi quum esset absoluturus tabernaculum. Vide enim, inquit, ut facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte.*

V. 1. & initio secundi reponit argumentum illud præstantiæ sextum: adhibita amplificatione á comparatis, qua ipsum cum cæteris comparat ut caput, id est, principem seu principium. Ait igitur, *Quod autem caput est in his quæ dicuntur* (á nobis de nostro pontifice, videlicet Domino nostro Jesu Christo) *talem habemus pontificem qui consedit in dextra throni majestatis in cœlis*, id est, qui exaltatus est ad gloriam regiam, eamque summam: ita nimirum ut sit rex regum & dominus dominantium: quippe qui consedit ad dextram Dei in throno majestatis Dei. Huc usque repetitio sexti argumenti. Illi mox adjungit septimum ubi addit, *in cœlis*, quo vocabulo indicat sanctuarium quod hic noster pontifex ingressus est: videlicet supremum illud cælum in quod Christus ascendit. quod Apostolus, mox seipsum exponens in principio versus secundi, appellat sanctuarium: sicut adhuc apertiús exponit infrá cap. 9. v. 24. Septimum igitur præstantiæ argumentum est: Christus ingressus est præstantius sanctuarium quám pontifex Leviticus. hic enim ingressus est sanctuarium terrenum, Christus veró cæleste. Est igitur Christus pontifice Levitico præstantior.

Huic argumento ex occasione affinitatis rerum, mox annectit octavum. Sanctuarium enim & tabernaculum erant res affines: per tabernaculum enim pontifex in sanctuarium ingrediebatur. Quum igitur sanctuarii mentionem fecisset, mox facit mentionem tabernaculi, inquiens: *Et* (minister est) *veri illius tabernaculi, quod fixit Dominus, & non homo.* Ubi nomine veri tabernaculi intelligit corpus Christi, in quo tanquá tabernaculo & templo Dei habitat omnis plenitudo deitatis. Sic enim (videlicet de corpore Christi) exponit hanc vocem Apostolus ipse infrá cap. 9. v. 11. & 12. Et hanc expositionem confirmat, atque adeó postulat versus sequens; ut mox apparebit. Octavum igitur argumentum est hoc: Christus est minister veri tabernaculi quod fixit Deus, & non homo: at pontifex Leviticus minister est tabernaculi umbratilis ac terreni, quod manibus hominum constructum fuit: Ergo Christus pontifice Levitico præstantior est. Cæterúm cúm Apostolus nomine veri tabernaculi (ut dictum est) intelligat corpus Christi: & Christum illius tabernaculi ministrum esse dicat: innuit, Christum ita in hoc tabernaculo ministrasse, ut ipsummet tabernaculum tanquam victimam Deo obtulerit, atque ita per illud in sanctuarium ingressus sit: sicut loquitur infrá cap. 9. v. 11. & 12. Hanc autem sententiam confirmat v. 3. á genere, inquiens: *Omnis enim pontifex ad offerenda dona & victimas constituitur: unde necesse fuit, hunc quoque habere quod offerret.* Quibus verbis innuit, corpus (quod verum tabernaculum appellaverat) aptatum ei esse quod offerret: sicut expressé docet infrá cap. 10. v. 5. & 10. Quare idem argumentum si metaphorâ remotâ, verbis propriis enuncietur, sic erit: Christus suum ipsius corpus Deo obtulit: at pontifex Leviticus obtulit corpora pecudum. Ergo tanto præstantior est pontifex Christus, quantó præstantior est ejus victima. Etenim extra controversiam est, corpus filius Dei infinitis modis præstantius esse corporibus pecudum.

Porró v. 4. redit ad argumentum septimum, & illud confirmat á consequente absurdo, per syllogismum connexum secundi modi, sic:

Si Christus non esset in cœlis, sed adhuc in terra: tum sequeretur, eum ne sacerdotem quidem esse.

At consequens hoc absurdum est & falsum, ut patet ex ante demonstratis. Ergo falsum quoque est illud antecedens: ac proinde contrarium illius verum est: quum contradictio in enunciatis singularibus seu propriis semper dividat verum á falso.

Hujus syllogismi connexum confirmat sic:

Quamdiu manent seu vigent sacerdotes Levitici, tamdiu non est locus sacerdotio Christi, ut nimirum actu seu reipsa eo fungatur.

At quamdiu Christus vixit in terra, tamdiu manere seu vigere debuerunt sacerdotes Levitici: quippe quorum sacerdotium aboleri demum debuit per sacrificium Christi, id est, per mortem illius.

Ergo quamdiu Christus vixit in terra, tamdiu non fuit locus functioni sacerdotii ipsius: & per consequens si Christus adhuc esset in terra, ne sacerdos quidem esset.

Assumtionem hujus syllogismi confirmat Apostolus v.5. á fine seu scopo ministerii sacerdotum Leviticorum, videlicet adumbratione rerum coelestium.

Umbræ rerum coelestium durant, donec res ipsæ coelestes exhibeantur.

Atqui ritus sacerdotii Levitici fuerunt umbræ rerum coelestium per sacerdotium, id est, sacrificium atque intercessionem Christi exhibendarum.

Ergo ritus sacerdotii Levitici debuerunt durare, donec res ipsæ coelestes exhiberentur, id est, donec Christus moreretur.

Hujus syllogismi assumtionem Apostolus enuntiat his verbis, ut dicat in principio v.5: *Sacerdotes Leviticos deservivisse exemplari & umbræ rerum coelestium.* Deinde sententiam hanc confirmat testimonio oraculi quod recitat Moses Exod. 25. versiculo ult. ubi á Deo jussus est totam tabernaculi structuram conformare exemplari quod ei ostensum fuerat in monte. Ubi nomine *τύπου* seu exemplaris intelligendus est archetypus seu primarium illud exemplar rerum coelestium sive spiritualium, quæ per tabernaculum & ceremonias illi annexas atque in eo celebrari solitas, fuerunt tanquam per *ἀντίτυπα*, adumbratæ. Eæ autem res sunt ipsa mors Christi super altare crucis, & ingressus ipsius in sanctuarium coeli: quæ res, ut ex præsente loco apparet, Mosi divinitus in spiritu ostensæ fuerunt. Cæterúm illa vocabuli *τύπου* hoc loco expositio, ex ipsa sententiarum cohærentia evincitur: secus enim citatio testimonii illius nihil ad rem faceret.

6 *At nunc* noster ille pontifex eo *excellentius ministerium sortitus est, quo præstantioris est foederis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est.*

7 *Nam si prius illud tale fuisset ut nihil in eo posset requiri, haudquaquam fuisset secundo quæsitus locus.*

8 *Nam incusans eos, ait, Ecce dies venient, dicit Dominus, quum pangam cum domo Israël & cum domo Juda foedus novum:*

9 *Non secundúm foedus quod feci cum Patribus ipsorum, quo die prehendi manum ipsorum ut educerem eos ex Aegypto: nam ipsi non perstiterunt in illo meo foedere, & ego despexi eos, dicit Dominus.*

10 *Quamobrem hoc est foedus quod paciscar domui Israël post dies illos, dicit Dominus; Indam Leges meas menti eorum, & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.*

11 *Neque docebunt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, ad eum usque qui magnus fuerit inter eos.*

12 *Ero enim propitius iniquitatibus eorum, & peccatorum ipsorum & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.*
13 *Dum dicit novum, antiquavit prius: porrò quod antiquatur ac senescit, propè est vt euanescat.*

Hic addit nouum præstantiæ argumentum, quod sumitur ex illa præstantia fœderis: quod respectu sacerdotis habet rationem subjecti occupantis sive objecti, quippe cùm sacerdos in illo sanciendo & confirmando occupetur. Argumentum illud sic concluditur: Christus præstantioris fœderis mediator est, quàm pontifex Leviticus: Ergo excellentius quoque ministerium sive sacerdotium sortitus est, quàm ille. Enthymema hoc integrum, sed ordine inverso proponit initio versus sexti: deinde annectit antecedentis probationem à forma promissionum in fœdere Euangelico comprehensarum, dicens, fœdus illud sancitum esse sub promissionibus præstantioribus, quàm scilicet sancitum sit fœdus legale, in quo sanciendo occupabatur pontifex Leviticus. Porró illas Euangelici fœderis promissiones recitabit pauló póst vers. 10. 11. & 12. Prius enim præstantiam fœderis Euangelici demonstrat ex reipsa, videlicet ex illius pactione, versu 7. inquiens: *Nam si prius illud* (fœdus, nempe fœdus legale) *tale fuisset ut in eo nihil posset desiderari, haudquaquam secundo fuisset quæsitus locus.* Hic supplenda est assumtio, nempe: *At secundi fœderi fuit quæsitus locus*: Id est, Deus cum suo populo pepigit fœdus alterum, á primo illo legali diversum. Hanc sententiam simúlque sententiam conclusionis, nempe quód in primo illo fœdere aliquid fuerit desideratum, ita ut non fuerit satis præstans, confirmat testimonio Prophetæ Jeremiæ, versu 8. & deinceps usque ad ultimum. In quo loco Dominus primúm promittit, se pacturum cum suo populo fœdus novum, versu 8. Deinde huic novo fœderi tanquam dissimile seu diversum opponit fœdus antiquum: quod describit partim á personis cum quibus illud fuit pactum, videlicet cum Patribus, id est, Israelitis qui exierunt ex Aegypto: partim á tempore quo fuit contractum, videlicet tempore exitus ipsorum ex Aegypto: quem exitum amplificat ab autore & modo agendi, dicens, se illos quasi manu prehensæ eduxisse. Tertió, caussam exponit qua adductus, novum fœdus pacisci cum suo populo velit, nempe quód Patres in veteri illo non perstiterint: hoc est, quód non præstiterint Deo obedientiam, quam in fœdere contrahendo promiserant. Atque sic Deus fœdus antiquum culpat, seu ostendit in eo aliquid desiderari. Quartó commemorat illius obedientiæ Patrum eventum: nempe quód ipse eos despexerit, seu (ut in Hebræo habetur) quód non manserit eis junctus conjugio, hoc est, quód eos abjecerit ac puniverit. Atque hæc omnia habentur versu 9. Quintó enuntiaturus novum illud fœdus, præfatur de circumstantiis temporis quo illud pacisci velit, nempe post dies illos, hoc est, post dies veteris Testamenti seu in diebus novissimis, Christo nimirum exhibito. Deinde fœderis novi promissiones enuntiat tres. Promittit enim primúm renovationem voluntatis ad obedientiam erga Leges ipsius, versu 10. Deinde illuminationem mentis ad ipsum cognoscendum, versu 11. Hanc amplificat hyperbolica remotione institutionis humanæ, & distributione ex ætate vel certé ex statu sive conditione illuminandorum. Tertió promittit remissionem peccatorum gratuitam, versu 12. Versu ultimo Apostolus ex epitheto novi, quum scilicet Deus in loco exposito promittit *fœdus novum*, deducit consectarium de veteris fœderis antiquatione atque abrogatione.

SCHOLIA

SCHOLIA IN CAP. VIII.

V. 1. *Caput*, κεφάλαιον. Id est, principale seu præcipuum. *In his quæ dicuntur*. ἐπὶ τοῖς λεγομένοις. Nempe quæ dicuntur à nobis de nostro pontifice Christo. *Qui consedet ad dextram throni majestatis*. ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης. Id est, qui exaltatus est ad majestatem regiam, eámque summam. *In cœlis*. ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Nempe in supremo illo cœlo: quod mox nominat τὰ ἅγια, id est, sanctuarium.

2 *Veri illius tabernaculi*. τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς. Sic nominat corpus Christi, in quo tanquam tabernaculo & templo Dei habitat omnis plenitudo deitatis. Confer infrá c. 9. v. 11. & 12. Verum autem nominat respectu tabernaculi Levitici tanquã typi. Simili sensu accipitur nomẽ veritatis in illo dicto Johan. *Lex per Mosen data est: gratia & veritas per Jesum Christũ extitit*.

3 *Omnis enim, &c*. πᾶς γδ. &c. His verbis declarat, se nomine tabernaculi modò intellexisse corpus Christi.

4 *Nam si esset in terra, ni*. εἰ μὲ γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς. Hæc verba cohærent cum fine versus primi, ubi dixit, Pontificem nostrum Christum esse in cœlis. Illud enim nunc probat. *Manentibus, &c*. ὄντων, &c. His verbis continetur approbatio connexi præcedentis.

5 *Exemplari & umbræ rerum cœlestium*. ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ τῶν ἐπουρανίων. Videlicet ceremoniis legalibus. *Inquit*. φησὶ. Scilicet Deus. *Ad exemplar*. κτ̓ τὸν τύπον. Nomine τύπου hoc loco intelligendus est archetypus seu primarium illud exemplar rerum cœlestium sive spiritualium, quæ per tabernaculum & ceremonias illi annexas atque in eo celebrari solitas, fuerunt tanquam per ἀντίτυπα adumbratæ.

8 *Incusans eos*, μεμφόμενος αὐτοῖς. Nempe Deus incusans Israëlitas, tempore Jeremiæ.

9 *Non secundum fœdus*. ὐ κτ̓ τὴν διαθήκην. Id est, non tale quale est fœdus, sed illi dissimile. *Quod feci*. ἣν ἐποίησα. Videlicet in deserto ad montem Sinai, ut declaratur per sequentia. *Et ego despexi eos*. κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Hebr. ואנכי בעלתי בם: quæ verba Tremellius & Junius verterunt, *Et ego conjugio junctus mansissem eis?* ut sint (quemadmodum iidem annotant) verba indignantis, quasi dicat: Nequaquam volui eis conjugio junctus manere, sed despexi ac repudiavi eos. Apostolus igitur non verba reddidit: sed mentem expressit.

10 *Ero ipsis Deus*. ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν. Id est, gratia mea ipsos complectar. *Et ipsi erunt mihi populus*. καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν. Id est, me ut Deum suum colent.

11 *Neque docebunt, &c*. καὶ ὐ μὴ διδάξωσιν, &c. Id est, docebuntur á Spiritu sancto, ut non opus sint habituri institutione humana. Amplificatio hyperbolica ab effectu. *Omnes*. πάντες. Nempe omnes ad quos pertinet illud fœdus, id est, omnes electi. Huic simile est illud, *Et erunt omnes docti á Deo*, Johan. 6. v. 45. *Ab eo qui pusillus fuerit, &c*. ἀπὸ μικρῦ. Si distributio hæc intelligatur de ætate; tum similis est illi quæ ex Joële citatur, Act. 2. v. 17. Potest autem intelligi de statu seu conditione.

13 *Dum novum dicit*. ἐν τῷ λέγειν καινὴν. Verba Apostoli continentia ὑπὸ χρόνον. *Novum*. καινήν. Scil. fœdus. διαθήκην.

OBSERVATIONES EX CAP. VIII.

Ex v. 1. Persessionem Christi ad dextram Dei, nihil aliud significatur quàm regia ipsius majestas: unde quod aliàs simpliciter dicitur, Christum

consedisse

consedisse ad dextram Dei, id hoc loco sic pronuntiatur, ut dicatur Christus consedisse ad dextram throni majestatis. Metaphora sumta a rege qui filio potestatem regnandi tribuens, collocat eum ad dextram suam in throno regali, ut illius majestas subditis reddatur conspicua. Ad eundem modum (videlicet de potestate regnandi) exponitur hæc phrasis 1. Cor. 15. v. 25, ubi Apostolus citans sententiam Psalmi 110. v. 1. *Dixit Dominus domino meo, sede ad dextram meam, donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum*: pro verbis illis, *Sede ad dextram meam*, substituit verbum *regnandi*, inquiens: *Nam oportet eum regnare, usque quo omnes inimicos subjecerit pedibus ejus*. Hanc ipsam regiam majestatem Christi, pluribus verbis describit Apostolus Ephes. 1. v. 20. 21. & 22. Philip. 2. v. 9. 10. & 11. De eadem majestate loquitur Christus, quum ait ad discipulos, *Mihi data est omnis potestas* (πᾶσα ἐξουσία) *in cœlo & in terra: Profecti ergo docete omnes Gentes, &c.* Matth. ult.

Ex v. 1. 2. & 4. E sessione Christi ad dexteram Dei non recté colligitur, eum corpore suo esse ubique. Etenim Apostolus claré docet, eum sic sedere ad dexteram throni majestatis, ut tamen interim sit *in cœlis*, non autem in terra: id quod necessarió ad corpus ejus refertur: quum quatenus Deus, cœlum & terram repleat. Sic Stephanus vidit gloriam Dei, & Jesum stantem ad dexteram Dei in cœlo, Act. 7. v. 55. & 56.

Ex v. 2. Sanctuarium (id est, adytum tabernaculi, quod aliás sancta sanctorum nominatur) fuit typus cœli: tabernaculum veró seu tabernaculi pars media quæ nominatur τὰ ἅγια, id est, sancta, fuit typus corporis Christi. nam quemadmodum Pontifex per tabernaculum ingrediebatur in sanctuarium cum sanguine oblatarum victimarum: ita Christus per corpus suum in cruce oblatum ingressus est in cœlum.

Ex v. 2. & 3. Corpus Christi diverso respectu, & tabernaculi & victimæ rationem habet. Tabernaculi quidem, quatenus plenitudo deitatis in eo habitat: victimæ veró, quatenus ipsum Patri obtulit.

Ex v. 4. & 5. Quum sacerdotio Levitico adumbratum sit sacerdotium Christi, & proinde sacerdotes Levitici tandiu debuerint durare, donec Christus exhiberetur & sacerdotio suo hîc in terris fungeretur: & veró illi jam pridem cessaverint: consequens est, Christum jam pridem esse exhibitum, suóque sacerdotio in terra quidem perfunctum. Quare vana est spes Judæorum expectantium Christum, tanquam adhuc nasciturum.

Ex v. 6. & deinceps usque ad finem capitis. In scriptura duplex Dei fœdus cum suo populo pactum proponitur: unum Legale, alterum Euangelicum: quorum hoc fœdus gratiæ usitaté nominatur. Fœdus legale est, quo Deus populo suo promisit omnis generis benedictiones corporales atque ipsam vitam æternam, sub códitione perfectæ obedientiæ, Legi suæ ex propriis ipsorum viribus præstandæ: & contrá maledictiones varias ipsámque mortem æternam minatus est omnibus iis qui vel unum legis mandatum transgrederêtur. Hoc fœdus pepigit Deus cum filiis Israël in deserto Sinai, quum eos recens eduxisset ex Aegypto: atq; istud nominatur vetus fœdus. Quanquam illo nomine interdum intelligitur fœdus gratiæ, quatenus cum Abrahamo pactum fuit. Porró fœderis legalis pactionem describit Moses Exod. 19. & 24. Benedictiones autem & maledictiones illo fœdere comprehensæ recitantur Levit. 26. Deut. 27. & 28. Vitæ autem æternæ promissio legalis extat Levit. 18. v. 5. ubi Dominus populum alloquitur his verbis: *Si observabitis statuta mea & judicia mea: homo qui fecerit ea, vivet in eis.* Quam sententiam Paulus repetit Galat. 3. v. 12. Et Christus ad eandem respiciens

Matthæi 19. quum interrogatus esset à quodam, quid boni sibi faciendum sit ut habeat vitam æternam, respondit: *Si vis ad vitam ingredi, serva mandata*; vel, ut Lucas commemorat: *Hoc fac*, (id est, dilige Deum ex toto corde, & proximum sicut teipsum) *& vives.* Luc. 10. v. 28. Mortis vero æternæ comminatio legalis extat Deut. 27. v. 26. *Maledictus qui non præstiterit verba Legis hujus faciendo ea*: quam sententiam repetit Paulus, & de morte æterna interpretatur, Galat. 3. v. 10. Fœdus Euangelicum seu fœdus gratiæ, est quo Deus gratuitum suum favorem in æternum duraturum promisit omnibus in Christum credentibus, sub conditione quidem illius fidei & cum ea conjunctæ sinceræ pietatis seu novæ obedientiæ, veruntamen neutrius, tanquā ex propriis credentium viribus præstandæ, sed tanquam ex gratuito illo favore ab ipso donandæ. Hoc fœdus pepigit Deus olim cum Abrahamo, Genes. 17. Deinde per Jeremiam promisit illius renovationem futuram in regno Christi, Jerem. 31. v. 31. & deinceps: quem locum Apostolus hic citat. Promittit autem in hoc fœdere tria, ex gratuito favore præstanda electis: videlicet remissionem peccatorum gratuitam propter Christum, illuminationem mentis ad cognoscendum Deum, & renovationem voluntatis ad obediendum legibus Dei: quæ tria in loco Jeremiæ satis clarè ac distinctè proponuntur. Observandum tamen, illa tria apud Prophetam proponi ordine inverso. Naturalis autem ordo hic est, quod primo omnium Deus electis remittit peccata propter satisfactionem Christi: deinde donat eis Spiritum sanctum: qui primum illuminat mentes eorum cognitione gratiæ Dei per satisfactionem Christi acquisitæ: deinde vero renovat voluntatem ad studium gratitudinis pro beneficio liberationis seu redemtionis per Christum. Et sanè hic ordo ex parte notatur ipsis Prophetæ verbis. Etsi enim remissionem peccatorum postremo loco commemorat: tamen illam præcedentibus annectit per conjunctionem caussalem, inquiens: *Ero enim propitius, &c.* ὅτι ἵλεως ἔσομαι. כי אסלח.

ANALYSIS CAP. IX.

ARGUMENTUM.

Pergit Apostolus in exponenda comparatione sacerdotii Christi cum Levitico, ac in ostendenda præstantia illius supra illud: & primum commemorat tum structuram tabernaculi in quo sacerdotes Levitici ministerium suum obibant, tum ipsius ministerii præcipuas partes, usque ad v. 8. Deinde ministerii illius infirmitatem seu impotentiam & (ut ita dicam) inefficaciā ostendit, usque ad v. 11. Tum è regione comparat atque opponit efficaciam sacerdotii Christi, atque eo nomine illud sacerdotio Levitico tanquam præstantius anteponit, simul exponens caussas cur Christum oportuerit sacrificare seipsum seu offerre seipsum morte cruenta, usque ad finem capitis.

1 *HAbuit igitur etiam prius* fœdus *constitutos religionis ritus, & sanctuarium mundanum.*

2 *Tabernaculum enim constructum fuit: prius* quidem *in quo* erat *candelabrum, & mensa, & propositi panes, quod Sancta vocant.*

3 *Post secundum autem velum erat Tabernaculum quod vocant Sancta sanctorum.*

4 *Aureum*

4 *Aureum habens thymiaterium, & arcam fœderis undique circumtectam auro: in qua urna aurea habens manna, & virga Aaron quæ germinaverat, & tabulæ fœderis.*

5 *Supra hanc autem Cherubim gloriæ, obumbrantes propitiatorium: de quibus non est nunc dicendum singulatim.*

6 *His vero ita ordinatis, in prius quidem tabernaculum quovis tempore ingrediuntur sacerdotes, ritus obeuntes.*

7 *In secundum autem semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine, quem offert pro suis ipsius & populi erratis.*

VErsu primo duo veteris fœderis adjuncta proponit, videl. sacros ritus & locum ubi illi ritus fuerunt peracti. Quæ duo deinceps ordine inverso exponit: locum quidem v. 2. 3. 4. & 5: ritus veró v. 6. & 7. Igitur locum, videl. tabernaculũ sub Mose extructũ, distribuit in partes duas: quarum prior *sanctum*, posterior *sanctum sanctorum* appellabatur. Tertiam partem, videlicet atrium populi, hic omittit: quia propositũ illi est ea duntaxat recensere quæ ad sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Christus per ea adumbrabatur. Porró utramq; illam tabernaculi partẽ describit ex adjunctis vasis sacris, itemq; rebus sacris quæ in illis vasis erãt repositæ. Ac in priore quidem tabernaculi parte, nempe in sancto, duo instrumenta sacra collocat, candelabrum & mensam: é quibus illud ad latus meridionale, videlicet, ingredienti ad dextram: hæc veró ad latus septentrionale, id est, ingredienti ad sinistram, collocata erat. Porró mensæ adjungit rem sacram, videl. panes proposititios: v. 2. qui quidẽ panes dispositi fuerunt seni, duobus ordinibus, Levit. 24. v. 6. Posteriorem veró partem tabernaculi, nempe sanctum sanctorum, á priore parte distinguit velo: quod nominat secundum, respectu primi quo ipsum sanctum distinguebatur ab atrio populi: v. 3. Vide Exod. 26. v. 32. & 26. Atq; huic parti tria instrumenta sacra attribuit: altare suffitus, arcam, & urnam: é quibus arca unà cum urna intra velum fuit: altare autem suffitus extra velum coram arca, ut liquet ex Exod. 30. v. 6. & deinceps. Etenim illic expressé dicitur, thymiaterium ponendum esse ante velum: deinde præcipitur ut supra illud quotidie suffitus adoleatur: id quod fieri non potuisset, si intra velum fuisset collocatũ: quippe intra quod semel tantúm in anno ingredi licebat. Porró arcam describit partim ex adjuncto ornatu, partim ex adjunctis rebus sacris: item urnam quoq; ex adjuncta re sacra describit. Arcæ ornatus fuit partim in tectorio aureo, partim in affixis Cherubis: qui operculo arcæ in duabus oris é regione insistentes, alis ad se invicem conversis ipsum obumbrabant. Res sacræ in arca repositæ enumerantur tres, manna, virga Aaronis & tabulæ fœderis: é quibus tabulæ fœderis proprié loquendo in arca seu intra arcã reconditæ fuerunt; virga autem Aaronis, itemq; manna in urna reconditũ, coram arca reposita fuerunt: ut liquet ex 1. Reg. 8. v. 9. Exod. 16. v. 34. & 35. Num. 17. v. 25. Hisce ita expositis v. 4. & 5. annectit παράλειψιν accuratioris singulorum istorum expositionis, sub finem v. 5.

Deinde initio v. 6. á structura tabernaculi transit ad sacrum ministerium seu sacrum ritus qui illic á sacerdotibus fuerunt peracti. Ac primúm indicat quæ sacræ actiones obiri solitæ fuerint in parte tabernaculi priore, videlicet sancto: & á quibus, & quando. Actiones illas sacras generali nomine vocat λατρείας, id est, cultus religiosos seu sacros ritus: intelligens oblationes omnis generis & preces. Has actiones dicit fuisse administratas á sacerdotibus, idque quovis tempore, id est, quotidie: v. 6. Deinde monet

que

quæ sacræ actiones obiri solitæ fuerint in posteriore tabernaculi parte, videl. sancto sanctorum: & á quo, & quando, & cur, seu in quem finem. Sacra actio indicatur unica, videlicet oblatio sanguinis: nempe sanguinis vituli, itemque sanguinis hirci. quorum illum pro suis, istum pro populi peccatis sacrificaverat. Hanc sanguinis oblationem administrabat solus pontifex seu summus sacerdos: idque semel tantúm quotannis. Finis autem erat expiatio (nempe ceremonialis) erratorum tum suorum ipsius, tum etiã populi.

8 *Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.*

9 *Quod erat exemplar pro tempore illo præsenti, quo dona sacrificiáque offerebantur, quæ non possunt in conscientia sanctificare cultorem.*

10 *In cibis duntaxat & potionibus, & diversis ablutionibus ac ritibus carnalibus, usque ad tempus correctionis imposita.*

Hic jam ostendit sacerdotii Levitici infirmitatem: ac primúm negat per illud patefactam esse viam in cœlum, v. 8. Deinde veró negat, per illud sanctificatas seu mundatas esse conscientias, v. 9. Horum prius colligit ex eo, quód sanctuarium (quo cœlum scil. adumbrabatur) velo erat occlusum, nec ingressus in illud cuiquam patebat nisi soli summo sacerdoti, idque semel tantúm in anno. Hæc collectio percipitur ex cohærentia versiculi octavi cum proxime præcedente. Posterius veró concludit ex eo, quód ritus isti fuerint carnales, id est, ad carnem tantùm seu corpus, non etiam ad animam pertigerint. Hanc ministerii Levitici expositioné confirmat initió testimonio Spiritus S. ut qui hoc ipsũ per illos ritus voluerit declarare. Posteriorem partem priori annectit per prolepsin. Quum. n. negasset, per tabernaculum illud prius (id est, Leviticum) patefactam esse viam in cœlum: quærere poterant Hebræi: Quis igitur fuerit illius usus? Respondet Apostolus: Tabernaculum illud fuisse παραβολὴν, similitudinem, hoc est, exemplar seu typum, videl. alterius tabernaculi, quod nimirum est ipsum Christi corpus: sicut Apostolus ipse exponet pauló post v. 11. Servire igitur debuit cultus ille tabernaculi populo illius temporis usque ad tempus correctionis, id est, usque ad tempus exhibitionis Christi, per cujus sacrificium & cœlum apertum fuit, & conscientiæ credentium sanctificatæ sunt: sicut deinceps in tertia capitis parte ostendetur.

11 *Adveniens autem Christus Pontifex futurorum bonorum, per maius & perfectius tabernaculum, non manufactum, id est, non huius structuræ:*

12 *Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemtionem nactus.*

13 *Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis iuvencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem:*

14 *Quanto magis sanguis Christi qui per Spiritum æternũ seipsum obtulit inculpatum Deo, purgabit conscientiam vestram à mortuis operibus, ad serviendum Deo vivo?*

Hic jam Pontifici Levitico Pontificem Christum é regione comparat, & tanquam præstantiorem anteponit. Istius collationis hæ partes ordine notandæ sunt.

1 Pontifex Leviticus fuit pontifex rituum carnalium: At Christus est Pontifex futurorum bonorum, id est, bonorum spiritualium quæ tempore pontificatus Levitici erant futura & expectabantur, per Christum videlicet administranda. Ea bona sunt, expiatio peccatorum & acquisitio vitæ æternæ: ut ex sequentibus manifestum evadet.

2 Pontifex

2 Pontifex Leviticus functus est suo munere in tabernaculo terreno & manu-facto: At Christus sacerdotio suo functus est in tabernaculo majore ac perfectiore, hoc est, præstantiore ac sanctiore, videlicet corpore suo: quod non est á structura humana, sed creatione divina.

3 Pontifex Leviticus obtulit sanguinem hircorum & vitulorum: at Christus obtulit sanguinem proprium.

4 Pontifex Leviticus ingressus est in sacrarium terrenum: at Christus ingressus est in sacrarium cœleste.

5 Pontifex Leviticus semel quotannis in sacrarium ingressus est: at Christus in cœlum ingressus est semel omnino.

6 Pontifex Leviticus acquisivit redemtionem seu reconciliationem temporariam: at Christus acquisivit redemtionem æternam.

7 Sanguis pecudum per Pontificem Leviticum aspersus, sanctificavit ad carnis puritatem: at sanguis Christi purgat conscientiam á mortuis operibus, id est, á peccatis quæ sua natura mortem merentur. Hanc collationis partem tractat per ratiocinationem á minori, & amplificat tribus modis. Primùm expositione caussæ agentis: admonens, personam quæ sanguinem illum purgatorium obtulit, esse spiritum æternum, hoc est, verum Deum. Deinde expositione qualitatis adjunctæ, atque inhærentis, videlicet sanctitatis humanæ naturæ, cujus sanguis effusus atque oblatus fuit: quatenus dicit, quod Christus obtulerit seipsum ἄμωμον, inculpatum. Postremó expositione finis: admonens, Christum suo sanguine conscientiam nostram á peccatis purgare, ad serviendũ Deo vivo: hoc est, ut deinceps non amplius serviamus peccato vel diabolo, sed Deo, per serium scilicet studium pietatis.

15 *Itaque ob id novi Testamenti mediator est, ut morte intercedente, ad redemptionem earum prævaricationum quæ fuerant sub priore Testamento, qui vocati erant, promissam æternam hæreditatem acciperent.*

16 *Nam ubi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.*

17 *Testamentum.n.in mortuis ratum est: quandoquidem nondum valet quum vivit testator.*

18 *Unde ne prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.*

19 *Quum enim recitatum esset totum mandatum secundùm Legem á Mose toti populo: sumpto sanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum aspersit:*

20 *Dicens, Hic* est *sanguis testamenti quod mandavit vobis Deus.*

21 *Insuper autem & tabernaculum, & omnia vasa sacrorum, sanguine similiter aspersit.*

22 *Et omnia fere secundùm Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione non fit remissio.*

23 *Itaque necesse fuit exemplaria quidem eorum quæ sunt in cælis, hisce rebus purificari; ipsa veró cælestia potioribus quàm hæ sint victimis.*

Quoniam affirmavit, Christum oblatione suiipsius, hoc est, sua morte, acquisivisse remissionem peccatorum & vitam æternam: nunc deinceps caussas exponit, cur ita fieri oportuerit: ac omnino caussas duas affert. Una est, quód hoc modo necesse erat ratum fieri testamentum Dei, cujus mediator ipse fuerat constitutus. Hanc caussam exponit v. 15. 16. & 17. Altera caussa est, quód hoc modo præstare eum reipsa oportebat quod per veteris Testamentum ritum fuerat præfiguratum: quippe quód sanguine pecudum effuso atque asperso sanciebatur: hanc caussam exponit á v. 18. usq; ad 24. Prioris caussæ expositio comprehenditur hoc syllogismo:

Qui conſtitutus eſt mediator alicujus teſtamenti, ejus mortem intercedere neceſſe eſt, ut teſtamentum ratum fiat ac valeat, v. 16. & 17.

Atqui Chriſtus conſtitutus eſt mediator alicujus teſtamenti, videlicet novi Teſtamenti: in principio, v. 15.

Ergo Chriſti mortem intercedere neceſſe fuit ad Teſtamenti illius ratificationem, videlicet ad acquirendum vocatis (ſeu credentibus) remiſſionem peccatorum & vitam æternam: reliqua parte v. 15.

Poſterioris cauſſæ expoſitio comprehenditur ſyllogiſmo iſto:

Si vetus Teſtamentum ſanguine pecudum dedicatum atque ſancitum fuit: oportuit novum Teſtamentum ſanciri ſanguine ipſius Chriſti, tanquam per pecudes illas præfigurati.

Atqui vetus Teſtamentum ſanguine pecudum ſancitum fuit: v. 18. 19. 20. 21. 22. & priore parte v. 23.

Ergo novum Teſtamentum oportuit ipſius Chriſti ſanguine ſanciri: poſteriore parte, v. 23.

24 *Non enim in manufactum ſacrarium ingreſſus eſt Chriſtus, quod ſit exemplar vero* ſacrario *reſpondens: ſed in ipſum cœlum, ut compareat nunc faciei Dei pro nobis.*

25 Nec oportet *ut ſæpe offerat ſemetipſum, ſicut Pontifex ingreditur in ſacrarium quotannis cum ſanguine alieno:*

26 *Alioquin oportuiſſet eum ſæpe paſſum fuiſſe à condito mundo. ſed nunc ſemel in conſummatione ſeculorum, ad peccatum per immolationem ſuiipſius abolendum, patefactus eſt.*

27 *Et ſicut illud ſtatutum eſt hominibus ut ſemel moriantur, poſtea verò judicium:*

28 *Ita & Chriſtus ſemel oblatus, ut multorum peccata tolleret, ſecundò abſque peccato conſpicietur iis qui ipſum expectant ad ſalutem.*

Hîc redit ad collationem Chriſti cum pontifice Levitico: & quaſdam collationis partes, quas ſuprà uno verbo attigerat, hic fuſiùs exponit. Ac primùm repetit v. 24. de ſacrario, quòd ſcil. Pōtifex Leviticus ingreſſus ſit in ſacrarium manufactum, quod erat exemplar vero ſacrario reſpondens: at Chriſtus ingreſſus eſt in ipſum cælum. Porró hunc ingreſſum amplificat expoſitione finis: admonens ideò ingreſſum eſſe, ut illic in conſpectu Dei pro nobis appareat: hoc eſt, ut faciei patris perpetuo oſtendat ſuum corpus quod pro nobis obtulit, atque ita expiationem peccatorum oblatione illius corporis ſemel peractam in perpetua quaſi memoria Patris conſervet. Deinde v. 25. repetit partim de victimis, partim de numero offerendi. Sententia eſt: Pontifex Leviticus obtulit ſanguinem alienum, videlicet pecudum, ut hircorum & vitulorum: at Chriſtus obtulit ſeipſum ac ſuum ipſius ſanguinem. Deinde Pontifex Leviticus obtulit ſæpe, videl. quotannis ſemel: at Chriſtus non debuit ſæpe offerre, ſed ſemel tantùm. Hanc ſententiam, v. 26. & deinceps confirmat hoc ſyllogiſmo:

Si Chriſtum oportuiſſet offerre ſæpe: oportuiſſet eum ſæpe paſſum atque mortuum fuiſſe á condito mundo: in principio v. 26.

Atqui non oportuit Chriſtum ſæpius pati ac mori: quia hominibus ſtatutum eſt ut ſemel moriantur, v. 27.

Ergo non oportuit Chriſtum ſæpe offerre, ſed ſemel tantùm: poſteriore parte, v. 26. & v. 28. toto.

Porró ſententiam concluſionis amplificat expoſitione finis; qui eſt abolitio peccati, & acquiſitio ſalutis æternæ: v. 26. & 28.

SCHO-

SCHOLIA IN CAP. IX.

V.1. *Etiam prius* fœdus. καὶ ἡ πρώτη. Scil. διαθήκη. Ex v.7. capitis præcedentis ac deinceps. *Constitutos religionis ritus.* δικαιώματα λατρείας. Apostolus usitata apud Græcos Bibliorum interpretes voce δικαιώματα nominat, quæ apud Mosen dicuntur חקים Hukkim: quod Latinè sonat statuta seu constitutiones, ac per synecdochen generis sæpe significat cõstitutiones de ritibus seu ceremoniis. *Et sanctuarium mundanum.* τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Apostolus τὸ ἅγιον vocat quod à Mose nominatur מקדש mikdásch, Exod. 25. v. 8. quo nomine significatur ædificium Deo sacrum, quod Latinè sacrarium dicitur. Et intelligitur eo nomine tabernaculũ. Mundanum autem vocat ratione materiæ, quia ex materia mundana, nempe terrena, confectum atque constructum fuit: quæ materia in capite allegato enumeratur varia.

2 *Tabernaculũ enim.* σκηνὴ γάρ. Nunc vocat σκηνὴν, quod modò nominaverat τὸ ἅγιον. *Constructum fuit,* κατεσκευάσθη. De structura tabernaculi vide Exod. cap. 25. 26. 36. & 37. *Prius* quidem. ἡ πρώτη. Scil. σκηνή. Id est, prior tabernaculi pars: non connumerato atrio. *Propositi panes.* ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Hypallage: pro, οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως, panes propositionis: id est, propositi: qui scil. solebant in mensa proponi coram Domino. De his panibus vide Levit. 24. v. 5. & deinceps. *Quod.* ἥτις. Scilicet σκηνὴ ἡ πρώτη. tabernaculum prius. *Sancta.* ἅγια. Numero plurali: ut liquet ex collatione versiculi sequentis, ubi altera tabernaculi pars similiter nominatur ἅγια ἁγίων, sancta sanctorum. Nisi forte imperitus quispiam utrobique mutaverit ἅγιον in ἅγια, idque propter genitivum ἁγίων. In Græca quidem Bibliorũ versione non habetur ἅγια, sed ἅγιον: quo modo etiam in Hebræo extat. Sic enim legitur Exod. 26. v. 33. καὶ διοριεῖ τὸ καταπέτασμα ὑμῖν ἀνὰ μέσον τοῦ ἁγίου καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ἁγίου τῶν ἁγίων. Id est, & distinguet velum vobis inter sanctum & inter sanctum sanctorum.

3 *Post secundum autem velum.* μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα. Sic nominat hoc velum respectu primi, quod à Mose nominatur tegumentum portæ tentorii, Exod. 26. v. 36. *Sancta sanctorum.* ἅγια ἁγίων. A Mose quidem Exod. 26. v. 33. nominatur קדש הקדשים kódesch hakkodaschím: id est sanctum sanctorum: quo modo & Græci reddiderunt τὸ ἅγιον τῶν ἁγίων: ut patet ex verbis pauló antè citatis. Unde videri potest, numerum singularẽ ἅγιον plurali ἅγια hîc esse ab aliquo imperito commutatum.

4 *Thymiaterium.* θυμιατήριον. Id est, altare suffitus. De hoc vide Exod. 30. *Habens.* ἔχουσα. Thymiaterium quidem proximè ante velum: arcam verò intra velum. vide Exod. 30. v. 6. & deinceps. *In qua.* ἐν ᾗ. Scil. κιβωτῷ, id est, arca. Nam ut huc referatur, evincit antithesis in principio versus quinti, ubi ait, ὑπεράνω δὲ αὐτῆς. Quasi dicat: Dixi quid fuerit in arca: nunc dicam, quid fuerit supra eam. Quare coactum puto, si quis referat ad nomen remotius σκηνὴν, id est, tabernaculum: de quo si adhuc loqueretur, continuasset sermonem ex participio præcedente ἔχουσα, ad hunc modum: καὶ τὴν χρυσῆν στάμνον, ἐν ᾗ τὸ μάννα, καὶ τὴν ῥάβδον, καὶ τὰς πλάκας. Quòd autem in arca fuisse dicit non solùm tabulas fœderis, sed etiam urnam & virgam Aharonis: id commodè interpretandum est. nam solæ tabulæ intra arcam reconditæ fuerunt: urna autem & virga coram arca. vide 1. Reg. 8. vers. 9. Exod. 16. v. 34. & 35. Num. 17. v. 25.

5 *Supra hanc autem.* ὑπεράνω δὲ αὐτῆς. Nempe τῆς κιβωτοῦ. *Cherubim gloriæ.*

χερουβὶμ δόξης, Id est, duæ imagines alatæ, quæ operculo arcæ in duabus oris é regione insistentes, alis ad se invicem conversis ipsum obumbrabãt: inter quas gloria Jehovæ, id est Jehova gloriosus, residebat & consulentibus responsa dabat. vide Exod. 25. v. 18. & deinceps. item Num. 7. v. 89. *Obumbrantes.* κατασκιάζοντα. nempe alis suis. *Propitiatorium.* τὸ ἱλαστήριον. id est operculum arcæ : quód á Mose nominatur כפורת cappóreth: á verb כפר caphár, quod & operire & expiare significat. Fuit autem hoc operculum typus Christi: quem Paulus idcirco ἱλαστήριον vocat Rom. 3. v. 25.

6 *In prius quidem tabernaculum.* εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν. Id est, in priorem tabernaculi partem quæ vocabatur sanctum.

7 *In secundum autem.* εἰς δὲ τὴν δευτέραν. Scil. σκηνὴν, id est, in posteriorem tabernaculi partem, quæ vocabatur Sanctum sanctorum. *Non sine sanguine.* οὐ χωρὶς αἵματος. Id est, cum sanguine vituli, itemque hirci, in pelvim excepti. vide Levit. 16 *Pro* suis *ipsius & populi erratis.* ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων. Pro, ὑπὲρ τῶν ἑαυτοῦ, &c. Confer suprá cap. 7. v. 27.

8 *Viam ad sacrarium.* τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν. Hîc jam per τὰ ἅγια intelligit Sanctum sanctorum: sicut & infrá v. 12. *Priore tabernaculo.* τῆς πρώτης σκηνῆς. Hîc videtur intelligere totum tabernaculum, secus quám suprá v. 2. & 6. Vocat autem τὴν πρώτην, respectu corporis Christi, tanquam posterioris & per illud adumbrati, ut percipitur ex v. 11. Quanquam nihil vetat accipi, ut antea, de priore tabernaculi parte.

10 *Ritibus.* δικαιώμασι. Metonymia adjuncti: nam δικαιώματα aliâs appellantur præcepta de ritibus. vide suprá ad v. 1. *Carnalibus.* σαρκὸς. Id est, qui sua natura non nisi carnem seu corpus attingunt.

11 *Pontifex futurorum bonorum.* ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est, bonorum spiritualium quæ tempore pontificatus Levitici tanquam futura expectabantur: videlicet expiationis peccatorum & acquisitionis vitæ æternæ. Sic infrá 10. 1 *Per maius & perfectius.* διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας. Scil. quám erat Leviticum illud. *Tabernaculum.* σκηνῆς. videl. per corpus suum. vide supra. 8. 2.

12 *Hircorum & vitulorum.* τράγων καὶ μόσχων. Sicut scil. pontifex Leviticus in festo expiationis offerebat primó quidem vitulum pro suis ipsius peccatis, deinde veró hircum pro peccatis populi; ac tum sanguinem utriusque pelvi exceptum inferebat in sanctum sanctorum. vide Levit. 16. *Per proprium sanguinem.* διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. Scil. in cruce effusum, ubi corpus suum obtulit. *Semel.* ἐφάπαξ. Non autem sæpius: sicut Leviticus pontifex quotannis semel ingrediebatur in sanctum sanctorum. *In sacrarium.* εἰς τὰ ἅγια. Id est, in cælum: infra v. 24.

13 *Cinis iuvencæ.* σποδὸς δαμάλεως. vide Num. 19. *Inquinatos.* τοὺς κεκοινωμένους. Verbum κοινοῦσθαι apud scriptores sacros peculiari significatione accipitur pro pollui seu inquinari: quatenus τὸ κοινὸν, id est, commune, & omnium usibus expositum, opponitur sancto & ad cultum Dei destinato. Confer Act. 10. v. 14. & 15. item Matth. 15. v. 11. & Marc. 7. v. 15. *Ad carnis puritatem.* πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα. Id est, ad puritatem externam atque ceremonialem.

14 *Per spiritum æternum.* διὰ πνεύματος αἰωνίου. Id est, per deitatem suam. *A mortuis operibus.* ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id est, á peccatis: quæ mortem afferunt. Metonymia effecti.

15 *Promissionem æternæ hæreditatis.* τὴν ἐπαγγελίαν τῆς αἰωνίου κληρονομίας. Id est, æternam hæreditatem ipsis promissam.

18 Dedicatum

18 *Dedicatum fuit.* ἐγκεκαίνισται. Id est, sancitum seu sanctum firmumq; à Deo declaratum.

19 *Quum enim recitatum esset totum mandatum secundùm legem à Mose toti populo.* λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ. Id est, Quum Moses recitasset populo librum fœderis: ut habetur Exod. 24.v.7. Ergo ἐντολὴ κατὰ νόμον hoc loco idem valet atque ἐντολὴ περὶ νόμου, mandatum de lege: hoc est, de conditionibus fœderis cum populo ineundi. *Vitulorum & hircorum* μόσχων καὶ τράγων. Vitulorum quidem expressa fit mentio Exod.24.v.5. hircorum veró implicita, ubi dicuntur obtulisse holocausta, nempe expiatoria seu pro peccato: qua de re vide Levit.4.& 9. & 16. *Cum aqua & lana coccina & hyssopo.* μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου. Harum rerum etsi non sit expressa mentio Exod.24. unde hæc recitantur: tamen istas tanquam ordinarias adhibitas tum quoque fuisse, colligitur ex aliis locis, ubi ista disertè præcipiuntur. *Simul & ipsum librum.* αὐτό τε τὸ βιβλίον. videlicet librum fœderis. Exod.24.v.6. habetur, Mosen sparsisse sanguinem super altare. Quare intelligendum est, librum fœderis altari fuisse impositum: quippe quem postea demum accepisse & legisse dicitur. *Totum populum.* πάντα τὸν λαὸν. Id est, duodecim statuas quas illic erexerat ad repræsentandum duodecim tribus Israëlis: sicut altare repræsentabatur Deus, fœdus cum illis contrahens.

20 *Hic est sanguis.* τοῦτο τὸ αἷμα. Post. τοῦτο supple ἐστί. Refertur autem pronomen τοῦτο ad sanguinem quem Moses habebat in crateribus, quoque populum aspergebat: ut planum est ex narratione Mosis Exod.24. Integra igitur oratio hic esset, τοῦτο τὸ αἷμα ἐστὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης, &c. Id est, Hic sanguis est sanguis ille fœderis.

22 *Remissio.* ἄφεσις. Scil. peccatorum.

23 *Exemplaria.* ὑποδείγματα. Id est, typos seu figuras. *Potioribus victimis.* κρείττοσι θυσίαις. Victimam Christi unicam impropriè nominat θυσίας, quia eam cum victimis veteris testamenti comparat: & quia hæc istis omnibus è regione respondet, tanquam per illas præfigurata. Similis enallage est Ruth.1.vers. 10. ubi ambæ nurus Noomi dicebant illi, *Tecum revertemur* (נשׁוב naschûb) *ad populum tuum.* pro eo quod est, Te comitabimur revertentem: neque enim ipsæ reverti poterant, unde non fuerant egressę. Sicut eruditè annotavit Drusius ad illum locum. Sic collatio in eodem lib. cap.2.v.20. peperit enallagen generum: ubi Noomi socrus Ruthæ beneficentiam Boozi erga se commendat his verbis: *Benedictus sit à Iehova, ut qui non destitit exercere benignitatē suam erga vivos & erga mortuos:* ubi per vivos intelligit se & nurum: per mortuos veró, maritum utriusq;.

24 *Vero.* τῶν ἀληθινῶν. vide supra 8.2.

25 *Nec* oportet *ut sæpe offerat.* οὐδ᾽ ἵνα πολλάκις προσφέρῃ. Ellipsis verbi δεῖ: qualis Marc.9.12.& 14.49. Johan.13.18. *Pontifex.* ὁ ἀρχιερεύς. Scil. Leviticus. *In sacrarium.* εἰς τὰ ἅγια. In sanctum sanctorum. *Quotannis.* κατ᾽ ἐνιαυτὸν. videlicet in festo expiationis, Levit.16. *Alieno.* ἀλλοτρίῳ. nempe vituli & hirci.

26 *Alioquin.* ἐπεὶ. vel, quoniam. nempe si oporteret Christum sæpe se offerre, ex versu præcedente. *Sed nunc semel, &c.* νυνὶ δὲ ἅπαξ, &c. Sic construo: Sed nunc semel patefactus est in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum per immolationem suiipsius.

28 *Multorum.* πολλῶν, videl. omnium electorū. *Tolleret.* ἀνενεγκεῖν. vel attolleret: nempe supe r lignū: ut habetur 1. Pet.2.24. ut nimirū illic ea expiaret.

OBSERVATIONES EX CAP. IX.

Ex v.9.10.11.12.13.& 14. Sicut ceremoniæ veteris Testamenti non potuerunt cultorem sanctificare in conscientia: sic etiam ceremoniç novi Testamenti quæ sacramenta usitaté nominantur. Etenim id quod conscientiam purgat á peccatis, est sanguis Christi in cruce cum sensu irç Dei effusus, & fide in promissione Euangelii appehensus. Ceremoniæ autem, sive veteris sive novi Testamenti, sua natura sunt res carnales, quæ carnem tantúm seu corpus, non etiam animam attingunt. Interim tamen ceremoniæ illæ divinitus institutæ, sunt organa seu media quibus Deus utitur ad promissionem gratiæ illustrandam & in cordibus electorum obsignandam.

Ex v.14. Sanguis Christi vim habet expiandi peccata quatenus effusus est cum sensu iræ Dei. hoc significat Apostolus cúm dicit, *Sanguis Christi qui seipsum obtulit Deo, purgabit, &c.* Hæc autem vis sanguinis Christi pendet á duabus caussis: ab excellentia divinæ naturæ Christi, & á sanctitate naturæ humanæ. quarum illam notat Apostolus cúm dicit, quód Christus sese obtulerit *per spiritum æternum*: hanc veró significat cúm dicit, quód sese obtulerit *inculpatum*. Sic illam sanguinis effusionem commemorat Christus, quum de poculo sacræ Cœnæ dicit, *Hoc poculum est novum illud testamentum seu fœdus in meo sanguine, qui pro vobis effunditur in remissionem peccatorum.* Sic excellentiam divinæ naturæ notat Paulus cum dicit Act.20. v.28. *Deum acquisiuisse Ecclesiam proprio sanguine.* Sic deniq; sanctitatem naturæ humanæ significat Petrus, cum dicit, *nos esse redemtos pretioso sanguine Christi tanquam agni inculpati & incontaminati*: 1. Pet. 1. v. 19.

Ex eod. v. Quum peccata sint opera mortua, hoc est, quibus mortem æternam meremur: agamus gratias Christo, qui pro peccatis nostris satisfaciendo nos ab æterna morte liberavit: simulq; oremus Deum ut nos regat Spiritu sancto, ut á peccatis possimus cavere.

Ex eod. v. Quum ideo simus á peccatis per Christum liberati, ut serviamus Deo: errant igitur qui cúm Deo non serviant, pié scilicet vivendo: sed contrá serviant diabolo, peccatis nimirum indulgendo; interim tamen sibi persuadent, se per Christum á peccatis & morte æterna esse liberatos, quia scil. in Christum credant. At si veré crederent, se tanto beneficio á Deo per Christum affectos esse: certé studerent etiam Deo placere, ac proinde Deo servirent.

Ex v.15. Quum Christus sua morte vobis acquisiverit non solúm redemtionem transgressionum (ut hîc loquitur Apostolus) hoc est, remissionem peccatorum: sed etiam vitam æternam, quam hîc Apostolus hæreditatem illam æternam nominat: errant igitur qui meritum vitæ æternę non in morte Christi collocant, sed in sancta ejus vita: quasi nimirum Christus sancta sua vita vitam æternam nobis sit promeritus. at Apostolus hîc affirmat, oportuisse intercedere mortem Christi ut hæreditatem illam æternam nobis promissam acciperemus. Similiter Gal. 3. v. 13. & 14. benedictionem Abrahæ promissam (id est vitam æternam) ex morte Christi deducit. Quod autem ad sanctam Christi vitam attinet: illius finis non fuit ut Christus per ipsam nobis vitam æternam promereretur, sed ut fieret idoneus pontifex & idonea victima pro nobis. Etenim pontificem nostrum oportebat esse sanctum, suprá cap. 7. v. 26. itemq; victimam oportebat esse sanctam, unde suprá v. 14. ait Apostolus, quod Christus obtulerit se Deo ἄμωμον, inculpatum. qua de caussa & Petrus dicit, nos esse redemtos sanguine Christi tanquam agni

agni ἀμώμε,id est inculpati.

Ex v.15.16.& 17.Fœdus Dei quod cum populo suo pepigit,habet ex parte rationem Testamenti : eó quód non nisi morte unius ex paciscentibus sanciri atq; confirmari potuit, videl.morte filii Dei, qui unâ cum Patre & Spiritu sancto fœdus illud gratiæ cum populo suo pepigit.

Ex v.20.Fallunt qui tradunt, prorsus similem loquendi rationem esse in his verbis Mosis,prout hîc citantur ab Apostolo ex Eod.24.v.8.nempe. *Hic est sanguis testamenti seu fœderis, &c.*& in verbis illis Christi Matth.26.v.28. *Hic est sanguis meus novi Testamenti seu fœderis,&c.* Duo ista enuntiata etsi verbis magnam inter se similitudinē habent, tamen sensu multū differunt. quod ut possit intelligi,primó observandum, verba illa Christi non recté ad eum modum Latiné reddi.In Græco habetur sic,τῦτο ἐςὶ τὸ αἷμά μυ τὸ τῆς καινῆς διαθήκης. quæ verba sic sunt reddeda ut dicatur *Hoc est sanguis meus, &c.*nempe hoc poculum.Sic enim pronomē illud τῦτο declaratur Luc.22. v.20.& 1.Cor.11.25.ubi habetur τῦτο τὸ ποτήριον.Quód si reddatur,*Hic est sanguis meus*: id ex consuetudine Latinæ linguæ perinde valebit ac si diceretur *Hic sanguis est sanguis meus.* at Christū per pronomē τῦτο non demonstrasse suum sanguinem,sed poculum:jam ex Lucę & Pauli expositione est ostensum.Quum autem Moses diceret,*Hic est sanguis fœderis*:idem valet ac si dixisset,*Hic sanguis est sanguis fœderis.*. ostendebat enim sanguinem holocaustorum quo populum aspergebat. Hinc jam perspicitur, enuntiatum Mosis propria phrasi constare,quatenus sanguinem ostendens, sanguinem eum esse pronuntiat : at enuntiatum Christi phrasi metonymica constat, quatenus ostendens sanguinis sui signum, videlicet poculum seu vinum poculo contentum, pronuntiat illud esse ipsum suum sanguinem.

Ex v.22. Sicut absque effusione sanguinis pecudum nulla contigit peccatorum remissio ceremonialis: sic absque effusione sanguinis Christi nulla contingit peccatorum remissio realis.Non est igitur putandum,peccatū originis remitti per sanctam Christi conceptionem : item peccata quæ vocantur omissionis,remitti per sanctam Christi vitam. Nam si ita res haberet:tum fieret peccatorum quorundam remissio absque effusione sanguinis.id quod Apostolus diserté negat.

Ex v.23.Sophisticantur Pontificii quum ex numero plurali θυσίαις, quo hîc Apostolus victimam Christi significat,argutantur, sacrificium Christi esse iterandum in Missa.Quasi veró non sit perspicuum, Apostolum numero plurali de victima Christi uti impropriè, ex eo quód ipsam cum victimis veteris testamenti comparat. Et quasi æquum sit, unam voculam arripere & torquere contra perspicuum plurium aliorum dictorum consensum: cujusmodi occurrunt tum in hoc ipso capite pauló póst, tum in capite sequēte: ut infrá v.25.*Neq;* (oportet)*ut sæpe offerat semetipsum*: Et v.26.*Sed nunc semel per immolationem sui patefactus est.* Et v.28.*Ita & Christus semel oblatus.* Sic cap.10.v.10.*Qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu Christi semel factam.* Et v.12.*Hic veró una pro peccatis oblata victima, in perpetuum sedet ad dexeram Dei.*Et v.14.*Vnica enim oblatione consecravit in perpetuum eos qui sanctificantur.*

Ex v.25.26.27.& 28.Quum sacrificium Christi non sit iterandum, ut hîc claré docet Apostolus : peccant igitur Papistæ,quum illud in sua Missa iterare conantur.Imó gravissima ignominia Christum afficiunt, quum expiationem peccatorum sacrificio Missæ adscribunt : quippe quæ solius

sacrificii Christi nunquam iterandi effectum est.

Ex v.27. Quum Apostolus hic dicat, statutum esse hominibus ut semel moriantur: quærat aliquis, quomodo cum hoc dicto conveniat illa sententia 1.Cor.15.v.51. *Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur,* quâ eandem sententiam tradit.1.Thes.4.v.15.& 17. ubi tradit, Dominum in suo adventu aliquos deprehensurum in vivis. Respondeo: Mutatio illa subitanea qua qui tunc in vivis erunt, immutabuntur: erit illis instar mortis. Et Apostolus videtur hoc loco respicere ad cursum mundi qualis quotidie cernitur, nihil interim derogans privilegio eorum, qui ad diem usque judicii victuri sunt: nec etiam extraordinariis exemplis paucorum quorundam qui á mortuis excitati, iterum mortui sunt.

Ex v.28. Notandum quod dicit Apostolus, Christum oblatum esse ut tolleret peccata multorum, πολλῶν, id quod intelligendum est de electis atque credentibus. Similiter loquitur Christus quum dicit, *sanguinem suum effusum iri περὶ πολλῶν*, Matt.26.v.28. Item Paulus Rom.5.v.19. ubi dicit. *Per unius* (nempe Christi) *obedientiam justi constituentur οἱ πολλοί, multi illi*: nempe omnes qui Christo tanquam stirpi fuerint insiti. Quare dicta scripturæ quæ videntur tradere, Christum mortuum esse simpliciter pro omnibus, hoc est, singulis hominibus: per synecdochen generis accipienda sunt; & restringenda ad electos pro quibus solis sese obtulit: quippe pro quib. solis oravit, reprobis exclusis, John.17.v.9.& 20.

Ex eod.v. Quum Apostolus dicat, Christum altera vice conspectum iri absque peccato: quærat aliquis, an igitur prima vice, id est, in primo suo adventu conspectus sit cum peccato? Respondeo: conspectus fuit cum peccato mundi sibi imputato: Esa.53.v.6. 2.Cor.5.21. at non fuit conspectus cum peccato proprio. Sanctè enim conceptus est, & sanctè semper vixit.

ANALYSIS CAP. X.

ARGUMENTUM.

Quod superiore capite docuit de infirmitate sacerdotii Levitici, & contrá sacerdotii Christi efficacia: idipsum hic confirmat usq; ad v.19. Deinde ex tota doctrina in superioribus tradita deducit exhortationem ad constantiam in fide, úsque ad finem capitis. ita sunt duæ principales hujus capitis partes.

1 *LEx enim umbram obtinens eorum bonorum quæ futura erant, non ipsam imaginem rerum, iisdem hostiis anniversariis quas offerunt, nunquam in perpetuum potest accedentes sanctificare.*

2 *Alioqui nonne desiissent offerri? propterea quód sacrificantes semel purgati, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscii.*

3 *At in istis fit repetita mentio peccatorum quotannis.*

4 *Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.*

IN prima capitis parte primúm ostendit, sacrificia Legalia seu Levitica non sanctificasse cultores, videlicet secundúm conscientiam: ut superiore capite v.9. declaravit. Hoc ostendit quatuor primis versibus. Deinde ex illa demonstratione infert, ad sanctificandum electos opus fuisse longé pretiosiore sacrificio, videlicet sacrificio corporis Christi, á v.5 usq; ad 11.

Tertió

Tertiò ostendit, corpus Christi semel tantùm esse oblatum, nec iterùm esse offerendum, á v.11. usque ad 19.

Igitur sacrificia Legalia non sanctificasse cultores, seu non abstulisse aut expiasse eorum peccata, tribus argumentis ostendit: quorum primum sumtum est ab adjuncta eorum iteratione: quod concluditur syllogismo connexo ad hunc modum:

Si sacrificia illa Legalia anniversariæ expiationis sanctificassent accedentes, desiissent offerri, v.2.

At non desierunt offerri (nempe durante politia Mosaica) sed quotannis iterum fuerunt oblata, v.1.

Ergo sacrificia illa non sanctificarunt accedentes, v.1.

Huic argumento præmittit προθεραπείας ἕνεκα expositionem caussæ, exponens videlicet caussam illius infirmitatis sacrificiorum Legalium, ne Hebræi hac doctrina offenderentur. Ait igitur, *Legem habuisse umbram* tantùm *bonorum illorum quæ erant futura, non autem ipsam imaginem veram.* quasi dicat: Quemadmodum se habet rudis adumbratio seu delineatio animalis depingendi, ad ipsam illius imaginem quæ vivis coloribus ipsum exprimit atque exhibet: ita se habent sacrificia Legalia ad sacrificium Christi. nam sacrificia Legalia non exhibuerunt, nec populo Dei contulerunt res ipsas seu futura illa bona, videlicet sanctificationem seu purgationem conscientiarum, ablationem seu expiationem peccatorum, jus hæreditatis cœlestis: at sacrificium Christi hæc bona populo Dei exhibet & confert. Deinde huic argumento annectit approbationem connexi, inquiens: *Propterea quòd qui sacrificassent ac semel purgati essent, nullorum peccatorum amplius sibi essent conscii.* Prosyllogismus iste sic erit:

Qui sibi non sunt conscii peccati, non opus habent offerre sacrificium pro peccato.

Atqui si sacrificia Legalia sanctificassent cultores, tum illi nō fuissent sibi amplius conscii peccati.

Ergo si sacrificia Legalia sanctificassent, tum qui illa obtulerunt, non opus habuissent iterū offerre: & per consequens offerre desiissent.

Secundum argumentum sumtum est ab adjuncta confessione peccatorum, v.3. Syllogismus sic erit:

Si sacrificia Legalia sanctificassent, tum non fuisset opus quotannis apud illa repetere peccatorum confessionem.

At hoc fuit opus ex præscripto Legis, Levit. 16. v. 21.

Ergo sacrificia Legalia non sanctificarunt.

Tertium argumentum sumtum est á naturali utilitate illorum sacrificiorum, v.4.

Sanguis taurorum & hircorum non potest auferre peccata, nempe propter naturalem utilitatem.

At sacrificia Legalia fuerunt sanguis taurorum & hircorum.

Ergo sacrificia Legalia non potuerunt auferre peccata.

5 *Quapropter ingrediens in mundum, dicit, Sacrificium & oblationem noluisti, corpus autem adeptasti mihi.*

6 *Holocautomata & hostias pro peccato non approbasti.*

7 *Tunc dixi, Ecce adsum (in volumine libri scriptum est de me) ut faciam, ô Deus, voluntatem tuam:*

8 *Quum superiùs dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostias pro peccato noluisti, neque approbasti: (quæ juxta Legem offeruntur)*

9 *Tunc dixit, Ecce adſum ut faciam, ô Deus, voluntatem tuam. Tollit prius, ut poſterius ſtatuat.*

10 *Qua voluntate ſanctificati ſumus, per oblationem corporis Jeſu Chriſti ſemel* factam.

Sequitur ſecunda particula primę partis capitis: ubi ex demonſtratione allata, & maximé ex poſtremo argumento infert (per tacitam ratiocinationem á contrario) ad expiationem peccatorum opus fuiſſe longe pretioſiore ſacrificio, videl. ſacrificio corporis filii Dei. Hujus ſententiæ illationem ſignificat conjunctione ratiocinativa διὸ, id eſt, *Quapropter.* Ipſam veró ſententiam confirmat teſtimonio prophetico Davidis ex Pſal. 40. Hoc teſtimoniũ Apoſtolus primúm recitat, v. 5. 6. & 7. Deinde idem exponit, v. 8. 9. 10. Porró in illis verbis quæ hîc ex Pſal. 40. recitantur, Chriſtus loquens introducitur, tanquam ſacerdos á Deo deſignatus. Commemorat autem duo de ſacerdotio ſuo: primúm vocationem ſui á Patre, v. 5. & 6. deinde promtum ſuum obſequium in vocatione illa adminiſtranda, v. 7. Vocationem ſignificat his verbis, ad Deum patrem directis: *Corpus aptaſti mihi*, nempe ut illud tibi offeram, & illius oblatione ſanctificem populum tuum. Porró hanc ſententiam illuſtrat & amplificat antitheſi oblationũ Legalium: quas negat Deo approbari, nempe hactenus ut ſanctificetur per ipſa populus. Porró obſequium ſuum in ſacerdotio adminiſtrando profitetur his verbis, v. 7. *Tunc dixi, Ecce adſum ut faciam ô Deus voluntatem tuam.* Huic obſequii ſui profeſſioni inſerit expoſitionem cauſſæ impulſivæ, inquiens: *In volumine libri ſcriptum eſt de me.* quaſi dicat: Quoniam in libro Legis per Moſen ſcribi curaſti promiſſiones de me, tanquam futuro ſacerdote, qui ſuo ſacrificio te ſit populo ſuo reconciliaturus: idcirco ut ſcriptura iſta impleatur, promtus atque paratus ſum ad fungendum illo meo ſacerdotio, ad quod tu me vocaſti. Sic cúm in horto caperetur, promté obſecutus eſt: & hujus obſequii cauſſam eandem expoſuit, prohibens Petrum á ſui vindicatione, eó quód ſecus non poſſit impleri ſcriptura, Matth. 26. v. 54. Cæterúm Apoſtolus non contentus verba Pſalmi ſimpliciter recitaſſe, addit eorum expoſitionem: & admonet de antitheſi qua ſanctificatio oblationibus quidem legalibus adimitur, contrá vero oblationi Chriſti attribuitur: atque ita exponit primúm quæ oblationes in verbis Pſalmi intelligantur, videl. Legales ſeu quæ ſecundúm legem offeruntur, v. 8. deinde quo ſenſu dicatur Deus oblationes illas nolle nec approbare, & contrá quæ ſit illa voluntas Dei quam fecit Chriſtus, nempe quod non ſit per illas oblationes populo ſuo recõciliatus, quippe quód nemo per illas ſit ſanctificatus: id quod ſignificat per tacitam antitheſin in principio v. 10. quum ait, *Qua voluntate ſanctificati ſumus*, quaſi dicat: non autem illis oblationibus. Etenim hæc duo expreſſé inter ſe in verbis Pſalmi opponuntur. Porró voluntas Dei quam fecit Chriſtus, eſt oblatio corporis Chriſti: ut expreſſé declarat Apoſtolus eod. v. 10. Unde jam perſpicitur, quem ſenſum habeant verba illa, *Corpus aptaſti mihi.* Significatur enim, Deum filio ſuo ideo aptaſſe corpus, ut illud ipſi offerret ad ſanctificandum electos, atque ita reconciliandum illis Deum.

11 *Omnis igitur Sacerdos adſtat quotidie operans, & eaſdem ſæpius offerens hoſtias, quæ nunquam poſſint auferre peccata:*

12 *Hîc verò una pro peccatis oblata in perpetuum victima, conſedit ad dextram Dei:*

13 *De cætero expectans, donec inimici ipſius pro ſcabello pedum eius ponantur.*

14 *Unica enim oblatione conſecravit in perpetuum eos qui ſanctificantur.*

15 *Teſtifi-*

15 *Testificatur autem* hoc *nobis & ipse Spiritus sanctus: nam posteaquam priùs dixisset,*
16 *Hoc est fœdus quod paciscar cum eis post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum,& eorum mentibus eas inscribam:*
17 Tunc dixit, *Et peccatorum atque iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.*
18 *Porro ubi est horum remissio,non* est *amplius oblatio pro peccato.*

Sequitur tertia particula primæ partis,continens expolitionem qua doctrina modó exposita de sanctificatione effecta per oblationem Christi,amplificatur ab adjuncto numero: quód nimirum oblatio illa fuerit unica,nec ampliús sit repetenda. Hanc sententiam primúm proponit illustratam antithesi oblationum Legalium: ut quæ fuerint sæpiús oblatæ, nec abstulerint peccata,v.11. Qûum oblatio Christi fuerit unica, eáque peccata sint expiata,v.12. Deinde hanc sententiã,quód peccata expiata sint & populus Dei sanctificatus unica illa oblatione Christi, probat duobus argumentis: primúm ab effectu,videlicet sessione ad dexteram Dei,v.12. Deinde á testimonio scripturæ,v.15.& deinceps.Argumentum illud á sessione ad dextram Dei,hanc habet rationem: quód nisi Christus peccata quæ ut sponsor in se susceperat, expiasset illa sui oblatione, non patuisset ei aditus ad cœlestem illam gloriam: quum qui peccato pollutus est quovis modo,locum in cœlo habere non possit, nedum ut exaltetur ad Dei dextram & in summa gloria regnet. Deinde veró & hoc considerandum, quód exaltatio illa Christi ad dextram Dei, præmium est humiliationis ipsius, ut liquet ex verbis Pauli Philipp.2.v.9.& ex verbis Christi Luc.24.v.26. Nemo autem coronatur, nisi legitimé certaverit, ut ait Paulus 2.Tim.2.5. Quare ut Christus præmium illud & gloriam sibi propositam adipisceretur, necesse fuit ut priús perficeret voluntatem Dei offerendo sese ad electos sanctificandos. Porró sessionem illam Christi ad dextram Dei amplificat v.13. ab adjuncto tempore quo ille regnandi modus duraturus est, nempe donec inimici ipsius scabellum pedum ipsius fiant. Id quod futurum est in fine mundi, quumipse adventurus est ad judicandum vivos & mortuos, ac proinde mortuos excitaturus. Etenim ultimus inimicus qui est abolendus,est mors: ut docet Paulus 1.ad Cor.15.v.26.Hoc argumento sic exposito,conclusionem ipsam repetit v.14. eámque argumento annectit per conjunctionem caussalem γὰρ: significans,illum effectum ex hac causa dependêre. Jam ad testimonium scripturæ quod attinet, illi primúm conciliat authoritatem, admonens authorẽ illius esse Spiritum sanctum,v.15. Quippe(ut Petrus ait 2.Pet.1.21.) non voluntate hominis allata est olim prophetia: sed acti á Spiritu sancto loquuti sunt sancti Dei homines.Deinde v.16.& 17.recitat verba quę extant Jerem. 31.v.33.& 34. ubi observandum, vim argumenti positam esse potissimúm in illis verbis quę hîc recitantur v.17.Priora autem ideo simul recitantur,quia in illis mentio fit fœderis Dei cum suo populo quod per Christum tanquam mediatorem fuit confirmandum. Non autem haberi hic rationem illorum verborum, *Indam leges meas, &c.* Sed illa tantúm propter cohærentiam sententiarum esse adducta, ut videlicet posterior illa sententia de remissione peccatorum verbis illis de paciscendo fœdere, commodiús posset annecti: hoc vel ex eo liquere potest, quód complura verba quæ illis in loco Jeremiæ cohærent, hîc omittuntur. Cæterúm ex hoc testimonio sic argumentatur Apostolus:

Ubi peccatorũ est remissio, ibi nõ est amplius oblatio pro peccato, v.18.

Atqui

Atqui per oblationem Christi (ut qui mediator est novi fœderis) est remissio peccatorũ, teste Spiritu sancto apud Jeremiam v.16.& 17.
Ergo ubi est oblatio Christi, ibi non est amplius oblatio pro peccato.
Et per cõsequens oblatione Christi unica, peccata expiata sunt: nec illa oblatio unquam iteranda est, v.14.

19 *Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinem Jesu,*

20 *Eâ viâ quam dedicavit nobis recentem & vivam, per velum, hoc est, per carnem suam:*

21 Quúmque habeamus *Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei:*

22 *Accedamus cum vero corde, & certa persuasione fidei, aspersione purgatis cordibus à conscientia mala:*

23 *Et abluto corpore aqua pura, teneamus confessionem spei non vacillantem:* (*fidelis enim* est *qui promisit*)

24 *Et observemus alii alios, ut nos acuamus ad charitatem & bona opera:*

25 *Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos* est *quibusdam; sed adhortantes* alii alios: *idque eo magis quòd videtis illum diem appropinquare.*

Sequitur altera pars capitis, quæ meritó peculiari capite distingui debuit: quum hîc incipiat totius epistolæ altera pars. Hactenus enim fuit epistolæ pars prior, continens doctrinam de persona & officiis atque beneficiis Christi: sequitur deinceps pars altera, quæ est exhortatio ad Christianos Hebræos, ut in doctrina illa constanter credenda atque confitenda & vita secundúm illam instituenda perseverent. Primúm autem exhortationem proponit quadrimembrem, annexis passim argumentis ad singula exhortationis membra specialiter accommodatis, usque ad vers.26. Deinde argumentum affert ad totam illam exhortationem pertinens, ab effectu pernicioso, usq; ad v.32. Tum interserit consolationem contra metũ defectionis, usq; ad v.35. Postremó addit argumentũ exhortationis alterum, quod sumtum est ab effectu utili, usq; ad finem capitis. Atque ita ista capitis pars in quatuor particulas subdividitur. Ad quarum primam in proposito textu comprehensam quod attinet: exhortatur ad quatuor, videlicet ad constantiam in fide, v.22. ad constantiam in spe, v.23. ad charitatem fraternam, v. 24.& ad exercitia pietatis, v.25. Hanc quadrimembrem exhortationẽ initió deducit ex doctrina anté exposita de beneficiis in nos collatis per sacerdotium Christi, v.19.20. & 21. Beneficia autem illa synecdochicé comprehendit sub libertate ingrediendi sacrarium, id est, cœlum, quippe hæc libertas præsupponit expiationem peccatorum & sanctificationem nostri. Atq; ex hujus beneficii commemoratione commodé deducit exhortationem ad invocationem Dei ex fide, inquiens: *Quum igitur habeamus libertatem ingrediendi sacrarium, accedamus cum vero corde, &c.* Verbo *accedendi* significat invocationem Dei: quippe per quam ad Deum accedimus, & opem ejus imploramus. Similem exhortationem vide suprá cap.4.v.14.& 16. Cæterúm in invocatione Dei requirit duo: unum, ut proficiscatur *ex corde vero*, id est, sincero & ab hypocrisi alieno, quod scilicet veré tangatur inopiæ suæ sensu, & serió opem Dei expetat: alterum, ut proficiscatur *ex certa persuasione fidei*, id est, ex fiducia filiali, & certa persuasione de paterno Dei erga nos favore. Hanc autem fidem seu fiduciam declarat expositione caussæ procreantis, quód scilicet per fidem corda nostra aspersa sint sanguine Christi, atq; ita abluta & purgata á conscientia mala, ut scilicet non ampliús nobis conscii simus peccatorum, quippe quæ per remissionem Dei é medio sublata

lata sunt, propter satisfactionem Christi. Atque hoc est primum exhortationis institutæ membrum, videlicet ad fidem: ad spem veró hortatur v.23. inquiens: *Et abluto corpore aqua pura, teneamus confessionem spei, &c.* Quibus verbis hortatur tum ad confessionem spei, tum ad spem ipsam. Ad confessionem quidem argumento á caussa procreantem, videlicet beneficio remissionis peccatorum; quam significat phrasi sacramentali, petita ex vetere Testamento, quum ait, λελυμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, id est, *Quum habeamus corpus ablutum aqua pura.* Nam sicut olim ad cultum Dei externum accessuri, abluebant corpus aqua pura, ex labro in hunc usum ante tabernaculum collocato: ita, ut fideles ad cultum Dei spiritualem recté accedant, necesse est ut habeant corda abluta sanguine Christi, id est, ut habeant remissionem peccatorum per sanguinem illius. Atq; sic hortatur ad confessioné spei: ad ipsam veró spem hortatur á certitudine eventus, quód nimirum certó futurum sit ut vita æterna quam speramus, nobis contingat, id quod probat testimonio promissionis Dei: quod ipsum confirmat ab adjuncta Dei veracitate, seu á natura Dei verace, inquiens: *Fidelis enim est qui promisit.* Atque hoc est secundum institutæ exhortationis membrum. Tertium continetur v.24. *Et observemus alii alios, &c.* Ubi hortatur ad charitatem fraternam & bona opera: ac nominatim ut alii alios fraterno animo observent, ut nimirum animadversis fratrum vitiis, acuant sese ad illos amanter & fraterné corrigendum: item ut animadversa eorum egestate, acuant sese ad illis benefaciendum. Atque hoc est membrum exhortationis tertium: quartum continetur v.25. *Non deserentes aggregationem nostri, &c.* Ubi hortatur ad exercitia pietatis, quibus fides, spes & charitas aluntur ac foventur. Hæc exercitia sunt: auscultatio verbi Dei, perceptio sacramentorum, collatio eleemosynæ & preces: quæ omnia significat nomine ἐπισυναγωγῆς, id est, aggregationis, quia in congregatione fidelium solent peragi. Simul autem quosdam qui congregationes illas deserebant, reprehendit: quo ipso significat, se non sine caussa illó exhortari. Huic exhortationi annectit argumentum á brevitate temporis quod concedatur ad ejusmodi exercitia peragenda: quippe quód dies ille judicii, id est finis mundi appropinquet. Eodem argumento utitur, 1.Cor.7.v.29.

26 *Nam si vltro peccauerimus post acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:*

27 *Sed horrenda quædam expectatio iudicii, & ignis feruor, qui deuoraturus est adversarios.*

28 *Qui abrogârit Mosis Legem, absque misericordia ex duorum aut trium testimonio moritur:*

29 *Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus censebitur qui filium Dei conculcârit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & spiritum gratiæ contumelia affecerit?*

30 *Nouimus enim eum qui dixit, Meum est vlcisci; ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, Dominus iudicabit populum suum.*

31 *Horrendum est incidere in manus Dei viui.*

Hæc est secunda particula secundæ partis capitis, ubi ad constantiam in fide hortatur, seu (quod eódem redit) á defectione sive apostasia dehortatur argumento ab effectu pernicioso, videlicet exitio æterno quod manet eos qui á fide Christiana deficiunt. Hoc argumentum primum proponit versu 26. & 27. Deinde confirmat versibus reliquis. Argumentum proponit per enunciatum connexum, cujus summa est: Si á Christo defecerimus, certó peribimus.

peribimus. Defectionem seu apostasiam Apostolus significat his verbis, *Si ultrò peccaverimus post acceptam cognitionem veritatis.* Ubi verbo *peccandi* κατ᾽ ἐξοχὴν intelligit defectionem seu apostasiam á fide Christiana: itémque nomine *veritatis* intelligit veritatem Euangelii seu doctrinæ cœlestis de Christo. Præterea apostatas illos nominat *adversarios*, videlicet adversarios Christi & veritatis cœlestis de illo. Interitum veró seu exitium apostatarum exponit his verbis, *Non adhuc pro peccatis reliqua est hostia, sed horrenda quædam expectatio judicii & ignis fervor, qui devoraturus est adversarios.* Quibus verbis certitudinem exitii apostatarum ostendit per remotionẽ caussæ corrumpentis, cúm negat apostatis reliquam esse hostiam expiatoriam, qua nimirum petulans illa defectio expietur. Exitium veró ipsum significat primúm nomine *judicii* per synecdochen generis in scriptura usitatam: deinde per metaphoram *ignis devorantis*, qui cruciatus in supplicio corporis maximus habetur. Præterea exitium illud amplificat ab effectu, dum vocat *horrendum*, id est, quod horrorem incutiat cogitanti. Hactenus de argumenti propositione: confirmatio ejus sequitur v.28. & deinceps. Confirmatio hæc seu approbatio argumenti principalis constat argumentis duobus: quorum prius ductum est á comparatione minoris, v.28. & 29. posterius á testimonio scripturæ gemino, v.30. Summa prioris argumenti est: Qui contemserit Legem Mosis, eum Deus affici vult supplicio: Ergo acerbiore supplicio (videlicet æterno) vult affici eúm qui contemserit doctrinam Christi. Ratio consequentiæ: Nam qui doctrinam Christi (nempe á se cognitam) contemnit, & ab ea ultró deficit, is *conculcat* (nempe quantum in ipso est) *filium Dei, & sanguinem fœderis* (videlicet sanguinem Christi quo fœdus gratiæ est confirmatum) *per quem fuerat sanctificatus, profanum ducit: & Spiritum gratiæ* (id est, Spiritum sanctum de gratia Dei testificantem) *contumelia afficit*, dum videlicet illud ejus testimonium mendacii arguit. In hujus enthymematis antecedente observandum; non esse hic sermonem de quavis transgressione Legis, sed de ea tantúm quæ fit cum contemtu & (ut Moses loquitur) elata manu. Respicit enim Apostolus hoc loco ad Legem Dei quæ extat Numer.15.v.30.& 31.his verbis: *Anima illa quæ commiserit elata manu, sive ex indigenis sive ex peregrinis, Jehovam afficit iste probro: omnino exscindetur anima illa é medio populi sui. Quia verbum Jehovæ sprevit, & mandatum ejus irritum fecit, omnino exscinditor anima illa: iniquitas ejus in ea est.* Ex cujus loci collatione apparet; quod illic dicitur, *Omnino exscinditor*, seu (ut in Hebræo habetur) *exscindendo exscinditor*: pro eo Apostolum hic dicere, *Absque misericordia moritur.* Quod autem adjicitur de duorum aut trium testimonio, sumtum est ex Deut.19.v.15. Atque hæc de argumento confirmationis priore: Posterius continetur v.30. ubi recitat duo testimonia de vindicta Dei qua persecuturus est impios: quæ ambo testimonia extant, Deut.32.v.35.& 36. Horum testimoniorum veritatem confirmat á testimonio conscientiæ fidelium: ut qui certó norint, hanc Dei naturam & consuetudinem esse, sicut illic de se testatur. Tandem v.31. illorum testimoniorum recitationem ac totius hujus argumenti disputationem exornat epiphonemate: quo admonet de judicii divini horrenda severitate: ut Hebræos ab apostasia eó efficaciús deterreat.

32 *Revocate veró in memoriam superiores dies, quibus postquam illustrati fuistis, ingens certamen afflictionum sustinuistis.*

33 *Partim quidem, dum & cum probris & cum afflictionibus spectaculum estis facti: partim veró, dum socii facti estis eorum qui sic agitantur.*

34 *Nam*

34 *Nam & de vinculis meis mecum doluistis, & direptionem facultatum vestrarum cum gaudio excepistis; ut qui sciretis, vos habere apud vos potiorem substantiam in cœlis, & quæ permaneat.*

Quia mentionem fecerat horrendi exitii apostatarum, nunc per quandam prolepsin contra apostasiæ metum fideles Hebræos consolatur. Igitur ipsos non defecturos, sed in fide perseveraturos, probat exemplo anteactæ experientiæ, videlicet perseverantiæ quam superioribus diebus per Dei gratiam adhibuerant sub persecutione propter Christianæ fidei confessionem. Illam perseverantiam primúm illustrat elegante simili, quum eam vocat ἄθλησιν παθημάτων, *certamen perpessionum.* Qua appellatione significat: quemadmodum qui in stadio currunt, aut luctando plagas accipiunt, illi certant ad consequendum brabeum seu coronam: sic ipsos etiam spe consequendæ coronæ illius immarcessibilis, gloriæ nimirum ac felicitatis cœlestis, strenué quasi certasse tolerando perpessiones propter fidei Christianæ confessionem. Deinde illas ipsorum perpessiones amplificat distributione é subjectis, quód nimirum eas experti sint, partim in seipsis, partim in fratribus. Item illas quas in seipsis experti sint, subdistinguit in probra & oppressiones: & utrasq; maximé veró probra illa illustrat similitudine, sumta ab iis quorum vitia aut scelera in theatris & spectaculis publicis probri caussa traducuntur. Tum utrumque membrum principalis distributionis declarat subjectione exemplorum, sed ordine inverso. Primúm enim perpessiones quas in fratribus experti sint, declarat exemplo speciali suorum vinculorum: deinde veró oppressiones quas in seipsis experti erant, declarat exemplo generali direptionis facultatum. Atque hujus oppressionis tolerantiam amplificat ab adjuncto gaudio: quod ipsum gaudium illustrat expositione caussæ procreantis, videlicet fidei ac spei vitæ æternæ: ubi ait, *Ut qui sciretis* (nempe per fidem in promissiones Dei) *vos habere apud vos* (nempe per illam ipsam fidem ac inde manantem spem) *potiorem substantiam in cœlis & permanentem.* Id est, vitam æternam & gloriã illam cœlestem. Quibus verbis simul eorum sapientiam collaudat: ut qui majoris boni consequendi caussã, æquo animo jacturam fecerint minoris. Etenim bona cœlestia terrenis longé potiora sunt, tum propter alias caussas, tum quód sunt μένοντα, manentia, id est, constantia & æterna: quum terrena bona, fluxa atque caduca sint.

35 *Ne igitur abjicite fiduciã vestram, quæ magnam habet præmii retributionẽ.*

36 *Nam tolerantia vobis est opus; ut voluntati Dei obsecuti, reportetis promissionem illam.*

37 *Adhuc enim paululũ, pauxillum: & qui venturus est, veniet neq; tardabit.*

38 *Iustus autẽ ex fide vivet: at si quis se subduxerit, non probat eũ animus meus.*

39 *At nos non ii sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus ad animæ salutem.*

Hic proponit alterum institutæ exhortationis argumentũ, quod sumtum est ab effectu utili, videlicet retributione præmii quod est vita æterna seu salus animæ. Initio autem exhortationem ipsam repetit, eámque ex proximé præcedentibus deducit, inquiens: *Ne igitur abjicite fiduciam vestram.* quasi dicat, Quum igitur omnes in fide perseverantes, eámque constanter confitentes, maneat substantia illa pretiosissima atque optatissima in cœlis. ergo ut hanc consequamini, in fide perseverate, eámque constanter confitemini. Deinde argumentum ipsum annectit, inquiens: *Quæ* (nempe fiducia) *magnam habet præmii retributionem.* Deinde vers. 36. exhortationem

formac

format specialius, exhortans ad patientiam seu tolerantiam persecutionis propter fidei confessionem: simulque exhortationis argumentum repetit, & á testimonio promissionis Dei confirmat, inquiens: *Nam tolerantia vobis opus est, ut reportetis promissionem*, hoc est, rem á Deo promissam, videlicet illam præmii retributionem. Simul autem inserit aliud quoq; exhortationis argumentum, quod sumtum est á caussa procreante, videlicet consideratione voluntatis Dei, quum dicit: *Ubi voluntatem Dei præstiteritis.* quasi dicat: Quum hæc sit voluntas Dei, ut propter fidei confessionem toleremus persecutionem mundi: agite, considerantes hoc, constanter fidem confitemini & persecutionem tolerate. Postea v. 37. initió argumentum propositum á præmii retributione, amplificat ab adjuncta brevitate téporis quod intercessurum sit inter certaminis laborem & præmii retributionem, inquiens: *Adhuc enim paululum pauxillum, &c.* Deinde reliqua parte versus & v. 38. argumenti illius confirmationem á promissione Dei, exponit iis verbis quæ extant Habacuc 2. v. 3. & 4. Quibus verbis etsi Deus proprié erudiebat populum illius temporis, & pios qui per fidem ab ipso solo pendebant, consolabatur contra hostes, promittendo eis tum temporalem tum æternam salutem: tamen Apostolus considerata constante natura Dei, ut qui sibi semper similis sit, recté illam promissionem per tacitam ratiocinationem á pari, accommodat ad fidelem populum novi Testamenti, ut qui & ipse persecutionem hostium perpetiatur. Observandum autem, verba illa, ἐὰν ὑποστείληται, &c. desumta esse ex versione Græcorum. nam in Hebræo aliter habetur, nempe (ut recentiores quidem verterunt) *Ecce ebullat in quo non est rectus animus ipsius.* Sed Apostolo satis fuit, versionem tunc receptam, quatenus videbat illã sententiam veram quæ per se nihil incommodi haberet, contineri: ad suum propositum accommodare. Postremó v. 39. verbis ex Propheta recitatis subjicit prolepsin, qua occurrit sinistræ suspicioni, ne videatur malé ominari Hebræis, aut sinistré de illis suspicari, quasi scilicet metueret, ne qui ex illis se essent subducturi, & confessionem fidei Christianæ deserturi. Hanc igitur suspicionem anteoccupans, ait: *Nos autem non ii sumus qui nos subducamus ad exitium, &c.* ubi, ut apparet, ipsa duo principalia exhortationis institutæ argumenta simul repetit: videlicet alterum ab effectu pernicioso apostasiæ, nempe exitio: alterum veró ab effectu utili perseverantiæ, nempe æterna salute.

SCHOLIA IN CAP. X.

V. 1. Umbram. Σκιάν. Quum mox opponatur εἰκών, id est imago: apparet, nomine σκιᾶς hoc loco significari σκιαγραφίαν, id est, adumbrationem seu rudem delineationem: qualem carbone facere solent pictores, imaginem aliquam picturi. Aliter accipitur hæc vox Coloss. 2. vers. 17. nam illic opponitur corpus. *Eorum bonorum quæ futura erant.* τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est, quæ per Christum comparanda erant: videlicet expiatio peccatorum, sanctificatio conscientiarum, jus hæreditatis cœlestis. Sic suprá 9. 11. *Non ipsam imaginem rerum.* οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων. Id est, non ipsas res: quæ ad legales ceremonias se habent, ut imago ad umbram. Similis syntaxis, ut in illo Rom. cap. 4. *Accepit Abraham signum circumcisionis*: id est circumcisionem, tanquam signum. *Iisdem hostiis anniversariis.* κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις. Trajectio verborum. pro: ταῖς κατ' ἐνιαυτὸν αὐταῖς θυσίαις. *Nunquam in perpetuum potest.* εἰς τὸ διηνεκὲς οὐδέποτε δύναται. Alii ista verba, εἰς τὸ διηνεκὲς, referunt ad verbum

præcedentis προσφέρουσιν : non rectè. Nam si illud εἰς τὸ διηνεκὲς accipiatur simpliciter (videlicet pro continenter & absque interruptione) tum sententia illa fuerit falsa, & laborabit contradictione: quum dicatur, hostias illas oblatas fuisse κατ' ἐνιαυτὸν, id est, quotannis: non igitur continenter & absque interruptione. Si verò illud, εἰς τὸ διηνεκὲς, accipiatur κατά τι, secundùm quid, respectu videlicet annorum: ut significetur singulis annis absque interruptione (id est, ita ut nullus annus prætereatur) hostias illas oblatas fuisse: tum enuntiatum laborabit pleonasmo: quum hoc ipsum significetur verbis illis, κατ' ἐνιαυτὸν. Denique verba hæc, εἰς τὸ διηνεκὲς, ad sequentia pertinere, ex reipsa planum est: quatenus per tacitam antithesin innuitur sacrificium Christi, quo solo populus Dei sanctificatus est εἰς τὸ διηνεκὲς: sicut infrà v. 14. affirmat Apostolus.

2 *Alioqui nonne desiissent offerri:* ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι. Interrogatio innuens affirmationem: quasi dicat, Certé desiissent offerri. Alii sine interrogatione legunt, ac proinde adverbium οὐκ expungunt. Sed collationis verborum apud Græcos consuetudo istud videtur respuere. nam voce οὐκ expuncta, dicendum esset, ἐπεὶ ἐπαύσαντο ἄν: non autem, ἐπεὶ ἂν ἐπαύσαντο.

3 *Repetita mentio peccatorum.* ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν. Vide Levit. 16. 21.

4 *Taurorum & hircorum.* ταύρων καὶ τράγων. Qui scilicet offerebantur in festo expiationis: Levit. 16. Tauri autem hic nominantur pro juvencis seu vitulis: á quibus non nisi ætate differunt.

5 *Ingrediens in mundum.* εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nempe Christus. Id est, cùm in scriptura introducitur tanquam in mundum ingrediens. Similis phrasis fuit suprá 1. 6. *Dicit.* λέγει. Psal. 40. *Sacrificium, &c.* θυσίαν, &c. Sunt verba Christi ad Deum Patrem. *Corpus autem aptasti mihi.* σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι. Pro his verbis in Psalmo habetur אזנים כרית לי Osnájim caritha li: id est, *Aures perfodisti mihi.* Quibus verbis significat, se in perpetuam servitutem Patri addictum esse: sicut olim servi quorum auris subula affigebatur januæ heri: ut habetur Exod. cap. 21. vers. 5. Fieri autem potest ut Græci interpretes (quorum versionem Apostolus hoc loco retinet) pro אזנים, id est, aures, legerint גויה, id est, corpus. nam etsi illud nomen propriè significat os: tamen solitariè positum, accipitur etiam pro corpore: Ut Thren. cap. 4. v. 7. Naziræi rubebant corpore. Et verbum כרה significat non solum fodere: sed etiam aptare seu paare.

6 *Hostias pro peccato.* περὶ ἁμαρτίας. Subaudi θυσίας. Eodem sensu possunt hæc verba accipi, Roman. 8. vers. 3. καὶ περὶ ἁμαρτίας κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν. Pro καὶ θυσίᾳ περὶ ἁμαρτίας, &c. Id est, Et hostia pro peccato condemnavit peccatum. *Non approbasti.* οὐκ εὐδόκησας. In Græca versione habetur, οὐκ ἐζήτησας. Id est, non postulavisti: quomodo etiam habetur in Hebræo. Pro quo illud εὐδόκησας forte irrepsit: quippe quod insolentem hoc loco syntaxin parit.

7 *In volumine libri.* ἐν κεφαλίδι βιβλίου. His verbis videtur respicere ad illum locum Exod. 21. de servo qui auris pertusione hero addicebatur: ut significet illos servos gessisse typum sui. Quanquam potest intelligi generaliter de promissionibus quæ passim in libris Mosis Extant. Porró κεφαλὶς (ut rectè tradit Franciscus Junius) volumen dictũ est metaphoricè á specie, eó quód convolutũ & complicatũ libri corpus (ut libri quidẽ fuerunt veteres) quasi opus capitatũ est. Hanc expositionẽ confirmo ex traditione Suidæ: á quo κεφαλὶς βιβλίου dicitur esse id quod εἴλημα (id est volumẽ) vocant.

12 *Hic verò,* αὐτὸς δὲ,&c. Sic distinguo: οὗτος δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν εἰς τὸ διηνεκὲς, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ. Et sic interpretor: *Obtulit victimam* manentem *in perpetuum*, id est, quæ eam vim facultatémq; obtinet, ut nulla ampliús repetitione sit opus. Porró distinctionem receptam, qua dicitur Christus ad dexteram Dei consedisse εἰς τὸ διηνεκὲς, in perpetuum: repudiare videtur id quod mox additur: *Id quod superest expectans, donec inimici, &c.* His enim verbis significatur, illam sessionem (hoc est, illum regnandi modum) non fore perpetuam. Et sané Apostolus quoque idipsum testatur, quum dicit eum traditurum regnum Deo ac Patri, quum aboleverit omne imperium, &c. 1. Cor. 15. v. 24. Præterea distinctionem allatam confirmat verbum ἐκάθισεν, id est consedit, quo verbo significatur actio comparantis sese ad sessionem, non autem ipsa sessio seu actus sedendi. Usitata autem distinctio postularet verbum κάθηται id est, *sedet.*

15 *Nam postquam priús dixisset.* μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι. Videlicet apud Jeremiam cap. 31.

17 Tunc dixit, *Et peccatorum, &c.* καὶ τῶν ἁμαρτιῶν, &c. Suppleo, τότε εἴρηκε: ex collatione similis loci suprá hoc cap. v. 8. & 9. quia tale supplementū omnino postulant verba illa vers. 15. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι. Quinetiam idem postulat ipse hujus loci scopus. Propositum enim est Apostolo, confirmare sententiam propositam v. 14. ad cujus confirmationem verba illa quæ proximé sequuntur post illa, λέγει κύριος, non faciunt: sed tantúm ista, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν, &c. Quo minús autē dici possit, cum illis verbis cohærere ista, λέγει κύριος, quæ habentur versu decimo sexto: illud quoque obstat, quód planum est, hæc esse verba Prophetæ, per parenthesin ex more inserta: ut liquet ex collatione v. 10. cap. 8. suprá, & ex versu 33. cap. 31. apud Jeremiam.

20 *Ea via quam dedicavit nobis.* ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν. Pro, δι' ὁδοῦ ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν. Ellipsis & trajectio. Alii, *viam quam dedicavit*: ut accusativus ὁδὸν pendeat á participio ἔχοντες, in principio versus præcedentis. Sed tum fuerit insolentius ἀσύνδετον. Quare alterā syntaxin præfero. *Recentem* πρόσφατον. Græca voce significatur proprié recens mactatū, τὸ πρὸ τοῦ σφαττόμενον: quare viæ hoc epitheton tribuitur per metaphoram κατάχρησιν. Interim tamē quum per viam hîc intelligatur corpus Christi in cruce mactatum: de industria videtur Apostolus hoc epitheton delegisse, ut quod ipsi rei pulcré convenit. *Per velum, &c.* διὰ τοῦ καταπετάσματος. Respicit ad velum tabernaculi: per quod pontifex Leviticus ingrediebatur in sacrarium. Velo autem comparat corpus CHRISTI: quia in illo latuit deitas: sicut velo tabernaculi obtecta fuit arca fœderis, in qua residebat Jehovah.

22 *Accedamus.* προσερχώμεθα. Scilicet ad Deum: hoc est, invocemus Deum. Confer suprá 4. 16. *Cum vero corde.* μετὰ ἀληθινῆς καρδίας. Id est, cum vero cordis affectu.

23 *Aqua pura.* ὕδατι καθαρῷ. Id est, sanguine Christi: cujus typus fuit aqua qua cultores in Lege sese abluebant.

27 *Adversarios.* τοὺς ὑπεναντίους. Nempe eos qui resistunt Spiritui sancto: ut Stephanus loquitur Act. 7. v. 51.

29 *Per quem fuerat sanctificatus.* ἐν ᾧ ἡγιάσθη. Id est, per quem videbatur esse sanctificatus, quamdiu scilicet Christum confitebatur. *Spiritum gratiæ.* τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. Id est, Spiritum sanctum qui cordibus electorum de gratia Dei erga ipsos testificatur. *Contumelia affecerit.* ἐνυβρίσας. Nempe

arguendo illum mendacii, quatenus negat veritatem Euangelii de qua Spiritus sanctus in corde ejus testatur.

32 *Postquam illustrati fuistis.* φωτισθέντες. videlicet cognitione Dei, per Euangelium.

33 *Spectaculum estis facti* θεατριζόμενοι: Confer 1 Cor. 4. 9.

34 *Direptionem.* ἁρπαγὴν. Confer 1. Thess. 2. 14. *Cum gaudio.* μετὰ χαρᾶς. Confer Act. 5. 41.

36 *Promissionem.* τὴν ἐπαγγελίαν. Id est, hæreditatem illam cœlestem, credentibus promissam. Metonymia adjuncti, & synecdoche generis.

38 *At si* quis *se subduxerit* καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Conjunctio copulativa hîc valet adversativam: quum sit manifesta antithesis. Sunt autem hæc verba desumta ex versione Græca. nam in Hebræo habetur: *Ecce ebullat in quo non est rectus animus ipsius.*

39 *Non ii sumus qui nos subducamus, &c.* οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς, ἀλλὰ πίστεως. Ad verbum, *Non sumus subductionis, sed fidei.* Subaudi τέκνα, Id est, filii. Hebraismus: qualis Eph. 2. τέκνα ὀργῆς, filii iræ, id est, iræ Dei obnoxii.

OBSERVATIONES EX CAP. X.

Ex v. 1. Abutuntur hoc loco qui ex eo conantur stabilire discrimen quod ipsi tradunt inter sacramenta utriusque testamenti: quasi nimirum sola vetera Christum significarint: nova autem illum non amplius significent sed in se contineant & substantialiter conferant accipientibus. At, inquam, Apostolus hoc loco de discrimine Sacramentorum utriusque Testamenti nihil agit: sed agit de discrimine inter sacrificia veteris Testamenti & sacrificium novi Testamenti, videlicet sacrificium Christi: sicut in Analysi est demonstratum. Quod autem ad sacramenta utriusque Testamenti attinet: utraque significant Christum, tam nova, quàm vetera: (secus enim ne sacramenta quidem essent) sed discrimen in hoc est positum, quód vetera Christum significarunt ut venturum: nova veró eundem significant ut exhibitum, item quód nova veteribus clariora sunt: eó quod rem gestam & claré per Euangelium prædicatam repræsentant. Similiter abutuntur loco Col. 2. v. 17. *Quæ sunt umbra rerum futurarum: at corpus est Christi.* ubi similiter ceremoniæ veteris Testamenti cum ipso Christo comparantur: non autem utriusque Testamenti ceremoniæ seu sacramenta inter se.

Ex v. 4. Sicut sanguis taurorum & hircorum in vetere Testamento non potuit auferre peccata, propter naturalem scilicet utilitatem: sic etiam in novo Testamento aqua Baptismi & panis ac vinum Cœnæ Domini, non possunt auferri peccata, propter eandem caussam. Interim quemadmodum sanguis taurorum & hircorum in vetere Testamento á summo sacerdote inter sacrificandum effusus, divinum testimonium fuit credentibus, quód haberent remissionem peccatorum per sanguinem Christi, per illum pecudum sanguinem significatum, & suo tempore in sacrificio Christi effundendum: sic aqua Baptismi, itemque panis ac vinum cœnæ Domini in novo Testamento divina testimonia sunt credentibus, quód habeant remissionem peccatorum per eundem sanguinem Christi, jam in cruce cum sensu iræ Dei effusum.

Ex v. 7. Scopus sacræ scripturę est Christus: de hoc enim omnes prophetę prophetarunt: sicut Christus ipse hoc loco profitetur, inquiens, *In volumine libri scriptum est de me.* Similiter Johan. 5. v. 39. *Scrutamini scripturas: & illæ sunt quæ testificantur de me.* item vers. 46. *Si crederetis Mosi, crederetis mihi:*

de me enim ille scripsit. Item Luc. 24. v. 27. *Exorsus á Mose & omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso scripta erant.* Sic Petrus Act. 10. v. 43. *Huic omnes prophetæ testimoniū dant, &c.* Sic Paul. Rom. 1. v. 2. ait, *Deum Euangeliū suum de Christo iam olim promisisse per prophetas suos in Scripturis sanctis.* Quem autem prophetæ in suis scriptis prænuntiant exhibendū: eundem Apostoli in suis scriptis annuntiant exhibitum. Et hunc sui libri scopū expressé indicat Johannes cap. 20. v. ult. Quare in legendis Scripturis Christum potissimúm quæramus, omissa rerum ad salutem non necessariarum anxia & otiosa inquisitione.

Ex v. 10. Quum Apostolus testetur, nos sanctificatos esse (imputata scil. nobis sanctitate, ut á Deo pro sanctis habeamur) per oblationem corporis Jesu Christi: nón est igitur putandum, nos sanctificari per imputatam sanctam Christi vitam. nam si sancta Christi vita nobis imputaretur: oblatione corporis Christi non fuisset opus ad nos sanctificandum: quippe qui jam antea sanctificati fuissemus. Huc pertinet vox illa Christi Joh. 17. v. 19. *Ego pro eis sanctifico meipsum, ut sint & ipsi sanctificati vere, ἐν ἀληθείᾳ.* ubi significat, se consecrare seipsum in sanctam victimam, cujus oblatione electi sanctificentur.

Ex v. 10. 12. 14. 18. Quum oblàtio Christi semel tantúm fieri debuerit, ut hîc identidem repetit Apostolus: peccant igitur Pontificii, qui Christum in sua Missa quotidie offerre conantur. Nec eos juvat, quód dicunt, se offerre Christum modo incruento: etenim Scriptura illum modum ignorat: & contrá, unicam eamque cruentam Christi oblationem tradit.

Ex v. 15. Quum author Scripturæ propheticæ sit Spiritus sanctus: qui est Spiritus veritatis, atque adeó Deus ipse qui mentiri nequit: officii nostri est, absq; ulla hæsitatione fidem illi scripturæ habere. Id quod tamen non nisi illi facere possunt, quorum cordibus Spiritus sanctus veritatem sui verbi obsignat. Errant igitur Pōtificii, qui fidem Scripturę ab authoritate hominum, quos augusto Ecclesiæ titulo commendant, suspendunt. Confer 2. Pet. 1. v. 20. & 21.

Ex v. 19. & 20. Quum Christus vitam æternam nobis promeruerit sua morte, sicut hoc loco docet Apostolus, cúm ait, nos per sanguinem Jesu (item per carnem ejus) habere libertatem ad viam ingrediendi sacrarium: consequens est, eum non promeruisse nobis vitam æternam (ut quidam putant) sancta sua vita. Etenim si per hanc id esset effectum: tum illâ non fuisset opus. Interim sancta Christi vita ad hoc fuit necessaria, ut Christus esset sanctus pontifex & sancta victima, ac proinde ut sacrificium ejus esset idoneum atque efficax ad vitam nobis promerendam.

Ex v. 21. Ecclesia est domus Dei: cui Christus pręest tanquā filius familiâs, suprá cap. 3. v. 6. Qui cúm sit infinitæ sapientiæ ac potentiæ: non est dubium, quin domum suam & sapienter gubernet, & potenter necessaria ad salutem ei suppeditet. Quare demus singuli operam, ut simus ex hac domo, ac proinde præfecto illius Christo confidamus.

Ex v. 22. Ad legitimam precationem atque invocationem Dei inter alia requiruntur etiam hæc duo: ut proficiscatur ex vero corde, & ex certa persuasione fidei. Confer Rom. 10. vers. 14 Jacobi 1. v. 6. Vide quoque exempla contraria Pharisæi & publicani, Luc. 18. v. 9. & deinceps.

Ex v. 22. & 23. Conscientia á peccatis purgatur sanguine Christi quatenus per fidem scimus, sanguinem Christi pro nobis fusum esse in remissionem peccatorum. Confer suprá cap. 9. v. 14. Ergo qui expetit puram ac tran-

quillam

quillam conscientiam, credat in Christum. Ea autem fides ex se parit studium vitandi peccata, ne conscientia temeré lædatur aut gravetur.

Ex iisdem duobus versibus. Fideles percipiunt non solúm sacramenta, sed etiam rem per sacramenta significatam ac promissam: illa quidem externé seu corpore, hanc veró interné seu corde. Etenim Apostolus testatur, fideles Hebræos, & aspersa atque purgata habere corda á conscientia mala, & ablutum habere corpus aqua pura. Ita Apostolus fideles Corinthios alloquens, ait: *Abluti estis, in iustificati estis sanctificati estis in nomine Domini Jesu & per spiritum Dei nostri*, 1. Cor. 6. v. 11. Item fideles Galatas alloquens, ait: *Quicunque in Christum baptizati estis, Christum induistis*, Gal. 3. v. 27. Sic Paulo recéns ad fidem Christi converso dicebat Ananias, *Surge, baptizare & ablue peccata tua, invocato nomine Domini*: Act. 22. v. 16.

Ex v. 23. Non est satis in Christum credere, si illam fidem intus contineamus: sed oportet nos fidem & spem nostram confiteri ad gloriam nominis Dei, Sic Rom. 10. ait Apostolus: *Corde creditur ad iustitiam, ore autem fit confessio ad salutem.* Et Christus ipse dicit, *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor & ego illum coram patre meo cælesti: Qui veró me negaverit, illum & ego negabo.* Oremus igitur Deum ut largiatur nobis constantiam intrepidé fidem nostram confitendi. Huc pertinet & illud Petri, 1. Pet. 3 v. 15. *Estote semper parati ad respondendum cuilibet petenti rationem eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & reverentia.* Damnantur igitur pseudo Nicodemi: qui quoties periculosum putant, confessionem omittunt: imitantes scil. Nicodemum in eo, quód ad Christum vênit noctu propter metum Judæorum: quum tamen potiús imitari illum deberent in eo, quód Christi crucifixi corpus publicé de cruce uná cum Josepho deposuit, & pretiosis aromatibus funeravit.

Ex eod. v. Spes Christianorum qua sperant vitam æternam non fallit, sed certa est; quia nititur natura verace Dei, qui illam ipsis promisit. Quicquid enim Deus promittit, illud certó præstat; quia fidelis seu verax est, vide infrá cap. 11. v. 11. Sic dicitur, Rom. 5. vers. 5. *Spes non pudefacit.* Dissimilis est spes mundi, quæ pendet á promissis hominum; de qua dici solet. Ratio est, quia omnis homo mendax.

Ex v. 24. Non est satis ut homo Christianus seipsum observet, ne peccet: sed debet etiam observare fratres, ut si eos peccare videat, fratérna admonitione corrigat. Vide Matth. 18. v. 15. & deinceps.

Ex eod. v. Quum charitas & studiũ beneficentię plerumq; in nobis frigeat: opus est ut mutuis exhortationibus nos eó acuamus atq; accendamus.

Ex v. 25. Peccant qui congregationes ecclesiasticas deserunt, atque ita exercitia pietatis in illis celebrari solita omittunt. Neque enim quisquam tantam vel cognitionem rerum divinarum, vel pietatem adeptus est in hac vita, quin possit per illa exercitia proficere. Deinde qui plus cæteris profecerũt, suo exẽplo fratres rudiores atq; infirmos debẽt ad profectũ excitare.

Ex eod. v. Quum dies ille judicii extremi jam tempore Pauli appropinquarit: consequens est, illum hodie non procul abesse. Quare unusquisque sollicité sese comparet, ut coram tribunali Christi intrepidé possit consistere: id quod illis tantúm continget, qui cum ex fide sancté coluerunt. Vide Luc. 21. v. 34. & deinceps.

Ex v. 26. & deinceps usque ad 32. Observanda hîc est doctrina de peccato in Spiritum sanctum: quidnam illud sit, & cur sic nominetur, & cur sit irremissibile. Definitio ex hoc loco potest colligi his verbis, ut dicatur pec-

care in Spiritum sanctũ is qui post acceptam cognitionem veritatis Evangelii ultró peccat, id est veritatem illam sibi cognitam nullo periculo cogente abnegat, & illius confessoribus atq; adeó Deo ipsi adversatur. Nominatur peccatum in Spiritum sanctum, item blasphemia in Spiritum sanctũ: quoniam qui sic peccat, is Spiritum gratiæ, hoc est Spiritum sanctũ de gratia Dei in Christo testificantem, contumelia afficit, quatenus illud Spiritus sancti testimonium mendacii arguit. Est autem hoc peccatum, teste Christo, irremissibile: nec ad illud expiandum reliqua est (ut hoc loco dicitur) ulla hostia. Etenim hostia Christi non nisi resipiscentibus parata est: at petulantibus illis apostatis & agnitæ veritatis persecutoribus Deus non dat gratiam ut resipiscant: idq; justo judicio: quippe cum non patiatur se impuné irrideri (Galat.6.v.7.) & filium suum conculcari & Spiritum suum contumelia affici (hic v.29.) sed istos suos adversarios æterno exitio justissimé ulciscitur, hic v.30. Quam etiam ob caussam peccatũ istud á Johanne vocatur peccatũ ad mortem, 1.Joh.5.16, eó quód mortem ęternam certó secum affert. Hoc peccatum Christus exprobravit Pharisæis Matth.12. v.31. & 32.

Ex iisdem versibus. Quum hoc loco sermo sit de peccato in Spiritum sanctum, ut modó est declaratum: consequens est, Novatianos hoc loco fuisse abusos, quum eum traherent ad negandam veniam illis qui lapsi fuerant, & fidem Christianam negaverant, ex infirmitate & metu suppliciorum. At Christus Petro sic lapso ignovit, eumq; in Apostolatu confirmavit, Joh.ult. v.15. & deinceps. Nec justã caussam habuerunt Patres Occidentales epistolam hanc propterea ex Canone ejiciendi.

Ex v.29. Quod dicit Apostolus, talem apostatam de quo hîc verba facit, sanctificatum fuisse per sanguinem fœderis, id ad vocationem Dei referẽdum est qua illi sanctificatio per sanguinem Christi fuerat oblata, sed cum conditione fidei qua is meritum illius sanguinis sibi applicaret: quod tamen ille non fecit, ac proinde veré sanctificatus nunquam fuit: sed tantum talis visus est fratribus ex charitate judicantibus, quamdiu fidem Christianam fuit professus. Nam qui veré sanctificati sunt, id est, qui vera fide sunt præditi, ac proinde veré sunt ex numero fidelium, illi á fide non deficiunt: sed eam constanter profitentur, aut certé non nisi ex infirmitate humana negant & mox resipiscunt, atq; ita cum fidelibus manẽt: sicut testatur Johannes 1.Joh.2.v.19. Similiter interpretandus est locus Petri 2.Pet.2.v.1. ubi prophetat de falsis doctoribus, *qui subintroducent* (inquit) *hæreses exitiales, etiam Dominum qui illos mercatus est, abnegantes: accersentes sibi velox exitium.*

Ex v.32 A recordatione temporis præteriti quo gratiam Dei experti sumus, debemus argumentum ducere ad confirmandum spem de gratia Dei futura. Quod quidem argumentum fundandum est in natura Dei constante, ut qui semper sibi similis sit: & bonum opus fidei quod in nobis inchoavit, etiam perficiat. Hoc argumenti genere usus fuit David 1. Sam.17.v.37. *Dominus qui eripuit me* (inquit) *de manu leonis & de manu ursi, liberabit me de manu quoque Philistæi huius.* Item Paulus 2.Tim.4.18. *Ereptus fui* (inquit) *ex ore leonis: & eripiet me Dominus ab omni opere malo, servabitque regno suo cælesti.*

Ex eodem v. Qui coronam illam immarcessibilem gloriæ cælestis expetunt, illi comparare sese debent ad sustinendum certamen afflictionum propter confessionem veritatis cælestis. Nemo enim coronatur, nisi legitimé certaverit. Vide 1.Cor.9.vers.24. & deinceps: 1.Tim.6.vers.12. 2.Tim.4. vers.7. & 8.

Ex

Ex v.33. Officium Christianorum est ut afflictionibus fratrum non secus afficiantur, ac si ipsi illas in seipsis experirentur. Vide infra cap.13.v.3. Huc pertinet illud quoque Rom.12. *Flete cum flentibus.*

Ex v.34. Mira est efficacia Spiritus sancti in electis, quód persecutionem propter confessionem veritatis non solúm æquo animo tolerant, vindictam Deo committentes: sed etiam quód admittunt ac perpetiuntur eam cum gaudio, ex spe nimirum felicitatis cælestis suo tempore certó ipsis communicandæ. Exemplum habemus hîc in Hebræis, & Act.5.vers.41. in Apostolis: qui propter confessionem Christi virgis cæsi, á conspectu concilii abierunt gaudentes, quód digni habiti essent qui pro nomine Jesu contumelia afficerentur. Atque hoc ipsum gaudium Christus discipulis suis præcepit Matt. 5.v.11.& 12.

Ex eod.v. Sapientiæ Christianæ est, bonorum cælestium consequendorũ caussâ, jacturam facere terrenorum: quippe cúm illa his longé potiora sint. Contrá stulti sunt qui ut terrena retineant, cælestia interim amittunt. *Quid enim prodest homini* (ait Christus) *si vel totum mundum lucratus fuerit, in anima veró sua damnum patiatur?* Matth.16.v.26.

Ex v.35. Ex eo quód vita æterna nominatur merces, non est colligendum, quód nobis detur pro nostris meritis. etenim propter solum Christi meritum illa nobis datur. Sed merces, item præmium nominatur vita æterna, quia ut illam consequamur, necesse est nos priús in vinea Domini strenué laborare, & in stadio pietatis fortiter certare contra omnis generis persecutiones. Quare sicut spe mercedis strenué laborat mercenarius, & spe pręmii fortiter certat cursor aut luctator: sic nos quoque spe vitæ æternę strenué in Deo colendo laboremus, & fortiter in veritate ipsius confitenda certemus.

Ex v.36.& 37. Ad tolerantiam crucis propter confessionem Christi excitare nos debet, quód hæc est voluntas Dei, & quód hac via reportaturi sumus vitam æternam, & quód crux non diu durabit.

Ex v.37.& 38. Promissionum Dei veritas æstimanda nobis est non ex sensu, sed ex fide. nam etsi Deus res promissas nobis videatur differre, tamen suo tempore illas certó exhibebit.

Ex v.38. Vita æterna nascitur ex fide: nempe tum initium illud vitæ æternæ quo corda electorum imbuuntur in hac vita, dum gustant paternum Dei erga se favorem: túm veró plena illa fruitio communicanda illis post hanc vitam in cælo.

Ex v.39. Pastorem Ecclesiæ decet, exemplo Pauli prudenter occurrere sinistris suspicionibus auditorum, ne videatur illis malé ominari.

ANALYSIS CAP. XI.

ARGUMENTUM.

Quoniam superiore cap. exhortatus fuit ad perseverantiam in fide, hic per digressionem declarat fidei naturam: id quod facit descriptione ex effectis; quam exemplis patrum ex historia sacra petitis illustrat.

1 *Est autem fides, substantia rerum quæ sperantur, index rerum quæ non cernuntur.*

2 *Ob eam enim testimonio fuit ornati majores.*

3 *Per fidem intelligimus constructum fuiſſe mundum verbo Dei, ita ut quæ cernimus non ſint ex apparentibus facta.*

HIc fidem deſcribit ex tribus effectis: quorum primum eſt, quód fides ex ſe parit certam ſpem rerum á Deo promiſſarum, v. 1. Secundum, quód propter fidem homines Deo placent, v. 2. Tertium, quód per fidem intelligimus res rationi humanæ incredibiles, v. 3. Primum effectum exponit his verbis, *Eſt autẽ fides ſubſtantia rerum quæ ſperantur, index rerũ quæ non cernuntur.* Id eſt, Fides ex ſe parit certam ſpem rerum á Deo promiſſarum, adeó ut res illæ quæ ex Dei promiſſione ſperãtur nec dum cernuntur, jam re ipſa ſubſiſtere ſive extare & corám cerni videantur. Secundum effectum exponit his verbis, *Propter hanc enim teſtimonio ornati ſunt antiqui*, nempe quód placuerint Deo: ex fine verſus quinti. Quod autem hic dicitur de antiquis ſeu majoribus, id poſtea ſpecialibus exemplis declarabitur: & in univerſum de omnibus fidelibus intelligendum eſt, quód ſcilicet propter fidem Deo placeant: quippe ſine qua nemo ei placere poteſt, infrá verſ. 6. Tertium effectum exponit his verbis, *Fide intelligimus, constructũ fuiſſe mundum verbo* (id eſt mandato) *Dei: ita ut quæ cernuntur non ſint ex apparentibus facta*; ſubintellige, *ſed ex nihilo.* Hic unum exemplum rei rationi humanæ incredibilis proponit; quæ tamen fide ad Dei omnipotentiam reſpiciente intelligitur: ſed idem in univerſum de ſimilibus quoque rebus intelligendum eſt, quarum exempla poſtea afferentur.

4 *Abel per fidem, maioris pretii ſacrificium obtulit Deo quám Cain: per quam teſtimonium obtinuit quód eſſet iuſtus, teſtimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.*

5 *Per fidem Enoch fuit tranſlatus, ne videret mortem: nec fuit inventus, propterea quòd tranſtulerat eum Deus. priuſquam enim transferretur, teſtimonium obtinuerat quód placuiſſet Deo.*

6 *Atqui fieri non poteſt ut ſine fide quiſquam ei placeat. nam qui accedit ad Deum, hunc credere oportet eſſe Deum, & præmia largiri iis qui ipſum requirunt.*

7 *Per fidem diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum cernebantur, veritus, apparauit arcam ad ſeruandam domum ſuam: per quam arcam condemnauit mundum, & eius quæ ex fide eſt iuſtitiæ factus eſt hæres.*

Deinceps effecta fidei propoſita, exemplis é ſacra hiſtoria ordine deſumtis illuſtrat: é quibus tria prima (videlicet Abelis, Enochi, & Noachi) acciderunt primo illo mundi ſeculo ante diluvium. Ac Abelis quidem & Enochi exemplum pertinet ad illuſtrandum effectum ſecundũ, quippe de quibus expreſſe affirmat Apoſtolus, eos teſtimonium obtinuiſſe quod Deo placuerint. Noachi veró exemplum pertinet ad illuſtrandum effectum primum: commendatur enim ſpes Noachi, qua ex fide expectabat ea quæ nondum cernebantur, videlicet conſervationem ſui ac ſuorum in diluvio, & preterea hereditatem illam æternam. Porró Abelis fidem colligit ex eo quód ſacrificium ejus placuit Deo: non placuiſſet autem, niſi Abel per fidem juſtus fuiſſet. quod autem ſacrificium Abelis Deo placuerit, probat teſtimonio Dei duplici: uno facti, altero dicti. Teſtimonium facti eſt, quód Deus ſacrificium Abelis (ut é ſimilium exemplorũ collatione probabile eſt) igne celitus demiſſo cõſumſit: id quod Apoſtolus ſignificat verbo generali, inquiens: *Teſtimonium perhibente Deo de donis eius.* Dicti veró teſtimonium eſt, quód Deus Abeli occiſo teſtimonium innocentiæ dedit, cúm Cajinum eo nomine objurgans ait, *Vocem ſanguinum Abelis clamare ad ſe é terra*; quibus verbis ſignificat, Abelem mortuum vindictam á ſe poſtulare, ſeque

illam

illam in Cajino fratricida velle exercere: sicut etiam mox pœnā ei infligit, expellens eum ex Ecclesiæ cœtu. Hoc testimonium innuit Apostolus his verbis, *Et per hanc mortuus adhuc loquitur.* Quanquam hoc quoque testimonium simul testimonium facti est: etenim Deus cædem Abelis ulciscendo, reipsa testatum fecit, se sacrificium illius propter quod á fratre occisus fuit, gratum habuisse. Vide Gen. 4. in principio. Atque hæc de Abele: Sequitur de Enocho: cujus fidem colligit ex eo, quód Deus ipsum vivum transtulit in cælum: cujus rei causa fuit, quód Enoch Deo placeret. Hoc argumentum concludit Apostolus syllogismo ad hunc modum:

Quicunque Deo placet, eum necesse est præditum esse fide.
At Enoch Deo placuit.
Necesse igitur est, Enochum præditum esse fide.

Conclusio præcedit ibi, *Per fidem Enoch fuit translatus*, quod perinde est ac si diceretur, Enoch fuit fide præditus, & propterea translatus est. Succedit assumtio ibi, *Priusquam enim transferretur.* Propositio additur ibi, *Atqui fieri non potest.* Assumtio approbatur testimonio Ecclesiæ illius seculi: quippe quæ testata fuit, Enochum indesinenter ambulasse secundúm Deum. His enim verbis Moses testimonium illud recitat, ex quo efficitur, Enochum Deo placuisse. Propositio approbatur ibi, *Nam qui accedit ad Deum, &c.* Ista approbatio concludenda videtur hoc syllogismo:

Qui ad Deum accedit, hunc oportet præditum esse fide.
At qui Deo placet, ad Deum accedit.
Ergo qui Deo placet, hunc fide præditum esse oportet.

Terminum majorem Apostolus amplificat distributione bimembri, cúm ait, *Hunc credere oportat & esse Deum, & præmia largiri iis, qui ipsum* (ex filiali fiducia) *requirunt & invocant.* Atque hæc de Enocho: Sequitur de Noacho: cujus fidem colligit ex ipsius facto, quód scilicet apparavit arcam ad servandum se & domum suam á diluvio: id quod non fecisset, nisi credidisset verbo Dei, quo de diluvio post annos centum viginti eventuro fuerat admonitus. Hanc fidem amplificat Apostolus partim antithesi incredulitatis mundi, partim expositione effectus cujusdam præstantioris & per corporalem illam conservationem adumbrati, videlicet salutis æternæ. Hunc effectum significat quum ait, *Noachum factum esse hæredem ejus justitiæ quæ est ex fide.* quod si justitiæ, ergo & vitæ: nam justus ex fide sua vivet.

8. *Per fidem, vocatus Abraham auscultavit* Deo, *vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem: & exiuit, nesciens quó esset venturus.*

9 *Per fidem commoratus est in terra promissa vt aliena, commoratus in tabernaculis cum Isaac & Jacob cohæredibus eiusdem promissionis.*

10 *Expectabat enim ciuitatem illam quæ habet fundamenta, cujus artifex & conditor est Deus.*

11 *Per fidem & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter tempus ætatis peperit: quòd fidelem esse duxerit eum qui promiserat.*

12 *Quapropter & ex vno, eóque iam emortuo, nati sunt* posteri, *quanta est astrorum cœli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.*

13 *Secundùm fidem mortui sunt isti omnes, non adepti promissa, sed eminus ea conspicati, postquam ipsis fuissent persuasa, & ea amplexi fuissent, ac professi, se hospites & aduenas esse in terra.*

14 *Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.*

15 *Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habere poterant tempus ad revertendum.*

16 Nunc

16 *Nunc autem meliorem expetunt, hoc est cælestem: quapropter Deum non pudet eorum, quin vocetur Deus ipsorum. parauerat enim eis vrbem.*

17 *Abraham quum tentaretur, obtulit Isaac per fidem; vnigenitum, inquam, illum obtulit is qui promissiones exceperat:*

18 *Ad quem dictum fuerat, In Isaac vocabitur tibi semen:*

19 *Ratiocinatus Deum potentia præditum esse etiam excitandi à mortuis: vnde etiam illum similitudine* quadam *recepit.*

20 *Per fidem de futuris benedixit Isaac Jacobo & Esauo.*

21 *Per fidem, Jacob moriens singulis filiis Joseph benedixit: & adorauit, summo baculo suo nixus.*

22 *Per fidem, Joseph moriens de egressione filiorum Israël meminit, déque ossibus suis mandauit.*

Sequitur secunda quasi classis exemplorũ: qua continentur sancti Patres qui vixerunt inde á diluvio usque ad exitum filiorum Israël ex Aegypto: ut sunt Abraham, Isaac, Jacob & Joseph. Abrahamo autem additur uxor Sara. Ac Abrahæ quidem fidem ostendit primúm ex ipsius obedientia erga vocationem Dei; quum eum Deus vocavit ex patria suá, videl. Ur Chaldæorum, promittens se daturum illi terram quandam á posteris ipsius hæreditario jure possidendam. Hanc obedientiam amplificat ex eo, quód ex patria exivit, quum nondum sciret quó esset venturus, id est quænam esset illa terra quam una cum posteris esset possessurus. Deinde fidem Abrahæ ostendit ex eo, quód commoratus est in terra promissa (videl. in terra Canaan) ut aliena. Atque hoc fidei opus primúm illustrat simili exemplo Isaaci & Jacobi. Deinde caussam exponit, cur æquo animo in terra promissa tanquã aliena commoratus sit; nempe quód fides ejus non acquiesceret in terra illa, quasi ex illius possessione beatus futurus esset: sed quód altius prospiceret, videlicet ad cœlum quod per illam terrã præfigurabatur, ac proinde principaliter promissum ei fuerat. Cœlum autem significat Apostolus descriptione quadam ad propositum accommodata, inquiens: *Expectabat enim urbem habentem fundamenta, &c.* Porró hoc exemplum pertinet ad illustrandum effectum fidei primum, quód nimirum fides ex se parit certam spem rerum á Deo promissarum. Huic Abrahæ exemplo adjungit exemplum Saræ, quod quidem illa cum isto habuit commune: quippe quód fides Saræ in eádem re credenda fuit occupata, eodem fundamento subnixa, ejusdémque effectus caussa. His enim tribus rationibus fides Saræ hoc loco declaratur. Objectum illius fidei fuit promissio Jehovæ de procreando Isaaco: hoc significat cum ait, *Per fidem & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit*: item, *Quód fidelem judicárit eum, qui promiserat.* Item promissio de multiplicando semine Abrahæ: quam Apostolus significat his verbis, *Nati sunt posteri, quanta est astrorum cœli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.* Etenim his verbis Deus Abrahamo multiplicationem seminis ipsius promiserat. Fundamentum veró hujus fidei, fuit illa Dei fides seu veritas: judicavit enim Sara Deum esse fidelem seu fidum, id est, veracem & constantem in promissis. Effectus denique fuit, quód Isaacum peperit præter ætatis rationem. Item, quód ex uno (videlicet Abrahamo) nati sunt posteri, quanta est astrorum cœli multitudo, &c. Hoc exemplum pertinet ad illustrandum effectum tertium. Etenim Sara & Abraham crediderunt hic rem rationi humanæ incredibilem, quippe natura impossibilem: quod ipsum significat Apostolus, cum ait, Saram peperisse *præter ætatis rationem.* Item natos esse posteros ex

Abrahamo

Abrahamo *jam emortuo*. Confer Rom.4.v.17.& deinceps.

Hisce quatuor exemplis: Abrahami inquam, Isaaci, Jacobi & Saræ: ita expositis, addit amplificationem, vers.13. & deinceps: Ubi fidem illorum amplificat á certa spe & constanti expectatione rerum promissarum, videlicet terræ Canaan & vitæ æternæ per illam adumbratæ. Constantiam autem illam fidei ac spei declarat ex eo, quód secundum fidem mortui sunt, cúm terram Canaan nondum essent adepti: crediderunt igitur ac sperarunt, se illam aliquando adepturos in posteris. nam quod ad ipsorum personas attinet, professi sunt, se esse hospites & advenas in terra, qua de re vide responsum Jacobi ad Pharaonem regem Aegypti, quum ab illo de ætate rogatus esset, Gen.47. vers.9. Hinc autem colligit Apostolus, patres illos ex fide potissimum expectasse vitam æternam, in cœlo tanquam patria seu urbe cœlesti fruendam. Quam sententiam confirmat duabus rationibus: prior est. Patres illi quæsiverunt patriam aut terrenam aut cœlestem. Non autem terrenam: habuerunt enim tempus in illam revertendi, nec tamen versi sunt, vers.15. Cælestem igitur patriam quæsiverunt, v.16. Posterior ratio sumta est á testimonio Dei: ut qui non erubuit vocari Deus eorum: quo ipso nimirum significavit, Se paravisse illis urbem ubi sese illis ad plenam beatitudinem communicaret; ista autem urbs est cœlum. Porró ex ista amplificatione amplius liquet: exemplum illud fidei Abrahæ, Isaaci, & Jacobi, pertinere ad illustrandum effectum primum, at enim, illos per fidem res promissas eminus conspicatos, item amplexos esse; item patriam quæsivisse seu expetivisse, videlicet patriam illam cœlestem. Atque hoc effectum fidei fuit patribus illis commune: jam versu 17. ac deinceps sequuntur effecta fidei singulis ipsis propria. nam Abrahamo proprium fuit, quód ex fide obtulit Isaacum: Isaaco, quód filiis, Jacobo & Esau, de futuris benedixit: Jacobo, quód benedixit filiis Josephi: Josepho, quód fratres confirmavit in spe egressionis ex Aegypto. Cæterúm illud Abrahæ factum primúm amplificat expositione caussarum corrumpentium, hoc est, quæ poterant eum impedire atque absterrere ne Isaacum offerret, uti á Deo jussus erat. Caussas ejusmodi exponit duas. nam partim obstare ei poterat naturalis amor, seu φιλοςοργία erga unigenitum: partim ipsa fides erga promissionem Dei, qua multiplicatio illa seminis diserté promissa ei fuerat in Isaaco; Illo autem jugulato, videri poterat promissionem illam non posse impleri. Deinde v.19. declarat quomodo Abraham obstacula illa per fidem superârit; nempe quód secum perpenderit, Deum vel á mortuis excitare posse. Quibus verbis significat, Abrahamum credidisse, promissionem Dei impletum iri, etiam Isaaco á se jugulato atq; cremato: quippe quem per suam potentiam á cineribus (si in illos tanquam holocaustum redactus fuisset) excitaturus esset. Postremó illam Abrahæ fidem amplificat á mirabili ac læto eventu, quód nimirum Isaacum velut ex mortuis redivivum receperit. Hic observandum, exemplũ hoc pertinere ad illustrandum effectum tertium. Etenim Abraham hîc credidit rem rationi humanæ incredibilem, quippe naturæ impossibilem: quód nimirum Deus Isaacum é cineribus excitaturus esset, si in illos fuisset redactus. Reliqua tria exempla factorum ex fide profectorum pertinent ad illustrandum effectum primum: nam vaticiniis illis ac mandatis testati sunt illi Patres, se certó sperare, posteros suos terrã Canaan ipsis promissam olim possessuros. Et quorsum Joseph mandasset (sicut & antea Jacob) ossa sua in terram Canaan transferri, atq; illic cum Abrahamo & Isaaco sepeliri, nisi credidisset,

filios

filios Israël illó introductum iri, illámq; terram ut propriam possessuros ?

23 *Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: & non timuerunt edictum regis.*

24 *Per fidem, Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:*

25 *Potiùs eligens simul malis affici cum populo Dei quàm temporariam retinere peccati fruitionem:*

26 *Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm Aegyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmii largitionem.*

27 *Per fidem reliquit Aegyptum, nihil timens iram regis: nam vt qui videret inuisibilem illum, ita forti animo fuit.*

28 *Per fidem fecit pascha & affusionem illam sanguinis: ne, qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.*

29 *Per fidem transierunt rubrum mare, veluti per siccam* terram: *cuius* maris *facto periculo Aegyptii absorpti sunt.*

30 *Per fidem mœnia Iericho conciderunt, quũ circũdata fuissent ad dies septem.*

31 *Per fidem, Rahab meretrix illa non periit vnà cum iis qui non obedierant, quum pacificè excepisset hospitio exploratores.*

Sequitur tertia classis exemplorum, videlicet ab exitu ex Aegypto usque ad terræ Canaan possessionem, seu usque ad tempora Judicum. Comprehendimus autem hic etiam illa exempla quæ pauló ante exitũ ex Aegypto evenerunt. Exempla hæc sunt numero septem. Primum est parentum Mosis, per quem populus ex Aegypto eductus fuit. Hi Mosen infantulum contra Regis edictum conservârunt vivum, eó quód ex venusta pueruli facie colligerent generosam atque heroicam indolem: ac proinde spem conciperent, per illum adultum liberatum iri populum Dei ex servitute Aegypti. Secundum exemplum est Mosis: qui jam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis, á qua fuerat educatus & adoptatus: sed conjunxit se cum populo Dei. Hoc Mosis factum amplificat expositione caussarum tum corrumpentium tum conservantium. Etenim istud factum poterant impedire, una ex parte, cõmoda & thesauri Aegypti, quibus poterat frui si se pro filio filiæ regis gessisset: altera veró ex parte, mala & probra, quæ illi erant subeunda ac perpetienda, si cum populo Dei se conjungeret. Utrumq; hoc obstaculum superavit Moses contemplatione præmii: intuebatur enim in præmii largitionem, videlicet á Deo promissam suo populo: atque hæc fuit fidei ipsius caussa conservans. Porró utrumque istud fidei exemplum, videlicet & parentum Mosis, & ipsius Mosis, pertinet ad illustrandum effectum primum: etenim ex fide certó sperârant illi promissam à Deo populi ipsius ex Aegypto liberationem. Tertium exemplum rursus est Mosis: qui per fidem reliquit Aegyptum, profectus in terram Midian, ut nimirum illic expectaret tempus vocationis. nam cum adhuc in Aegypto degeret, sentiebat se divinitus excitatum, ut per ipsius manum Deus salutem daret filiis Israël, teste Stephano, Actor. 7. vers. 25. Itaque sic relinquebat Aegyptum, ut cogitaret aliquando redire ad populum Dei inde liberandum. Hoc Mosis factum amplificat Apostolus expositione caussæ corrumpentis & caussæ conservantis. Caussa corrumpens fuit ira Regis: hæc enim illum á fuga poterat deterrere; ut cui metuendum erat, ne rex iratus ipsum fugientem esset persecuturus. Caussa conservans fuit contemplatio Dei, cujus nimirum & veritatem & potentiam considerabat, tum in populo suo secundum promissionem liberando, tum in se contra iratum regem protegendo. Hinc illa animi fortitudo, qua iram regis quantumvis potentissimi contemsit.

Quartum

Quartum exemplum est Mosis, simul & filiorum Israël; qui per fidem immolarunt pascha in Aegypto, sanguine agni aspergentes superliminare & utrumque postem in januis domuum suarum: crediderunt enim Deo qui promiserat se illa nocte percussurum primogenita Aegyptiorum, atque ea occasione ipsos ex Aegypto educturum. Quintum exemplum eorundem est: qui per fidem transierunt mare rubrum, atq; ita impressionem Aegyptiorum á tergo instantium evaserunt, illis mari absorptis. Crediderunt enim Deo: qui hanc insignem ac prorsus admirandam victoriam ipsis promiserat. Sextum exemplum rursum eorundem est, & est quinto simile, videlicet admirabilis illa occupatio urbis Jerichuntis. Crediderunt enim Deo; qui promiserat, se illam urbem ipsis traditurum, posteaquam eam circuivissent, clangentes buccinis per septem dies. Atque hæc quatuor exempla; tertium inquam, quartum, quintum & sextum; pertinent ad illustrandum effectum tertium: Etenim Moses & Israëlitæ, freti promissionibus Dei, crediderunt res rationi humanæ incredibiles; puta quód essent á tyrannide Aegyptiorum liberandi, quód salvi essent transituri mare, quód absque vi occupaturi essent urbem Jerichuntem. Septimum exemplum est Rahabæ meretricis Jerichuntinæ; quæ per fidem pacificé excepit ac clam dimisit exploratores Israëliticos: quia credidit, Deum ut promiserat, terram illam populo Israëlitico traditurum. Hoc exemplum pertinet ad illustrandum effectum secundum: nam propter hanc fidem Rahab placuit Deo; quippe qui ei pepercit, ne periret uná cum civibus Jerichuntinis, qui ex incredulitate se dedere Israëlitis nolebant.

32 *Et quid præterea loquor? deficiet enim me tempus commemorantem de Gedeone, de Barac, & Samsone, & Jephthe, & Dauide, & Samuele, ac Prophetis:*

33 *Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam, consequuti sunt promissa, occluserunt ora leonum:*

34 *Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladii, confirmati sunt ab infirmitate, effecti sunt robusti in bello, exercitus exterorum in fugam verterunt:*

35 *Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos.*

Sequitur quarta classis exemplorum, videlicet á temporibus Judicum, quum filii Israël terram promissam jam possiderent, usq; ad tempora Maccabæorum. Hic primúm nomina personarum per præteritionem conglobantur, v. 32. Deinde earundem facta heroica & miraculosa, versib. reliquis. E personis quæ nominantur, quatuor fuerunt Judices; Gedeon, Barac, Samson & Jephte: quinta, rex; nempe David: sexta, Propheta, nempe Samuel: quanquam hic Judicibus quoque annumerari potest. His additur nomen generale prophetarum: quo nomine (ut ex sequẽtibus factis colligi potest) intelligũtur hic potissimúm Elias, Eliseus & Daniel. Porró facta enumerantur decem. 1. *Debellarunt regna*: hoc fecerunt Judices illi & Rex David: qui debellarunt regna Cananæorum, Philistæorum, Idumęorũ, Ammonitarum, Moabitarum. 2. *Exercuerunt justitiam*: id quod cum primis fecit David, qui Sauli sese hostiliter persequenti bis pepercit, quum eum posset interficere. 3. *Assecuti sunt promissiones*: nempe specialiter sibi factas, ut idem David, qui regnum sibi promissum, tandem multis obstaculis superatis adeptus est. 4. *Occluserunt ora leonum*: ut Samson, Jud. 14. David, 1. Sam. 17. Daniel in foveam leonum conjectus, Dan. 6. 5. *Extinxerunt vim ignis*: ut tres socii Danielis conjecti in fornacem ignis, Dan. 3. 6. *Effugerunt acies gladii*: ut Elias fugiens minas Jesabelis, 1. Reg. 19. 7. *Validi facti sunt ex imbecillis*. seu, *Convaluerunt ex ægrotatione*, ut rex Ezechias, 2. Reg. 20.

8. *Effecti*

8. *Effecti sunt robusti in bello*, ut Samson: qui maxilla asini percussit mille Philistæos, Judic.15. item David: qui lapide fundæ prostravit Goliathum, & suo ipsius gladio jugulavit. 9. *Exercitus exterorum in fugam verterunt*. ut Gedeon clangore buccinarum & collisione hydriarum in fugam agens Midianitas, Jud.7. 10. *Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos*. ut vidua Sareptana, hospita Eliæ, per preces illius recepit filium ex mortuis, 1. Reg. 17. Item Sunamitis hospita Elisæi, per preces illius ex mortuis recepit filiolum, quem per ejusdem preces genuerat, 2. Reg. 4.

Cæterùm hæc exempla omnia pertinent ad illustrandum effectum tertium: etenim illi ista efficientes, crediderunt ea quæ rationi humanæ incredibilia videbantur.

35 *Alii verò distenti sunt, neglecta liberatione, ut meliorem resurrectionem assequerentur.*

36 *Alii rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerē.*

37 *Lapidati sunt, serra dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi occubuerunt: oberrauerunt cum ouillis & caprinis pellibus: destituti, pressi, male habiti:*

38 *Quibus indignus erat mundus: in desertis errantes, & montibus ac speluncis, & cauernis terræ.*

39 *Atque omnes hi testimonium adepti per fidem, non tamen obtinuerunt promissum illud:*

40 *Propterea quòd Deus de nobis melius quiddam prouiderat, ne absque nobis consummarentur.*

Sequitur quinta classis exemplorum, videlicet eorum quæ fidelibus acciderunt temporibus Maccabæorum, quum Antiochus Epiphanes & alii vicini reges in populum Dei sævierunt. Hic non proponuntur exempla specialia: sed in genere commemorantur cruciatus & miseriæ quas illis temporibus complures propter fidei confessionē sunt perpessi. Qua de re consulenda est historia Maccabæorum, inprimis caput sextum libri secundi, de Eleazaro sene propter esum carnis suillæ recusatum plagis exanimati. Itē caput septimum ejusdem libri, de septē fratribus, unà cum matre: qui propter eandem caussam exquisitissimis atque crudelissimis suppliciis excarnificati sunt. Cæterùm istæ calamitates (ut eruditè Franciscus Junius observavit) distribui possunt in tria genera: primum est tentationum mortem antecedentium & pios ad defectionem sollicitantium, v.35. & 36. secundum, mortis ipsius omne genus acerbissimæ, v.37. tertiū, fugæ miserrimæ, v.37. & 38. Pertinent autem ista exempla ad illustrationem effecti primi. Etenim confessores illi ac martyres, tantos cruciatus ac miserias ideò fortiter pertulerunt, quòd certò sperarent vitam æternam ipsis à Deo promissam.

Porrò expositione ista exemplorum absoluta, Apostolus fidem illorum omnium, v.39. & 40. amplificat ab eventu: quòd scilicet illi non obtinuerunt promissionem illam, hoc est, non viderunt Christum exhibitum: quippe qui ante illius exhibitionem sunt mortui. Cujus rei causam indicat, quòd Deo placuerit novissimis demum hisce temporibus Christum exhibere, ne Patres illi absque nobis consecrarentur. Quippe Christo exhibito & consecratione seu sanctificatione electorum per sacrificium illius peracta, nihil aliud quàm finis mundi expectari potest.

SCHOLIA IN CAP. XI.

V.1. Substantia rerum quæ sperantur. ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων. Nomen πραγμάτων conjungendū est cū participio ἐλπιζομένων: & post participium

ticipium βλεπομένων, ἀπὸ κοινοῦ repetendum. Quare textus distinguendus est ad hunc modum: ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων, ἔλεγχος οὐ βλεπομένων. Rerum quæ non cernuntur. οὐ βλεπομένων. Id est, μηδέπω βλεπομένων, quæ nondum cernuntur: ut loquitur infra v.7. Nam per τὰ ἐλπιζόμενα, & τὰ οὐ βλεπόμενα idem significari puto. Quidā per τὰ οὐ βλεπόμενα, intelligunt res sua natura invisibiles, puta essentiam & attributa Dei: verùm si de his loqueretur, appellaret potiús τὰ ἀόρατα: ut Rom.1.v.20.

2 *Ob eam.* ἐν ταύτῃ. Pro, διὰ ταύτην. Sicut apud Hebræos præpositio ב accipitur pro בעבור.

3 *Mundum* τοὺς αἰῶνας Ad verbum *secula*: ut suprá 1.2. *Verbo* ῥήματι. Id est, mandato seu nutu. *Ita ut non sint facta.* εἰς τὸ μὴ γεγονέναι. Pro, ὥστε μὴ γεγονέναι. Non enim indicatur finis, sed modus. *Non sint ex apparentibus facta.* μὴ ἐκ φαινομένων γεγονέναι. Subaudiendum ἀντίθετον: *sed ex nihilo.* Talis ellipsis extat Rom.8.12.

4 *Sacrificium.* θυσίαν. Vox Græca propriè significat hostiam seu victimam, id est, pecudem ad sacrificium mactatam. Et sané Abel pecudes obtulit: veruntamen Cain obtulit diversi generis munus, videlicet fruges. Et tamen si proprietatē vocis vrgeas: vi cōparationis dicendus erit Cain quoq; pecudes obtulisse. Simile catachreseos exemplum fuit suprá 9.23. in voce θυσίαις. *Testimonium perhibente.* μαρτυροῦντος. Videl. quatenus sacrificium illius igne cœlitus demisso consumsit: ut probabile est ex collatione similium exemplorum: ut Aaronis Levit.9.24. Eliæ, 1.Reg.18.38. Davidis, 1.Paral.21.26. Salomonis, 2.Paral.7.1. *Adhuc loquitur.* ἔτι λαλεῖται. Nempe in scriptura: id est, Scriptura testatur, eum jam mortuum adhuc fuisse locutum, nempe quum sanguis ejus vindictam á Deo posceret: Gen.4.v.10. Similis phrasis fuit suprá 2.16. *Non enim videlicet angelos assumit,* ἐπιλαμβάνεται.

5 *Fuit translatus.* μετετέθη. Videlicet ex terra in cœlum. *Ne videret mortem.* τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον. Subaudi, ἕνεκα. *Videret*, pro sentiret seu experiretur: synecdoche speciei κατάχρηστική. *Nec fuit inventus.* καὶ οὐχ εὑρίσκετο. Scilicet inter homines. *Quód placuisset Deo.* εὐηρεστηκέναι τῷ θεῷ. Hoc Apostolus tanquam effectum colligit ex eo, quod dicit Moses, Enochum continenter ambulasse secundum Deum.

7 *De iis quæ nondum cernebantur.* περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων. Videlicet de diluvio & ipsius in illo conservatione. *Veritus.* εὐλαβηθεὶς. Videlicet diluvium futurum ex denuntiatione Dei. *Condemnavit.* κατέκρινε. Nempe ipso facto seu exemplo suo. Confer Matth.12.v.41.& 42. *Mundum.* τὸν κόσμον. Id est, impios homines, præter quos vix pauci erant in mundo homines. *Justitiæ.* δικαιοσύνης. Et vitę æternæ ex justitia illa fluentis. Synecdoche membri metonymica.

8 *Vocatus.* καλούμενος. Quum vocaretur, scil. ex urbe Chaldæorum. Confer Actor.7.v.2.& deinceps. *In locum.* εἰς τὸν τόπον. Videlicet in terram Canaan.

9 *In terra.* εἰς τὴν γῆν. Pro, ἐν τῇ γῇ. *Terra promissa.* τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας. Ad verb. Terra promissionis. Hebraismus. *Ejusdē promissionis.* τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς. Id est rei promissæ, videlicet terræ Canaan. Metonymia adjuncti.

10 *Civitatem illam, &c.* τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Id est, cœlum.

11 *Ad concipiendum semen.* εἰς καταβολὴν σπέρματος. Ad verb. *Ad dejectionem seminis*, vel *ad fundationem seminis*: sicut sæpe in scriptura dicitur καταβολὴ κόσμου: ut sit metaphora ab architectis, qui domum extructuri, primó omnium fundamenta jaciunt. Quidam. *Ad ejiciendum semen*: ut

ut intelligatur de excreatione seminis Saræ è lumbis in uterum. Cui expositioni accommodatius esset nomen ἐκβολὴ. nisi dicamus, ἐμφατικώτερον esse illud καταβολὴ: ut quo defluxus notetur. *Præter tempus ætatis.* παρὰ καιρὸν ἡλικίας. Quippe quum jam nata esset annos nonaginta: quum tempus concipiendi per naturam desinat anno ætatis quinquagesimo. *Fidelem.* πιστὸν. Id est veracem, constantem in promissis.

12 *Ex uno.* ἀφ᾽ ἑνός. Videlicet Abrahamo. *Emortuo.* νενεκρωμένου. Id est, vigore naturali destituto, quum humidű radicale & calor nativus jam pœné defecissent. *Ad oram.* παρὰ τὸ χεῖλος. Ad verb. *Ad labium.* Metaphora Hebraica.

13 *Promissa.* τὰς ἐπαγγελίας. Ad verb. promissiones: id est, res promissas. Metonymia adjuncti.

17 *Promissiones.* τὰς ἐπαγγελίας. Nempe de semine vocando in Isaaco, & de benedicendis omnibus gentibus in illo semine; sicut ipse Apostolus mox declarat.

18 *In Isaac vocabitur tibi semen.* ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id est, semen illud in quo promisi benedictum iri omnes Gentes, orietur ex Isaaco.

19 *Deum vel á mortuis, &c.* ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν, &c. Id est, Deum pro sua potentia Isaacum in cineres redactum excitaturum, ut ex illo posset oriri Christus. Synecdoche generis. *Unde.* ὅθεν. Nempe ex morte. Quippe cui jam destinatus, & cui afferendæ Abraham jam manus adhibuerat. *Similitudine quadam.* ἐν παραβολῇ. Quia proprié loquendo non recepit eum ex morte quum non fuerit mortuus.

21 *Singulis filiis.* ἕκαστον τῶν υἱῶν. Pro, ἀμφω τὼ υἱώ, vel, ἑκάτερον τῶν υἱῶν. nam duo tantúm erant, Ephraim & Manasse. *Summo baculo suo nixus.* ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Scilicet κείμενος. Gen. 47. v. 31. ita habetur: *Et incurvavit se Israël ad caput lecti.* Id est, adorãs inclinavit sese versus cervical lecti sui. Pro quo in Græca versione habetur ut hîc. Unde videtur, illos interpretes habuisse Biblia sine punctis: & vocem Hebræam המטה legisse non ut nunc habetur, *hammittáh*, id est lecti: sed *hammattéh*, id est, baculi, Ac fieri potuit utrumque: ut & baculo suo niteretur, & versus cervical lecti sese inclinaret. Est autem hîc positum αὐτοῦ cum spiritu tenui, pro αὑτοῦ cum denso, vel ἑαυτοῦ: ut aliâs frequenter: quod observandum, ne quis putet, pronomen αὐτοῦ hîc referri ad Josephum. Quanquam in Hebræo pronomen istud non habetur: sed tantúm innuitur per articulum ה; quem Hebræi vocant Hehajedihah.

22 *De egressione.* περὶ τῆς ἐξόδου. Scilicet, ex AEgypto, futura ex promissione Dei. *Deque ossibus suis.* περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ. Scilicet transferendis in terram Canaan, & illic sepeliendis.

23 *A parentibus suis.* ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ. Pro, ὑπὸ τῶν γονέων αὐτοῦ. Catachresis ex parte. nam mater proprié loquendo non venit nomine τῶν πατέρων. *Non timuerunt edictum regis.* οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως. Id est, non passi sunt timorem edicti sibi obstare quó minús vivum conservarent Mosen. nam rex edixerat ut Hebræorum pueri mares recens nati, in profluentem abjicerentur, Metonymia efficientis.

24 *Filius filiæ Pharaonis.* υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ. Hæc enim illum sibi adoptaverat, mirabiliter inventum in alga Nili.

25 *Peccati.* ἁμαρτίας. Si scilicet dissimulasset, se esse Hebræũ, & se gessisset pro Aegyptio: aut certé si cum Aegyptiis sese contra populares suos consociasset.

26 Probrum

26 *Probrũ Christi.* τὸ ὀνειδισμὸν τ̃ χριστοῦ. Id est, quo populus Dei afficiebatur propter Christũ, nẽpe quód profiteretur se illũ ex Dei promissione expectare. Genetivus notat caussã efficientẽ: ut in illo, *Paulus vinctus Christi,* Eph. 3. 1. Philem. v. 1. & 9. *In præmii largitionem.* εἰς τὴν μισθαποδοσίαν. Videlicet á Deo promissam suo populo.

27 *Nihil timens iram regis.* μὴ φοβηθεὶς τ̃ θυμὸν τοῦ βασιλέως. Id est, non passus se á fuga deterreri ex eo, quód metuendũ ipsi erat, nẽ rex iratus fugientem esset persecuturus, & ad suppliciũ tracturus. Synecdoche generis. *Ut qui videret.* ὁρῶν. Nẽpe oculis mẽtis. *Invisibilẽ illũ.* τὸν ἀόρατον. Id est, Deũ.

28 *Fecit Pascha.* πεποίηκε τὸ πάσχα. Id est, jugulavit agnum illum qui signũ memoriale erat transitus illius in Aegypto. Sic Matth. 26. v. 18. Quod Luc. 22. v. 7. dicitur, θύειν τὸ πάσχα, mactare pascha. Sicut Lev. 14. v. 19. *facere peccatum,* est jugulare pecudẽ in sacrificiũ pro peccato. Metonymia subjecti, videl. rei significatæ pro adjuncto signo. *Affusionẽ* τὴν πρόσχυσιν. Nempe ad limina & postes. *Primogenita.* τὰ πρωτότοκα. Videl. Aegyptiorũ, tam in jumẽtis quám in hominibus. *Tangeret.* θίγῃ. Id est, occideret. Synecdoche mẽbri.

33 *Qui.* οἳ. Videl. partim complures eorum, partim ex eis singuli aliqui, ut declaratum est in Analysi. *Consecuti sunt promissa.* ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν. Ad verb. Promissiones: hoc est res sibi promissas. Hoc autem intelligendum est de promissionibus quibusdam specialibus: ut quód Davidi promissum fuit regnum. Quare cum hac sententia non pugnat illa quæ habetur infrá v. 39. ubi negatur, patres istos obtinuisse promissum. nam illic sermo est de promissione generali & omnibus illis communi, videlicet Christi, qui illis exhibitus non fuit.

34 *Effugerunt.* ἔφυγον, pro, ἐξέφυγον. *Acies.* στόματα. Ad verb. ora. Metaphora Hebraica. Pari ratione nominatur μάχαιρα δίστομος, suprá 4. 12. *Confirmati sunt ab infirmitate.* ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας. Id est convaluerunt á morbo. *Exercitus.* παρεμβολάς. Proprié castra. Metonymia subjecti.

35 *Distenti sunt.* ἐτυμπανίσθησαν. Vel *tormentis affecti sunt*: vel, *fustuario mulctati sunt*: Ut verbum, τυμπανίζεσθαι sit deductum á nomine τύμπανον, quatenus eo significatur non instrumentum illud quod pulsatur: Sed instrumentum quo pulsatur, videlicet fustis, quo carnifices pulsabant corpora reorum per machinam tractoriam distenta. Quod genus tormenti non solúm ad quæstionem, sed etiam ad necem adhibitum fuisse, docet exemplũ Eleazari illius senis 2. Maccab. 6. quo in loco nomen τύμπανον videtur significare ipsam illam machinã qua distenti, fustibus percutiebantur. *Neglecta liberatione.* οὐ προσδεξάμενοι τ̃ ἀπολύτρωσιν. Id est, non acceperunt conditionem illam sibi promissam, fore ut dimitterentur, & libertatem suam reciperent, siquidem vellent agere contra religionem suam. Hoc pulchré docet exemplum illud Eleazari 2. Maccab. 6. *Ut meliorem resurrectionem assequerentur.* ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν. His verbis exponit Apostolus, quo consilio sancti illi homines liberationem, sibi cum impia conditione oblatam, neglexerint: nempe quód (ut bene explicat Franciscus Junius) mallẽt sententia Dei in futuro judicio resurgere ex mortuis ad vitã æternã, quám sententia hominũ carnificũ in judicio isto perituro resurgere á præsentissima morte, cum veritatis divinæ & salutis æternæ ipsorũ dispendio, Vide exemplũ Eleazari 2. Mac. 6. v. 26. & 30. Latet igitur hic antanaclasis in vocabulo ἀναστάσεως, quatenus illud partim proprié accipitur de resurrectione gloriosa á mortuis, partim metaphoricé de liberatione á præsente supplicio. Has enim duas ἀναστάσεις Apostolus inter se comparat, & illam

hac meliorem esse affirmat.

37 *Serra dissecti sunt.* ἐπρίσθησαν. Ut de Esaia traditur. *Tentati sunt.* ἐπειράσθησαν. Quum utrinq; circumstent verba certum aliquod genus mortis significantia: probabile est, hic legendū ἐπυρώθησαν, id est, cremati sunt: quo verbo Homerum usum esse refert doctissimus Fr. Junius. Est autem in illis verbis, ἐπρίσθησαν, ἐπυρώθησαν, paronomasia Apostolo huic familiaris. Sic Rom.1.v.29. conjungit πορνείᾳ, πονηρίᾳ: & pauló póst, φθόνου, φόνου. item v.31. ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους. item 1.Tim.1.9. πατρολῴαις καὶ μητρολῴαις. Tit.1.8. φιλόξενον, φιλάγαθον. item cap.2.v.4. φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους. *Gladio cæsi occubuerunt.* ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον. Ad verb. In cæde (seu per cædem sive occisionem) gladii mortui sunt. *Cum ovillis pellibus.* ἐν μηλωταῖς. Vel, *induti ovillis pellibus.* Est autem μηλωτὴ nomen substantivum, deductum á nomine μῆλον, quo significatur ovis.

39 *Testimoniū adepti.* μαρτυρηθέντες. Nempe quód placuerint Deo: ut suprá v.5. *Non tamen obtinuerunt.* οὐκ ἐκομίσαντο. Supplevimus conjunctionem discretivā perspicuitatis caussa. Continetur enim his verbis enunciatū discretivum, quasi dicat: Quanquam hi omnes testimoniū adepti sunt, tamen non obtinuerunt &c. *Promissum illud*: τὴν ἐπαγγελίαν. Videl. Christū exhibitū.

40 *Melius quiddam.* κρεῖττόν τι. Eodem sensu Christus Apostolos præ sanctis Patribus beatos prædicabat: Luc.10.v.23.& 24. *Ut ne absque nobis consecrarentur.* ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. Nam si Christus, patribus illis exhibitus fuisset, & jam tum sacrificio suo peccata ipsorum expiasset: tum ex hypothesi (nimirum vi decreti divini) nos fuissemus neglecti: quia Christo exhibito, nihil aliud quám finis mundi expectari potest: atq; sic finis mundi venisset, antequam nos essemus nati.

OBSERVATIONES EX CAP. XI.

Ex v.1. Fides freta testimonio verbi Dei, res futuras & adhuc in spe positas, non secus intuetur ac si jam extarent atque subsisterent, & ante oculos positæ essent. Sic Abraham vidit diem Domini, Johan.8. Sic Noë vidit diluvium, quum extrueret arcam, infrá v 7. Sic Abraham, Isaac & Jacob conspicati sunt posteros suos possidentes terram Canaan: infrá v.13. Eadem est vis fidei respectu rerum præteritarum, item locorum intervallo longé distantium. Sic nos in sacra Cœna fide intuemur Christum pendentem in cruce & in cœlo regnantem.

Ex v.2.4.& 5. Qui vera ac solida laude coram Ecclesia á Deo ipso ornari expetit, is Deum oret ut sibi donet & augeat fidem: Propter hanc enim testimonio ornati sunt antiqui. Deus autem sibi semper similis est. Quare nos similiter ornabit, si simili fide simus præditi. Huc pertinet exemplum Abelis & Enochi.

Ex v. 3. 11. 12. 19. 27. 28. 29. 30. 33. 34. 35. Fides freta testimonio verbi Dei, res naturæ impossibiles ac proinde rationi humanæ incredibiles percipit ac firmiter credit, considerata nimirum Dei testantis veritate & potentia. Sic fide intelligimus mundum esse conditum ex nihilo. Sic Sara credidit, se natura sterilem & ætate vetulam, nempe nonaginta annos natam, concepturam ex Abrahamo jam emortuo, quippe centum annos nato, ac parituram filium. Sic Abraham credidit, Deum é cineribus excitaturum Isaacum, si is ab ipso fuisset in holocausto concrematus. Sic Moses credidit, se filios Israël liberaturum á tyrannide potentissimi regis Aegypti. Sic filii Israël crediderunt, se salvos transituros mare rubrum: item mœnia

urbis

urbis Jericho ultró casura,& aditum sibi patefactura.Sic Daniel in foveam leonum conjectus, credidit Deum illis posse ora concludere ne ipsum læderent.Sic tres illi socii Danielis crediderunt, Deum posse vim ignis cohibere,ac velut extinguere,ne ab illo læderentur in fornacem ardentem cōjecti.Sic denique Sunamitis illa credidit,filiolum suum mortuum,per Elisæum Prophetam in vitam revocari posse.

Ex v.4.Ad bonum ac Deo placens opus requiritur, ut proficiscatur ex fide:secus non placet,etiamsi á Deo præceptum sit: Etenim sacrificia á Deo erant præcepta,& tamen sacrificium Caini Deo non placuit,placuit autem sacrificium Abelis;quia hoc profectū erat ex fide,illud non item. Sic Esaiæ 1.Deus Judæorum sacrificia, solennitates omnes & cultum externum legē institutum rejicit,propter ipsorum hypocrisin & apostasiam,ut qui fide vacui,meritis externorum istorum operum confidebant.

Ex eod.v.Sacrificia jam inde á mundo condito addita fuerunt promissioni gratiæ,tanquam sacramenta ad illam credentibus obsignandam. Hoc enim sensu Abel dicitur sacrificium Deo obtulisse per fidem: quia nimirum credidit,promissionem illam,*Semen mulieris conteret caput serpentis*,per Christum victimam futurum impletum iri: quam victimam sacrificia illa præfigurabant.

Ex eod.v. Sacrificia illa Patrum inde á mundo condito non ab ipsismet inventa aut excogitata, sed á Deo præcepta atque instituta fuisse,ex ipso eventu perspicuum est : quia Deus illa grata habuit, dummodo proficiscerētur ex fide.Etenim de sacrificio Abelis quod ille ex fide obtulit, expressē hic dicitur, Deum de donis illius testimonium perhibuisse , quod nimirum illa sibi placerent.Deo autem non placent ἐθελοθρησκεῖαι,juxtá illud : *Frustra me colunt,docentes doctrinas quæ sunt mandata hominum.*

Ex eod.v.Sanguis innocenter effusus,vindictā á Deo postulat : cujus vocē ille,ut justus judex,exaudit.Exemplo est sanguis Abelis effusus á Caino.

Ex v.5.In Enocho proposuit Deus Ecclesię illustre testimoniū vitæ æternæ seu beatæ illius immortalitatis : quippe quē vivum in cœlum transtulit, atq; ita ad se recepit,ad fruendum beata illa immortalitate. Alterum huic simile exemplum edidit postea in Propheta Elia,quem curru igneo abreptum in cœlum transtulit.Sic in fine mundi quum Christus ad judicium venturus est,omnes fideles in nubibus in occursum ipsius rapientur in aërem;& in cœlum translati,semper cum Domino erunt,1.Thess.4.v.27.

Ex eod.v. Qui singulari atque eximio præmio á Deo ornari cupit : is exemplo Enochi det operam ut indesinenter ambulet cum Deo,id est, sanctam Deóque placentem vitam perpetuo tenore agat.

Ex v.6.Quód hic dicitur neminem sine fide placere posse Deo,intelligēdum est de adultis, ut qui per ætatem capaces sint auditus verbi Dei, ex quo fides oritur,Rom.10. Quare hoc dictum non est trahendum ad infantes fidelium: quos nihilominús Deo placere statuendum est,ut qui pertineant ad fœdus illud gratiæ quod Deus cum fidelibus pepigit,dicens,*Ero Deus tuus & seminis tui*.atque hinc infantes illi dicuntur sancti 1.Cor.7.

Ex eod.Non est satis,credere Deum esse:sed oportet etiam credere,eum præmia largiri iis qui ipsum requirunt : hoc est, qui eum ut optimum maximum reverentur,adorant,timent,ei fidunt,eum invocat , gratias ei agunt, denique qui sanctis ipsius mandatis promté & alacriter obediunt. quod qui veré credunt,fieri non potest quin hoc modo Deum colere studeant,ut nimirum præmia ab ipso consequantur. In quibus veró ejusmodi studium

rectè colendi Deum non est, in illis consequens est nec veram fidem esse.

Ex v.7.8.17.28.29.30. Ex fide nascitur obedientia. nam qui promissionibus & comminationibus Dei credunt, illi etiam præceptis Dei obediunt; licet illa á ratione humana abhorreant, sive ut ridicula, sive ut naturę contraria. Sic Noë obedivit Deo, in apparanda arca: quantumvis ea res mundo videretur ridicula. Sic Abraham obedivit Deo ut abiret ex patria, nesciens quó esset ventus: id quod rationi humanæ erat ridiculum. Sic idem obedivit Deo in offerendo Isaaco: quod naturæ prorsus erat contrarium. Sic filii Israël obediverunt Deo in aspergendis sanguine agni postibus, ut ita tuti essent ab exterminatore: sic iidem obediverunt Deo, ingrediendo in mare rubrum, item circumeundo mœnia urbis Jerichuntis per septem dies, ut hoc modo illa dejicerent.

Ex v.7. Nemo fit hæres salutis æternæ, nisi priús sit justus ex fide. hinc illa Metonymia caussæ efficientis in verbis Apostoli, quum de Noacho dicit, ipsum factum hæredem ejus justitiæ quę est ex fide: pro eo quod propriè dixisset, factum esse hæredem salutis æternæ.

Ex v.8.9.10.13.14.15.16. Si nobis propter confessionem doctrinæ cælestis sit exulandum, & incertis sedibus vagandum: consolemur nos exemplo sanctorum patrum, Abrahami, Isaaci, & Jacobi, quibus idem accidit. Potissimúm autem consolemur nos spe beatæ illius sedis & quietis, quam Deus servis suis paravit in urbe illa seu patria cælesti.

Ex v.11.& 19. Fides qua assentimur promissionibus Dei, nititur duobus quasi fulcris, videl. Dei veritate & omnipotentia. Hinc Apostulus ait, Saram judicasse, eum qui promiserat esse fidelem: item Abrahamum ratiocinatũ esse, Deum vel a mortuis excitare posse. Confer Rom.4.v.18.19.20.21.

Ex v.16. Magna est φιλανθρωπία Dei erga fideles, quod dignatur se cognominare Deũ ipsorum: unde Apost. dicit, Quapropter non erubescit Deus cognominari Deus eorũ. Et vicissim magna est dignitas, cognominari filiũ Dei: quam dignitatem cõmendat Joh. quum ait; *Quotquot eum* (videl. filium Dei, λόγον illum æternum) *acceperunt, dedit eis hanc dignitatem seu jus* (ἐξουσίαν) *ut filii Dei essent, iis qui credunt in nomen ejus:* Johan.1. v.12.

Ex v.17.18.19. Si quando mandatum Dei cum promissione ipsius videtur pugnare: tum fides illa pulchré cõciliare novit: ut videre est in exemplo Abrahami. Illi promiserat Deus, ex Isaaco oriturum promissum illud semen; deinde eidem mandat, ut Isaacum sibi immolet. hoc mandatum cum illa promissione videbatur pugnare. qui enim fieri poterat, ut ex Isaaco jugulato & concremato quisquam nasceretur? Hunc nodũ ratio humana non potuit solvere: sed fides potuit. Fides enim Abrahæ cõsiderabat omnipotẽtiam Dei, qua is Isaacum ex cineribus excitare & in vitam revocare potuit.

Ex v.22. Pii ad fidem suam tum apud se ipsos confirmandam, tum apud alios profitendam studiosé uti debent sacramentis. Idcirco enim Joseph de ossib. suis mandavit, ut transferrentur in terram Canaan & illic sepelirẽtur; quia sciebat, terram Canaan typum & sacramentum esse vitæ æternæ á Deo omnibus piis Israëlitis promissæ. Idem ante eum fecit Jacob Gen. 47. vers. 29.

Ex v.23. Pulchritudo corporis, singulare donum Dei est: quo feré ornatur quos Deus inter homines eminere vult. hinc á Spiritu sancto commendatur venustas pueruli Mosis: quem Stephanus (Act.7.20.) dicit fuisse ἀστεῖον τῷ Θεῷ, venustum Deo, hoc est, divinitus seu singulari dono Dei. Sic in Scriptura commendatur proceritas Saulis, quum eligeretur in regem, 1. Sam.20. v.23.

v.23.item pulchritudo Davidis, 1.Sam.16.v.19. Et rursus ca.17.v.42. Sic prosanę quoque gentes in creandis regibus habuerunt rationē pulchritudinis: unde illud, ἄξιον εἶδος τυραννίδος. itē, *Gratior est pulcro veniens è corpore virtus.* Et Persę expetebant reges naso aquilino, quód putarent id esse signū animi celsi atque regii. Veruntamen pulchri non omnes Deo placent: cum nonnulli intus deformes sint, vacui scil. pietate & sapientia. Exemplo sit Eliab, maximus frater Davidis, 1.Sam.16.v.6. Item Absolon filius Davidis, 2.Sam.14.vers.25.

Ex eod.v. Cum magistratus mandat impia, non est illi obediendū. Hinc á Spiritu sancto laudantur parentes Mosis, quód contrá regis edictum in vita conservarunt filiolum Mosen. Sic laudantur & obstetrices AEgyptiæ, quód Mares Hebræorum contra reges edictum vivos conservarunt, Exod.1.v.17.

Ex v.25.& 26. Beatiores ac sapentiores sunt, qui exemplo Mosis potiús eligunt simul malis affici cum populo Dei, quám qui temporariis commodis peccati fruuntur. Etenim illorum pietatem Deus præmiis æternis remunerabitur: istorum veró impietatem exitio æterno puniet. Vide Matt.5.v.4.10.11.12. item Luc.6.v.24.25.26.

Ex v.26. Probra quibus impii afficiunt populum Dei, redundant in ipsum Christum. hinc enim est quód Apostolus probrum quo AEgyptii afficiebāt Israëlitas, vocat probrum Christi. Sic Christus ipse Sauli persequenti Christianos dicebat, *Saul, Saul, quid me persequeris?* hinc consolationem habent pii: quippe Christus non patietur, se impuné probris affici.

Ex iisdem verbis. Veteres non minús in Christum crediderunt quám nos: quippe cum propter fidei illius confessionem probris affecti sint. Sic Abel dicitur sacrificasse ex fide, suprá v.4. Sic Abraham dicitur vidisse diem Christi, Joh.8. Atque huc pertinet quod dicitur infrá cap.13.v.8. *Iesus Christus heri & hodie idem est, & in secula.* Hinc autem efficitur, veteres non alia ratione salutem æternam adeptos, quám nos, nempe per fidem.

Ex v.27. Deus qui natura sua invisibilis est, per fidem quasi videtur: quatenus nimirum per fidem percipitur ipsius potentia, sapientia, bonitas, &c. Confer Rom.1.v.20.

Ex eod. epithero; cum Deus natura invisibilis sit, errarunt igitur Anthropomorphitæ, qui affinxerunt ei formam hominis, qui error ex ignorantia tropi ortus fuit, etenim membra corporis humani, itemq; affectus humanos scriptura Deo attribuit per metaphoram, quam peculiari vocabulo ἀνθρωποπάθειαν nominamus: quæ tanquam proprié dicta Anthropomorphitę acceperunt.

Ex v.28. Observanda hîc est metonymia sacramentalis, id est, Scripturæ usitata cum loquitur de sacramentis. de Mose hîc dicitur, πεποίηκε τὸ πάσχα, *fecit Pascha* ubi nomine Hebræo pascha seu pésach, quod significat transitum seu transilitionem, intelligitur agnus ille qui solenni ceremonia jugulabatur ac edebatur in memoriam illius transitus, quo Jehova interficiens primogenita AEgyptiorum, transivit seu transilivit domos Israëlitarum, quarum superliminare & postes sanguine illius agni perfusi erant. Et *facere Pascha* phrasi Hebræa est jugulare seu mactare agnum illum: ut percipitur ex collatione horum locorum: Matt.26.v.18. *Apud te.* ποιῶ τὸ πάσχα; *facio Pascha*, & Luc.22.v.7. *Venit autem dies Azymorum quo oportebat mactari Pascha*, θύεσθαι τὸ πάσχα. Et sic Lev.14.v.19. *Facere peccatū* אשׁר את החטאת, est jugulare pecudem in sacrificium pro peccato. Hunc illius phraseos sensum declarat ipse Moses eodem lib. cap.15.vers 15. ubi de duobus turturibus,

turturibus, vel pullis columbæ loquens, ait: *Et faciet eos sacerdos* (Sic enim in Hebræo ad verbum habetur) *unum quidem peccatum: alterum veró holocaustum*, id est, duorum turturum, seu pullorum columbæ, unum jugulabit in sacrificium pro peccato: alterum veró in holocaustum. Veruntamen si quis contendat, *Facere Pascha*, nihil aliud significare quàm celebrare festum Paschatis (nam & ipsum festum, Pascha nominabatur. Luc. 22. vers. 1.) ne sic quidem metonymiam poterit evitare. nam proprié loquendo Pascha, id est transitus ille Jehovæ in AEgypto, non erat ipsum illud festum: sed per illud in memoriam revocabatur & læta gratiarum actione celebrabatur. Sed genuinum puto, ut in illa phrasi per nomen Pascha ipse agnus intelligatur; sicut planum est intelligi, quum apud Euangelistas creberrime dicitur, ἑτοιμάζειν τὸ πάσχα, *parare Pascha*: item φαγεῖν τὸ πάσχα, *edere Pascha*. Etenim agnum illum parabant jugulando & assando, ac si paratum edebant: transitum illum Jehovæ nec jugulare, nec assare, nec edere poterant. Porró quemadmodum ex nomine pascha in Scriptura agnus ille intelligitur: sic etiam explicité agnus ille Pascha esse dicitur: ut Exod. 12. v. 11. ubi de agno illo sic inter alia præcipit Jehova: *Et comedetis illum cum festinatione: Pascha ipse est Iehovæ.* פסח הוא ליהוה. ubi observandum, pronomen הוא id est, *Ipse*, referri ad agnum seu parvam illam pecudem (sive agnus esset, sive hœdus) quæ in præcedentibus nominatur שה Séh: quæ vox generis masculini est: ut manifesté percipitur ex vers. 5. ubi dicitur שה תמים *Seh thamim*. Quo autem sensu iste agnus dicatur esse Pascha seu transitus Jehovæ: declarat ipse Moses in eodem cap. vers. 27. nempe quód iste agnus sit victima transitus Jehovæ, hoc est: victima quæ solenniter mactatur & editur in memoriam transitus Jehovæ: sicut amplius declaratur cap. 13. v. 9. ubi finem seu scopum illius festi indicat his verbis: *Vt sit tibi in signum ad manum tuam, & in monumentum inter oculos tuos, &c.* Ex his perspicitur falsam esse expositionem eorum, qui ad effugiendum tropum, verba illa Exod. 12. vers. 11. *Phase est Jehovæ*, sic exponunt; quasi dicatur, *Celebratur festum* Paschæ. at inquam illic non ita absolute dicitur, Est Phase: sed dicitur, הוא *ille* (nempe agnus) *est Phase*. Quód autem ad verba attinet quæ ibidem habentur vers. 27. etsi ex sententiarum consecutione videri posset, in illis subjecti seu antecedentis loco esse *cultum*, de quo in verbis præcedentibus interrogant pueri Judæorum: tamen ex Hebræo apparet, subjecti seu antecedentis loco esse *agnum* qui solenni illo cultu edebatur. Verba enim Hebræa sic sonant: זבח פסח הוא ליהוה *Sebach-pésach hu la-jehovah*, id est, *victima transitus ipse* est *Jehovæ*. ubi rursus pronomē הוא *hu* referendum est ad nomen שה *Séh* pauló superius positum: quippe cum pronomen illud הוא *hu* genere discrepet à nomine עבודה *abodah*, quo illic cultus significatur. ad quod nomē si relatio illic fieret, diceretur היא *hi*, non autem הוא *hu*. Sententia igitur est. Hic agnus quem solenni isto cultu edimus, est victima transitus Jehovæ, hoc est, victima qua transitus Jehovæ nobis in memoriam revocatur. Et sané ipsum nomen זבח *sébach*, quo victima significatur, id est, pecus in sacrificium mactata, postulat ut per pronomen הוא *hu*, intelligatur ipse agnus, non autem cultus seu ceremonia. Porró qua ratione & quo sensu dictum fuit de agno illo, ipsum esse Pascha seu transitū illum Jehovę, eadem ratione & eodem sensu Christus in institutione sacræ Cœnæ de pane dixit, ipsum esse corpus suum: item de poculo seu vino, ipsum esse sanguinem suum: nempe signum memoriale quo nobis in memoriam revocatur, corpus ipsius pro nobis esse crucifixum, & sanguinē

ipsius

ipsius pro nobis esse fusum: ut ita ipsius recordantes, mortem ejus annunciemus, ac in fide confirmemur.

Ex eod. Sicut per affusionem seu aspersionem illam sanguinis agni ad superliminare & postes, tuti reddebantur filii Israel in AEgypto, ne is qui perimebat primogenita, ipsos tangeret: sic per aspersionẽ sanguinis Christi, quum corda illo asperguntur per fidem (hoc est quum credimus, sanguinem Christi pro nobis fusum esse) tuti reddimur, ne diabolus nos tangat, & æterna morte afficiat. Etenim Christus per agnum illum fuit significatus: ut colligere licet ex verbis Johan. cap. 19. vers. 33. & 36. item ex verbis Pauli 1. Cor. 5. v. 7. nec non ex verbis illis celebratissimis Johannis Baptistæ, qui Christum digito demonstrans, dictitabat: *Ecce agnus ille Dei, qui tollit peccatum mundi.* Porró hanc aspersionem sanguinis Christi quæ fit per fidem, commemorat & Petrus, 1. Pet. 1. v. 2. & Act. 15. v. 9. item Paulus infrá cap. 12. vers. 24.

Ex v. 29. Si in extremis angustiis positi simus, ita ut nusquam effugium pateat: commendemus nos Deo, cui facile est viam per invia patefacere, qua evadamus: si id conducat ad gloriam ipsius & salutem nostram. Sic enim filiis Israël viam per mare rubrum patefecit, qua hostes AEgyptios á tergo imminentes evaserunt. Sic liberavit Davidem, Saule (qui illum jam exercitu cinxerat) per rumorem ingruentium Philistæorum mirabiliter retracto. 1. Sam. 23. v. 26. Sic Josaphatum uná cum populo mirabiliter defendit, contra ingentem ac formidabilem exercitum Moabitarum & Ammonitarum, 2. Chron. 20.

Ex eod. v. Quum Deus perdere vult reprobos, excæcat eos & indurat corda ipsorum, ut sponte in exitium ruant: sicut videmus accidisse AEgyptiis, qui filios Israël in alveum usque maris persequentes, absorpti sunt.

Ex v. 30. Vanum est, confidere mœnibus. nam si Deum adversarium habeamus: efficit ut illa sponte concidant, & hostibus aditum præbeant.

Ex v. 31. In Rahab meretrice proponitur nobis exemplum misericordiæ Dei erga peccatores resipiscentes. Etenim Rahabæ meretrici posteaquam resipuisset, & promissiones populo Dei factas fide amplexa esset, séque illi populo aggregasset: non solúm parcitum est, ne uná cum popularibus suis in expugnatione urbis Jericho occideretur: sed etiam posteá á via Christi effecta est: Ex ipsa enim natus est Booz, qui inter proavos Christi recensetur: Vide Matth. 1. v. 5.

Ex v. 35. 36. 37. 38. Per fidem acerbissimi cruciatus corporis gravissimæq; molestiæ ac ærumnæ sustineri atque superari possunt: id quod exempla hic proposita demonstrant. Et nostrum hoc seculum exemplis martyrum, in Gallia maximé & Belgio, abundat.

Ex v. 39. & 40. Melior est nostra conditio in novo Testamento quám fuit fidelium in veteri: quippe quód nobis annuntiatur Christus jam exhibitus, quem illi exhibendum ex Dei promissione expectabant. Hoc significat Apostolus, quum ait, *Deum de nobis melius quiddam providisse.* Hanc doctrinam confirmat Christus ipse quum ad discipulos ait, *Beati oculi qui vident quæ vos videtis, &c.* Luc. 10. v. 23. & 24.

Ex iisdem versib. Fideles in vetere Testamento seu ante Christum exhibitum, non minus quám nos, consecrati, & per consequens in æternum servati sunt: nec alia ratione quám nos, videl. per sacrificiũ Christi fide apprehensum. Etenim Christus *unica oblatione consecravit in perpetuum eos qui sanctificantur*: suprá cap. 10. v. 14. Errant igitur Anabaptistæ, qui veterum

illorum felicitatem bonis hujus vitæ terminant: quasi beneficium Christi nihil ad ipsos attineret.

ANALYSIS CAP. XII.

ARGUMENTUM.

Redit ad exhortationem institutam cap. 10. qua videlicet hortatur ad constantiam in fide, fidei confessione & tolerantia crucis: deinde v. 12. & deinceps addit exhortationem ad studium ædificandi fratres, item ad castitatem & pietatem.

1 *PRoinde nos quoque quum tanta nos circumstet testium nubes, abiecto omni pondere, & peccato ad nos circuncingendos procliui, constanter propositum nobis stadium decurramus:*

2 *Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui pro sibi proposito gaudio pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dexteram throni Dei consedit.*

3 *Nam reputate animo eum qui talem sustinuit á peccatoribus aduersus sese contradictionem, ne vestris animis remissi fatiscatis.*

4 *Nondum ad sanguinem vsq; restitistis, aduersus peccatum decertando.*

5 *Et obliti estis adhortationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur?* dicendo, *Fili mi, ne negligito castigationem Domini, neq; remissus esto quum ab eo argueris.*

6 *Quem enim diligit Dominus castigat; & flagellat quemcunq; filium recipit.*

7 *Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis offert vt filiis: quis enim est filius quem non castiget pater?*

8 *Quòd si estis absq; castigatione, cujus participes sunt omnes: nempe nothi estis, & non filii.*

9 *Deinde carnis nostræ patres habuimus castigatores, &* eos *reueriti sumus: an non multo magis subiiciemur Patri spirituum, & viuemus?*

10 *Nam illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabant: hic autem ad commodum nostrum, ut participes simus sanctitatis ipsius.*

11 *Omnis autem castigatio in præsens quidem non videtur esse gaudii, sed tristitiæ: at postea fructũ tranquillum iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.*

HActenus toto cap. undecimo per digressionem declarata est natura fidei: nunc redit ad exhortationem cap. 10. institutam, qua nimirum hortatur ad constantiam in fide, fidei confessione & tolerantia crucis. hanc exhortationem hîc initio cap. deducit ex commemoratis superiore cap. fidei exemplis: atque hoc primum est in hoc capite institutæ exhortationis argumentum, quod proponitur v. 1. cujus sententia est. Sancti illi patres in fide constantes fuerunt: ergó & nos constantes simus. Antecedẽs amplificat ab adjuncta magnitudine numeri: quam ipsam exornat metaphora nubis, inquiens: *Proinde quum tanta nos circumstet testium nubes*. Consequens amplificat antithesi caussæ corrumpentis, videlicet peccati nobis inhærentis, ac nos gravantis, & ad defectionem sollicitantis: *Abiecto*, inquit, *omni pondere & peccato ad nos circumcingendos procliui*. deinde idem consequens illustrat similitudine stadii, inquiens: *Constanter propositum nobis stadium decurramus*.

V. 2. addit argumentum secundum & tertium. Secundum sumtum est ab exemplo

exemplo Christi, quod exponit his verbis: *Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Jesum: qui pro sibi proposito gaudio pertulit crucem, ignominia contemta.* Tertium argumentum sumtum est ab effectu utili, seu læto eventu; quem quidem considerandum proponit in exemplo Christi, inquiens: *Et ad dexteram throni Dei consedit.* Nam quemadmodum Christus per crucem pervênit ad gloriam: ita & fideles per crucem ad gloriam perveniunt: quippe qui Christo tanquam capiti membra conformantur. Etsi enim fideles non exaltabuntur ad dexteram throni Dei, quæ gloria Christo propria est: tamen gloriæ Christi pro suo quisque gradu participes erunt, & uná cum eo regnabunt.

V.3.&.4. argumentum secundum expolit & comparatione minoris amplificat: qua comparatione inter se conferuntur tum personæ crucem sustinentes, tum crux ipsa: & hæc quidem duplex; uno ad ignominiam pertinens, videl. vehementissima contradictio á peccatoribus profecta: altera ad cruciatum corporis, videl. crucifixio. De personis ait: *Reputate igitur quis ille sit, &c.* Id est, personam Christi cum vestris personis comparate; tum videbitis, illum vobis longé antecellere: ut qui sit æternus Dei filius, & homo sanctissimus: cum vos sitis mortales & peccatis contaminati. De ignominia contradictionis dicit: *Quia talem sustinuit á peccatoribus adversus se contradictionem.* Denique crucifixionem Christi innuit, quum ait: *Nondum ad sanguinem usque restitistis, adversus peccatum* (id est peccatores, videl. persecutores) *decertantes.* nempe sicut Christus restitit persecutoribus suis, contra illos confitendo atque asseverando veritatem cælestem, etiam nunc cúm illi propter hanc caussam sanguinem ejus funderent.

V.5. & 6. addit argumentum 4. & 5. Quartum argumentum sumtum est ab adjuncto jure, quód nimirum crucem sint meriti suis peccatis. hoc significat, cum crucem nominat castigationem. Quintum argumentum sumtum est ab adjuncta significatione: quippe quód illa castigatio sit signum paterni amoris Dei erga ipsos. Utrumque hoc argumentum confirmat testimonio Scripturæ, ex Prov.3.v.11. & 12. Hoc testimonium v.7.& 8. ad Hebræos applicat, & á contrario amplificat; affirmans, spurios esse & non genuinos filios, si absque castigatione sint.

V.9. addit argumentum sextum & septimum. Sextum sumtum est ab exemplo castigationis patrum corporalium, per ratiocinationem á minori. Sustinuimus æquo animo castigationem patrum, qui genuerunt nostra corpora: ergo multó magis sustinere debemus castigationem patris, qui creavit nostros spiritus seu animas: vel, qui spiritus nostros regeneravit per Spiritum sanctum: id est, Dei. Septimum argumentum sumtum est ab effectu utili, videlicet vita æterna, ubi dicit, *Annon multo magis subjiciemur patri spirituum, & vivemus?* id est, ut participes simus vitæ æternæ.

V.10. addit octavum & nonum argumentum. Octavum est á brevitate durationis, quód nimirum castigatio illa duret ad paucos dies. Nonum ab effectu utili, videlicet sanctitate. hoc amplificat collatione castigationis patrum corporalium: ut qui castigârint nos prout ipsis videbatur, id est, pro suo arbitrio, non semper satis justo aut ad nostri emendationem accommodato. Deus autem nos castigat ad verum nostrum commodum, videlicet ut participes simus sanctitatis ipsius, hoc est, veræ sanctitatis qua ipse delectatur, quámq; in nobis per castigationẽ efficit, atq; ita sibi (qui est ipsa sanctitas) quodammodo similes reddit, & ad vitam æternam idoneos.

V.11. prius illud effectum declarat quadam descriptione, vitam æternam

vocans

vocans fructum tranquillum justitiæ, reddendum iis, qui per castigationem fuerint exercitati. Hanc descriptionem superioribus annectit per prolepsin, qua effectui isti castigationis futuro exponit effectum præsentem, concedens: castigationem in præsens non videri esse gaudii, sed tristitiæ.

12 *Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite:*
13 *Et rectas orbitas facite pedibus vestris; ne quod claudum est luxetur amplius, sed ut sanetur potius.*
14 *Pacem sectamini cum omnibus, & sanctimoniam; sine qua nemo videbit Dominum:*
15 *Prospicientes, ne quis deficiat à gratia Dei: ne qua radix amaritudinis suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.*
16 *Ne quis sit scortator, aut profanus, velut Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogenitorum.*
17 *Scitis enim eum etiam postea, quum vellet hæreditario iure benedictionem assequi, reprobatum fuisse. non enim reperit pœnitentiæ locum, quamuis cum lacrymis illam exquisisset.*
18 *Non enim accessistis ad contrectabilem montem, & incensum ignem, ac turbinem, & caliginem, & procellam:*
19 *Tubæque sonitum & vocem verborum: quam qui audierant, deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.*
20 *Non enim ferebant quod imperabatur, Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.*
21 *Et Moses (adeo terribile erat visum quod apparebat) dixit, Expauefactus sum ac tremebundus.*
22 *Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cælestem, & myriadas Angelorum,*
23 *Conuentum vniuersalem & Ecclesiam primogenitorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem vniuersorum Deum, & spiritus iustorum consummatorum:*
24 *Et ad noui fœderis mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstantiora loquentem quàm Abel.*
25 *Videte ne recusetis eum qui loquitur. nam si illi non effugerunt qui recusarunt eum qui loquebatur Dei nomine in terra: multo magis nos, qui eum qui de cælis est auersaremur.*
26 *Cuius vox tunc concussit terram: nunc autem promisit, dicens, Adhuc semel ego concutiam non solùm terram, sed etiam cælum.*
27 *Porro illud Adhuc semel, declarat instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem: vt maneant ea quæ concuti non possunt.*
28 *Quapropter regnum assumentes quod concuti non potest, teneamus gratiam, per quam ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum verecundia & reverentia.*
29 *Etenim Deus noster, consumens ignis est.*

Ex argumentis hactenus expositis is rursus infert exhortationẽ ad cóstantiam in fide: cui mox alias exhortationes annectit. Illatio illa cótinetur his verbis: *Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite.* ubi per allegoriã metonymicam hortatur ad animum confirmandum in fide; ne scilicet animis deficientes fatiscant: quemadmodum dixit suprá v.3. in fine.

V.13. & duobus sequentibus hortatur ad studium ædificandi fratres, & ad castitatem. Fratres ædificari præcipit tribus modis: Primó, ut præeant illis bono exemplo vitæ, versu 13. Secundó, ut pacem sectentur cum omnibus, vers. 14. Tertió, ut observent ne quis deficiat á gratia Dei, &c. v.15. E quibus primum illud per allegoriam metaphoricam significatur, ubi ait, Et

Et rectas orbitas facite, &c. Ad castitatem veró hortatur posteriore parte versus 14. ubi præcipit ut sectentur sanctimoniam, seu sanctificationem, τὸν ἁγιασμὸν. quo nomine hîc intelligi castitatem, planum fit ex initio versus decimisexti: ubi á cõtrario vitio dehortans ait, *Ne quis sit scortator.* Similiter accipitur ista vox 1. Thessal. 4. v. 4. Cæterúm isti præcepto addit argumentum ab effectu utili, visione scilicet Dei, id est, æterna illa beatitudine fruenda in cœlo. Simile huic est dictum illud Christi Matth. 5. vers. 8. *Beati qui puri sunt corde: quoniam ipsi Deum videbunt.* Ad quod Domini dictum fortasse Apostolus hoc loco respexit: sicut alibi recitat dictum illud Domini, *Beatius est dare quám accipere.*

V. 16. dehortatur á scortatione & profanitate: quarum dehortationum prior opposita est præcedenti hortationi ad sanctificationem: posteriori autem opponetur infrá v. penult. exhortatio ad reverentiam Dei & religiosum metum. Hanc posteriorem dehortationem illustrat exemplo Esau: in quo exemplo narrando simul innuit argumentum dehortationis ab effectu inutili: Etenim primúm commemorat profanum Esaui factum v. 16. Deinde pœnam divinitus ei inflictam, v. 17. quo ipso significat eos qui profanitatem Esaui imitantur, similiter á Deo punitum iri.

V. 18. & deinceps exponit aliud argumentum quo á profanitate dehortatur, & contrá hortatur ad verbi Dei reverentiam ac religiosum Dei metum. Illud argumentum sumtum est á maximo Dei erga ipsos beneficio, videlicet vocatione ipsorum in Ecclesiam novi Testamenti, & communionem Christi. Hoc Dei beneficium amplificat antithesi veteris Testamenti; cujus promulgationem ostendit fuisse terribilem, vers. 18. 19. 20. & 21. quum contrá in novo Testamenro omnia sint læta & jucunda, v. 22. 23. & 24. In protasi hujus antithesis describit primúm formam qua Lex fuit promulgata, versu 18. & initio deciminoni: deinde formæ illius effectum, videlicet horrorem incussum tum populo, vers. 19. & 20. tum ipsi Mosi, versu 21. In apodosi veró primúm describit Ecclesiam novi Testamenti variis iisque suavissimis appellationibus, v. 22. deinde indicatione variarum cœtuúmque præstantissimarum personarum, in fine versus 22. item versu 23. & initio vigesimi quarti. Huic descriptioni per occasionem annectit commemorationem beneficii per Christum præstiti fidelibus, nimirum reconciliationis Dei per sanguinem ipsius: quem sanguinis Christi effectum illustrat antithesi sanguinis Abel, qui sanguis á Caino effusus, vindictam Dei adversus illum postulabat: cúm sanguis Christi pro fidelibus postulet veniam & gratiam. V. 25. ex argumento proximé exposito ipsam dehortationem infert, inquiens: *Videte igitur ne aspernemini eum qui loquitur*: nempe Jesum novi Testamenti mediatorem, ex versu præcedente. Deinde aliud argumentum annectit, quod sumtum est ab effectu pernicioso, videlicet pœna Dei: quod argumentum confirmat ab exemplo Israëlitarum veterum per ratiocinationem á minori. Rationem etiam minoris exponit: quód scilicet minús probabile sit, punire eos qui contemnunt servum Dei (qualis erat Moses) quám qui contemnunt filium Dei, nempe Christum. Deinde versu 26. alteram minoris rationem annectit, quód scilicet minore cum majestate promulgata sit Lex quám Euangelium: quippe quód Christus in promulganda Lege tantúm concussit terram, id est, admiratione suæ maiestatis afficit homines in terra positos: at in promulgando Euangelio concussit non solúm terram (id est homines) sed etiam cœlum, id est, angelos qui degunt in cœlo. hi enim, teste Petro, in mysteria Euangelii desiderant

rant introspicere, 1.Petr.1.12. Concussionis autem hominum exemplum habemus Actor. 2.v.7. & deinceps, in variis illis nationibus Hierosolymæ congregatis in festo Pentecostes, quum Christus misit Spiritum sanctum in Apostolos cujus vi illi subitó Euangelium variis linguis prædicabant, cum summa populi admiratione. Hanc sententiam de promulgationis Euangelii majestate confirmat testimonio Scripturæ ex Haggæi cap.2.v.7. Ex hoc testimonio deducit versu 27. πόρισμα de Legis abrogatione, & æternitate rerum per ceremonias Legis & politiam illam Mosaicam significatarum, videlicet sacerdotii & regni Christi. Tum v.28. infert exhortationem principalem ad constantiam in fide & studium pietatis, admixto per occasionem argumento ab effectu utili, videlicet possessione regni illius æterni, quod superiori versu innuerat.

Versu ultimo addit argumentum ab effectu pernicioso, videlicet exitio æterno impiorum: quippe quos Deus instar ignis consumturus sit: quo argumento Moses quoque populum Israëliticum ad pietatem hortatus est Deut.4.v.24.

SCHOLIA IN CAP. XII.

V.1. Tanta testium nubes. τοσοῦτον νέφος μαρτύρων. Id est, tot testes, tantum agmen testium, quod est veluti densa nubes. Intelligit autem testes religionis Christianæ, quales superiore capite commemoravit.

2 *Pro sibi proposito gaudio.* ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est, propter propositum sibi gaudium, ad illud videl. consequendum. Etenim jamjam passurus, pro hoc gaudio patrem oravit, Johan.17.v.1. *Ad dexteram throni Dei consedit.* ἐν δεξιᾷ θρόνου τοῦ θεοῦ ἐκάθισεν. Id est, consedit ad dexteram Dei, idq; in throno Dei. qua utraq; metaphora significatur regia illa gloria & summa majestas, ad quam Christus post mortem suam exaltatus est.

3 *A peccatoribus.* ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν. Id est, ab impiis: qui κατ' ἐξοχὴν in scriptura nominari solent peccatores.

4 *Adversus peccatum.* πρὸς τὴν ἁμαρτίαν. Potest intelligi vel de peccato inhabitante, & in periculis ad defectioné sollicitante: vel de peccato hostiũ Euangelii ad defectioné sollicitantiũ; vel etiam de ipsis illis peccatoribus.

5 *Et obliti estis.* καὶ ἐκλέλησθε. Legenda hæc sunt cum interrogatione, quæ vim habet amicé reprehendendi: quasi dicat, Minimé vos decet oblivisci illius tam paternæ exhortationis. *Fili mi.* υἱέ μου. Sunt verba Salomonis, vel potiús Spiritus sancti loquentis in Salomone, Proverb.3.v.11.& 12.

8 *Omnes.* πάντες. Nempe omnes filii: ex collatione præcedentium.

9 *Carnis nostræ.* τῆς σαρκὸς ἡμῶν. Id est, corporis nostri. Mox enim opponuntur τὰ πνεύματα, spiritus, id est, animæ. Sic ista duo opponuntur, 1.Cor. cap.5.v.5. Et sic alibi opponuntur σῶμα καὶ πνεῦμα, corpus & spiritus, ut 1. Cor.7.v.34. *Patri spirituum.* τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων. Id est, creatori animarum nostrarum. Periphrasis Dei. *Et vivemus.* καὶ ζήσομεν. Id est, quum per hanc subjectionem futurum sit ut vivamus.

10 *Prout ipsis videbatur.* κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς. Id est, pro suo arbitrio, non semper satis justo, aut ad nostri emendationem accommodato. Hanc expositionem postulat antithesis. *Ut participes simus.* εἰς τὸ μεταλαβεῖν. His verbis declarat illud τὸ συμφέρον, cujus modó mentionem fecit. *Sanctitatis ipsius.* τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ. Id est, veræ sanctitatis qua ipse delectatur, quamque in nobis per castigationem efficit, atque ita sibi (qui est ipsa sanctitas) quodammodo similes reddit, & ad vitam æternam idoneos.

11 *Fructum*

11 *Fructum tranquillum justitiæ.* καρπὸν εἰρηνικὸν δικαιοσύνης. Periphrasis vitæ æternæ. Sic eadem nominatur justitiæ corona, 2. Tim. 4. v. 8.

12 *Manus remissas & genua soluta surrigite.* τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε. i. animũ in fide cõfirmate. Metonym. effecti.

13 *Rectas orbitas facite.* τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε. Id est, bono vitæ exemplo aliis præite. *Luxetur amplius.* ἐκτραπῇ. Scil. τοὺς πόδας. In hanc sententiam verbum ἐκτρέπεσθαι hoc loco accipit Fr. Junius, pro eo quod est luxari, vel diverti á justo acetabulo atque commissura ossium. Ac si dicat Apostolus, ne forte si quis jam claudus est ex pedum infirmitate, ampliús novo offendiculo periclitetur, ut salutis jacturam faciat. Huic expositioni favet antithesis: quia mox sequitur, *sed ut sanetur potiùs.*

14 *Cum omnibus.* μετὰ πάντων. Confer Rom. 12. v. 18. *Et sanctimoniam.* καὶ τὸν ἁγιασμόν. Id est, castitatem: ut 1. Thess. 4. 4. *Sine qua, &c.* οὗ χωρὶς. Confer Matth. 5. v. 8.

15 *Ne quis deficiat.* μή τις ὑστερῶν. Scil. ᾖ. Pro, μή τις ὑστερῇ. Hebraismus. *Radix amaritudinis.* ῥίζα πικρίας. Id est, amaritudo animi (puta invidia, odium, iracundia, ambitio) veluti radix malorum. Alii, *radix amara*: puta hæresis, vel aliud scandalum: ut Deut. 29. v. 18. *Jus primogenitorum.* τὰ πρωτοτόκια. Hoc jus positum erat in duabus prærogativis: una dignitatis, qua primogenitus fratres sibi habebat subjectos: altera roboris ex dupla hæreditate. Vide Gen. 49. 3. Item 2. Paralip. 21. 3. & Deut. 21. 17.

17 *Benedictionem.* τὴν εὐλογίαν. Nempe solennem illam á Patre Isaaco pronuntiandam pauló ante mortem illius. *Reprobatum fuisse.* ἀπεδοκιμάσθη. Id est, repulsam tulisse. *Pœnitentiæ.* μετανοίας. scilic. Isaaci, pro μεταμελείας. hoc est, non potuit efficere ut Isaacum pœniteret facti sui, quantumvis ex errore profecti, videlicet benedictionis collatæ in Jacobum. *Illam.* αὐτήν. Nempe pœnitentiam Patris, & ex consequenti benedictionem. Veruntamen non est necesse, pronomen αὐτήν referri ad nomen εὐλογίαν quod pauló anté præcessit.

21 *Expavefactus sum.* ἔκφοβός εἰμι, &c. Quum hæc verba in historia Mosis non legantur: existimandum, Paulum ea habuisse ex traditione: sicut etiam nomina Jannes & Jambres, 2. Timoth. 3. 8. Veruntamen Exo. 19. v. 19. narratur de Mose, quod cum hoc loco consentit: videlicet cúm sonus ille tubæ valde invalesceret: locutum fuisse Mosen, & Deum illi respondisse voce. ubi é cohærentia sententiarum colligitur, Mosen sono illo tubæ territum de suo terrore conquestum esse, & blanda voce á Deo erectum.

23 *Qui conscripti sunt in cœlis.* ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων. Id est, qui á Deo electi sunt ad vitam ęternam. Sic Luc. 10. 20. *Gaudete quód nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Philipp. 4. 3. *Quorum nomina sunt in libro vitæ. Spiritus.* πνεύμασι. id est animas: ut suprá v. 9. Intelligit autem hîc animas á corporibus separatas, & in cœlum receptas. *Justorum.* δικαίων. Piorũ credentium. *Consummatorum.* τετελειωμένων. Id est, plené sanctificatorum.

24 *Sanguinem aspersionis.* αἵματι ῥαντισμοῦ. Id est, quo asperguntur per fidẽ corda credentium, atque ita á sordibus peccati abluuntur. *Quám Abel.* παρὰ τὸν Ἄβελ. Qui mortuus adhuc locutus est, suprá 11. 4. petens nimirum vindictam, exercendam á Deo in Cainum fratricidam.

25 *Nam si illi.* εἰ γὰρ ἐκεῖνοι. Scil. Patres. Confer suprá cap. 2. v. 2. & 3. & cap. 10. v. 28. & 29. *Non effugerunt.* οὐκ ἔφυγον. Pro, ἐξέφυγον. Scilicet pœnas Dei. *Eum qui loquebatur Dei nomine.* τὸν χρηματίζοντα. Videlicet Mosen. *Eum qui de cœlis est.* τὸν ἀπ' οὐρανῶν. Scilicet ὄντα. Vel ἀπὸ κοινοῦ repetendum participiũ

χρημα-

χρηματίζοντα : & vertendum, *Eum qui è cœlis loquitur*. Id est, Christum.

26 *Cujus*. οὗ. Nempe Christi. *Tunc*. τότε. Quum promulgaret Legem: ex collatione præcedentium. *Terram*. τὴν γῆν. Id est, populum consistentem in castris ex adverso montis, Exod. 19.16. *Nunc autem*. νῦν δὲ. Id est, de hoc autem tempore quo promulgavit Euangelium. *Promisit*. ἐπήγγελται. Scilicet Hagg. 2.v.7. *Concutiam*. σείω. Id est, admiratione percellam. *Terram*. τὴν γῆν. Id est homines. *Cœlum*. τὸν οὐρανόν. Id est angelos.

27 *Rerum quæ concutiuntur*. τῶν σαλευομένων. Puta instrumentorum servientium ceremoniis Legalibus, atq; adeó ipsarum ceremoniarum legalium. *Ut puta facticiarum*. ὡς πεποιημένων. Id est, effectarum manibus hominum ex caducis materiis. Sic suprá 9.1. nominat ἅγιον κοσμικὸν, sanctuarium mundanum. *Ea quæ concuti non possunt*. τὰ μὴ σαλευόμενα. Id est, quæ æterna sunt; videlicet bona per Christum parta, & per Euangelium oblata; puta remissio peccatorum, sanctificatio & hæreditas illa cœlestis.

28 *Regnum*. βασιλείαν. Nempe regnum illud cœleste. *Teneamus*. ἔχωμεν. Pro, κατέχωμεν. Eodem sensu accipiendum est hoc verbum, Rom. 15.4. ἵνα τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν, ut spem illam teneamus. *Gratiam*. χάριν. Id est, fidem ex gratia Dei profectam. Metonymia efficientis.

29 *Ignis*. πῦρ. Id est, quasi ignis. Metaphora.

OBSERVATIONES EX CAP. XII.

Ex v.1. & deinceps usque ad 12. Notandæ sunt aliquot caussæ quibus moveri debemus ad tolerantiam crucis: videlicet primó exemplum veterum sanctorum, v.1. Deinde exemplum Christi v.2.3.& 4. Tum quód crucẽ peccatis nostris sumus meriti, tanquam castigationem; v.5. Quartó, quód hæc castigatio signũ est paternæ Dei erga nos benevolentiæ, v.5.6.7.& 8. Quintó, quód castigatio hæc durat ad paucos dies. Postremó quód crux nobis utilis est ad consequendum sanctitatem & vitam æternam, v.8.9.10 & 11.

Ex v.1. Quum doctrina Christiana tot testes habeat, eósque tam sanctos viros, & quorum nonnulli illam suo sanguine obsignarunt: non est igitur nobis de veritate illius dubitandum.

Ex eod. v. Quó minús expedité in stadio pietatis currere possimus, impedimur tanquam pondere & obstaculo, peccato originali. Errant igitur qui sibi in hac vita imaginantur perfectionem. Vide lamentationem Pauli Roman. 7.v.14 & deinceps.

Ex eod. v. Peccatum originis comparatur ponderi & obstaculo nos circumcingenti: Ergo significatur, ipsum esse rem distinctam ac diversam á nostra natura. Errant igitur qui docent, peccatũ esse de hominis substantia.

Ex v.2. Si Christo conformari cupimus in gloria: oportet nos eidem prius conformari in cruce. Vide Rom. 8.v.29. item 2. Tim. 2.v.11.& 12.

Ex v.3. Si nobis confitentibus doctrinam Christi, á mundo contradicitur: consolemur nos exemplo Christi, qui longé vehementissimam adversus se contradictionem á peccatoribus sustinuit: ac præterea cogitemus, ipsum arcano Dei decreto positum esse in signum cui contradicatur; sicut Spiritus sanctus pronuntiavit per os Simeonis, Luc. 2.v.34.

Ex v.4. Quum Deus non permittit hostibus Euangelii ut nos propter illius confessionem ad sanguinem usq; persequantur: acceptum hoc feramus ipsius clementiæ, qua nobis parcit; quum tamen charissimo filio non pepercerit. Confer 1. Cor. 10.v.13. *Tentatio vos non cepit nisi humana, &c.*

Ex

Ex v.7.& 10. Ad parentum officium pertinet, castigare seu virgis cædere liberos peccantes; sed moderaté & adhibita institutione ex verbo Dei. Vide Prov.13.v.24. item cap.22.v.15. item cap.23.v.13. Ephes.6.v.4.

Ex v.9. Ex eo quód Apostolus genitores nostros vocat patres carnis nostræ; Deum autem, patrem spirituum, recte colligitur animam hominis non oriri ex traduce (ut loquuntur) id est, non generari á parentibus uná cum corpore, sed á Deo creari. Etsi enim Deus, corporis quoque creator est: tamen illud creat ex semine parentum; animam veró immediaté: unde κατ' ἐξοχὴν vocatur pater spirituum, hoc est, animarum. nam spirituum nomine hic intelligi animas hominum, percipitur ex antithesi, qua spiritus opponitur carni, id est, corpori. Similis antithesis inter carnem & spiritum extat 1.Cor.5.v.5. Similis veró antithesis inter originem corporis & originem animæ, extat Ecclesiast.12.v.7. ubi mors hominis describitur his verbis; *Redibit pulvis in terram, sicut fuerat; spiritus autem redibit ad Deum, qui dederat illum.* Hic similiter Deus dicitur homini spiritum, id est animam, dedisse, videlicet immediaté: ut percipitur ex antithesi, nam certé etiam corpus ei dedit, sed mediante pulvere seu ex pulvere terræ, tanquam ex materia. Etenim in prima creatione Deus non produxit simul ex materia animam & corpus hominis, sicut produxit animam & corpus brutorum; sed solum hominis corpus ex materia produxit, videlicet pulvere terræ: animam veró ei inflavit, immediaté scilicet creando.

Ex v.11. Vita æterna nominatur fructus justitiæ, non quód nos eam justitia nostra mereamur: sed quia justum est apud Deum, iis qui propter nomẽ ipsius affliguntur, reddere relaxationem: ut ait Paulus 2.Thess.1.v.6.& 7.

EX SECUNDA PARTE CAPITIS.

Ex v.13.& 15. Ad officium nostrũ pertinet, ut soliciti simus de salute fratrum infirmorũ, qui claudicãt, vel in fide & doctrina, vel in vita ac moribus. Debemus autem operã dare ut isti sanentur: tum præeundo illis bono exemplo cõfessionis & vitæ, tum ex verbo Dei eos instituẽdo & admonendo.

Ex v.14. Pax colenda est cum omnibus: nempe quoad ejus fieri potest bona conscientia, ut declarat Paulus Rom.8.v.18. ne scilicet pacis caussa & in gratiam hominum offendamus Deum, agendo aliquid contra mandata ipsius

Ex v.14.& 16. Sanctimonia seu castitas summo studio colenda: scortatio autẽ & omnis impuritas fugienda. Confer Matth.5.v.8.& infrá 13.v.4.

Ex v.15. Suppullulantibus scandalis, maturé per Ecclesiasticam disciplinam occurrendum est: ne ubi illa prorsus enata fuerint, multi inquinentur. Confer 1.Cor.5.

Ex v.16. Cavenda profanitas qua testimonia gratiæ Dei contemnuntur: sicut profanus Esau contemsit suum jus primogeniti.

Ex v.16.& 17. Impii terrena tantúm & corporalia bona desiderant, cœlestia veró & spiritualia non curant. Ut impius Esau desiderabat edulium fratris ad explendum famem: item benedictionem patris ex qua amplum & pingue solum possideret: interim de vita æterna per Christum comparanda nihil sollicitus. Nobis autem regnum Dei ante omnia quærendum est: tum terrena illa nobis adjicientur: ut monet Christus Matth.6.

Ex vers.18.19.20.21.& 24. Notandum hic est discrimen quoddam inter fœdus Legale & Evangelicum. Fœdus Legale gignit horrorem: quia scil. promittit vitam sub conditione perfectæ obedientiæ ex nostris viribus:

&

& contra minatur maledictionem transgredienti vel unum mandatum. Quum autem perfectam illam obedientiam præstare nemo possit; & contrá non unum tantúm, sed omnia legis mandata singuli trangrediantur: fieri non potest quin ex conscientia Legis violatæ existat horror ac metus maledictionis. Hunc horrorem Deus significavit horribili illa forma promulgationis Legis in monte Sinai, quam Apostolus hoc loco ex lib. 2. Mosis commemorat. Contrá Euangelicum fœdus parit in cordibus electorum lætitiam: quia annuntiat eis remissionem peccatorum, & vitam æternam per sanguinem mediatoris Christi.

Ex v. 21. Exemplo Mosis (qui viso illo in promulganda lege adhibito expavefactus est) monemur, etiam in sanctis dum hic vivunt, manere reliquias peccati.

Ex v. 22. & 23. Notanda est hîc illustris descriptio Ecclesiæ. Nominatur primó *mons Sion*, propterea quód colligitur per vocem Euangelii, quæ é Sione in reliquum terrarum orbem exivit, juxta vaticinium illud, Esa. 2. v. 3. *De Sion exibit Lex* (vel potius doctrina. nempe doctrina Euangelii) *& verbum Domini de Jerusalem*. Secundó, vocatur *civitas Dei vivi*: quia singuli fideles sunt cives Ecclesiæ (Eph. 2. 19.) viventes ex præscripto legis Dei. Tertió, nominatur *Hierusalem cœlestis*: quia per terrestrē urbem Jerusalem fuit præfigurata. Quanta autem sit gloria hujus cœlestis Jerusalem, & quantum in ea futurum sit gaudium: describit copiose Johannes in Apocal. ultimis duobus cap. Quartó Ecclesiæ adjunguntur *sancti & beati illi Angeli*, tanquam conservi: ut apud Johan. professus fuit Angelus ille Apocal. 22. v. 9. Quintó fideles nominantur *primogeniti qui conscripti sunt in cœlis*: tum quia fideles sunt filii Dei per adoptionem, sed non minus ei chari, imó magis quám hominibus chari esse solent filii primogeniti; tum quia ad vitam æternam electi sunt, & scripti in libro vitæ, ut illā olim perfruantur in cœlo. Sextó adjungitur Ecclesiæ *Deus* tanquam *Judex*: qui scilicet pro justo suo judicio afflictionem reddet iis qui fideles affligunt: fidelibus autem relaxationē: ut ait Apostolus 2. Thess. 1. v. 5. 6. 7. Septimó commemorantur *spiritus justorum consecratorum*, id est, animæ fidelium defunctorum jam in cœlū receptæ: quæ nominari solet Ecclesia triumphans: quanquam plenus triumphus, in anima simul & corpore celebrandus, reservatur usq; ad diem judicii. Octavó commemoratur Ecclesiæ caput & rex, qui idem ut mediator eam in gratiam Dei reduxit suo sanguine, videlicet Dominus *Jesus*.

Ex v. 25. Doctrina Euangelii, summa cum reverentia amplectenda est: quum sit nobis patefacta per ipsum filium Dei, qui eam protulit quasi é sinu Patris: sicut ipse loquitur Johan. 1. v. 18. Quem qui aspernatur, haud impune feret, sed æterno exitio damnabitur: ut qui non crediderit unigenito filio Deo, Joh. 3. v. 18.

Ex v. 26. Quum vox Christi in promulgatione Legis concusserit terram: consequens est, ipsum esse verum Deum: qui scilicet in promulganda Lege dixit, *Ego sum Jehováh Deus tuus, &c.*

Ex eodem versu: Doctrina Euangelii doctrinam Legis antecellit: quippe quæ non solúm terram, id est, homines, ut illa; sed etiam cœlum, id est, angelos concutit, percellit & in admirationem rapit. Exemplum de hominibus vide Act. 2. v. 7. & deinceps. De angelis vide 1. Pet. 1. v. 12.

Ex v. 27. Cultus Mosaicus & politia non fuerunt hoc consilio á Deo instituta, ut durarent perpetuó: sed ut abolerentur per exhibitionem Christi.

Ex eod. v. Sacerdotium & regnum Christi concuti non possunt, sed

æterna

æterna sunt. Quare etiam salus nostra, ut puta in illis fundata, æterna est.

Ex v. 28. & 29. Qui cupit in æternum regnare cum Christo, & evitare ignem illum consumentem iræ Dei: illi necesse est, ut perseveret in fide & studio pietatis.

ANALYSIS CAP. XIII.

ARGUMENTUM.

Exhortatur eos ad omnis generis bona opera, maximè ea quæ præcipiuntur in secunda Legis tabula, & ad dilectionem proximi pertinent: tum etiam exoptat illis á Deo facultatem bona illa opera faciendi.

1 *FRaterna charitas maneat.*
2 *Hospitalitatis ne estote immemores: per hanc enim quidam inscii exceperunt Angelos hospitio.*
3 *Memores estote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premuntur, ut qui etiam ipsi estis in corpore.*
4 *Honorabile est inter quosuis coniugium, & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros iudicabit Deus.*
5 *Sint mores* vestri *alieni ab auaritia*: sitis *contenti præsentibus. Dixit enim ipse, Nequaquam te deseram, neque unquam te derelinquam.*
6 *Adeò vt confidenti animo dicamus, Dominus* est *mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi homo.*
7 *Memores estote ducum vestrorum, qui loquuti sunt vobis sermonē Dei: quorum imitamini fidem, considerantes qui fuerit exitus conuersationis ipsorum.*
8 *Iesus Christus heri & hodie idem* est, *& in secula.*
9 *Doctrinis variis & peregrinis ne circumferimini. Bonum enim est gratia cōstabiliri cor, non cibis, unde nullā perceperunt utilitatem qui in ipsis versati sunt.*
10 *Habemus altare ex quo non habent ius edendi qui tabernaculo deseruiunt.*
11 *Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.*
12 *Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per proprium sanguinem, passus est extra portam.*
13 *Exeamus igitur ad eum extra castra, probrum eius portantes.*
14 *Non enim habemus hic stabilem ciuitatem, sed futuram illam inquirimus.*
15 *Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, id est, fructum labiorum confitentium nomini eius.*
16 *Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.*
17 *Obedite ducibus vestris, & obsecundate. Vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes. Id. n. est vobis inutile.*
18 *Orate pro nobis: confidimus enim, nos bonam conscientiam habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conversari.*
19 *Amplius autem obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.*

VErsu 1. in genere hortatur ad fraternam charitatem. V. 2. & deinceps, generalem illam exhortationem per species declarat: ac primùm hortatur ad officia charitatis erga fratres peregrinos seu hospites: addito argumento ab eventu utili, quód nimirum illis officiis concilietur

lietur nobis singularis favor Dei: id quod significat exemplo veterum, ut Abrahami & Loti, quos Deus propter hospitalitatem singulari honore affecit, ita ut sub specie hospitū angelos ad eos mitteret; imó quod plus est, ut ipse Filius Dei sub tali specie eos inviseret. Etenim unus ex illis tribus viris, quos hospitio accepit Abraham, Genes. 18. cap. fuit ipse Jehováh: ut liquet ex v. 13. 14. 17. 20. 22. &c. Deinde v. 3. hortatur ad officia charitatis erga fratres, qui persecutionē patiuntur, propter confessionē Euangelii. Erga hos requirit *συμπάθειαν* & ex consequenti opitulationē, saltem per preces, si alio legitimo modo non possimus. Rationem annectit á communione naturæ, quod nimirum ipsi quoque simus in corpore, ac proinde iisdem afflictionibus obnoxii: quæ si nobis acciderent, optaremus certé ut fratres, nostri miserti, opem nobis ferrent. Atque hæc duo præcepta, unum de hospitalitate, alterum de sympathia, pertinent ad præceptum decalogi sextum: quod sequitur v. 4. pertinet ad septimum. Hortatur enim ad castum conjugium, nempe eos quibus extra conjugium casté vivere non est datum: & contrá dehortatur á scortatione & adulterio. Ad conjugium hortatur ab adjuncta sanctitate. Ac ne quis putet, conjugium aliquibus esse dedecori, puta ministris verbi, qui præ cæteris sanctitati studere debent: expressē affirmat cōjugium honorabile seu pretiosum esse *ἐν πᾶσι*, *in omnibus*, id est, inter omnes, cujuscunque scilicet sint ordinis aut conditionis in Ecclesia. Dehortationem veró confirmat ab effectu pernicioso, videlicet ab æterno exitio cui Deus scortatores & adulteros adjudicaturus est. V. 5. dehortatur ab avaritia; & contrá hortatur ad *αὐτάρκειαν*, hoc est, animum sua sorte contentum, item ad fiduciam erga Deum. Quæ hortatio partim ad præceptum decalogi octavum, partim ad primum pertinet. Hortationem hanc confirmat á caussa procreante, videlicet ope Dei; quód nimirum Deus sibi fidentes non sit deserturus, sed eis auxiliaturus. Quod ipsum partim confirmat á promissione Dei ex Josue, 1. v. 5. partim illustrat exemplo David: qui opem illam claris verbis profitetur, & de illa ex fide gloriatur, Psal. 118. v. 6. Etsi autem promissio illa ad Josuam specialiter pronuntiata fuit, tamen ideó in Scriptura proponitur, ut singuli fideles illam ad sese applicent. Deus enim erga similes similiter se gerit: & quicquid ante scriptum est in sacris literis, ad nostram doctrinam scriptum est: ut per patientiam & consolationem scripturarum, spes illam teneamus: Rom. cap. 15. V. 7. hortatur eos ad imitandum fidem ducum suorum, qui ipsis locuti fuerant sermonem Dei: videlicet pastorum, doctorum & gubernatorum: quæ hortatio videri possit pertinere ad præceptum decalogi quintum de honorandis parentibus: sed puto eam potiús pertinere ad præceptum primum de fiducia erga DEUM, atque ita cum proximé præcedentibus cohærere. Confirmat enim jam exhortationem præcedentem ab exemplo ducum illorum: quo exemplo continetur argumentum ab effectu utili, videlicet á læto & glorioso exitu, sive eventu: quod argumentum v. 8. confirmat á caussa efficiente quæ est Christus: quippe qui heri & hodie, idē, est & in secula: ac proinde sicut tempore præterito salutarē exitum dedit confessioni ducum, ita etiam hodie & posthac salutarē exitum dabit imitatoribus illorū. V. 9. Quia mentionē fecerat ducū, id est, doctorū: ea occasione dehortatur á falsa doctrina, ac specialiter perstringit eos qui externū Legis cultū ac præsertim discrimē ciborū cum Euangelio permiscebant: quasi illa præter fidē ad salutē essent necessaria. Hanc doctrinā rejicit ac damnat ab effectu inutili, quód videlicet non conducat ad constabiliendū cor, hoc est,

est, ad solidam cordis consolationem. Atque hoc argumentum illustrat anithesi disparatorum, quód videlicet cor constabiliatur non cibis, sed gratia: id est, non doctrina illa de discrimine ciborum Legali observando: sed doctrina Euangelii de gratia Dei nobis per sacrificium Christi conciliata. Deinde confirmat hoc argumentum testimonio experientiæ, quód nimirum qui in cibis discriminandis versati atq; occupati fuerũt, non sint ea re adjuti. V.10. 11. & 12. aliud argumentum adfert contra doctrinam illam de observatione ceremoniarum Legis cum fide Christi conjungenda; quod argumentum sumtum est á pari, videlicet á comparatione typi cum re per typum significata. Istud argumentũ concludi potest syllogismo connexo ad hunc modum: Si illi qui tabernaculo deserviunt, non habent jus edendi ex animalibus quorum sanguis infertur in sacrarium per Pontificem: ergo pari ratione qui per ceremonias Legis servari volunt, non habent jus edendi ex Christo. At verum est antecedens, v.11. Verum igitur & consequens, v. 10. Consequentia connexi nititur analogia quæ est inter typum, & rem typo adumbratam. Etenim sicut in anniversario sacrificio expiationis, sanguis juvenci & hirci per Pontificem inferebatur in sacrarium ad expiationem faciendam: ita in sacrificio illo veré expiatorio Christi, sanguis Christi in cruce oblati per ipsummet Christum illatus est in cœlum. Et sicut corpora illorum animalium exurebantur extra castra: ita corpus Christi crucifixum est extra portam urbis Hierusalem, v.12. Antecedens probatur ex hoc ipso quód corpora illorum animalium secundúm Legem exurebantur, vers.11. Hinc enim efficitur, non fuisse sacerdotibus jus ex illis corporibus edendi. Vide Levit.16.v.27.

V.13.& 14. Ex eo quód dixerat Jesum passum esse extra portam, per occasionem deducit exhortationẽ ad tolerantiã persecutionis propter fidei confessionem: quam exhortationem confirmat partim á Christi exemplo v.13. partim á læto eventu: videl. possessione urbis illius futuræ, nempe cœli, v. 14. Cujus urbis suprá quoque mentionem fecit cap.11.v.10.& 16.

V.15.& 16. aliud πόρισμα seu corollariũ annectit. nam ex eo quód proximé mentionem fecerat Christi tanquam nostri Pontificis, deducit exhortationem ad sacrificia spiritualia etiamnum quotidie á nobis offerenda: quorum facit duo genera: unum, sacrificium laudis, v.15. ut scilicet Deum assidué laudemus, & gratias ei agamus pro beneficio redẽtionis per Christum nobis præstito: alterum, beneficentiam seu communicationem v.16. id est, ut benefaciamus fratribus egenis, & communicemus nostras facultates. Hanc exhortationem confirmat ab effectu utili, quód scilicet Deus talibus victimis delectetur, quo nimirum fit ut perpetuo favore nos complectatur: qui favor nobis non potest non esse utilissimus. Atque ita redit Apostolus per occasionem ad præcepta tabulæ secundæ: quippe postrema illa exhortatio ad sextum decalogi præceptum pertinet. Huic subjungit deinceps exhortationem pertinentem ad præceptum decalogi quintum. nam v.17. hortatur Hebræos ad obedientiam erga ipsorum duces sive doctores, id est, pastores, doctores, & gubernatores. Versu autem 18. ad preces concipiendas pro sese Paulo, tanquam fideli scilicet ipsorum Apostolo. Priorem exhortationem confirmat partim ab adjuncta honestate, partim ab eventu utili. Adjunctam honestatem innuit, quum ait: *Vigilant enim ipsi pro animabus vestris tanquam rationem reddituri.* Honestum enim & æquum est, ut talibus obediamus: ut scilicet hoc modo aliquam eis gratiam pro tanto ipsorum beneficio referamus. Eventũ utilem notat, ubi dicit:

ut cum gaudio hoc faciant, & non gementes: id enim est vobis inutile. quasi dicat: si obedîveris doctoribus vestris, tum illi cum gaudio & alacriter pro vestra salute vigilabunt, eámq; vobis impetrabunt: contrá veró si fueritis refractarii, ingeminiscent illi ad Deum propter vestram ingratitudinem: qui gemitus vestræ saluti officient.

V.18.petit ut pro se orent: argumentum petitionis affert á caussa efficiente, videlicet bona sua conscientia, ut qui conscius sibi sit, quód officio suo fideliter erga ipsos sit functus: ut meritó reciproca officia benevolentiæ & charitatis ab ipsis polliceri sibi ausit.

V.19.petitionem repetit, & alterum argumentum addit, quod sumtum est ab effectu utili; quia sic futurum sit, ut Paulus ipsis restituatur, hoc est, ut diutiús in vivis conservatus, ipsos invisat, ac præsens in fide eos confirmet.

20 *Deus veró pacis, qui magnum illum ovium per sanguinem fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Jesum, á mortuis reduxit.*

21 *Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatem, efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo, per Jesum Christum: cui sit gloria in secula seculorum. Amen.*

22 *Precor autem vos, fratres, sufferte sermonem exhortationis huius. etenim brevibus scripsi vobis.*

23 *Scitote fratrem* nostrum *Timotheum solutum esse; cum quo (si celeriús venerit) visam vos.*

24 *Salutate omnes duces vestros, & omnes sanctos. Salutant vos Italici.*

25 *Gratia sit cum omnibus vobis. Amen.*

Sequitur conclusio epistolæ: ubi primúm eis exoptat á Deo vires ad præstandum ea, ad quæ hactenus per totam epistolam fuit exhortatus: v.20. & 21. Deinde rogat ut hanc suam exhortationem æquo animo ferant, vers. 22. Tertió facit eos certiores de Timotheo soluto, suúmque uná cum illo adventum pollicetur, vers. 23. Postremó annectit salutationes & votum Apostolicum, duobus ultimis versibus. In priore illo voto, initio cōmemorat caussas voti, & simul summatim comprehendit doctrinam hactenus per totam epistolam fuse expositam: de triplici nimirúm Christi officio, v. 20. Deinde exponit votum ipsum vers.21. Caussas voti commemorat duas: videlicet Dei tum voluntatem, tum facultatem. quasi dicat: Deus & vult & potest vobis dare illas vires; ergo jure illas vobis á Deo precor. Voluntatem Dei significat, quum eum vocat Deum pacis, hoc est, qui cum ipsis & omnibus fidelibus fecit pacem per Christum, ac proinde eos paterna benevolentia complectitur. Facultatem veró ostendit, cum dicit quód Deus Jesum reduxit á mortuis. potest igitur etiam Hebræorum corda in peccatis mortua vivificare, & viribus ad officium præstandum necessariis instruere. Porró triplex illud Christi officium notat: Propheticum quidem, quum eum nominat *magnum illum ovium pastorem*, qui scil. gregem suum (id est electos) pascit salutari doctrina Euangelii. Sacerdotium veró significat cum dicit *eum esse pastorem per sanguinem fœderis æterni:* etenim Christus fœdus illud gratiæ æternū effusione sanguinis sui ut sacerdos stabilivit. Denique regiam Christi dignitatem notat, cum eum vocat *Dominum nostrum.* Votum ipsum exponit primúm verbo generali, precans ut Deus eos perficiat in *omni opere bono*: per opus bonū intelligens tum fidem, tum fidei opera, ac potissimúm confessionem & tolerantiam crucis. Deinde addit boni operis definitionem, partim á forma, quæ est consensio operis cum voluntate Dei in verbo patefacta: hanc significat ubi ait, *Ad præstandam*

ipsius

ipsius voluntatem: partim ab effectu, videl. approbatione Dei: ubi dicit, *Efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo.* Tertiò addit istius efficientiæ Dei ac virium suppeditationis caussam administram, ubi ait. *Per Jesum Christum.* Postremò annectit δοξολογίαν, quæ vel ad Christum, vel ad Deum Patrem referri potest. Reliqua plana sunt ex dictis: nec ampliorem analysin desiderant.

SCHOLIA IN CAP. XIII.

*V.*2. *Quidam.* τινὲς. Ut Abraham Gen. 18. & Lot. Gen. 19.

3 *Ut qui etiam ipsi estis in corpore.* ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Id est, ut qui ipsi quoque afflictionibus ejusmodi obnoxii estis. Metonymia subjecti. Quidam hic intelligunt corpus Christi mysticum, in quo tanquam membra sunt omnes fideles: sed de illo quum loquitur Paulus, solet simul mentionem facere Christi, tanquā capitis: ut Eph. 5. 23. itē 1. Cor. 12. 27. Rom. 12. 5.

4 *Inter quosvis.* ἐν πᾶσι. Ad verb. In omnibus: hoc est, inter omnes: cujuscunq; scil. sint ordinis aut conditionis in Ecclesia. *Et cubile impollutum.* καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος. Hæc verba bifariam construi possunt. Vel, ut ἀπὸ κοινοῦ repetatur totum illud, τίμιος ἐστι: sic, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος τίμιός ἐστι. *Et cubile impollutum honorabile est*, ut nimirum his verbis, ἡ κοίτη ἀμίαντος, contineatur periphrasis conjugii. Vel, ut ἀπὸ κοινοῦ repetatur solum verbum substantivum ἐστὶ: sic, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντός ἐστι, *Et cubicule illud honorabile est*: ut nimirum articulus ἡ sit ἀναφορικὸς, & referatur ad præcedens nomen ὁ γάμος: quasi dicatur, καὶ ἡ τοῦ γάμου κοίτη ἀμίαντός ἐστι, Et conjugii *cubile impollutum est*: hoc est, sua natura purum est & licitum atque concessum, ita ut legitimo ejus usu nō polluatur conscientia. *Judicabit.* κρινεῖ. id est, puniet: nempe vel tēporalibus pœnis, si isti egerint pœnitentiā; vel æternis, si non egerint

5 *Sitis contenti præsentibus.* ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. Confer 1. Tim. 6. v. 6. & Philip. 4. v. 11. *Dixit.* εἴρηκεν. nempe Jos. 1. v. 5.

6 *Dicamus.* λέγειν. Scil. cum Davide. Psal. 118. v. 6.

7 *Ducum.* τῶν ἡγουμένων. id est, pastorum, doctorum, gubernatorum.

8 *Idem est.* ὁ αὐτὸς. Ac proinde eodem animo affectus erga omnes confessores nominis sui: sive sint doctores, sive discipuli.

9 *Ne circumferimini.* μὴ περιφέρεσθε. Confer Ephes. 4. v. 14. *Gratia.* χάριτι. nempe Dei.

10 *Altare.* θυσιαστήριον. id est, victimam. Metonymia subjecti: ut percipitur ex sequentibus. Intelligit autem Christum: qui est pascha nostrum pro nobis immolatum. 1. Cor. 5. 12.

13 *Probrum ejus.* τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ. ut suprā cap. 11. v. 26. *Portantes.* φέροντες. Videtur respicere ad id quod accidit Simoni Cyrenæo, qui coactus est portare crucem Domini, cum is extra portā educeretur ad supplicium.

14 *Stabilem.* μένουσαν. Participium μένουσαν more Hebræorum positum est pro nomine participiali μόνιμον. *Futuram illam.* τὴν μέλλουσαν. nempe quam Deus nobis promisit. Confer suprā 11. v. 10. & 16.

15 *Confitentium nomini ejus.* ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id est, laudantium nomen ejus. Synecdoche generis Hebraica. Intelligitur enim confessio acceptorum beneficiorum, cum gratiarum actione conjuncta.

16 *Communicationis.* κοινωνίας. Intelligit communicationem facultatum: ut planum est ex conjuncto nomine εὐποιίας, beneficentiæ. Confer Act. 2. v. 42. Gal. 6. v. 6. *Victimis.* θυσίαις. Elegans metaphora.

17 *Ducibus.* τοῖς ἡγουμένοις. ut suprá vers. 7. *Inutile.* ἀλυσιτελὲς. Id est perniciosum.

perniciosum. λυτέτης.

18 *Pro nobis.* περὶ ἡμῶν. Id est, pro me Paulo: ut percipitur ex collatione versiculi sequ. quanquam nihil vetat hîc simul comprehendi fratres qui cũ Paulo tum versabantur. *Confidimus enim.* πεποίθαμεν γὰρ. Confer Act.23.v.4.

19 *Restituar vobis.* ἀποκατασταθῶ. Videl. é vinculis dimissus. isto enim verbo omnino videtur significari, Paulũ tunc fuisse in aliena potestate. Cúm autem bis fuerit in vinculis: primó cúm scripsit epist. ad Philipp. ut liquet ex illius epistolæ cap.1. ex collatione v.13. & 25. deinde iterum, cúm scripsit posteriorem ad Tim. ut patet ex illius epistolæ cap.4.v.6. quæritur de utris vinculis hic locus sit intelligendus. quod quidem definire, difficile videtur. nam si dicamus, Paulum epistolam hanc scripsisse in vinculis illis prioribus é quibus liberatus fuit: videtur obstare quod habetur suprá cap.10. v.34. ubi vinculorum illorum tanquam jam tum præteritorum mentionem facit, ut percipitur ex collatione versiculi 32. ubi ait, *Revocate in memoriam superiores dies, &c.* Si veró dicamus, epistolam hanc scriptam esse in vinculis posterioribus: repugnat quod dicit pauló póst v.23. se una cum Timotheo eos visurum, si ille celeriús venerit: cum tamen 2.Timoth.4.v.6. significet, se tunc nullam liberationis spem habuisse. ait enim, *Ego jam libor, &c.* Ego puto: Paulum hanc epistolam scripsisse in vinculis posterioribus, propter locum qui habetur suprá cap.10. vers.34. sed scripsisse, antequam scriberet posteriorem illam ad Timotheum, ídque eo tempore quo adhuc spem habebat liberationis: Postea veró cum scripsit illam ad Timotheum, spem illam amiserat. Et sané non scriptam esse hanc epistolam in prioribus vinculis, é quibus scripsit ad Philippenses, ex eo planum est, quód tunc Timotheum secum habebat, ut patet ex illius epistolæ principio: at cúm hanc scripsit ad Hebr. Timotheus aberat; ut liquet ex v.23. Item quód scripserit hanc epistolam in vinculis illis postremis, in quibus etiam ad Tim. scripsit: ex hoc quoque colligitur, quód sicut hic significat se Timotheum expectare: ita illic eundem hortatur, ut ad se veniat, 2.Tim.4.v.11.& 13.

20 *Deus veró pacis.* ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης. Hæc phrasis Paulo familiaris est: qua significatur, Deum esse pacis authorem: Sic alibi nominat Deum omnis consolationis, 2.Cor.1.v.3.

21 *Cui sit gloria.* ᾧ ἡ δόξα. Tales doxologiæ extant Ro.9.v.5. 1.Tim.1.v.17.

22 *Exhortationis hujus.* τῆς παρακλήσεως. Hoc vocabulo totius epistolæ scopus principalis indicatur: qui est, exhortari Hebræos ad perseverantiam in fide.

23 *Fratrem.* τὸν ἀδελφὸν. Sic passim nominare solet Paulus collegas suos in ministerio Euangelii. Quód autem ad illum scribens, filium nominat: facit partim respectu ætatis, partim quód ipsius ministerio esset genitus in fide. *Solutum esse.* ἀπολελυμένον. Ergo alicubi fuerat in vinculis.

24 *Duces.* τοὺς ἡγουμένους. ut suprá v.7.& 17. *Italici.* οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Id est, fideles qui ex Italia Deo in Ecclesiam collecti sunt: videlicet non solúm Romani, sed alii quoque ex reliqua Italia, qui Paulum salutaturi Romam veniebant.

25 *Gratia.* ἡ χάρις. nempe Dei.

OBSERVATIONES EX CAP. XIII.

Ex toto cap. Quæ Apostolus toto hoc capite præcipit Hebræis de fraterna charitate & officiis illius, item de sanctimonia seu castitate & pietate: eadem nobis quoque dicta esse putemus.

Ex

Ex v.3. Cum Spiritus sanctus per os Pauli præcipiat Hebræis συμπάθειαν erga fratres afflictos; displicet igitur illi ἀπάθεια, quam in vero sapiente requirunt Stoïci. Ad sympathiam veró unumquenque nostrum movere debet conscientia propriæ infirmitatis. Cúm enim nos quoque infirmo corpore præditi simus: facilé ex nobis ipsis conjecturam possumus facere, qualem cruciatum sentiant fratres, cúm corpore affliguntur.

Ex v.4. Cum Spiritus sanctus diserté affirmet, conjugium esse honorabile seu pretiosum, (τίμιον) in omnibus seu inter omnes, cujuscunque scil. sint ordinis: item cubile ejus esse impollutum; ita scilicet ut omnes eo possint uti pura conscientia: necesse est ut interdictum Pontificium, quo conjugium interdicitur Sacerdotibus & Clericis quos vocant, ortum suum habeat ab impuro illo spiritu: qui hac occasione istos homines in scortationes & adulteria & nefandas libidines præcipitavit, & etiã nunc præcipitat: unde Apostolus illud interdictum inter doctrinas dæmoniorum, & notas Antichristi recenset, 1.Tim.4.v.3. Contrá autem omnibus (nemini excepto, nisi qui singulari illo continentiæ dono præditus est) conjugium per eundem Apostolum præcipitur 1.Cor.7.v.2. *Propter scortationes* (scil. evitandas) *suam unusquisque* (ἕκαστος) *uxorem habeat: & proprium unaquæque* (ἑκάστη) *virum habeat*. Imó Christus idem ipse præcepit Matt.19.v.10.& 11. cúm discipulis dicentibus, *Si tale est negotium hominis cum uxore* (videlicet ut non liceat ei pro arbitrio uxorem sibi molestam dimittere; ex præcedentibus) *non expedit igitur contrahere matrimonium*: respondit; *Non omnes capiunt hunc sermonem, sed quibus datum est*. quibus verbis significat, non omnes posse bona conscientia extra conjugium vivere; sed tantúm eos qui á Deo acceperunt continentiæ donum: ac proinde reliquos quibus hoc datum non est, teneri matrimonium contrahere. nam omnibus studendum esse ut conscientiam illæsam retineant, impudens sit necesse est qui negaverit.

Ex v.5.& 6. Scriptura sacra ita á nobis cognoscenda est, ut exempla promissionum piis á Deo factarum, item exempla piæ confessionis transferamus ad nostrum usum. Sicut videmus hoc loco facere Apostolum de exemplo promissionis factæ Duci Josuæ, & de exemplo piæ confessionis factæ á Davide. Vide Rom.15.v.4.

Ex v.8. Cúm Jesus Christus sit idem (ὁ αὐτὸς) heri & hodie & in secula: consequens est ipsum esse verum Deum: quippe cúm sit immutabilis & æternus. hæ enim sunt proprietates essentiales Dei. Confer suprá cap.1. v.10.11.12. Item Apocal.1.v.8.

Ex v.9. Errant qui salutem in rebus externis quærunt. Cor enim constabilitur non rebus externis, ut cibis; sed gratia, hoc est, sensu gratiæ Dei per Christum nobis conciliatæ. Confer Coloss.2.v.16.& 17. item v.20. & deinceps usque ad finem cap.

Ex v.10. Christus est noster cibus, quatenus pro nobis oblatus est super altare, videl. crucem, in qua pendens gustavit pro nobis mortem æternam, sentiens nimirum iram Dei adversus nostra peccata, quæ in sese susceperat: quippe ex hoc sensu iræ Dei erupit in illam vocem, *Deus mi, Deus mi, quare me deseruisti?* Atque sic Christus ipse hanc cibi rationem declarat Johan.6. v.51. ubi ait, *Ego sum panis ille vivus qui de cælo descendit: Si quis ederit ex hoc pane, vivet in æternum. Et panis quem ego dabo, caro mea est: quam ego dabo pro mundi vita*. Id est, quatenus eam dabo in mortẽ super altare crucis, ad promerendã vitam æternã omnib. totius mundi electis. Ergo edere ex hoc altari, id est, ex hac victima super altare crucis oblata, nẽpe ex ipso Christo:

est

est credere quód Christus sua morte nobis vitam æternam sit promeritus: quod qui veré credit, is Christo suavissimé pascitur: quatenus nimirum acquiescit in paterno favore Dei, per mortem Christi nobis conciliato.

Ex v.11. & 12. Sacrificium illud expiatorium anniversarium (de quo Levit. 16.) fuit typus sacrificii Christi: quod unicum veré expiatorium est. unde quemadmodum corpora illorum animalium, videl. juvenci & hirci, (quorum illo ipse summus sacerdos, isto autem populus expiabatur) exurebantur extra castra: sic etiam corpus Christi passum est extra portam urbis Jerusalem. Et quemadmodum sanguis illorum animalium per pontificem illatus fuit in sacrarium: ita sanguis Christi per ipsum, ut eundem & victimam & pontificem, illatus est in cælum. Vide suprá 9. v. 12. & cap. 10. v. 12. 19.

Ex v. 13. Sicut Christus per portam urbis Jerusalem exiens, portavit crucem, in qua maximo cum probro erat suspendendus: ita nos quoq; animis affectos esse oportet, ut promti atque parati simus propter confessionem fidei Christianæ portare crucem, id est, probra, contumelias, atque etiam acerbissima supplicia.

Ex v. 14. Cúm propter confessionem fidei Christianæ hinc illinc expellimur atque in exilium agimur: veniat nobis in mentem, quod hîc pronuntiat Apostolus, nos non habere hîc manentem (μόνιμον, id est, fixam & stabilem) civitatem; sed inquirere futuram illam: videl. patriam illam cælestem. Vide suprá cap. 11. v. 10. & 16.

Ex v. 15. & 16. In novo Testamento non sunt ampliús á nobis offerenda sacrificia corporalia atque ceremonialia, ut in veteri: sed tantúm spiritualia atque rationalia, eáque eucharistica: videl. confessio nominis Dei, seu gratiarum actio pro immensis ipsius erga nos beneficiis per Christum præstitis, & beneficentia erga proximos, maximé erga domesticos fidei. Cófer Rom. 12. v. 1. item 1. Pet. 2. v. 6. Atque hæc est oblatio illa munda de qua prophetavit Malachias ca. 1. v. 11. Quem locú Pontificii perperâm de Idololatrica sua Missa exponunt.

Ex v. 17. Officium gubernatorum Ecclesiæ (qui aliâs Presbyteri ac seniores nominantur) est, ac inprimis pastorum: ut vigilent pro animabus gregis sibi commissi, tanquam rationem de illis reddituri. Confer 1. Petr. 5. vers. 2. item Ezech. 3. v. 17. & deinceps.

Ex v. 18. Studendum est singulis, exemplo Pauli, ut bonam conscientiam habeant. Cófer Act. 23. v. 1. & 2. Cor. 1. v. 12. item 1. Tim. 1. v. 19. & 1. Pet. 3. v. 16.

Ex v. 20. Summa nostra consolatio est, quód Deus fœdus gratiæ æternum nobiscum pepigit. Cum enim fœdus hoc æternum sit (ut hîc expresse ait Apostolus) consequens est, ut qui semel in hoc fœdus á Deo sunt recepti (id quod fit per veram fidem) gratia Dei nunquam excidant, ac proinde nec fidem amittant.

Ex v. 21. Opus veré bonum Deóque acceptum est, quod præstatur secundúm ipsius voluntatem in verbo patefactam, quodque ipsemet per Spiritum suum efficit in credentibus.

FINIS.

αὐτῷ τῷ δόξα Θεῷ.

s:
e-

e-
n-
o-
ur
u-
us
&

u-
nis
em
m

li-
n-
a-
le-

da
lia
a-
is,
m.
e-
ca

io-
gis
.2.

am
16.
um
A-
id
ec